

Dzvony
//

Д З В О Н И

Літературно - Науковий Місячник

ср. 17

INDIANA UNIVERSITY
LIBRARIES
BLOOMINGTON

З М І С Т :

	Стр.
Дзвони	3—4
Я. ВРХЛ. ЦЬКИЙ: „Громадянин Христос“	5—7
КУРДИДИК АНАТОЛЬ: Зачаровані дзвіниці (Записник)	7—10
ЖУЧЕНКО: Великодне	10
Г. КОСТЕЛЬНИК: Казка про світ	11
М. ДУМАНСЬКИЙ: Як воскрес Спас!	12
Р. КЕДРО: Розмова	12
ПРОФ. М. ЧУБАТИЙ: Релігія ціллю, чи середником до ціли?	13—15
Т. КУРПІТА: Каскадами	15
О. ГОДУНЬКО: Як грає голос дзвону	16
В. ЛИПИНСЬКИЙ: Боротьба закону землі й закону капіталу	16—18
В. ЛІМНИЧЕНКО: Не питай мене...	18—19
В. ЗАЇКИН: Русь, Україна і Великоросія (І Початки українського й великоруського народу)	19—29
М. ДУМКА: Київ в старинних віках	29—34
Др. В. КУЧАБСЬКИЙ: Польська дипломатія і східногалицьке питання на паризькій мировій конференції в 1919-му році!	35—45
Р. Г. БЕНЗОН: Зазив. (Із циклу оповідань „Невидиме світло“)	46—50
Хроніка	50—54
Рецензії	55—64

AP
58
45
D99
1931
pt. 1

JW

Ч. І. К В І Т Е Н Ь 1931

891.7905

DZ

v. 1

ДЗВОНИ

Дзвонять дзвони...

Кільчиться душа в тілі, наче зерно в землі, ворухиться, перемагає тіло, виходить на божий світ...

І з дзвонами співає псалом життю.

Знижуються небеса до землі, відкривають свій безмежний серпанок, шепочуть про Вічну Тайну життя... Ожило невидиме в світі — невидиме в мені, невидиме в тобі, невидиме в безмежних просторах усесвіта.

І говорить голосом дзвонів — як мати кличе дитину, як дитина плаче за мамою.

Стрічається Вічність із нинішнім днем.

Стрічається Життя із людським серцем.

Стрічається Розум із людським розумом:

— Дитино моя!

А душа тріпочеться мов зоряний промінь, коли прошибає всесвіт:

— Ближче, ах ближче до Тебе!

Я тут на дорозі, тільки на дорозі... Шукаю Тебе по стежках усесвіта — шукаю свій рід і свій дім... Любов не дає мені спокою. Ближче, ах ближче до тебе!

Дзвонять дзвони...

Болото, пісок, залізо — начеб їх не було. Тепер цвіте життя духа, процвітає вічна віра.

Дзвонять дзвони...

Освятиють життя, освятиють смерть, освятиють світ. Нове ймення дають усьому буттю.

Ймення: Бог.

А ми рід його...

Через цілу історію людства дзвонять дзвони — дзвони з міді, дзвони з вітру, дзвони з гиль на деревах, і цілому буттю дають нове ймення: Бог.

Невидиме — Володар над світом.

А ми рід його...

Що це?.. Де ми найшлися? Голоси, мов біси, скиг-
лять, свищуть, стогнуть, наче тремтять з зимна.

Ніч, вітер, зимно. Дроти телеграфу. Скиглять, дико
сміються — глузують із цілого буття, а самі трясуться
з зимна — ось, ось пірвуться... Душа від них утікає,
криється під землю, як насіння зимою. Такий це чу-
жий світ, такий страшний! Часом здається, що це фа-
бричні гудки гудуть, машини лопочуть своїми коле-
сами... Стережися їх, бо для них любов — невідоме!

Дроти телеграфу свищуть...

Що це?.. Де ми найшлися?.. Ах, знаю! Це новий
світ — нова віра, „наука“, „бунт тіла проти душі“.
Піднялася земля, щоби засипати небо: ген усе небо —
земля!

Нема душі, нема Бога, нема тайни життя! Нема
невидимого в мені, нема невидимого в тобі, нема не-
видимого в світі.

Болото, пісок, залізо — це наше ймення й наша
надія.

Ми рід його — болото.

Ми — поступ, ми — новий світ, ми — майбут-
ність, ми повалимо, ми збудуємо... „Останній бій!“ Наша
віра — глум з душі. Наша надія: людина — колесо
в машині.

Дроти телеграфу свищуть...

Ох, Боже! Місто вбило природу — вбиває!

Дзвоніть, вічні дзвони!

Чи має згинuti вищий світ?!

Дзвоніть, вічні дзвони!

„День дневі передає слово“ про вищий світ —
так співав, задивлений у небесні зорі, божий псаль-
міст перед тисячами років.

Дзвоніть, дзвони, передавайте те вічне слово й зав-
трішньому дневі!

Редакція

Ярослав Врхліцький.

„Громадянин Христос”.

Мов левця революція світом бігла
 Поміж руїни і дими,
 Кругом лунали марселєзи співи,
 За нею злочини ішли.
 І скільки бажань, скільки мрій зродила
 У жірондистів гарних снах,
 Та з всіх тих снів по собі залишила
 Пожарища й кровавий жах.
 І не один витав її в надії
 Й любовю щирою зустрів,
 Палали радістю серця всі молодії,
 Старий учений теж радів,
 Зза океану оплески летіли,
 В ній бачили людства зорю,
 Сотні чарок їй «Славу» задзвеніли,
 Й богиню вибрану свою
 Хотіли вести по всіх землях світу
 В добра зі злом останній бій,
 Що мав привести рай на всьому світі,
 Любов, братерство всім. —
 Та марселєзи пісня ще не втихла,
 Як рев став з пісні про любов,
 Земля, не до любовних сліз привикла,
 Знов смокче людську кров.

*

Мов левця революція світом бігла,
 Кругом лиш згарища самі.
 До ратуша прийшов між радних міста
 Старий Паріні, знаний всім.
 На сильних грудях в нього трикольора,
 Дививсь поважно в очі всім,
 З блідим обличчям, але в яснім оці
 Ще молоді вогні.
 З давним огнем, що ним юрбу спянілу
 Сатиною він сік,
 Коли ганив її пусті забави
 І дикі пристрасти сліпі,
 З палким огнем, що ним горів він здавна,
 Складаючи безсмертний „День”,
 Що над його останніми рядками
 Хиливсь тепер ще, — все кріпкий
 Він сміло станув поміж крикунами.

О, грізно-дивна близькість їх!
 — Свободі слава! — На ляmpi з панамиф!
 — Повісиль шляхтичів усіх!
 Спокійно серед крикунів навали,
 Мов серед бурі він стояв.
 — Нехай живе свобода! — залунало.
 „Нехай живе! — та без убийств!“

*

І стихли крики, стихли всі розмови.
 Паріні глянув в кут:
 Там над столом, де все був хрест Христовий,
 Найшов пусту стіну.
 Закрились з болю очі його смілі,
 Уста жалем дріжать:
 „Де громадянина Христа ви діли?
 Чому Його нема?“

*

„Де громадянина Христа ви діли?
 Для нас Він був і є мета!
 Він та лоза, де ви лиш листя гниле,
 Він джерело життя.
 Він перший рівности й братерства слово
 І справедливість нам приніс,
 Він перший знищив каст давні окуви,
 Він влив любов в серця людські.
 Він перший, що його пробиті руці
 Несли у п'тьму смолоскип
 Правдивої, святої революції,
 Він вчитель всіх нас, учнів злих. —
 Де громадянина Христа ви діли?
 Він світлом був, — ви тїнь,
 Він не лякав світ свистом шабель острих
 Ні жахом гільотин.
 Він не хотів всю кривду кровю мстити
 Й глядів вперед, в майбутні дні;
 Що вмерло—вмерло, він життя учитель,
 Про засів дбав для дальших жнив.
 Я знаю, ви найшли нестерпний насміх
 У лагідних його очах,
 І тут, де злість гніздиться й кровожадність
 Для нього місця вже нема!
 Він докором всій вашій революції,
 Обидою для всіх катів!
 О, соромом палитиме ще внуків
 Цей вчинок вільних їх дідів.
 Від стиду мусіли б ви червоніти

...Іх тридцять — тридцять крісів і скоростріл...

Хтось в вікно заглянув — тай п'ястуки затиснув. Ніхто не показувався. Усі сиділи, якби повинь в селі, або зараза, коли це: — Бом! — останній раз.

Кожний підскочив. Звук стукнув у шибку — мов би рятунку кричав і голови до долівки тільки...

Вони Іх забрали...

Перший день Червоної Мовчанки.

Вівторок: ...Усе мовчить. Вони вмовкли, і мовчить село, і мовчить ріка, і вітер мовчить...

Вони вмовкли, а сьогодні вранці хтось підпалив колгосп. Вартовий ревів, гудів — один, сам в Червоній Мовчанці.

Кричали: „Рятунку!“

Ніхто не йшов. Та от так погоріло і мовчали всі.

Середа: Мовчать. Приїхали з міста — допитують — кричать, але Тиша кпить з їхнього крику і душить Іх собою, як дусить змії обіймами. І гидко тихо було.

У вечорі розкололи, розстрілили мовчанку та вона зараз же замазала Іх, як кроваву пляму і розцарилася знову. П'ять трупів — мовчанка — п'ять трупів.

Мовчать і вони, обличчям до синяви неба мовчки питають: Мовчати?

Небо похмуре, залізне — мовчить...

Світ вимер. Світ зробився якоюсь машинерією, що ось стала і стоїть, лянча своїми обрисами, наїживши зуби коліс і нерухомість толоків.

Люди — машинами стали, ходять, посуваються, ворущать руками і мовчать...

Здається і серце не бє. Стануло — як машинерія...

Треба ж! За змашинування світа! За Індустріялізацію!

Є! Є! Є машини. А машини — мовчать.

Четвер: Скоїлося щось лячне. У вечір до церкви зійшлися люди. Тож рік тому, два роки тому, десять, сто літ тому читалися євангелія страсні, дзвони дзвонили. А цього року люди самі прийшли (батьошку давно на Сибір взяли) і старий Трохим дзвонар почав читати:

„Во время оно...“

Але враз його голос увірвався. Хто посмів перебити мовчанку словом? І над людьми розкинула чорну плахту тиша, аж нагнулися всі і серед цього:

„Дзвонить!“

То регнув Трохим. То він почув. То люди напнялися.

Так! На дзвіниці грав чавун, переливаючись тонами, торощив тишу, бив в душі.

„Дзвонить!“

Та мовчанка була така сильна, що наскочила звуки, зломила, вкинула в себе і вони почали тонути, потахати, захлистуватися...

„Як дзвонить, коли дзвонів нема?“ — запитав хтось Трохима і голос у мовчанці мов по блясі ножем різав.

Люди не розуміли, де кінчалася правда, а де починалася дійсність. Дзвонів нема, дзвони грають...

Але ні! Дзвони витали!

Трохим збожеволів. Зверещав, кинувся на дзвіницю і вискочив вікном.

Червона мовчанка зацарила знову і без шелесту виходили всі з церкви.

П'ятниця: Сьогодні звичайно калатала грали — але калатала замовкли. Під церквою, в церкві, під хатами, в хатах — всюди вона, вона, вона...

Пхається в кожну шпару, одчинені уста і в гортанку, як брудна вода ввалюється.

Мовчанка! Червона Мовчанка...

...Кажуть, за Трьома Хрестами забитого голову сільради найшли...

Кажуть? Ніхто не каже ні слова — всі знають...

Вечір приходить — хатки сірі, сірі липи під церквою і враз скрикує сова:

— Го-туй!

Хто перервав мовчанку? Що готуй? Над церквою?

Божевілля тиші впихається в душу і розповзується хвилею по кожній клітині.

Субота: ...Воно подібними стаємо до тих городів вимерлих, куди чума переходила. До тих руїн, що на пустині Самум відвіяв з них пісок і показує їх на глум силі людській. Воно подібним робиться до країни смерти, до підземель, куди мокрі лилики вганяють, тихо іде, боїться ворохнути рукою, бо твій шелест верне сотнею громів з просторів тиші.

Мовчать. Ані листок не ворухнеться. Ані жайворонки не шелесне. Ані серце ніяке не бе.

Усе спить на яві. Жіє сном — як хочете...

Постаті йдуть з хат в напрямку церкви і од церкви до хат (мов на плащеницю ходили), але ж хіба це постаті? На старих малюнках малюють також тіни мерців — оце й вони...

Під неділю: Загасло семий раз сонце. Загас день, ніч вповзла в село вогка й холодна, гидка й понура — як оте життя в Червоній Мовчанці.

Приїхали червоні. Вони карнавал хочуть робити. Виклади проти Великодня. Бо це ж завтра буде...

Як? Завтра?

А люди бачили пополудні, як краєм поля йшли три великі постаті: одна хрест несла — падала і дві з вінтовками. Хрест такий великий — до сонця сягав.

Люди божеволіють од тиші.

Люди попадали в порох, скамяніли од жаху й дива...

Він! Він мовчки на Голготу йшов! Отам, полем! Хлопським полем!

І біль оживив їх. І вони пішли в хати, перешіптуючись:

Завтра смерть Мовчанці!

Завтра дзвіниці самі, без дзвонів загудуть!

Не вірите?

Вони всі вірують! Вони останніми ударами серць скують дзвони Великодня і розбитими голодом мязами завісять на дзвіниці, запалять вічні смолоскипи і завтра буде Великдень!

Нині Мовчанка — завтра Життя, Рух, Гомін!

Дзвіниці заграють, бо Він йшов полем — а Він же Воскрес-
нути має!

Чудо — а хіба чудо не буває?

Завтра — смерть Тиші, що гробом дише!

Дзвони — життю воскресшому!

Жученко.

Великоднє.

*То прийшов день великий,
в злотих ризах стануло сонце
і по небу пішло, домовитий владика.
Ясним зором мов списом на землю:
Що це? що це?
На землі Хтось валив мури кремлю,
Хтось із гробу*

— о диво —

у став.

*Хтось відкинув каміння пригнобу,
проти людської злости,
проти кволих надій.*

*День Великий, день ясний настав:
Які лиш Люди на землі є —*

вірте,

*коли правда свята розжевріє,
ломить гріб і встає із кайдан.*

Гавриїл Костельник.

Казна про світ.

Коли Господь задумав створити світ, приходили до нього всякі думки, що родились у вічності й відходили у вічність.

І радили йому одні думки: Створи такий світ, щоби був гідний Тебе. Нехай усе, що створиш, буде подібне до Тебе, нехай буде таке, як Ти, добре, як Ти, щастиве, незмінне, непомильне, безпечне, певне... Тобою створені ества будуть Твоїми дітьми, Ти будеш їх батьком. Дай же їм із своєї природи, як найбільше можеш: якнайбільше життя, добра, щастя, правди, краси...

І буде Тобою створений світ вічним раєм.

А другі думки радили Творцеві:

Наші сестри, що перед нами забирали голос, радили Тобі від серця. Ми Тобі радитимемо від розуму.

Створи такий світ, щоби був гідний Твого розуму. Ти одинокий, вічний, безконечний... Твої сотворіння вже не зможуть дорівняти Тобі. Отже створи їх такими, щоб вони й самі мусіли раз-у-раз переконуватися, що ніколи не дорівняють Тобі. Не допуская своїх сотворінь досебе без іспиту.

Створи такий світ, щоб у ньому були вимішані всі ступні життя, всі ступні добра, всі ступні щастя, всі ступні краси, всі ступні правди — від 0 до ∞ . І хоч у Тобі нема терпіння, нехай буде в світі терпіння; хоч у Тобі нема гріха, нехай у світі буде гріх; хоч у Тобі нема обману й ложі, нехай буде в світі обман і лож. Усі ступні терпіння, всі ступні гріха, всі ступні обману й ложі — від 0 до ∞ .

Нехай це буде від Тебе, а не від Тебе. Нехай неможливе буде можливим, щоб ніяке сотворіння не могло розв'язати цілої загадки світа.

І буде світ вічною школою, божеською школою, гідною Тебе.

Тоді сказав Господь до перших і других думок, що стояли перед ним наче ангели небесні:

Послухаю вас одних і других, бо ви гідні мене, ви божеські думки.

І створив Бог два світи: один — вічний рай, другий — вічну школу. І оба ті світи сполучив в один світ.

Про вічний рай сказав нам той, що з неба зійшов до нас — Христос; а в вічній школі живемо.

Проф. Микола Чубатий.

Релігія — ціллю, чи середником до ціли?

Нинішнє положення українського народу по обох боках ризької смуги видвигає до першорядного значіння релігійно-церковне питання на Україні. І зовсім слушно; воно відіграє першорядну роль в життю державних народів, а що ж доперва говорити про недержавний нарід, для якого церква є одинокою трівкою організацією, а релігія найбільше масовою ідеєю. Такі моменти, як нині, пережив український нарід у XIV., а передусім у XVI. віці, коли йому приходилося відпирати концентричний напір латинства з одного боку і сучасної релігійної революції — реформації з другого боку. Саме у той момент оживає релігійний жар на Україні, кріпшають строго здисципліновані братські організації, а церква стає для народу джерелом всесторонньої культури — школою, інституцією позашкільної освіти, господарського та політичного життя, а передусім — кузнею характерів. Мабуть подібні часи ідуть до нас і нині. Які ж умовини мусять існувати, щоби релігія та церква відіграли таку роль?

По перше, релігія мусить стати для загалу провідною життєвою ідеєю, якою жиється, за яку вмирається, для якої поноситься жертви та терпіння. Не вистарчить тут висунути церкву як параван іншої справи, прибрати її лиш у національні форми без духового змісту. Релігійно-церковна ідея мусить бути життєвим переконанням кожної одиниці, джерелом етичності й характерности, бо лиш такою ідеєю обєднана маса стає героїською, а її організації нездобутими духовими твердинями для кожного противника. За те ніколи релігія та церква не відіграє тої ролі, якщо хто хотів би її вжити як середника національної, чи другої політики. Хто думає, що вистарчить лиш церкву українізувати, або убрати її в національний костюм автокефалії, без переконання її вірних про Боже післанництво цекви, той плитко конклюдує, а скоро сам стане свідком, що так поняте релігійно-церковне життя збудоване на піску. Перша ліпша негода змете його. Релігія і церква мусять стати самі для себе ціллю, а не середником до другої ціли.

На жаль таке фалшиве розуміння релігії і церкви плується в нас від довшого часу, а від часу революції стало прямо трагедією цілої нації. Ціла мізерія релігійно-церковного питання на Великій Україні відкрилася в часі жалюгідного процесу СВУ. в першій половині 1930. р. З лави обжалованих падали зізнання, що Н.Н. пристав до української автокефальної церкви, бо вона мала бути середником ширення національної свідомости. Ми чули навіть, що не всі, котрі ставали священиками, були віруючими людьми. То чи ж дивно, що така церква і такі духовники не

Зродили ні релігійних, ні національних героїв. Українська автокефальна церква в часі релігійного гонення не видержала і першого напору; ба з-поміж її владик висувається понура постать „єпископа“ Марка Грушевського, що плюнув в лице не лиш українській автокефальній церкві, але і всякій релігії взагалі. Людина без примітивів чести схоронилася під крила української автокефальної церкви на се, щоби в люте время публично проголосити максимум: „Чесна людина повинна боротися проти релігії в інтересі соціалістичного громадянства. „Що більше — ми читали перед роком у львівській національній пресі кілька разів з нагоди переслідування релігії і такі дивоглядні заголовки як: „Вимушені заяви автокефальної церкви“, або „Собор владик на приказ ДПУ. розв'язав Українську Автокефальну Церкву“ і т. д. так, немов би то на правдиво віруючій людині можна вимусити якусь протирелігійну заяву, а на його пастирях розігнання свого стада. Майже рівночасно читали ми скромну вістку, що голова іслямського віроісповідання в ССРСР., Різедін бен Фаредіна не дав на собі вимусити мимо погроз і арештування заяви, що релігії в ССРСР. не переслідується. Що ж за причина, що на укр. автокефалістах вимусила ДПУ. все, чого хотіла, ба ще й більше, чим хотіла..., а на визнавці Магомета нічого не могла вимусити? Причина для нас ясна: для ісляміти релігія була ціллю в життю, Божою справою, а для новочасного малороса лиш „хитро“ обдуманим середником до другої цілі.

А хіба ж інший погляд на ролю релігії є нині серед більшости нашої інтелігенції? Річ певна, що і у нас таке розуміння релігійно-церковної справи дало би таке саме жниво. Що більше, останніми часами стрічаємося на еміграції з поглядами, щд саме таке розуміння релігійно-церковного питання повинно стати артикулом віри українського націоналіста. В однім закордоннім націоналістичнім журналі стрічаємо статтю проф. Вікула, який береться вирішувати церковне питання саме в такій площині. По його думці в будучій укр. державі слід державній владі в церковній справі прийняти ролю хірурга-санітара, а вкінці старшого і зверхного співчинника та приступити до створення „єдиної української, незалежної від нікого, національної церкви“, подібно, як можна би створити пр. єдиний професійний союз умових чи фізичних робітників, селян, чи хоч би єдину українську індустрію чи кооперацію. Хто так підходить до релігійного питання як автор, то можна вносити, що він не вірить в ніяку релігію, коли вважає можливим „комасувати“ всі релігії на Україні. А вже зовсім дивними видаються нам надії автора, що така національна („казьонна“) церква могла би мати своїм завданням „повне релігійне відродження(?) України“.

У всіх випадках релігія була, чи мала би бути лиш середником для національних цілей — становище в засаді фалшиве. Бо якась релігія є або правдива або ложна. Коли вона ложна, слід її відкинути, та коли вона правдива, то оперта є на Божім авторитеті і не має більшої для неї профанації, як робити з неї

О. Годунько.

Як грає голос дзвону.

Бам... бам... бам... летом лине понад Сян...
 Хвилями несеться, у безміря ллється...
 Квіт-лучами, гір верхами гомонить словами:
 Бам... бам... бам... усе віддам, вам, вам, бездольним синам...
 ...Країни Болю...
 Й скажу братам:
 Крицею волі
 В кайдан недолі
 Побіду кувати вам!
 Бам... бам... бам і знову кажу вам:
 Двигніться ви,
 Слави сини
 Сонця промінням!
 Зза хмар склепіння
 Цей шлях терпіння
 Стелить Йй...
 ...Країни Болю... —
 Бам... бам... бам... бряжчать кайдани...
 та ген шляхом йдуть сівачі
 (а може це борці..?)
 І орють ниви, чорні скиби,
 І зерно сіють — сівачі...
 Христе!
 Посів ранній рососою зроси!
 Дай жнива діждатись,
 Злоте колосся зібрати
 Вільними руками — дай!
 Христе, подай!

Вячеслав Липинський.

Боротьба закону землі й закону капіталу.

Вибираємо один лист із „Листів до братів хліборобів“ В. Липинського (виданих пораз другий 1926 р. стр. 32 — 34.) який, на нашу думку, влучно характеризує згадану боротьбу двох законів, що в останніх часах щораз то більше загострюється. (Ред.).

В цілм світі йде тепер боротьба не на життя, а на смерть двох законів: закону землі й закону капіталу. Старого права цивільного, опертого на посідання землі, й нового права торговельного, опертого на посідання капіталу.

Це боротьба двох непримиримих світоглядів. Людини, як голови власного сільського господарства — й людини, як члена анонімового акційного товариства; хлібороба — й біржового ігреця. Продуцента необхідних для життя матеріальних цінностей, що бореться безпосередно з природою — й обрізувача купонів, що придумує біржові комбінації. Віри у власну працю, власні руки й у конечність боротьби та війни з твердими законами землі — з вірою в сприт, щастя, необмежені спекулятивні можливості й можливість «загального миру». Потреби релігії, ідеї, як консерватора сили в тяжкій боротьбі з природою — і повного релігійного індивідуалізму та науково-бухгалтерської самопевності мешканців банкірських контор. Естетизму в цілім щоденнім життю: в садку, в хаті, в полі, в мережаних ярмах, у виштитій сорочці — зі штукою на продаж, штукою «по обіді», штукою люксусом...

Це боротьба двох виключаючих себе взаємно соціальних укладів. Пошана для імени хлібороба й войовника, обороняючого свою землю, хоч його індивідуальність тісно обмежена законами обов'язку, законом хліборобської праці й війни — і повна байдужість до прізвиська і походження якогось біржовика чи власителя «фірми», хоч його особа ліберальними законами капіталу звільнена від всяких обмежень. Повага хліборобської сім'ї до свого голови, як керовника господарства — і неповага сім'ї капіталіста до свого голови, як пасивного держателя паперових цінностей. Жінка, яка єсть помічницею господаря хлібороба, але в певних випадках може й має право стати самій господинею і монархинею — і жінка, яка не має права бути президентом республіки, але зате має всі рівні права розпустити міщанської сім'ї і може своєю присутністю остаточно осмішувати і дискредитувати міщанські демократичні парламенти. Батько, який має обов'язок передати синові ту землю, яку унаслідив від свого батька — і батько, який необмежено розпоряджається капіталом, що він його сам зробив, або щасливо унаслідив од якогось американського дядька. Покоління, що уважає себе тільки часовим держателем національних цінностей і почуває себе за своє ними розпорядження відповідальним, як перед предками, так і перед нащадками — і покоління, для котрого «нація це я», це тільки таке хвилеве угруповання соціальних сил, на яким можна або заробити або програти. Психологія хліборобська: відповідальність за кожний крок, зроблений у власнім господарстві й у господарстві національним, у державі — і психологія біржових гешефтсмахерів, що на стільки багаті, що можуть купувати не тільки акції, але й державних мужів і провідників нації. Режим капіталіста-комерсанта, що відповідає перед своїми кредиторами тоді, коли вони творять одну анонімну цілість, «масу» («партію») — і режим хлібороба, у якого кожний кредитор має своє точно означене місце на гіпотезі його господарства («стан», «кляс»)

Це смертельний поєдинок між селом і сучасним капіталістичним містом. Державою-господарством і державою-біржою.

Дзвони.

2

Принципом аристократичним класовим, що єсть принципом продукції, праці і організації праці й що відповідає відомій селянинові біологічній нерівності та законові асиметрії в життю природи і людства¹⁾—з принципом демократичним, числовим, принципом егалітарної утопії міста і капіталу: рівності всіх в обличчю золота й нерівності тільки цифр, а не одиниць. Це врешті велика боротьба між принципом монархічним і республіканським, що тепер в цілім світі загоряється.

Між законом землі і законом капіталу не може вже бути компромісу. Один з них мусить уступити і загинути. За кожним стоять живі люди, живі соціальні сили. Це інтернаціональна фінансова буржуазія з одного боку і аграрні сільські хліборобські кола в кожній нації з другого. І або оборонці закону землі знайдуть в собі досить сил, щоб деморалізацію, внесену в їх ряди законом капіталу, побороти, ряди свої скріпити і панування золота зі всіма його прибічниками скинути — або культура європейських націй, на цивільнім праві римським побудована, мусить з упадком того права і соціалізацією землі зчезнути.

«Перемога антанти — пише в своїх «Матеріялах до теорії пролетаріату» Сорель — це тріумф демагогічної плютократії. Чи погром Германії означає кінець февдальної аристократії старої Пруссії, чи кінець ліберальної буржуазії? Я швидше схилився би до думки, що ця друга гіпотеза більш правдоподібна від першої».²⁾ Так думає великий французький синдикаліст і соціолог.

В. Лімниченко.

Не питай мене...

Не питай мене, моє дівчатко,
Про хрести без рамен серед піль!
Не питай, не питай, бо твій татко
Розповість тобі казку про біль...

Розповість тобі казку..., що в полі
Ще тоді, як наш стяг лопотів,
Впав хорунжий народньої волі
І від смертних поранень стремтів...

¹⁾ Тільки в такому значінню тут і скрізь далі вживаю терміну „аристократія“. Отже він не означає у мене лише у титулованих нащадків колишньої аристократичної верстви, особливо таких, які організаційно-громадські здібности своїх предків загубили і тим самим аристократією бути перестали.

²⁾ Georges Sorel: „Matériaux d'une théorie du prolétariat“, p. 53. Paris 1919.

Впав хорунжий на вижате жито...
 Хтось обтер йому з уст чорну кров
 І скричав: гей, хорунжого вбито!
 Не лишіть, не лишіть хоругов!

І забрали прапор по дорозі
 Та пішли без хорунжого в даль...
 Йшли голодні, без сил, лиш о Бозі,
 Йшли на довгу, далеку скиталь!

А за ними курились дороги
 І здіймався наш смуток без меж,
 Що чіплявся за втомлені ноги
 Цих останніх, зникаючих стеж.

А за ними лишилося жито
 Й безраменні хрести серед піль...
 В цьому житі хорунжого вбито...
 Там остав наш спасаючий біль!

Не питай мене, моє дівчатко,
 Про цей біль, про цю нашу печаль!
 Підрости ще крихту, янголятко,
 Мені жаль ще тебе... мені жаль..

Вячеслав Зайкин.

Русь, Україна і Великоросія.

І. Початки українського й великоруського народу.

Від кількох місяців в українських наукових кругах почалася дуже жвава дискусія про початки української нації, точніше — про те, з якого моменту український нарід існує як особна од великоросів і білоросів національна одиниця.

Здавалося, що це питання після студій Вол. Антоновича, Грушевського, Спіцина, О. Шахматова, Стефана Смаль-Стоцького, Чепурківського та ін. найвизначніших українських і великоруських істориків, археологів, язикознавців, етнографів і антропологів вже остаточно вирішене — принаймні в українській науці. Історичні, історично-правничі, археологічні, історично-лінгвістичні, історично-етнографічні і антропологічні досліді останніми часами яскраво виявили існування таких великих ріжниць між східно-словянським Півднем і східно-словянською Північчю, між українцями й великоросами (та білоросами) від найдавніших часів, що гіпотезу про існування „єдиного руського народу“ в IX—XIII ст., про національну одність всіх східних словян в тій добі треба було остаточно відкинути. Та виявляється, що ця гіпотеза

ще й нині має серед українських дослідників — хоч і нечисленних, сторонників. Так прим. покійний проф. Ст. Томашівський у своїм відчиті „Десять літ українського питання в Польщі“ (урядженім 12. IV. 1929 р. в „Instytucie badań spraw mniejszości państwowych“ у Варшаві) виступив з твердженнями, що: 1) „українці — то національна індивідуальність цілком недавньої дати“, 2) що „первісна одноцільність Руси“ існувала довгий час, та 3) що процес „диференціації первісно одноцільної Руси“ „відбувався під сильним, може навіть і рішаючим впливом польської державности“, отже очевидно лише в „литовсько-польській добі“ нашої історії. Ці твердження одного з найздібніших, але рівночасно і найбільше сторонничих, найбільш тенденційних наших новіших істориків, по суті, недалеко відбігли від старого наївно-офіційного російського твердження, що „малороссы это тѣ же русскіе, только нѣсколько испорченныє польскимъ вліяніемъ за время польскаго владычества“. Згаданий відчит проф. Томашівського викликав у свій час гострі протести, але не стільки через своєрідні історичні концепції, скільки через політичні ідеї, висказані в тім відчиті; поза політичною дискусією з приводу цього відчиту, подані в нім історичні твердження проф. Томашівського лишилися майже непомічені, в кожному разі в наукових кругах не викликали ніякого відгомону.

Та рік пізніше, в „Літературно-Науковім Віснику“, властиво, майже повторив історичні твердження Томашівського, хоч і в значно обережнішій формі, Мирон Кордуба у ст. „Найважніший момент в історії України“ (ЛНВ. 1930, кн. VI). В цій статті висказує він думку, що давна Русь, чи, інакше кажучи, вся давна східна Словянщина — під оглядом і політичним і церковним, і культурним — була єдиною одноцільною Руссю і що лише відірвання південно-західних руських земель від звязку з іншими руськими землями та об'єднання їх у литовській державі в 2-ій пол. XIV ст. послужило товчком до згуртування загорнених Литвою руських племен в окрему (од великоросів) етнічну групу і далі — до витворення окремої, спершу українсько-білоруської, потім української (й білоруської) нації. Цим разом спроба відродження гіпотези про існування національної чи етнічної одности всіх східних словян у давній добі (до XIV—XV ст.) викликала рішучий протест з боку цілого ряду визначних українських учених. 11. й 18. XI. 1930 р. відбулася в „Українськім Історично-Фільологічнім Товаристві“ в Празі дискусія на тему „Откоуду есть пошьла руская земля“ (з приводу згаданої статті М. Кордуби), в якій взяли участь найбільший наш сучасний лінгвістознавець і один з найвизначніших взагалі наших учених академік Степан Смаль-Стоцький, археолог проф. В. Шербаківський, др. С. Наріжний, проф. М. Славинський, др. К. Чехович, др. П. Феденко, доц. Ф. Слюсаренко, проф. С. Шелухин та інші, котрі піддали ріжносторонній найгострішій критиці твердження Кордуби (особливо цінні зауваження подали академік Ст. Смаль-Стоць-

кий і проф. Щербаківський¹⁾); крім того, на сторінках „Діла“ з критичними увагами з приводу статті Кордуби виступив проф. М. Чубатий²⁾). Дискусія викликала значне заінтересування й серед широких кругів нашої інтелігенції. І всетаки, на наш погляд, хоч у цій дискусії взяло участь більш десяти працівників нашої науки, питання про початки українського народу та про взаємовідносини його в давніх часах з іншими сх.-словянськими народами ще не освітлено повно і всебічно. Не використано належним способом цінних дослідів і висновків найбільших сх.-словянських археологів, великоруських учених М. Ростовцева й О. Спіцина; майже без уваги залишено й дуже важні історично-правничі студії й висліди найвизначніших великоруських істориків права Сергєєвіча, Дьяконова та ін.; не узглядено й праць славнозвісного мовознавця й літописознавця О. Шахматова й багато ін.; не звернено уваги на одну з найцікавіших памяток старо-великоруської літератури „Слово о погыбели земли Руской“ (XIII ст.), котре свідчить, що вже в середині XIII ст. (якщо не раніш) починала формуватися окрема великоруська літературна мова; неясно представлено державні взаємовідносини між окремими сх.-словянськими землями в IX—XIII ст.; а головне — зовсім не зясовано генези ідеї єдиної Руси. Тому гадаємо, не буде зайвим переглянути ще раз питання про походження й початки українського та інших східно-словянських („руських“) народів, але заздалегідь застерігаємося, що вже з огляду на розмір нашого літературно-наукового місячника, ми не зможемо освітлити сього питання всебічно.

Як відомо, майже всі європейські народи повстали через асиміляцію різних давніших народностей. Словянські й зокрема східнословянські („руські“) народи, розуміється, не становлять серед них винятку. Навіть при поверховнім погляді на різні словянські, а зокрема сх.-словянські народи, кидається у вічі величезна різниця між ними, як під оглядом культури, світогляду, побуту, вдачі, так навіть і під оглядом фізичним. Етнографічні й антропологічні наукові досліді ще яскравіше виявляють ці різниці

¹⁾ Докладне справоздання з цієї дискусії видало Укр. Істор.-Філол. Т-во у Празі окремою брошуурою п. н. „Откоуду есть пошьла руская земля“ (Прага, 1931).

²⁾ М. Чубатий: „До питання про початки української нації“ („Діло“, 1931, чч. 15—19) і „Ще дещо про початки української нації“ („Діло“, 1931, ч. 47). Див. ще: К. Чехович: „Початки української нації“ („Укр. Голос“, Перемишль, 1931, ч. 2 і „Діло“ 1931, ч. 5), „В справі статті „Початки української нації“ („Укр. Гол.“, Перем. 1931, ч. 3) і „До дискусії про початки української нації“ („Діло“ 1931, ч. 33); М. Кордуба: „Початки української нації“, „Ще в справі початків української нації“ і „Ще про найважніший момент в історії України“ („Діло“ 1930, ч. 286; 1931, ч. 11; 1931, чч. 36—37); анонімна стаття „Спір про початки української нації“ („Нова Зоря“, 1931, ч. 21) і моя ст. „Походження й розміщення східних Словян“ — „Мета“ 1931, ч. 2 (се властиво скорочення моєї давнішої ст. „З найдавнішої історії східних словян. Їх походження й розселення у світлі сучасної археології“, — „Стара Україна“ 1924, ч. 11; порів. ще мою рец. на „Сборник статей по рус. ист., посвящ. Платонову“ — в „ЛНВ“ 1924, X і ст. „До питання про початок державности у сх. словян“ — у „Нашій Бесіді“ 1926, чч. 3 і 4, передрук у „Vseslov. List.“ 1926, ч. 2).

між словянськими (а в тім числі й „руськими“) народами. Як виказали вже в минулому столітті численні антропологічні праці Анучина, Вайсбаха, Вовка, Ікова, Коперницького, Малієва, Янчука та ін., між сучасними словянськими (й зокрема сх.-словянськими) народами етнічної одности нема: „первісну етнічну одність слов'яни (як і більшість європейських народів), в наслідок сильного перемішання з сусідними племенами, які засимілювалися зі слов'янами і втратили свою мову, але не втратили, звичайно, ні свого фізичного типу, ні відмінної вдачі, ні багатьох рис своєї відмінної культури й побуту й т. п.; так нпр. чехи і словаки мають в собі дуже сильну домішку німецької крові, великороси — фінської, в основі болгарської народности лежать так само неслов'янські елементи (стародавних болгарів давніше залічувано до тюркофінів, тепер їх признається особливим, неслов'янським автохтонним племенем Східної Європи) ітд.“ Що торкається спеціально східних (або „руських“) слов'ян, антропологічними дослідями уже давно усталено існування серед них чотирох основних і неподібних між собою фізичних типів: 1) українського, 2) білоруського і двох великоруських, 3) суздальського і 4) рязанського (не рахуючи тут таких відмінних під оглядом фізичного типу галузей сх.-слов'янства, як сибірські „чолдони“ та уральські, донські й ін. козаки); серед українців і північних великоросів (особливо суздальців, костромичів, пермців ітд.) переважає широкоголовість, але в той час, як суздальці, костромичі та ін. яскраві бльондини, серед українців переважає тип темніший; відрізняються українці від північних великоросів і вищим ростом (у муштин). Ще більшу різницю помітно між українцями з одного боку й південними великоросами та білорусинами — з другого; бо й серед півд. великоросів і серед білорусинів (котрі по свому фізичному типу стоять найдалі від українців) переважає довгоголовість ітд. Не може підлягати сумнівам, що ці чотири сх.-слов'янські етнічні типи утворилися через асиміляцію слов'янських племен з ріжними, дуже відмінними неслов'янськими народами.

Археологічні досліді, доповнені деякими вказівками старих чужоземних письменників і нашої „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ та висновками етнографічних, лінгвістичних і т. п. студій, не тільки потверджують усталений антропологією факт ріжного походження існуючих нині „сх.-слов'янських“ (або „руських“) народів, але й дозволяють до певної міри з'ясувати процес асиміляції в східній Європі слов'янських племен з іншими (не-слов'янськими) народами і повстання чотирьох нових етнічних груп, слов'янських по мові й лише почасти, в деякій мірі слов'янських по їх походженню, фізичному типу, вдачі, культурним і побутовим традиціям і т. п. На підставі головно археологічних дослідів і почасти літописних звісток та антропологічних, лінгвістичних і т. п. студій ми можемо нині, з деяким приближенням, установити: звідки прийшли слов'янські племена в Сх. Європу, з якими неслов'янськими народами вони змішалися, коли відбувся той процес

асиміляції, коли і як відбувалося творення існуючих нині сх.-словянських („руських“) народів.

Щоби уникнути можливого закиду в національній тенденційності, при освітленні зазначених питань будемо користуватися головним чином дослідями й висновками великоруських учених, в першій мірі найліпшого дослідника й знавця сучасної сх.-словянської археології великоруського ученого проф. О. Спіцина.

Передусім, на підставі даних сучасної археології, можна з достатньою певністю стверджувати, що в VIII—XI ст. словянські племена східної Європи склалися з двох етнічних груп, дуже відмінних і походженням і культурою, віруваннями, побутом ітд. Основними племенами однієї з тих двох груп — південної, пра-української були волиняни, поляни, деревляни і дреговичі; дуже близькі до них були, очевидно, й сіверяни, тиверці, уличі, лучани. Основними племенами другої групи — північної, великорусько-білоруської були кривичі та ільменські (або новгородські) словіни; до цієї ж групи, безсумнівно, належав і словянський елемент волго-окського краю, в якому пізніше повстала московська держава; що словянськими кольонізаторами волго-окського краю були саме кривичі й новгородці, а не переселенці з півдня, з України, се нині признають, здається, всі найавторитетніші великоруські учені, в тому числі Спіцин, Платонов, Любавський та ін. Менше ясне походження та становище серед інших сх.-словянських племен вятичів і радимичів, котрі неначе б то становлять третю, середню групу; та після висновків найбільш авторитетного сх.-словянського археолога Спіцина, вятичі й радимичі по своєму походженню стояли близько до кривичів та новгородських словінів.

II

Положення й дальша доля цих двох словянських етнічних груп у сх. Європі були зовсім різні.

Південна, пра-українська група сх.-словянських племен була, як це здається признають всі авторитетні археологи, „основним і дуже давнім населенням Галичини й Волині“. Навпаки, північні (пра-великоруські та пра-білоруські) племена, як доводить Спіцин, прийшли в сх. Європу досить пізно з сучасної Німеччини. „В VIII—IX в. на західних словян — каже Спіцин — насідали німці, нормани й авари й мимоволі довелось тим із них, які не хотіли асимілюватися з німцями, кидати старі, насиджені місця. Галичина вже мала старинне словянське — і то чимале — населення (отже в Галичину західно-словянські кольоністи направитися не могли), — і тому кольонізація пішла у край між литовськими озерами й Поліссям (тобто в сучасну Білорусь), зупинилася на якийсь час на Двині перед фінами (які займали тоді значну частину двинського водозбору), а потім посунулася далі по р. Великій (де повстало згодом князівство псковське) і особливо по Ловаті (тобто в землю новгородську). По памятникам рух цей виражається в досить численних ковенських та

виленьких курганах VIII—IX ст. (а також, певно, і в численних групах курганів витебських та псковських).. Останнім більш менш значним рухом слов'ян із Заходу було переселення їх на Віндаву, дещо ранішим — переселення радимичів і вятичів¹⁾. В 2-ій пол. IX ст., судячи по археологічним даним, почалася слов'янська колонізація й волго-окського краю, головним чином з землі смоленських кривичів. В кожному разі, як доводить Спіцин, археологічні знахідки в волго-окським краї з IX—X ст. подібні лише до таких самих знахідок у Смоленщині (в гніздовським могильнику). Курганів, які можна було б приписати південно- або середньо-східно-слов'янським племенам ані в IX—X, ані в XI—XII ст. в суздальсько-владимирським (та взагалі т. зв. волго-окським) краї, по словам Спіцина, нема. Окремі київські речі у владимирських курганах XI—XII ст., правда, можна стрінути, але „Київ в них нема“; речей, характеристичних для сіверянських та радимичьких курганів XI ст. серед владимирських древностей не знайдено зовсім, древности суздальсько-владимирського краю не подібні до древностей, як сіверянських, так і київо-волинсько-дреговицьких²⁾. Ясно, що слов'янський елемент суздальсько-владимирської землі був північно-східно-слов'янським чи, інакше кажучи, кривичьким. Стару „погодінську“ гіпотезу про заселення суздальсько-владимирського краю, в кожному разі, треба рішучо відкинути, як не оперту на ніяких наукових підставах і суперечну цілком виразним і об'єктивним археологічним даним.

Під час свого розселення в північній половині Сх. Європи північні сх.-слов'янські племена стрінулися з литовцями з численними й різними фінськими племенами (Весь, Муром, Черемиси, Мещера, Мордва й баг. ін.), з автохтонними сх.-європейськими (не фінськими) племенами Меря й болгарам, далі з народом, походження якого для нас неясне, (може й фінським) буртасами ітд.; деякі з тих народів стояли, мабуть не на дуже високім культурнім рівні, інші натомість як нпр. болгари й певно з ними меряни, а також здається, Весь (інакше Вепси?) мали досить розвинену цивілізацію, піддержували широкі торговельні зносини й були досить могутніми народами. Зустрінувши ці племена, слов'яни деякі з них почасти відсували їх, головно на північ, але в більшості випадків змішувалися з ними, передаючи їм свою мову, а натомість засвоюючи від них багато рис їх побуту, культури, вірувань ітд. Декотрі з тих племен цілковито зіслав'янилися (по мові), як нпр. Мера, Муром, Весь, пізніше Мещера ітд.; з інших племен зіслав'янилися лише частини. В наслідок асиміляції ріжноманітних племен північної половини Сх.-Європи зі слов'янськими переселенцями з заходу, утворилися нові етнічно-культурні групи, слов'янські по мові й мішані по своєму по-

¹⁾ А. А. Спицын. Археология в темах начальной русской истории, „Сборник статей по русской истории, посвящ. С. Ф. Платонову“, Петербург, 1922, с. 7—8.

²⁾ А. А. Спицын. Владимирские курганы, „Изв. Имп. Археол. Ком.“, вып. XV, 1905, сс. 167—169.

ходженню, фізичному типу, культурі, побуту, віруванням ітд. З огляду на те, що словянські племена, які переселялися зі заходу, правдоподібно, походили з різних частин і різних етнічно-культурних галузей Західної Словянщини, а по своїм переселенні перемішувалися з різними сх.-словянськими не-словянськими народами, в північній половині Східної Європи утворилися не одна, а три чи чотири етнічно-культурні групи, словянські по своїй мові: північно-великоруська з двома дуже відмінними галузями — новгородською й суздальською, білоруська і південно-великоруська. В білоруській групі словянський елемент, мабуть, значніший, хоч і в її формуванні, без сумніву, очевидно не обійшлося без участі інших елементів литовського, фінського, може й ятвязького ітд.; суздальська група, як бачимо з археологічних дослідів, утворилася головню завдяки словянїзації Мері й Муроми, так що суздальців, здається, слід вважати за племя словянське тільки по мові й майже зовсім не словянське по його походженню. Значну домішку не словянського, головню фінського елементу мають безперечно й інші великоруські етнічні галузі. Та з бігом часу з кількох відмінних пра-великоруських етнічних галузей утворився один великоруський нарід, хоч певні ріжницї антропологічні, язикові, побутові й т.п., і то досить значні, існують між північними й південними великоросами до нині. А в свій час, в XV—XVI ст. московські „государі“, переводячи примусову національно-державну уніфікацію великоруських земель і племен, мусли провадити досить тяжку боротьбу з самостійницькими змаганнями північних великоросів, переселявати цілі маси північних великоросів до Московщини (в тіснім розумінні того слова), а південних великоросів з Москви то що — до Новгороду та ін. земель північної Великоросії.

III.

Південна пра-українська група сх.-словянських племен, як ми вже зазначали, була, по висновкам найавторитетніших археологів, основим і стародавнім населенням Галичини й Волині. В часах „великого переселення народів“, вона без сумніву, займала вже зах.-українські землі. Після ж „великого переселення“ ці галицько-волинські словяни почали, певно, досить енергійно кольонізацію східної й південної України (перші початки цієї кольонізації, дуже ймовірно, відносяться вже до часів: перед „великим переселенням народів“). Та, ідучи на південь і на схід, галицько-волинські словяни зустрілися з не словянськими народами — з деякими германськими племенами, а головню з досить великими по численності, організованими й культурними народами, яких чужоземні письменники називають скитами, сарматами й алянами. До недавного часу панував погляд, що се були народи іранського походження; нині теорія іранського походження тих племен сильно захитана; в звязку з „яфетидологічними“ дослідями, котрі взагалі перевертають до гори дном багато етнологічних теорій, висловлюється твердження, що ски-

ти, сармати й аляни — це одна з основних груп „яфетичного“ кореня. В кожному разі, не підлягає ніяким сумнівам, що галицько-волинські слов'яни при своїм поширенні на схід і південь України перемішалися з сими неслов'янськими народами, і в наслідок цієї асиміляції повстала нова етнічна група, новий нарід слов'янський по своїй мові і мішаний слов'яно-скито-сармато-альянський по своєму походженню, фізичному типу, культурі, побутуванню ітд. Під оглядом культурно-побутовим цей нарід був більше скито-сармато-альянським, ніж алянським. Як вияснює один з найбільших сучасних археологів проф. М. Ростовцев,¹⁾ протягом цілого першого тисячоліття по Р. Хр. культурна традиція на території „південної Русі“ лишалася нерозривною. Культура кievської Русі IX—XI ст. не була новотвором, а послідовним, дальшим продовженням дуже давньої скито-сарматської культури. З того слідує, що — не вважаючи на бурхливі події й переселення на території України на протязі кількох віків — старе її населення не зникало, не винищувалося; навпаки, все лишалася основна й певно численна етнічна група, котра вбирала в себе нові етнічні елементи, навіть міняючи мову, заховувала й продовжувала стару культурно-побутову традицію, уподібнювала до себе в культурно-побутовім відношенні прийшли елементи й клала підстави до дальшого плекання старої скито-сарматської культури.

Отсе етнічно-культурне зєднання галицько-волинських слов'ян зі скито-сармато-альянськими племенами в один нарід, званий спершу антами, потім русами, русичами або русинами (чужоземні, особливо грецькі письменники часто звали його в IX—X стол. також „скитами“), і нині українцями, на наш погляд і треба вважати нашою історичною ерою чи, коли хочете, „найважливішим моментом“ в історії України, бо се був момент, коли повстав новий і одмінний від інших слов'янських і „яфетичських“ народів, нарід русько-український.

Коли ж саме відбувся цей процес етнічно-культурного зєднання галицько-волинських слов'ян зі скито-альянськими племенами? Процес цей, очевидно, ростягнувся на кілька століть. Початки його треба класти, мабуть, на часи, близькі до „великого переселення народів“, котре уможливило в ширших розмірах переселення галицько-волинських слов'ян на схід і південь. Перші, не цілком певні звістки про антів, в котрих найправдоподібніше треба бачити — як зазначив уже Спіцин — не чисто слов'янський, а скоріше слов'янізованій „скитський“ або алянський нарід, відносяться, як відомо, до кінця IV ст., — сей момент і вважає наш найбільший історик Михайло Грушевський початком історії українського народу (отже на ціле тисячоліття давніше, ніж се робить Кордуба). Цілком певні звістки про антів маємо від VI ст. В цім столітті процес обєднання слов'янських племен зі скито-альянськими пішов значно наперед. В кожному разі, в VIII—IX ст.

¹ M. Rostovtzeff. Les origines de la Russie kievienne, „Revue des études slaves“, II, 5—18.

на Україні вже існувала засимільована й більш-менш суцільна етнічно-культурна група, котру ми маємо право розглядати, яко один нарід чи одну націю, як і розглядав її в серед. X ст. Константин Порфірогеніт, називаючи її Русею властивою — Русею внутрішньою й протиставляючи їй руські кольонії — зовнішню Русь (землі великоруські й білоруські).

Один з учасників дискусії про початки української нації незвичайно сміливо висказує твердження, що „не може бути мови“ (!) про існування української чи великоруської нації перед Володимиром Вел., бо: 1) тоді в Східній Словянщині був тільки „сирий етнічний матеріал, звязаний лише родово-племінним устроєм“ (!), і 2) „чи існували вже тоді якісь об'єктивні окремішності, спільні для групи племен з нинішньої етнографічної української, великоруської (а навіть білоруської) території, це дуже важко устійнити, й цього теж не зробить мабуть наука ніколи, а хто рішуче твердить, що вони вже тоді існували, той висказує бажання (???) , а не наукове твердження“. — Очевидно, дослідникові, котрий написав зацитовані рядки, лишилися невідомі досліди й висновки українських і великоруських археологів, зокрема визначних великоруських учених Ростовцева й Спіцина. Бо як раз сучасна великоруська археологія стверджує на підставі об'єктивних археологічних здогадів існування виразних об'єктивних окремішностей, спільних для південно-східнослов'янської групи племен (полян, деревлян, волинян ітд.) і незначних північно-східно-слов'янським племенам; при чому особливо цінні вказівки й висновки в сім питанні дає родовитий великорос, уродженець Вятки і навіть патріот вятського краю, професор ленінградського університету Олександр Спіцин, котрий — підносячи відмінне походження й окремішність праукраїнських племен від пра-великоруських та пра-білоруських племен — напевно руководиться не якимсь особистим своїм „бажанням“, а плодами п'ятдесятилітньої своєї наукової праці та праці ін. учених археологів, істориків, антропологів ітд.

Ще менше слухним треба признати другий мотив заперечення можливості існування української (чи пра-української) нації в перед-володимирових часах — ніби-то низький, примітивний, „родоплемінний“ характер суцільної організації праукраїнських племен в перед-володимирових часах. Теорію існування примітивного родо-племінного устрою сх.-слов'ян аж до часів Володимира Вел. (і навіть пізніше), дуже популярну в першій пол. XIX ст. сильно захитали вже слов'янофіли (особливо К. С. Аксаков у своїй знаменитій праці „О древнемъ бытъ у Славянъ вообще и у Русскихъ въ особенності“, вид. 1852 р.); при дальшій розвитку археологічних, історичних та історично-правничих студій очевидною ясністю виявилось, що говорити про існування примітивно родо-племінного устрою на Україні при перших „Рюриковичах“ неможливо; пра-українські сх.-слов'янські племена вже перед „Рюриковичами“ вийшли зі стадії примітивного родового устрою (за „Рюриковичів“ у них лишилися вже хіба деякі рештки

й пережитки родового устрою) і досягли значних успіхів як в області культурній взагалі, так і спеціально в області суспільно-державної організації; „Рюриковичі“, по вислову знаного українського історика права, застали на Русі вже „готовий державний устрій“. Про загальний культурний розвиток населення України перед Володимиром В. і перед „Рюриковичами“, зокрема про старинність української культури тих часів, цінні висновки подає славнозвісний великоруський археолог Ростовцев (у цитованій уже нами статті „Les origines de la Russie kievienne“).

Незвичайно цікаві, але, на жаль, не зовсім ясні відомості про високо розвинену державну організацію на Україні в перед-рюриковичівській добі подає арабський письменник 1-ої пол. X ст. Масуді: по його словах, одним із головних словянських племен є племя Валінана; те племя мало давніше (?) велику державу; під його владою були всі інші племена словянські, його королеві підлягали королі інших племен; але потім настали роздори, племена розлучилися й стали управлятися незалежними королями. Розуміється, у склад цієї держави Валінана входили не всі племена словянські, а приблизно мабуть самі лише пра-українські; центр цієї держави, найправдоподібніше, був на Волині, (племя Валінана = Волиняне?), хоч дехто хоче бачити його в тмуторокансько-озівській Русі тощо. Коли саме існувала ця велика держава Валінана, на жаль добре не знаємо, але певно, що в перед-рюриковичівській добі. Та для нас тут важний самий факт існування вже в дуже давніх часах розвиненої державної організації пра-українських племен, в котрій бачимо один з цікавих проявів суспільного й культурного розвитку пра-українського народу і рівночасно змагання до з'єднання цих племен в одну державу.¹⁾

Держава Валінана розвалилася; але через якийсь час на її руїнах робиться спроба утворення нової великої держави на Україні, з центром у Києві. Вже в першій полов. IX ст. київський князь — „хакан“ (каган) намагається здобути гегемонію на Україні, а пізніше (в 2-ій пол. IX й особливо в X ст.)—і в усій Сх. Європі. Сей розвиток державности на Україні в IX—X ст. висловлювався не тільки в спробах зовнішнього державного з'єднання пра-українських племен та підбивання ін. земель Сх. Європи, але й у внутрішній державній організації. Найвиразнішими проявами внутрішнього розвитку державної організації на Україні в IX—X ст. були передусім спроби християнізації України (за Бравлина, Аскольда, св. Ольги й правдоподібно за Ярополка), безсумнівно найтісніше зв'язані з внутрішніми державними змаганнями найвизначніших руських князів IX—X ст., далі — урядова діяльність перших „Рюриковичів“, особливо Ігоря й Ольги, розвиток державного апарату вже за Ігоря, значна суспільна диференціація, сліди котрої бачимо особливо виразно за

¹⁾ Порів.: В. О. Ключевский, „Курсь русской истории, I, ст. 124.

часів Ольги й Ярополка і т. д.¹⁾ Дуже цінні вказівки про високий розвиток державної організації на Україні знаходимо в щойно недавно дослідженім джерелі — оповіданні арабського письменника (X ст.) Міскавейхі про похід Руси на Берда'а в серед. X ст. Русини в безстороннім змалюванні Міскавейхі виступають під час цього походу, не яко грабіжники й руїнники, а як добре організоване й цивілізоване військо. Заволодівши містом Берда'а, вони дбають за усталення в нім порядку й спокійного життя, що свідчить, як слушно вказує дослідник твору Міскавейхі В. В. Бартольд про значний успіх „руської культури й державности“ в тім часі. Для поганських військ, якими були тоді Русини,— каже Бартольд, — піклування про лад і спокій у завойованім місті (цілковито чуже й незнане Норманам у їх наїздах у Зах. Європі) — явище незвичайне.²⁾

Думаємо, в кожнім разі, що — на підставі археологічних даних і звісток нашої „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ і тогочасних чужоземних письменників про давню Русь-Україну — ми маємо право з цілковитою рішучістю ствердити, що руський (пра-український) нарід вже в перед-володимирових часах був не „сирим етнічним матеріалом“, не якимсь примітивним, малокультурним племенем, а справжнім народом чи нацією, з досить високо розвиненою, як на ті часи, культурою й суспільно-державною організацією.

Микита Думка.

Київ в старинних віках.

Безкраї простори чорноморських степів wraz з землями центральної Росії творять величезну рівнину, що простягається між трьома морями: Чорним, Балтійським і Каспійським. Тільки де-не-де перетинають цей „Сарматський низ“ невеликі лісом вкриті узгір'я, а густа сітка рік лучить всі ті моря в одну цілість. Ріки на цих землях є ще нині досить богатими в воду; не згадуо про це, як то воно було в старинних чи в середніх віках, коли то води було значно більше як тепер, а через те була більшою сплавність цих рік. Навіть Дніпро, маючи куди більше води, мусів бути доступнішим на порогах, де напевно човна могли перепливати без більшої небезпеки. З тої причини можна було догідніше дістатися човнами з одного моря до другого, головно

¹⁾ Див. докладніше в моїх розвідках „Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X w.“ (Ελληνος, кн. 1, 2, 3 і 4) і „Християнство на Україні за часів кн. Ярополка I“ (Зап. ЧСВВ., тт. III і IV).

²⁾ В. В. Бартольдъ. Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира, Баку, 1925, сс. 40, 43.

весною, коли ріки виливали і одно поріччя лучилося з другим. Коли це не помагало, послуговувалися купці т. зв. „переволоками“, то є перетяганням човнів враз з добром на відповідних возах, чи на чімсь подібнім з одного поріччя до другого в місцях, де вони найближче сходилися. „Переволоки“ відігравали виїмкову роль в торгівлі між трьома морями і трьома культурними світами: північним — скандинавсько-германським, полудневим — грецько-візантійським і східним — персько-арабським.

Головно два водні шляхи набрали першорядного значіння для північно-східньої Європи: дніпровий шлях і шлях Волгою. Перший з них відіграв вельми визначну роль в повстанню української держави, бо лучив північний культурний центр з зачарованим Півднем, з казочною Візантією, другий знову оточував середину словянських земель і лучив Північ з далеким Сходом. Ці два шляхи сходилися з собою разом, одначе для історії словян дніпровий шлях мав далеко більше значіння. Це т. зв. „путь изъ Варягъ въ Грекы“ київського літописця, а *Austurweg* ісландсько-скандинавських саг. Вже в старині йшла Дніпром важна торговельна дорога, що виходила від Чорного моря, виминала пороги, провадила долиною Інгульця, Богу і його важної притоки Синюхи, доходила до Росі і менше більше місцем нинішнього залізничного шляху Винниця—Київ, вела до самого Києва чи найближчої його околиці; звідси знову в гору, коло Орші, чи може Смоленська меншими притоками перевожено товар з Дніпра на Західну Двину і навпаки. Двиною плили купці до Балтійського моря. Від Двини в гору провадив шлях на Усвятю, а дальше „переволоками“ до джерел Ловаті і до Ільменського озера, відкіля Волхою біля озера Ладоги і Невою до моря. Зимою йшов цей шлях до Скандинавії тому, що Фінський залив цілковито замерзає. Цар Петро Великий вповні зрозумів значіння цих великих торговельних шляхів і тому по опануванню гирла Неви побудував Петроград. Таке положення на початку великого водного шляху, що лучить ще нині Європу з Азією, дало незвичайне значіння Петроградіві, яко столиці російської держави.

„Переволоками“ лучився Дніпро з Волгою, а Десна тим самим способом з великою притокою Волги, Окою. З Волги можна було дістатися до Каспійського моря, а звідси дальше на схід до центральної Азії, до багатих тамошніх держав. Це т. зв. „путь по Волзѣ въ Болгары и въ Хвалиси“ наших літописів з осередком над Каспійським морем („море Хвалинское“). Сама Волга лучилася „переволоками“ з Невою, Балтійським морем, а дальше зі Скандинавією.

На захід від Дніпра йшов Припеттю шлях до гирла Ясьолди, а нею в гору, де опісля перетягано товари на Щару, що впадає до Німану. З горішнього бігу Припети Піною переходилося до Богу в околицях Берестя литовського, як це можна провірити на підставі воєнних походів українських князів на Мазовію чи Литву. Бугом знову і Вислою, а так само і Німаном провадив шлях по янтар — і по інший сирівець — вилловлюваний на по-

бережжах Балтійського моря межі гирлами Німана і Висли, головню в Самляндії, сьогоднішній Східній Пруссії.

Три отже центри культурні були получені згаданими водними шляхами в одну цілість: північний скандинавсько-германський, персько-арабський, а по середині між ними полудневий грецько-візантійський. Всілякий сирівець, футра, шкіра, збіжжа а найбільше невільник діставався цими шляхами досить легко. Туди йшла також виміна культурних здобутків і посувався поступ, а заразом вздовж цих водних шляхів поширялася поволі кольонізація. Найвизначнішу ролю грав тут Дніпро і хто над ним сидів, був паном всіх найближчих земель і міг розростатися у всіх напрямках. Головно середущий Дніпро взносився над цілою територією, був в осередку, в місці найвигідніших перехресть водної сіти. Всюди, де тільки не було більшого спротиву, посувалися племена, що засіли над середущим Дніпром, та тільки щойно словяни створили на цих територіях правдиві політичні і культурні центри: Київ, Новгород і Суздаль-Москву. Нам здається, що в околицях Києва мусів бути завсіди якийсь сильніший політичний твір вже в старинних часах, головню в II—IV. віках по Христі, але про це іншим разом.

Дніпро творив і творить вельми великий комплекс комунаційний, якого кінці збігаються саме в Києві, природнім центрі цієї системи, в місці може найдогіднішим на цілім світі. В околицях Києва сходилися всі головніші торговельні шляхи, які в старині провадили з Ольбії і інших грецьких кольоній над Чорним морем. Київ, значно віддалений від пограниччя з повними тайн степами — Диких Піль, в середині поміж Сходом і Заходом, Півднем і Північчю, надавався найбільше своїм положенням до ролі одного зі світових осередків, посередників в міжнародніх зносинах, до ролі, яку вложила на нього історична судьба. Знаємо дуже добре з історії велико-княжої України, що Київ вже на початку своего політичного життя був першою точкою на великім шляху тодішньої візантійської культури, що так непереможно ділала з Царгороду на всіх „варварів“. Знаємо також добре, що представники тодішнього європейського Заходу знову ж сходилися в Києві. Тому саме Київ завдячує своє становище. З одної сторони являється він великим культурним центром для передісторичних часів та огнищем міжнародніх зносин, а з другої сторони митрополією східно-словянських земель, правдивою „матірью руських городів“ — *μητρόπολις τῆς Ρωσίας*. На цім то головню полягало державне значіння Києва і вічні боротьби за нього в часах його політичної сили; хто сидів у Києві, в того руках спочивав ключ до всіх земель Східної Європи. Цілком справедливо висловився один наш учений, що тільки тісний політичний горизонт фанатика-войовника, князя Святослава хотів дати перевагу над Києвом якомусь там Переяславцеві, наддунайському городкови з далеко меншим кругом діланія і безпосередніх звязків. Нічого дивного, що саме в Києві перехрещувалися найріжнородніші впливи цілого знаного тоді світа. Глибокий зміст криється

в знаній легенді Начального літопису, в яким говориться, що представники всіх тодішніх віроісповідань сходяться перед лицем князя Володимира Великого і то — в Києві. Навернути цього князя на свою віру, значило рівночасно піддати під свої впливи всі землі північно-східної Європи. Не будемо тут блище застановлятися над значінням, яке мала тодішня, київська, великокняжа династія в очах держав цілої Європи. Одно тільки треба зазначити, що це не було чимсь надзвичайним, коли неодному з тодішніх людей Київ видавався грізним противником гордої Візантії.

Та перенесімся в часи далеко старші, в перші століття по Христі.

В половині II. віку по Хр., в часах панування в Римі цісарів Антонінів, жив і працював в Александрії єгипетський грек Клявдій Птолемей. Великий математик і астроном по своїй спеціальності, посвятив Птолемей немало часу географії. Написав він великий географічний твір „Виклад географії“, що заховався в цілості до наших часів. В цім великім творі, дійшов до нас також один розділ, в котрім говориться про всі словянські землі „Європейської Сарматії“ на схід від Висли і на північ від Карпат, Дністра і Чорного моря; тимсамим отже говориться про українські землі. Цей розділ є надзвичайно важним, бо дає нам, хоч не завжди вірний, образ наших земель в перших віках по Христі.

Серед великої скількості гір, рік і народів, вчисляє Птолемей на наших землях також чимало городів. Не місце тут на докладне перечислювання всього; теж не будемо блище застановлятися над грецькими кольоніями на побережжах Чорного моря. Важним для нас є свідoctво Птолемея про нутро наших земель — одинокое джерело для цих, так далеких часів.

Птолемей подає Дніпро-Бористен, а на його берегах цілий ряд місцевостей, між котрими найважливішою є Метрополіс (Μητροπόλις), положений не дуже далеко на північний захід від найбільшої грецької кольонії на берегах Чорного моря, Ольбії, що лежала близько нинішнього Миколаєва над лиманом Бога. Всі городи над середнім бігом Дніпра на мапі Птолемея входили в безпосередні зносини з Ольбією прямим водним шляхом. Тому, що головним матеріалом для вченого Грека про нутро наших земель були записки купців, то зближення на його мапі Ольбії з Метрополем і іншими північними землями і городами в басейні Дніпра, треба прийняти за доказ, що торговельний шлях межі старим грецьким культурним осередком при гирлі Бога і нутром наших земель йшов в простім напрямі на північ від Ольбії. Гідрографічна карта наших земель, положених блище Чорного моря, може дати нам докази, куди саме цей шлях провадив. А провадив він, як то ми вже вище сказали, Інгульцем і Богом в гору до середнього Дніпра і виминав по дорозі пороги, котрі, як тепер, так і колись були тяжким заборолом в торгівлі. А зносини ці концентрувалися в околицях Метрополіса — нашого Києва, про що свідчать нахідки монет і археологія. Помимо всіх похибок і неточностей, що знаходяться на мапі Птолемея, його город

Метрополіс лежить в місці, яке надзвичайно відповідає положенню Києва. (Це доказ, що від найдавніших часів на місці Києва, чи в його найближчій околиці існував великий, торговельний базар, центр торгівлі в середушій Україні, і був в зносинах з далекими північними краями, знаними хіба тільки нечисленним Грекам. Вже Пліній Старший згадує про якийсь город над Дніпром, Мілетополіс. Це хіба Метрополіс Птолемея. В кожному разі назва Києва, яко „матери руських городів“ не могла бути наданою цілком новій оселі, без ніяких історичних традицій, а тільки оселі, знаній вже від довгих століть не тільки серед найближчих, але також і далеких народів. Таку назву дістає тільки город старий з першорядним значінням. Так само легенда про св. апостола Андрія і його благословенство на київських горах, хочай носить характеристичні ціхи народньої словесности, то прецінь криє в собі якесь, хоч би дуже маленьке зерно історичної правди. Бо здається нам, що легенда не є чимсь цілковито відірваним від реального ґрунту; повстають вони завсіди лише на тлі дуже важних історичних подій, яко далекий відгомін давноминулих фактів. Що Метрополіс Птолемея є предком нинішнього Києва, про те свідчать ще ісляндсько-скандинавські саги, що мимо всеї фантастичности є відгомонам реальних подій. Декотрі з них відносяться впрод до земель України. Головно одна сага заслугує на спеціальну увагу; є це тзв. Герварарсага (Hervararsage), яка мимо всіх закидів неактуальности справ, що відносяться до українських земель є відгуксм далеких історичних подій.

В тих часах, коли Птолемея збирав в Александрії докази з різних джерел про далекі словянські землі „Европейської Сарматії“ і розміщував на своїй мапі різні племена і народи, творились на півночі події, які цілком змінили етнічний склад і мали великий вплив на життя народів на Україні. Германський народ Готів, що їх уміщує Птолемея, як один малий нарід на схід від Висли, а на південь від словянських Венедів, що перебував над Балтійським морем, рушив вперед на схід і на південь в напрямі римської імперії. Вже в половині III. ст. по Хр. станули Готи твердою ногою на північних побережжах Чорного моря і покорили всі тамошні племена. Під їх ударом счезають поволі з історії всі старі грецькі культурні осередки і перериваються торговельні зносини між берегами Чорного моря й існуючими від давних літ торговельними центрами в нутрі українських земель. Доказом цього є факт, що римські монети, що їх знайдено на території нинішньої Волині, Київщини і Полтавщини, відносяться головно до часів римських цісарів Антонінів, і майже не переходять часів Септімія Севера (II./III. в. по Хр.). Серед того перевороту остався цілим, а може зачав нове життя Метрополіс-Київ. На його території знайдено монету цісаря Констанція II. (324—361 по Хр.); факт дуже важний. До цих то менше більше часів відносяться події в згаданій нами Hervararsage.

Hervararsage опирається на старих традиціях і піснях з часів панування Готів в чорноморських степах. Хоч заховалася вона

до нас в рукописах з XII—XIII. ст., то дає відбитку відносин на Україні з літ перед 375 р. по Хр., перед першим нападом Гунів. Говориться там, що в тім часі у Східній Європі знаходився і мав виїмкове значіння — поминаючи цілий ряд інших географічних назв — край Rheidgotoland „земля світлих Готів“. В Rheidgotoland - і знаходиться ріка Danpr і город Danpar-stadir, Danparstead „дніпровий город в долині Дніпра“, під котрим без всяких, здається, закидів треба розуміти, або саму столицю Готів на місці нинішнього Києва, себто передісторичний Київ, чи його узгір'я, або знову один з поблизьких городів. В цім городі положенім серед непроходимих лісів знаходилося житло готських конунгів, тут на стрімких берегах Дніпра стояли „високі палати і чудні кімнати готських царів, в яких вони уряджували величаві пири. Теж була тут „при дорозі святая могила, що стоїть на землі Готів“ і „висока скала, що вноситься над Дніпром“. Тут може жив і панував могутий готський король Германарих, що, не маючи сили пережити упадку своєї держави, поваленої нападом Гунів, яко столітний старець сам собі завдав смерть. Цілий ряд римських монет з II. ст. по Хр., а навіть з III., а часом, як то вище сказано, і з IV. враз з іншими скарбами, знайденими в землі, є певним доказом, що на території Києва був вже в часі панування цісарів Антонінів великий торговельний базар, який дістався з часом під сильні готські впливи. Коли до цього додамо викопалища трипільської культури враз з найдавнішими знахідками янтаря на терені самого Києва, а крім цього ольбійсько-босфоранські монети, будемо мати наглядні докази значіння цієї торговельної точки в глибокій вже старині, може навіть в часах Геродота (V. в. перед Хр.). Думаю, що грецька кольонія Гельонос в краю Гельонів, глибоко в землях скитийських, про яку докладно говорить Геродот, лежала десь в околицях нинішнього Києва — Метрополіс Птолемея, Danpar-stadir ісляндсько-скандинавських sag і вкінці в околиці історичного Києва. Пребогаті скарби арабських монет лише потверджують наглядно безпереривне існування города, котрий тільки міняв назву. Тому справедливим видається мені висказ одного з російських учених, що „находки куфических монет на территории Киева и появление его на заре нашей родной истории, как значительного и важного центра политической жизни, дѣлають вѣроятнымъ непрерывное существование его отъ давнихъ временъ Птолемея“, а ми скажемо, що може вже і від часів Геродота. А може Метрополіс, був на правду, як на це вказує назва, центром-столицею якогось державного твору на землях України вже в часах Птолемея. Нею не перестає він бути від перших початків історії. Такого здогаду не уважаємо за фантазію, хоч історія про щось подібне цілком мовчить.

Др. Василь Кучабський.

Польська дипломатія і „східно-галицьке“ питання на париській мировій конференції в 1919-му році.¹⁾

Перемога антанти поставила на чоло польської закордонної політики самозрозуміло той табор, який серед польського громадянства ширив орієнтацію на антанту, а саме національну демократію під проводом Романа Дмовського (Roman Dmowski). То теж, щоб зложити собі виразний погляд на дипломатичну перевагу Польщі супроти Західної України в рр. 1918—1919, конче треба коротко зясувати початки і зріст впливу польської національної демократії на антанту підчас світової війни.

Як відомо,²⁾ рахувала національна демократія в хвилі вибуху великої війни на те, що наслідком розторощення осередніх держав буде зєднання всіх польських земель під владою Росії з таким остаточним вислідом цього обєднання, що вага Польщі у відношенню не лиш до російської імперії, а й до всієї решти Європи від цього настільки збільшиться, що державне усамостійнення Польщі чи то в якійсь унії з Росією, чи й відокремлено від неї стане неминучим. Але вже в році 1915. показалося, що виграння російської карти на користь Польщі було нездійсниме, і то не лиш тому, що Росія не була в силі розторощити осередні держави мілітарно. Адже ж, як Роман Дмовський, провідник орієтації на Росію й антанту, вже тоді сам мусів признати,³⁾ Росія ніколи не бажала — навіть на початку війни на випадок, якщо вона переможе, — дійсно виконати обіцянки обчисленої на викликання русофільства між Поляками відозви великого князя Миколая Миколаєвича з 15. серпня 1914 р. про зєднання Польщі: вона навіть тоді не мала ніякого наміру прилучити до російської імперії якінебудь з етнографічного боку переважно польські землі, бо вона боялася, що від цього занадто скріпилися б її власні поляки. І Росія не терпіла також ніякого вмішування інших ан-

¹⁾ Ця розвідка є одним із розділів широко закроєної праці „Польсько-українська боротьба за Східну Галичину в рр. 1918—1923“, яку автор саме приготував до друку в німецькому й українському виданнях.

²⁾ Подрібно обробив польську політику підчас великої війни Dr. W. Recke, Die polnische Frage als Problem der europäischen Politik, Berlin 1927, (ст. 174—284). Тамже старанно подані джерела.

³⁾ Гл. Roman Dmowski, Polityka i odbudowanie Państwa. Z dodaniem memoriału „Zagadnienia środkowo- i wschodnio-europejskie“ i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914—1919. Wydanie drugie. Warszawa 1926, на різних місцях, так нпр. ст. 120, 170. Пор. теж осуд про вартість відозви великого князя в розвідці Дмовського „Проблеми Середньої і Східної Європи“ оп. cit. ст. 486 і міркування про російську політику щодо польського питання в усіх інших меморіялах Дмовського. Гл. теж Marjan Seyda, Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty. Od wybuchu wojny do zbrojnego wystąpienia Stanów Zjednoczonych. Poznań—Warszawa—Wilno—Lublin 1927, ст. 49—71, 118—165.

тантських держав у ту її політику відносно поляків.¹⁾ Ота нехить довела вкінці до того, що Росія зажадала від французів вільної руки для себе у питанню її західних границь за ціну вільної руки Франції над Реном, і що справді вона цю свободу рухів на початку березня 1917 отримала,²⁾ з одною тільки тою метою, щоб серед ніяких обставин західні держави не змогли приневолити її до того, щоб вона виконала обіцянку сполучення польських земель. Отже заaktuалізуванню польського питання в європейській політиці стояла на перешкоді в першу чергу Росія, і тільки розторощення, або принаймні ослаблення Росії могло змінити це для національно-демократичних поляків дійсно розлучливе становище.

Воєнні перемоги осередніх держав над Росією в році 1915, їх старання викликати серед поляків Конгресівки прихильні для себе настрої, і то старання, які корисно відрізнялися від російських метод правління,³⁾ і вкінці того роду демонстрації, як нпр. промова von Bethmann-Hollweg-a в німецькому парламента дня 5. квітня 1916, яка заповідала розв'язку польського питання осередніми державами, — все це ослабило позицію Росії. В цьому новому положенні вмішалася в справу, і то надзвичайно зручно, польська національно-демократична дипломатія. А саме: заходи осередніх держав викликали в західних — особливо у Франції — побоювання, що польський загальний заявиться тепер за осередніми державами і дасть їм до розпорядимости кількасоттисячну добровольчу польську армію.⁴⁾ Цей страх використали національні демократи, щоби Францію до решти переконати про важливість польського питання і таким робом знайти у Франції повну підтримку для своїх бажань. Така національно-демократична пропаганда довела врешті до перших, що правда, обережних французських нарад, яких ціллю було спонукати Росію до конкуренції з осередніми державами в польській справі. Хоч отакі інтервенції були безуспішні, як довго стояв царат, то все ж вони були першими позначками, що польське питання почало в наслідок політичних кроків осередніх держав помало ставати міжнародною проблемою.⁵⁾

Проголошення польського королівства осередніми державами дня 5. листопада 1916, вирвало польське питання з рук Росії і остаточно закріпило його міжнародне значіння на користь національно-демократичної дипломатії: її вже не задово-

¹⁾ D m o w s k i, op. cit. на різних місцях, так нпр. ст. 167. Пор. теж S e y d a, op. cit. ст. 166—179.

²⁾ Після упадку Росії, який наступив небавом потім, інші держави антанти не признали цієї французько-російської умови, як це закомунікував B a l f o u r в англійському парламента 19. грудня 1917 (гл. H. W. V. T e m p e r l e y, A History of the Peace Conference of Paris. Vol. I—VI. London 1920—1924, Том I, ст. 184 замітка. Пор. S e y d a, op. cit. ст. 458—461; D r. R e c k e, який не користувався T e m p e r l e y - м, цієї подробиці не подає.

³⁾ D m o w s k i, op. cit. на різних місцях, так нпр. ст. 166.

⁴⁾ D m o w s k i, op. cit. ст. 167.

⁵⁾ Пор. R e c k e op. cit. ст. 282.

ляло тепер об'єднання польських земель під російською владою; вона почала від тепер вимагати від антанти незалежності соборної Польщі.¹⁾ Хоч усе ще й тепер західні держави антанти в побоюванні, що Росія заключить з приводу такого обороту польської справи сепаратний мир, залишали вирішення цього питання Росії і впливали на неї лише з якнайбільшою обережністю, щоб її не роздражнювати,²⁾ то все таки конечність переліцитувати осередні держави приневолила їх щораз то більше привітно прислухуватися до голосу польських національно-демократичних висланників та розважувати, що правда дуже помало, збудування польської держави як свою власну воєнну ціль.³⁾

Останнім звеном у цілому цьому розвитку стали вкінці дві велитенські катастрофи, які лежали поза всяким політичним обрахунком, саме: російська революція з року 1917. і повний упадок осередніх держав у році 1918. Ота революція уможливила західним державам антанти після проголошення революційною Росією польської державности, теж і зі свого боку отверто проклямувати як свою дійсну воєнну ціль збудування польської держави, що досі розважали вони тільки теоретично.⁴⁾ Упадок осередніх держав дав змогу ту ціль справді простим диктатом

¹⁾ Пор. D m o w s k i, op. cit. ст. 186, Seyda, op. cit. ст. 397—410.

²⁾ Пор. Recke, op. cit. ст. 259. Ця обережність пробивається теж у ноті з мировими умовами антанти, яку вислано 10. січня 1917 Wilson-ови: „§ 9. Наміри Його Величства Імператора Росії щодо Польщі є ясно проголошені в маніфесті, який він саме видав до своїх армій“. (Temperley, op. cit. т. I, ст. 172 замітка. Recke, op. cit. цієї ноти не цитує). Під цим маніфестом розумівся наказ царя до армії з 25. грудня 1916, який був виданий у відповідь на німецьку мирову пропозицію і м. ін. обіцявав створення „вільної Польщі“. Ця обіцянка мала якраз стільки вартости, що покликана царем комісія, яка мала обдумати міри для виконання отого наказу до армії, і яка могла відмовитися над „вільною Польщею“ хоч би лиш взагалі призадумуватися, (Пор. Recke op. cit. ст. 239—269, Seyda, op. cit. ст. 455—460).

³⁾ Ініціатива вийшла від післанництва Wilson-а до американського сенату з 28. січня 1917, ще перед приступленням Америки до війни. Там говориться м. ін.: „Я вважаю наприклад за річ певну, якщо взагалі смію звжитися на один-одинокий приклад, що всі державні мужі є згідні в тому, що повинна бути зеднана, незалежна і самостійна Польща і що на будуче повинна бути загарантована всім частям цього народу, які досі жили під владою урядів ворожої йому віри й волі, недоторкана безпека життя, віри і господарського розвитку“. (Пор. Recke op. cit. ст. 285—286, Seyda op. cit. ст. 461—463).

⁴⁾ Право Польщі на самостійність було проголошене 28. березня 1917 Петербурзьким Робітничо-Салдатським Совітом, а суверенність Польщі 30. березня 1917 „Тимчасовим Урядом“. (Текст цих документів опублікував Dr. Paul Roth, Die Entstehung des polnischen Staates. Eine völkerrechtlich-politische Untersuchung. (Öffentlich-rechtliche Abhandlungen hrsg. von Heinrich Triepel, Erich Kaufmann, Rudolf Smend, 7 Heft), Berlin 1926, ст. 127—128). Але щойно 28. жовтня 1917 зміг російський міністер закордонних справ Терещенко закомунікувати, що Франція і Англія зобовязалися відбудувати „самостійну і неподілену Польщу“ як одну з підстав майбутнього порядку в Європі. Кілька днів пізніше прилучилася до цього зобов'язання теж Італія. (Temperley op. cit. т. I. ст. 183—184, пор. Dr. Kazimierz Władysław Kumaniecki, Odbudowa Państwowości Polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912—styczeń 1914. Warszawa—Kraków 1924, ст. 109, Seyda op. cit. ст. 464—469. Recke, op. cit. не згадує про цей комунікат). Цей комунікат потвердили потім: від імени Франції міні-

осягнути, — щось, що принаймні щодо доступу Польщі до Балтійського моря майже аж до самого листопаду 1918. ще видавалося не лиш Англії й Америці, але навіть і Франції чистою фантазією.¹⁾

Оце й був той осередніми державами необачно викликаний біг подій, який створив і поширив круг ділання для польської національно-демократичної дипломатії. Саме положення приневолювало поляків грати подвійну гру; в рівній мірі ділав на користь відновлення Польщі той польський табір, що орієнтувався на осередні держави, як і той, що орієнтувався на антанту. При цьому рішаюче значіння мала діяльність поляків, що спиралися на осередні держави. Щойно в наслідок того, що такий напрямок був серед поляків і що він підводив осередні держави до того, щоб вони залилися до поляків, а не в наслідок того, що другий польський табір очікував усього добра від противників осередніх держав, отримало польське питання помалу вагу теж і для антанти. Оскільки національна демократія зажерто поборювала другу польську орієнтацію та старалася спонукати всіх поляків, щоби вони станули супроти осередніх держав на непримиримому становищі, остільки вона підрубувала ту гиляку, на якій сама сиділа. Також завязки польської державної організації створив табір, зорієнтований на осередні держави, а не національна демократія. Ділом того табору були легіони, з яких на переломі 1918/1919 року вийшла польська армія. Користей, які б Польща могла була мати після упадку осередніх держав, коли б серед поляків не перемогло було два роки перед тим так загально національно-демократичне саботування осередніх держав, а тільки вони створили б були тоді міцну польську армію — хай навіть поки-що й під німецьким верховним командуванням — цих користей взагалі ніяк не можна оцінити занадто високо.²⁾ Ділом

стер закордонних справ Pichon 27. грудня 1917 (D mowski, op. cit. ст. 318), від імени Англії Lloyd George 5. січня 1918 (Temperley, op. cit. т. I, ст. 191) і від імени Америки 13 пункт мирових умов Wilson-a з 8. січня 1918 (Temperley, op. cit. т. I, ст. 413). Завершенням цієї черги заяв поодиноких держав було спільне рішення Франції, Англії й Італії на інтераліантській конференції в Версалю 3. червня 1918. (Kumaniecki op. cit. ст. 118).

¹⁾ D mowski op. cit. ст. 200.

²⁾ При нагоді берестейського миру й окупації України осередніми державами міркує неназваний автор, (яким є Michał Bobrzyński), Wskreszenie Państwa Polskiego. Szkic historyczny. Tom I. 1914—1918. Kraków 1920, ст. 212—213, так: „...Неодин Поляк, який був неприхильний для легіонів і для польської армії (яку хотіли організувати Німці в році 1916/1917, В. К.) думав собі тепер, оскільки інакше виглядала б окупація цих країв польською армією навіть на випадок, що вона стояла б під проводом якогось Beseler-a. Якщо він сягав думками ще далі, то ставив собі ще й питання, чи берестейський мир так виглядав би і чи було б прийшло до такого знищення поляків на руських областях, коли б підтримувані цілим народом, перетворені в сильну армію легіони стояли на російському фронті?“

Що правда, це пізнання не перешкоджує Бобринському, кілька сторінок далі (op. cit. Tom II Kraków, 1922, ст. 10) представляти Польщу в мілітарному відношенню жертвою Німців. Він пише: „Після того, як Німці розбили легіони й унеможливили створення польської армії, не могла Польща

зорієнтованого на осередні держави табору була далі „Рада Регенційна“, яка — хоч і як Поляки нею погорджували — все ж була інституцією, з якої пізніше, при кінці 1918. року, розвинулася польська державна влада серед найнебезпечнішої кризи на польських землях. Ділом отого табору було вкінці судівництво і шкільництво в польських руках у Конгресівці, як теж і здавна вже польська автономія в Галичині яко завязки польської державної адміністрації.

Отже польська національна демократія підчас світової війни нічого не створила, а тільки з якнайбільшою зручністю використовувала все те, що в даній хвилині взагалі можна було використати зі світово-політичних конюнктур. Тому її діяльність була тільки віртуозністю політичного ремесла — себто дипломатією, але не була тою державно-творчою проникливістю, яка сама з себе творить нові реальні сили і нові положення, — себто не була політикою. Але за те вона опанувала дипломатичне ремесло дійсно досконало. Ідучи за бігом подій, вона одна вселила своєчасно державам антанті пізнання, як дуже польське питання годилося до того, щоб, як висловився про це Bismarck іще в 1848. році, „перерізати пруській державі вязи“. Не в самій орієнтації на антанту, оскільки її визнавала маса польського народу, а в запеклості й сміливості, з якою національно-демократичні дипломати пропагували серед загалу антанті програму розторощення Німеччини і збудування великої об'ємом Польщі в такому часі, коли це навіть антанті здавалося неймовірністю, лежала отже велика заслуга Романа Дмовського й його співробітників для справи нинішньої Польщі.

Широко розгалужена була організація тієї дипломатії. Розбудована Романом Дмовським у році 1915., коли він у листопаді того ж року, зневірений у Росію, покинув цю імперію, щоб шукати послуху для польської справи у західних державах антанті, здана довший час лиш на ті грошеві засоби, які жертвувала національна демократія Познанщини і гр. Маврици Замойський (Maugusy Zamojski) зі свого приватного майна,¹⁾ почалась ота організація у вересні 1915. заснуванням польської пресової централі („Centralna Agencja Polska“, „Agence Polonaise Centrale“), яка з Льозанні, з познанським журналістом Маріаном Сейдою (Marjan Seyda) на чолі, мала впливати на часописи Західної Європи в польському змислі.²⁾ Дуже швидко після

(в листопаді—грудні 1918, В. К.) заняти границі, які вона мала на меті й які сягали поза її властиву етнографічну область“.

¹⁾ D m o w s k i op. cit. ст. 168—169, 293—294. Пізніше прийшла грошева підтримка від „Народового Виділу“ („Wydział Narodowy“ в Шікаго і вкінці, в році 1918, позичка, за яку ручили члени „Народового Комітету“ особисто і яку повинна була віддати польська держава: 175.000 франків місячно від Франції й 75.000 франків місячно від Англії. Цей довг польська держава пізніше дійсно переняла. (R o t h op. cit. ст. 240).

²⁾ Stanisław Kozicki, Sprawa granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu Z 2-ma mapami. Warszawa 1921, ст. 10, D m o w s k i, op. cit. ст. 168—169, S e y d a, op. cit. ст. 295—296.

того уявляв собою люзний з початку зв'язок приятелів Дмовського з національно-демократичної та з близької до неї партії реалістів уже щось наче неофіційний польський дипломатичний корпус у всіх антантських столицях, при чому Дмовський осів у Лондоні, де він з великою витривалістю інформував англійські політичні й журналістичні кола про польську справу.¹⁾ В році 1917. виявилось вкінці, що конечно треба вже офіційної організації польського антантського напрямку, і її теж 15. серпня 1917. р. засновано в Лозанні під назвою „Польський Народовий Комітет“ („Komitet Narodowy Polski“), після чого вона швидко перенесла свій осідок до Парижу як свого роду будучий уряд Польщі.²⁾ „Комітет“ під президією Романа Дмовського складався тепер з Еразма Пільца (Erazm Piltz) і графа Мавриціо Замойського, які разом із Дмовським репрезентували його в Парижі, з графа Владислава Собанського (Władysław Sobański), що пішов до Лондону, з Маріяна Сейди і Яна Розвадовського (Jan Rozwadowski), які спершу оставали в Швейцарії як представники пруської й австрійської займанщини, з Константина Скірмунта (Konstanty Skirmunt) в Римі і з Ігнаціо Падеревського (Ignacy Paderewski), який розвивав свою діяльність у Сполучених Державах.³⁾

Пляни Дмовського про зєднання Польщі знайшли з природи річи повну згоду насамперед у французській політиці.⁴⁾ Вона то, маючи на меті знищення Німеччини, й була перша, що — хоч, що правда, обережно⁵⁾ — вставлялася перед Росією, щоб Росія прихилилася до польських плянів, і вона швидко за-

¹⁾ Пізніше прийшов до Лондону ще й Stanisław Kozicki; граф Konstanty Plater i Erazm Piltz пішли до Парижа, проф. Maciej Loret і опісля Konstanty Skirmunt до Риму, Ignacy Paderewski розвивав діяльність у Сполучених Державах, граф Маурґусу Замойскі в Швейцарії. (Dmowski, op. cit. ст. 193, пор. теж Recke, op. cit. ст. 297—298, Roth, op. cit. ст. 36—37).

²⁾ Dmowski, op. cit. ст. 193.

³⁾ Опісля були до „Народового Комітету“ кооптовані: Dr. Franciszek Fronczak (15 грудня 1917), Stanisław Kozicki i Józef Wielowieyski (4 червня 1918), генерал Józef Haller (17 липня 1918), проф. Stanisław Grabski (1 вересня 1918), граф Jan Żółtowski (4 листопада 1918); ще пізніше по часті, як висланники варшавського уряду: граф Rey i Włodzimierz Tetmajer (8 січня 1919), Smulski (14 січня 1919), Joachim Bartoszewicz, граф Leon Lubieński i Andrzej Wierzbicki (9 лютого 1919), Stanisław Patek i Stanisław Thugutt (23 лютого 1919), Menard Downarowicz (2 березня 1919) i Leon Wasilewski (16 березня 1919). „Комітет“ розв'язався 15 серпня 1919, після того як його функції стали функціями польської Делегації на Мирову Конференцію. (Akty i dokumenty, dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918—1919, zebrane i wydane przez Sekretariat Jeneralny Delegacji Polskiej. Część I. Program terytorjalny Delegacji, Paryż 1920, st. 73).

⁴⁾ Recke op. cit. ст. 183—188 припускає, що вже розпочаття русофільської політики Дмовським у році 1907 мало своєю передпосилкою правдоподібно якісь потаємні умови цього польського політика з Францією.

⁵⁾ Seyda op. cit. ст. 297—298.

нялася польською справою тим енергійніше, чим більше никнула відпорність Росії після вибуху революції року 1917. у внутрішньому розкладі Російської імперії, щоб на будуче створити в Східній Європі на місце російського противника Німеччини нового й надійнішого ворога — польського. Отже ще не повстав був „Польський Народовий Комітет“, а вже зарядив президент Французької Республіки декретом з дня 4. липня 1917. р. створення польської добровольчої армії,¹⁾ на якій чолі станув прибувший швидко після цього до Франції генерал Юзеф Галлер (Józef Haller). Підтриманий Францією, взявся отже „Народовий Комітет“ за слідуючі задання: 1. отримати від урядів антанти виразну заяву, як вони думають розв'язати польське питання після перемоги над Німеччиною; 2. зорганізувати польську збройну силу проти Німеччини; 3. заопікуватися поляками в антантських державах і 4. розвинути пропаганду для польської справи.²⁾ Небаром міг уже „Комітет“ на знак успішности своєї власної діяльности і як доказ того, що правлячі круги антанти помалу привикли до думки збудування соборної польської держави, похвалитися тим, що уряди антанти признали „Комітет“ офіційним представництвом польської нації: Франція 30. вересня 1917, Англія 15. жовтня 1917, Італія 30. жовтня 1917 і Сполучені Держави 1. грудня 1917.³⁾ Від тепер уже яко офіційльне представництво союзної нації антанти, „Комітет“ заключив 20-го березня 1918. р. з відповідними французькими властями договір, який — потверджений французьким президентом міністрів — обнимав у собі автономічний статут польської армії у Франції. Цей статут був нарешті, дня 28. жовтня 1918, проголошений військовою конвенцією між „Комітетом“ і французьким урядом, на підставі якої Франція признала польську армію Галлера союзною воюючою армією („armée autonome et belligérante sous un commandement polonais unique“) і підчинила її з деякими обмеженнями яко її найвищій владі „Польському Народовому Комітету“.⁴⁾

З кінцем світової війни „Комітет“ осягнув ось так у своїм відношенню до держав антанти фактично значіння польського національного уряду і наче на знак засадничої рівнорядности Польщі з тими потугами, яких уперта кровава борня привела її самостійности, маяв польський прапор на американському святі незалежности дня 4. липня 1918 вперше поруч прапорів держав антанти.⁵⁾

Численні були ті польські помічні сили, що скрізь у Західній Європі й Америці, чи то в постаті товариств, чи поодиноких осіб із товариськими й політичними зв'язками, підтримували діло „Комітету“, чи то слухаючись ідей Дмовського, чи то ділаючи

¹⁾ Kumaniecki, op. cit. ст. 106.

²⁾ Цитовано за Roth-ом, op. cit. ст. 40.

³⁾ Kumaniecki, op. cit. ст. 103—105, Roth, op. cit. ст. 131—133.

⁴⁾ Kumaniecki, op. cit. ст. 107—108.

⁵⁾ Dmowski, op. cit. ст. 324.

з власної ініціативи. Поруч Франції були Сполучені Держави країною найміцніших польських впливів. Могутня організація американських поляків — яка теж значними грошовими засобами підпомагала „Комітет“ — працювала при допомозі маніфестацій, делегацій до провідних державних мужів, публікації й преси за-попадливо над тим, щоб настроїти прихильно до поляків загал американської демократії.¹⁾ Такий великий часопис як „New-York Times“ стояв вкінці — в році 1918 — цілком до розпорядимости пропаганді підставової думки Дмовського, що без збудування великої об'ємом польської держави, що посідала би устя Висли і Данціг, мир з Німеччиною означав би для Америки й антанти програму війну.²⁾ Аж до найвищих кругів американської державної влади сягав безпосередний вплив поодиноких польських мужів довіря. Так нпр. з кінця 1915. р. розвивав свою діяльність в Америці такий собі Ян Єжи Сосновський (Jan Jerzy Sosnowski), що прибувши туди з дорученням від російського воєнного міністра Поліванова, покинув був оте своє становище і приніс своїми зв'язками дуже важні користи для польської справи. У тісних взаєминах із найближчими співробітниками Wilson-a,³⁾ зумів він зробити за їхнім посередництвом свої звідомлення, меморіяли й записки аж до половини 1917. р. одним із найголовніших джерел політичного інформування Wilson-a про європейські справи.⁴⁾

¹⁾ Гл. збірку документів Jan Jerzy Sosnowski, *Prawda dziejowa 1914—1917*. Warszawa 1925, passim.

²⁾ D m o w s k i, op. cit. ст. 335.

³⁾ Sosnowski, op. cit. ст. VIII—IX.

⁴⁾ Поруч найближчого дорадника Wilson-a, полковника House-a, був Сосновський тою особою, якої письма спонукали Wilson-a при кінці 1916-ого року повірити, що вже всі воюючі держави Європи признали конечність відбудування соборної Польщі, це навів теж Wilson у своєму посланню до американського сенату з 22. січня 1917. та ось-так надзвичайно скріпив польське становище перед антантою. Він, Сосновський, був тим, хто наставав на Wilson-a, щоб цей видав осереднім державам війну, він уаргументував думку, яка вийшла була від полковника House-a, що Америка повинна пропагувати в Німеччині погляд, що Америка бореться не з німецьким народом, тільки з Гогенцолернами й пруським мілітаризмом, він переконав приватного секретаря Wilson-a, Tumulty, безпосередньо перед вступленням Америки в війну, в березні 1917, щоб цей впливав, щоби Америка не заключувала ніякого миру з Німеччиною, як довго німецька демократія не повалить Гогенцолернів, він підсилював у Wilson-a віру в його світове післанництво, яке повинно було вступленням Америки у світову війну заснувати на землі вічний мир, він намовив вкінці австрійського посла в Америці, поляка графа Адама Тарновського (Adam Tarnowski), щоб цей зрадив справу осередніх держав і подав таємні відомости про їхнє положення, які, передані Сосновським до відомо Wilson-a й американського кабінету, просто були останнім тягарцем, що переважив вагу на користь вступлення Америки в світову війну. Вправді цей вплив Сосновського пропав швидко після американського виповідження війни з 6. квітня 1917, бо його інформації виявилися непевними, але думка про збудування якоїсь великої об'ємом Польщі на руїнах осередніх держав якої одної з підстав Wilson-івського „світового мира“ — а ця думка стояла в осередку всіх міркувань і пропозицій Сосновського — ділала серед безпосереднього оточення Wilson-a й надалі. (Sosnowski, op. cit. ст. 577—593).

Таким робом знайшов знаменито підготований ґрунт теж і особисто до Wilson-а близько стоячий Ігнаци Падеревський, другий після Дмовського найважніший провідник національно-демократичної діяльності. Все ж таки Wilson довго проти цього пручався, щоб під відновленою Польщею розуміти державу, яка мала б дістати окрім незаперечно польських теж і етнографічно непольські області, особливо над Балтійським морем. Це Роман Дмовський, який прибув до Америки в серпні 1918, щоб переконати Wilson-а, приневолив його вкінці піти на уступки, даючи Wilson-ови без обиняків до зрозуміння погрозу, що при надходячих у листопаді 1918. р. виборах до Конгресу відбере йому „чотири мільйони польських голосів“.¹⁾ Але безпосередній вплив поляків просякнув теж і в американській комісії, що мали збирати матеріял для будучих мирових договорів. І так провід утвореного в літі 1918. р. відділу для польського питання доручено дуже на загал прихильному полякам професорові історії на університеті в Harvard-i, Др. Robert-ови Howard-ови Lord-ови,²⁾ а в добавок між його співробітниками були теж два американські поляки, професори Звешховський (Zwierzchowski) і Арцтовський (Arcztowski³⁾). Таким робом не тільки отримала польська дипломатія можливість вгляду у кождочасні наміри Wilson-а відносно польської справи, а ще й вийшло так, що цей слабохарактерний державний муж не зміг устоятися перед натиском усіх цих польських впливів і пізніше, на мировій конференції в Парижі, він з якнайбільшою наївністю підтримував майже без виїмку всі ті польські домагання, які зі свого боку французька дипломатія систематично піддержувала, щоб перемінити цілу Wilson-івську програму „самовизначення народів“ і „обезпечення світа“ у пряме заперечення тієї програми.⁴⁾

Найменші успіхи вкінці мала національно-демократична діяльність в Англії. Могучий англійський ліберальний табор не так уже беззастережно погоджувався з плянами постійного спараліжування Німеччини при помочі Франції й „польської великодержави“, і не тільки прем'єрміністер Lloyd Georg, який був виразним противником тих плянів, але й навіть міністер закордонних справ Balfour, який ними трохи цікавився, трималися з резервою. До того Лондон став у 1917. році закордонно-політичною експозитурою теж і польської ліберальної і соціалістичної демократії— а саме табору Ледніцького (Lednicki), який прий-

¹⁾ D m o w s k i, op. cit. ст. 342. Він сказав: „Отже, якщо ми не дістанемо належної нам границі проти Німеччини, якщо ми дістанемо лиш Познань, а Шлеска і нашого балтійського побережжя з Данцігом ні, то ніхто з них (з американських поляків, В. К.) не буде розуміти, чому це сталося“.

²⁾ D m o w s k i, op. cit. ст. 336 каже про це: „Треба Lord-ови признати, що він вів секцію чесно і без упереджених поглядів“. Таке признання в устах такого Д м о в с ь к о г о говорить багато.

³⁾ D m o w s k i, op. cit. ст. 334.

⁴⁾ P o p. R e c k e, op. cit. ст. 330.

мав участь у російській революції. На чолі з Августинном Залеським (August Zaleski), що приятелював із близькими до Lloyd George-а кругами,¹⁾ задоволювалася ця експозитура поміркованою програмою швидкого мира і сполучення Конгресівки з Галичиною, а питання польських областей Німеччини залишала отвертим і так перехрещувала національно-демократичну пропаганду про продовжування війни аж до повного знищення осередніх держав.²⁾ Та всеж напрямом Дмовського мав багато англійських сторонників на високих урядових постах і за „Народовим Комітетом“ станули впливові антиліберальні круги Англії, перш за все консервативно-католицький напрям, якого речником був письменник G. K. Chesterton. Теж і тут мала національно-демократична пропаганда до повної розпорядимости такий часопис як „Morning Post“.³⁾ До того Ігнаци Падеревський стояв у близьких особистих взаєминах із Lloyd George-ом,⁴⁾ так що навіть на цій найслабшій позиції поляки були не цілком відсунені на бік.

Тимчасом упали осередні держави, і підчас того, як ціла до краю виснажена Європа лежала в загальній дезорганізації, а в Східній Європі шаліли бої, спішили представники переможців до Парижу, щоб подиктувати переможеним новий світовий порядок. Тепер, коли вже існував на чолі з Юзефом Пілсудським незалежний уряд польської держави de-facto і з Варшави дійсно володів корінно польською країною, мусів паризький „Народовий Комітет“ після кілька інтриг, які мали на цілі збройною силою повалити Пілсудського⁵⁾, зрезигнувати зі своїх амбіцій стати першим урядом польської держави⁶⁾ і хоч-не-хоч треба було — що правда аж під напором Франції, яка закликала „Комітет“ до поміркованости,⁷⁾ — дійти до згоди. Ігнаци Падеревський став 16. січня 1919 прем'єром варшавського уряду,⁸⁾ а паризький „Народовий Комітет“ — який пізніше доповнено з Варшави, — став під проводом Романа Дмовського дипломатичним представництвом отої держави de-facto перед паризькою мировою конференцією.⁹⁾ Цю державу вже не

¹⁾ Dmowski, op. cit. ст. 387. Пор. Recke, op. cit. ст. 343.

²⁾ Пор. Recke, op. cit. ст. 306—307.

³⁾ Kozicki, op. cit. ст. 48—49.

⁴⁾ Dmowski, op. cit. ст. 387.

⁵⁾ Bobrzyński, op. cit. Т. II, ст. 41—45.

⁶⁾ З початку піддержувала цю амбіцію Франція: вона пробувала вистаритися про згоду Англії признати „Народовий Комітет“ польським „урядом de-facto“, але Balfour відкинув це своєю нотою з 30. листопаду 1918. (Пор. Roth, op. cit. ст. 51). Ще 29. грудня 1918. називав Pichon у французьким парламенті „Комітет“ „правильним (regulier) урядом“, хоч, що правда, наставляв на „Комітет“, щоб цей погодився з Пілсудським. (Bobrzyński, op. cit. Т. II, ст. 38). Осьтак національні демократи були більше згіршені тим, що їхні варшавські земляки були колись австро- і германофілами, ніж сама Франція.

⁷⁾ Bobrzyński, op. cit. Т. II, ст. 38, 47.

⁸⁾ Bobrzyński, op. cit. Т. II, ст. 48, Stanislaw Kutrzeba, Polska odrodzona 1914—1922. Wydanie drugie uzupełnione. Kraków 1922, ст. 103—104.

⁹⁾ Kutrzeba, op. cit. ст. 109 f., Kozicki, op. cit. ст. 129.

яко якусь пропагандову програму, [а яко факт признала тепер антанта офіційно своїм членом у такий спосіб, що інтеріаліантська конференція письмом французького уряду з 15. січня 1919 заадресованим до „Народового Комітету“ запросила Польщу прислати двох уповноважених для участі у мировій конференції, яку отворено дня 18. січня 1919.¹⁾ Осьтак Польща стала одною з „союзних і стоваришених держав“, одною з тих „побідних потуг“, які мали подиктувати мир. Навіть призначено рангу отій новоприсупившій антантській державі: Америка, Англія, Франція, Італія і Японія мали прислати по 5 уповноважених, Сербія, Бельгія і Бразилія по 3, Китай, Греція, Геджас, Польща, Португалія, Румунія, Сіям і Чехо-Словаччина по 2, південно-американські республіки по одному.²⁾ Ані Росія, що в Москві й Петрограді стояла під владою большевиків, а на всіх інших своїх областях була видовищем боїв, ані теж ніякий інший із нових державних творів, що повстали на території колишньої російської імперії, не були допущені до мирової конференції: одна-одинок Польща репрезентувала всю Східну Европу.³⁾

„Здається мені, що сказати з повним правом можу, що ту програму відбудови Европи, яку перевели договори в Версалю й у Сан-Жермен, перші яко одностайну цілість сформували й обоснували ми — поляки“, каже Роман Дмовський.⁴⁾ Це й дійсно була величава програма в тому часі, коли цей польський дипломат її складав у розвідці, яку він у квітні 1917. р. передав англійському міністрови закордонних справ А. J. Balfour-ови,⁵⁾ а пізніше — в липні 1917 — видрукував яко манускрипт для житку англійського політичного світа під наголовком „Проблеми Середущої й Східної Европи“,⁶⁾ в такому часі, коли потуга Німеччини й її союзників стояла ще, як здавалося, незрушно, майже на верху успіхів.

(Дальше буде).

¹⁾ Temperley, op. cit. T. IV, ст. 131, т. V, ст. 133 замітка, Kutrzeba, op. cit. ст. 31.

²⁾ Temperley, op. cit. T. I, ст. 247—248. Теж Індії й британські домінії мали свої представництва.

³⁾ До цього треба додати, що швидко після цього варшавський уряд признали теж de iure: 30 січня 1919, Сполучені Держави, 24 лютого Франція, 25 лютого 1919 Англія, 27 лютого 1919 Італія, 6 березня 1919 Бельгія, 8 березня 1919 Фінляндія, 12 березня 1919 Швайцарія, 13 березня 1919 Греція, 22 березня 1919 Японія, 30 березня 1919 Папська Курія, 15 квітня 1919 Бразилія, 21 травня 1919 Норвегія, 22 травня 1919 Еспанія, 28 травня 1919 Чехословаччина, 31 травня 1919 Данія, 3 червня 1919 Швеція, 21 червня 1919 Румунія і Португалія, 7 липня 1919 Аргентина, 28 серпня 1919 Чіле, 29 серпня 1919 Персія, 9 жовтня 1919 Парагвай. Kutrzeba, op. cit. ст. 187.

⁴⁾ Dmowski, op. cit. ст. 202.

⁵⁾ Dmowski, op. cit. ст. 273.

⁶⁾ Ця розвідка є передрукована в цілості в польським перекладі в Дмовського, op. cit. ст. 450—505. Частини англійського оригіналу, які торкаються границь будучої Польщі знаходяться в публікації „Akty i dokumenty“, т. I, ст. 21—31.

Р. Г. Бензон.

Зазив.

(із циклю оповідань „Невидиме Світло“.)

Ісусе мій, справедливо належиться
Тобі любов моя, бо показуєш мені палицю
тростинову, корону тернову, три гвозді й
копіє загострене, що Твій бік пробило.

О, Ісусе солодкий, тепер величатиму
Тебе піснями.

Одного дня, коли слуга Паркер поклав на стіл пополудневу пошту, завважав я лист, адресований до мого господаря, а почерк адреси виразно зраджував, що писала той лист тремтяча стареча рука.

В чверть години потім увійшов я до їдальні й побачив той лист, уже розпечатаний, в руках священника. Гарне обличчя старця ясніло в своїй дитинній світлості ще більш чаруючою радістю, ніж звичайно.

— Маю вістку від свого найстаршого друга — сказав, показуючи лист. — Від кількох місяців не мав я від нього ні одного листа. А знаємося від найраньшої молодости.

В часі обіду заєдно вертав до спогадів про свого приятеля й раз-у-раз висловлював утіху, яку збудив у ньому той лист.

— Вічно снуємо пляни зустрічі, але ніколи не вдається нам здійснити їх. Оба ми вже за старі. Та він без порівняння діяльніший від мене. Його життя повне добрих діл, а я — самі знаєте, який з мене хосен! Не зумів би я вже навіть завідувати парохією, а бувають дні, що заледви можу відправити Службу Божу в своїй капличці.

— А ваш приятель, отче, ще сповняє свої обовязки?

— Ах, ви певно гадаєте, що і він є священником! Ні, зовсім ні. Він по званню банковий урядовець, а щойно недавно пішов на відпочинок і поселився на селі, де — як пише — проймає його одна думка: приготувитися на смерть. Однак не занехав добрих учинків. Саме в листі повно відомостей про то село й сільських жителів, а особливо про якогось незвичайного чоловіка, що його мій приятель пізнав у сільській читальні (яку мій друг сам заложив). Опріч того радиться зі мною про свої нові фундації й інші добродійні заміри.

— Вельми рідко трапляються такі одиниці між банковими урядовцями — замітив я.

Ця людина є совершенно добра — підхопив священник — і то від давних, давних літ. Важко вам буде уявити собі, скільки добра вчинив він убогим Лондону. Через двадцятькілька літ жертвував він два-три дні в тиждні на відвідування хорих, або на інші обовязки християнського милосердя.

Я саме хотів запитати, чи той приятель священника не завдячує своїй шляхотности саме благородному впливови мого господаря, та він випередив мене.

— Найдивніше в цій справі — заговорив він, ніби відгадуючи мої думки — те, що мого приятеля закликала до такого життя якась сила незвичайним способом. Я не вимовив вам його прізвища, правда? Отже можу розказати вам про нього докладніше, не допускаючися при цьому недискреції. Чи тільки хочете послухати?

Коли почув моє запевнення, що я завсіди слухаю його оповідань з якнайбільшим зацікавленням, священник промовив:

— Отже гаразд. По обіді йдемо в город на каву і там почуєте цю історію.

Коли ми по хвилі сиділи в городі, у тіни високого муру, а перед нами, на ніжному блакиті небес, рисувалися темні силуети смерекових доріжок, старий духовник почав:

Події, про які мова, взяті потрохи з оповідань мого приятеля, а трохи з його листів. Я записав собі колись навіть чергування випадків з потрібними іменами й датами, та нині мусів би я довго дошукуватися того записника. Зрештою дуже добре пам'ятаю цілу історію і можу докладно описати важніші її випадки.

Найперше мушу вам сказати, що перед якими п'ятдесяти роками мій приятель, маючи тоді вже тридцять літ, став головою банкового дому в заступстві свого батька, і, розуміється, був дуже зайнятий обов'язками свого звання. Банк був старий і мав велику скількість деяких справ. Мій приятель не займався тоді більше нічим і навпаки — нарікав нераз, що не стає йому часу допильнувати всіх справ і відповідно рядити ними. Тоді саме стався перший особливий випадок.

Раз, осінню, десь між четвертою й п'ятою пополудні, мій приятель вертався додому омнібусом. Забавлявся обсервацією вуличного руху і ненадійно запримітив на хіднику скромно одитого чоловіка, що намірився перейти на протилежний бік ulиці. Та коли пустився йти, на самій середині мусів затриматися через омнібус, в якому їхав мій приятель, — а тут нагло в другому напрямку надіхав повіз. Мій приятель в першій хвилині налякався, що того чоловіка переїдуть, а той і собі запримітив небезпеку, й боячись упасти під коні, кинувся вперед, одначе так нещасливо, що попав ногами під колеса омнібусу.

Щось хруснуло, хтось крикнув жакливо, — мій приятель, пройнятий до глибини тим нещастям, перехилився, щоби побачити, що сталося з нещасливим. Колеса роздусили йому стопи, але нещасний стояв ще хвилину й нарешті упав цілим тягарем на землю. Мій приятель кинувся на ратунок, але його перебігли другі, тож завернув до омнібусу й поїхав даліше.

Одначе той жакливий вид вплився в його пам'ять так глибоко, що вражав його, як фізичний біль. Не міг забути виразу терпіння, що тоді на якусь хвилину запанував на обличчі незнайомого, та передусім його уява раз-у-раз ставила йому перед очі виразний образ обезображених кровавих стіп.

Пам'ятаю, що в яких півтора тижнів пізніше він докладно описав мені в довгому листі цілу ту подію, яку я передав вам кількома словами.

Літом слідуючого року мій приятель поїхав одної суботи пополудні до Кеннігтон на велику партію ситківки, бо дуже любив цю гру. До Уестмінстеру доїхав підземною залізничкою і думав перейти пішки міст, щоби потім рішитися, чим поїде дальше, до ціли своєї дороги.

Коли проходив біля сходів лічниці св. Томи, завважав жебрака, що сидів між сходами й муром. Коло старця стояло мале біле песеня. Лице вбогого було заслонене до половини якоюсь перевязкою, але особливу увагу звертали на себе його обандажовані руки. Спочивали вони рівно на колінах і посередині одної й другої долоні видніла на полотні темна пляма, гейби перевязка закривала дві кроваві рани.

Мій приятель, ніби прикований тим видом, довго приглядався покривавленим рукам, мимо відрази, яку почував. Потім наймив дорожку й поїхав до Кеннігтону.

Одначе через цілий вечір не міг забути тих рук. Спогад про них турбував його нерви, бо не тільки, що самі ставали йому перед очима, але ще й спроваджували з собою відновлений вид осіннього випадку: кроваві стопи.

Цілу ніч не міг спати. Відчинив вікна навстіж, бо думав що з повітрям і сон прийде в хату... Та не заснув. Тільки бачив, ніби у якімсь полусні, людину з роздавленими стопами й пробитими долонями, і та людина з зойком звертала в небеси своє обличчя, повне розпуки.

Третій випадок стався знову осінню. Коли мій приятель був сам у своїй віллі на Парк-Стріт.

Захорувала його слуга. Не памятаю, що то саме була за хвороба, але знаю, що щось долягало їй у правому боці і то так, що стан нещасної дівчини ставав щораз більше безнадійний.

Одного ранку, коли мій приятель ішов до бюро, сказав йому лікар, який лічив дівчину, що конечна є операція.

— Га... добре! — відповів приятель. — Чи ви попередили про це хору?

— Ні — сказав лікар. — Я хотів з тим найперше удатися до вас. Бо чую, що хора не має ніякої рідні, отже нема кому нею заопікуватися.

— А чи операція небезпечна?

— Зовсім ні. Простий розріз на правому боці.

— То добре. Звольте зайти разом зі мною до хорої — сказав мій приятель.

Застали хору зовсім притомну й при розумі. Радо згодилися на операцію і це призначено на вечір.

Цілий день переслідував мого приятеля образ малої кімнатки на піддашу його дому і дівчини, що лежить там і очікує операції. Мимохіть уявляв собі, як вона бідна буде почуватися по операції з перевязаною раною в правому боці.

Коли досить пізно вечером прийшов додому, лікар привитав його радісною вісткою:

— Все пішло якнайкраще. Я певний, що хора зовсім виздоровіє.

І коли по якій годині мій приятель сидів сам при вечері з папіроскою, та дав волю гадкам, вернулися до нього образи попередніх випадків.

У несповна одним році був свідком трьох випадків, що, хоч не мали для нього безпосереднього значіння, все ж таки кожний з них зворушили його до дна душі. Говорив мені пізніше, що вже тоді почав застановлятися, чи під тою чергою випадків не криється якась надприродна ціль, — не міг лише зрозуміти, яка.

В який місяць потім отримав я від нього з села письмо, в якому описав мені четвертий випадок, останній етап того, що потім назвав своїм „зазивом“.

Поїхав до свого сестрінка, в село, кілька годин їзди з Льондону. Мав там гостювати від п'ятниці до понеділка. В неділю пополудні вийшли оба на довшу прогульку в ліс. Осінь була в повному розцвіті; дерева мерехтіли золотом і шкарлатом; галуззя вгиналося під обильним тягарем овочів у пурпурі.

Спровола йшли стежкою, зарослою травою, коли нагло почувли десь недалеко сміхи і гамір розбавленої дівтори. Негайно з гушавини вибіг малий хлопчина; заплутався в галуззя й упав на стежку. За хвилину стояв уже на ногах і сміявся голосно, одначе мій приятель запримітив на його чолі червоний шрам, очевидно виритий гострим тертям. Хлопчина, все ще сміючись, диткнувся рукою свого чола.

— Що то? Мокре? — спитав здивовано. А глянувши на пальці закликав уже з плачем:

— Ах! Кров!

Десь близько озвалися голоси других дітей; хлопець побіг за ними й по хвилині все втихло.

Та коли мій приятель дивився на те зранене чоло хлопчини, стали йому перед очима три попередні випадки. І ті чотири сцени ненадійно зійшлися і зосередилися в постаті одної людини з пробитими ногами, руками, правим боком і з чолом, пораним до крові.

Під вражінням того привиду мій приятель став німий і нерухомий, так, що його сестрінок, переляканий, узяв його за руку.

— Ах... — сказав нарешті. Дуже перепрошую тебе. Може вернемося вже до хати...

Пригадую собі так, наче би це діялося вчора, ті рефлексії, що ними ділився зі мною мій приятель, коли описував своє видіння в довгому листі. Скажу тільки, що лист кінчився так само дивно, як і дуже мило для мене. Мій приятель просив, щоби я написав до якогось душпастиря, який міг би дати йому добродійну роботу в убогих дільницях Льондону.

Від тої пори не покинув уже тої милосердної праці, посвятив їй цілого себе.

Дзвони.

тісно звязана з Україною. Лєсков провів свої молоді літа на Україні й дуже її полюбив; можна сказати, що вона стала для нього „другою батьківщиною“. Майже в усіх своїх творах з великою симпатією згадує він Україну, або виводить, яко дієвих осіб, українців, або й сама дія відбувається в його творах на Україні; деякі з його творів мають типово український характер, а в частині й писані по-українськи (розмови дієвих осіб), прим. гарненьке оповідання „Нехрещений піп“, що й стилем і почасти змістом нагадує перші твори М. Гоголя. Найкращі твори Лєскова це його оповідання зі старо-християнського життя на сюжети позичені з т. зв. „проложних житій“ („Гора“, „Скоморох Памфалон“ та ін.; їх би варто перекласти на українську мову); дуже гарні також його оповідання й нариси з життя сх.-українського й великоруського духовенства („Соборяни“, „Нехрещений піп“ і баг. ін.). Велику історичну вартість має його роман „Нікуди“, в яким незвичайно яскраво і правдиво змальовано початки російських комуністичних організацій (в серед. XIX ст.); дещо шкодить романові фільопротестантська тенденція. Л. був прихильником помірковано консервативного й послідовно релігійного світогляду, який і відбивався у всіх його творах; любов малювати переважно позитивні типи, взірцями звичайно бували для нього живі люди. Взагалі, Л. може найбільш позитивний і корисний з морального погляду письменник у великоруській літературі.

50-ліття смерті Ф. Достоевського. 9. II. с. р. минуло 50 літ від дня смерті найбільшого письменника-романіста й філософа Славянщини Федора Достоевського. Як відомо, Ф. Достоевський — українець з походження. Предки його належали до старинного українського шляхетського роду на Поділлі (де сей рід згадується, починаючи з XV ст.), потім до греко-католицького священничого роду теж на Поділлі. Ще дід Ф. Достоевського був гр.-катол. священником; батько Ф. Д-го скінчив Подільську Дух. Семинарію (вже православно), але потім пішов на медицину й був лікарем. Український елемент сильно відбивається у творчості й світогляді Ф. Д-го. Його провідні ідеї становлять консеквентний висновок розвитку філософичної та суспільної думки й письменства на В. Україні. На жаль, спеціальних студій про український елемент та значіння його в світогляді в творчості Д-го досі нема. Не приніс їх і біжучий ювілейний рік. Хоч чужинці нині дуже багато пишуть про Д-го, але над значінням його українського походження не зупиняються, а українські дослідники чомусь мовчать.

Посмертна виставка образів П. І. Холодного. 22. III. с. р. в помешканні Націон. Музею у Львові відчинено посмертну виставку відомого артиста-маляра П. І. Холодного, передчасно помершого у Львові в минулому році. Як відомо, Холодний протягом останніх десяти років працював у Галичині головно в ділянці церковного мистецтва й між ін. за ініціативою о. Ректора Драги. Сліпого (який виявив особливе зрозуміння таланту Холодного

4*

UNIVERSITY
ILLINOIS LIB:

й оточив його відповідною опікою), багато зробив для прикрашення гарними образами каплиці в Греко-Католицькій Академії у Львові. Виставка образів П. І. Холодного знайшла відгук серед громадянства й у пресі (порів.: „Мету“ ч. 2 і 3).

„Візантійське мистецтво у Словян“. Недавно в Парижі почала виходити посмертним виданням на французькій мові велика праця славнозвісного візантиніста Т. Успенського, що недавно помер: „L'art byzantin chez les Slaves“, прикрашена гарними світлинами. Скільки знаємо, досі вийшло 2 томи, присвячені дослідям над візантійським мистецтвом у південній Словянщині.

100-ліття уродин найбільшого українського маляра Миколи Ге. (*27. II. 1831—†1894 р.), творця славнозвісних глибоко-філософічних образів: „Тайна Вечеря“, „Цар Петро I. і царевич Олексій“ і багатьох інших, пройшло майже непомітно в українським громадянстві й україн. пресі. Лише в „Меті“ (ч. 4) появилася стаття про Мик. Ге, В. Миропільського (до речі, скорочена й тим самим попсована редакцією). З сумом доводиться констатувати ще один раз, що ми не вміємо шанувати пам'ятку найбільших діячів нашої культури.

Зїзд бібліофілів і бібліотекарів. В травні с. р. має відбутися у Вільні зїзд бібліофілів і бібліотекарів. Деякі з українських бібліофілів, між ін. і один з членів редакції «Дзвонів», вже одержали запрошення до участі в сім зїзді. Але, чи взагалі українці братимуть участь у сім зїзді, ще невідомо; бо деякі ініціатори зїзду хочуть використати його для суто-націоналістичних польських цілей, зокрема для задемонстрування «величи» польської культури в «польській» Віленщині; однак ці наміри стрінули рішучий спротив з боку інших польських культурних діячів у Вільні, які стоять на становищі необхідности культурної співпраці всіх національностей «ріжноплемінної» Віленщини й уважають за невідповідне вносити політику в суто-культурні справи.

„Polonica“ в Австрії, Угорщині, Ромунії і Чехословаччині. Варшавський журнал „Nauka Polska“ в недавно виданому XIII томі містить, між ін., цінний і для нас катальог пам'яток мистецтва, що мають якенебудь відношення до Польщі (також і до Галичини й т. зв. «кресів») й знаходяться тепер у згаданих державах, а також спис австрійських, угорських і т. д. архівів, у яких є матеріяли до польської (в державному значінні слова) історії та бібліотек (у згаданих державах), у яких переховуються польські стародруки. Катальог і спис попереджені вартим і нашої уваги вступом визначного львівського історика Галичини проф. П. Домбковського про „Polonica“ в Австрії, Угорщині, Ромунії та Чехословаччині.

Перший огляд історії Польської Церкви. Нещодавно вийшла з друку нова поважна праця визначного німецького історика Церкви Др. Карла Фелькера професора протестант-

ського богословського факультету віденського університету: «Історія Польської Церкви» (німецькою мовою). Це перший науковий огляд історії Церкви в Польщі. Перед цим деякі польські учені, (прим. о. Кантак) робили спроби написання наукового огляду історії Польської Церкви, та всі вони, як то признає й польська наукова критика, не були вдатні. Таким чином, перший дійсно науковий огляд історії Церкви в Польщі написав щойно німецький протестантський вчений. Краківська Академія Наук обрала проф. Фелькера за його огляд історії Польської Церкви, своїм членом-кореспондентом.

Донський науковий рух. Центром наукового руху серед донських козаків є нині Прага, де видається й орган козацького руху „Вільне Козацтво“. Нині донський науковий рух висловлюється головню в розвитку студій над історією Донщини. Нещодавно в Російськiм Науковiм Інститутi в Празi відбувся відчит донського історика С. Г. Пушкарьова «Донське козацтво й російська держава в XVI і XVII ст.». В Парижі (в Сорбоні) вже від кількох літ викладає історію донського, а також українського, польського, литовського, сибірського, різних кавказьких та ін. національних і краєвих рухів у б. російській імперії визначний донський учений проф. С. Г. Сватиков. Розвиток студій над історією Донщини ми повинні щиро витати, бо ці студії скріплюють національно-козацький рух серед Дончаків і тим способом сприяють можливості в будуччині досягти рівноваги між сх.-слов'янськими народами й ослабити теперішню гегемонію великоросів-московців у Східній Європі.

„Sprawy Obce“. Під такою назвою від недавна почав виходити у Варшаві новий журнал „Sprawy Obce“, в яким друкується чимало матеріалу, цікавого й для нас, українців. З зовнішнього боку журнал має гарний вигляд; що до змісту, більшість статей написано поважно й річево, хоч деякі не вільні подекуди від польської націоналістичної тенденції. Та, поруч з річевими й поважними працями, трапляються в „Sprawach Obcych“, іноді й статті дуже поверховні й легковажні. Особливий інтерес мають для нас статті Дм. Проскури про церковні справи на Радянщині; одна з тих статей — про переслідування Церкви більшовиками, цінна й цікава зібраним у ній матеріалом; натомісць, дві інші статті того самого автора „Upadek Cerkwi Prawosławnej“ і „Watykan a Rosja“ свідчать лише про відсутність історичного знання й історичної перспективи у п. Проскури, про брак у нього дійсного християн. почуття й незрозуміння (чи небажання розуміти) основних засад унійної праці, намічених Апостольським Престолом (див. докладнішу, дуже гостру оцінку сих статей Проскури в „Ниві“, 1931, ч. 1, у статті Мих. Клосовського „На манівцях“). Та, будь-що-будь на статті, що друкуються в „W Sprawach Obcych“, мусимо звертати увагу, тим більше, що журнал сей, здається, успішно шириться й почасти здобуває вплив, навіть за кордоном.

НЕКРОЛЬОГ

† Стефан Томашівський (* 9. I. 1875 + 21. XII. 1930), один з найвизначніших новітніх українських істориків, професор укр. історії в краківському університеті. Т—ий почав свою наукову діяльність в кінці 1890-их років під проводом Мих. Грушевського. Будучи найздібнішим з учнів Грушевського, він засвоїв від свого вчителя знаменито аналітичний метод історичного дослідження; але пізніше став і найгострішим ідеологічним противником Грушевського в історії та історіософії і особистим ворогом свого учителя. Маючи велику ерудицію й небуденні здібності, Т. залишив по собі низку досить поважних історичних монографій і розкидав багато цікавих і цінних думок у своїх розвідках і статтях. Але йому ввесь час бракувало історичного синтезу й міцних підстав загального й історичного світогляду, і в своїх працях він не завжди стояв на рівні цілковитої наукової безсторонності. В передвоєнних роках Т. симпатизував лівим політичним течіям, а в своїх історичних працях, виданих перед війною (головно з суспільно-економічної історії Галичини XV й XVII ст. та з історії Хмельниччини й Мазепинщини) ще не дав якої-небудь виразної загально-історичної чи ідеологічної концепції. Пізніше, під враженням воєнно-революційних потрясень та під впливом ідей Джемса, Шпенглера, Ферера, й особливо Вячеслава Липинського, радикально змінив свої погляди, став консерватором і одним з головних представників національно-державницького напрямку в українській історіографії, започаткованого Вячеславом Липинським. В сім часі Т. написав свою „Українську історію“ (Львів, 1919), цікаву не так своїм історичним змістом, як спробою своєрідної історіософічної концепції, та низку історично-публіцистичних й історіософічних нарисів у „Хлібороб. Україні“, „Літописі“ й „Політиці“, в яких м. ін. високо підносив і популяризував ідеї Липинського, Ферера, але також і М. Драгоманова! В 1919 р. видав ліпшу свою працю „Предтеча Ісидора Петро Акерович, незнаний митрополит руський (1241—45)“. — Та в останніх роках Т-ий знову змінив свої політичні й історіософічні погляди, гостро розірвав з консервативно-монархічними кругами і в низці статей (друкованих головно в „Н. Зорі“) спробував створити власну політично-історіософічну концепцію, в якій сполучив елементи католицизму, демократизму й прагматично-релятивістичної філософії Джемса й Шпенглера; концепція ся одначе сильно страждає непослідовністю й суперечністю між її католицькими і прагматично-релятивістичними складниками. Останньою працею Т-го була велика „Історія Української Церкви“, яка мала складатися з кількох томів, але передчасна смерть не дала Покійному закінчити навіть I-ий том. В кожному разі, Т. належав безперечно до найвизначніших і найталановитіших наших істориків (хоч, розуміється, ні своїм талантом ні шириною свого історичного виднокругу не дорівнював таким історикам, як Вяч. Липинський або Мих. Грушевський), і з його смертю українська наука понесла дуже велику втрату.

Z.

Рецензії.

Дві статті проф. Леоніда Білецького про українську літературу.

Univ.-Doc. LEONID BILECKYJ: Die Romantik und ihr Ausdruck in der ukrainischen Literatur. Deutschland und Ausland. Heft 28/29, 1930, ст. 135—145.
— Hauptströmungen in der ukrainischen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts, ibidem, ст. 208—219.

Український романтизм — це явище, безперечно, своєрідне, дуже цікаве й досі синтетично не опрацьоване. Тому дуже цінною була би кожна спроба, що давала би щось справді вартісне в цьому напрямку — і тому з великим зацікавленням візьме кожний українець у руки названі вище статті, тим більше, що вони виходять з-під пера знамого вже зі своїх праць дослідника укр. літератури. На жаль — у цьому випадку стріне читача немиле розчарування.

Стаття, перш за все, не оправдує свого наголовка: „Романтизм і його вислів в укр. літературі“ — це каже нам сподіватися 1) якихось причинків до дослідів над романтизмом у загально-європейському масштабі, 2) характеристики й оцінки української романтичної літератури. Тимчасом щодо першого не находимо майже нічого чужого. [Можна би хіба звернути увагу на висловлену тут думку, що романтики черпали теми з народних вірувань — під впливом звороту до релігійности; та це теза дуже ризикозна: реліг. відродження в романтиків виявляє сильний наклін до католицизму (деякі романтики-протестанти перейшли на католицизм), а від нього хіба дуже далека фантастична народна демонологія. Тут був інший чинник: пошукування нових мотивів, своєрідний екзотизм, що рівночасно був і народним]. Щодо другого, то замість студії про укр. романтизм дав Шан. Автор дуже поверховний огляд розвитку укр. літератури від Котляревського аж по нинішній день, з густими відскоками в історію політичної думки.

Переважна частина хибних міркувань проф. Б—го має своє джерело вже в заложенні. А саме, він забуває, що Romantik (романтизм) це поняття перш за все історичне, а шойно в дальшу чергу (романтика) психологічне. В історії літератури устійнилося і прийнялося як термін перше, історичне значіння: романтизм — це окремих, хронологічно обмежений, період у розвитку літератури, в якому своєю артистичною й ідейною вартістю мають перевагу над усіма іншими твори з тими прикметами, які проф. Б—ий вичислив (ст. 135—136), і ще деякими, яких він там не вичислив (прим. хочби нахил до екзотики, історизм, магічний ідеалізм). [Треба також скоригувати погляд Шан. Автора на романтичне кохання: в його основі лежить, якнайбільше суцenne знамя, сперта на сильному індивідуалізмі і пересвідченні про високу внутрішню вартість героїв, теорія про споконвіку призначені собі взаємно „половини душі“. Сама „тенденція до ідеалізації“ ніяк не вистарчить — і кохання героїв Квітки, яке Автор називає „суто романтичним“, є якраз суто сентиментальне, без тіни тієї містичної закраски]. Що ж до часу, то романтизм локалізується у другій половині, а радше останній чвертині, XVIII-го й першій половині XIX-ого століття — і годі до нього мішати таксамо Франка або Лесю Українку, як і Аїсхіля чи Шекспіра, мимо деяких „романтичних“ прикмет деяких їх творів. Але проф. Б—ий не лише помішав романтизм із неоромантизмом, але ще до цього останнього зарахував цілий модернізм (від декадентизму аж до неоклясицизму!); з цього мусів повстати такий хаос, що не лише німець, але й українець може цілком зdezорієнтуватися, коли прим. стріне вкупі, як поклонників „філософічно-романтичного індивідуалізму“, Кобилянську побіч Винниченка й Яцкова, в наступному рядку довідається, що той же „романтик і індивідуаліст“ Винниченко, є рівночасно марксистом, а ще трохи нижче вчитає, що Коцюбинський належить до „соціально-позитивістичної“ школи Драгоманова (с. 142 і 143).

Також дивно вражає, що між помітнішими представниками сучасної літератури в Галичині й на еміграції бракує Федора Дудка, Миколи Матіва-Мельника, Богдана Кравціва або Е. Софронова-Левицького. Може тому, що вони не належать до тієї літературної школи, яку автор називає нео-романтичною; але чи більше „романтичні“ поміщені там Ю. Шкрумеляк, М. Обідний, А. Ле-

вицька (Наталя Лівичька?) і ін.? Ще гірший недогляд і при обговорюванні сучасної літ. на Рад. Україні: ні одним словом не згадано М. Івченка, ані навіть Миколи Зерова, хоч не бракує прим. ані Семенка, ані Плужника.

Друге основне непорозуміння — це змішування романтизму з сентименталізмом. Через це змішування понять попав у романтики прим. Квітка-Основ'яненко.

Назагал мається вражіння, що стаття написана на швидку руку, з пам'ятки, та ще й без належної уваги. Лише так можна пояснити такі прикрі помилки, як зачислення „Книг Битія“ Костомарова до його студій, вчислення Квітчиної „Марусі“ до творів, що ілюструють тезу „добре роби—добре й буде“ (ст. 139) etc.

Небагато краще і з другою статтю, про головні течії в укр. новому письменстві. Автор видить у ньому дві головні струї, національно-політичну (вже від Котляревського!) і демократично-соціальну, до яких у новіших часах долучилася ще третя, марксістська.

Найцікавіший і найліпший є 3 розділ цієї другої статті, де автор інформує про сучасну літературу на Рад. Україні. Подібно, як це вже зробив Д. Донцов [„Невільники доктрини“ ЛНВ. 1923, IX], вказує тут проф. Б. на духовий розлом, на суперечність між вродженими національними почуваннями й накиненою комуністичною ідеологією, що зазначається у творах усіх кращих представників т. зв. „пролетарського“ табору письменників; можна лише піднести застереження проти поміщення тут такого прим. Коряка.

Натомість дуже невдатно написаний 1 розділ, посвячений історичному підкладові розвитку укр. письменства від другої половини XVIII-ого ст. й розвиткові національно-політичної ідеології українців. Цей останній пункт хіба через якусь дивну незручність у вислові представлений так, що буцім і досі ідеалом українців залишилася федераційна програма Кирило-Методіївського Брацтва; за неї, як пише автор, боролися не лише Нечуй-Левицький і Ол. Кониський, але й досі побиваються за її здійсненням усі кращі письменники, від Вороного аж до Богдана Лепкого! Щоби це не виглядало на якусь містифікацію, наведу слова Автора в оригіналі: „...die (Ідея Кир.-Мет. Брацтва) lebte weiter in der jüngeren Generation ukrainischer Schriftsteller, wie z. B. bei Nečuj Levyčkyj, O. Konyskyj, vor allen aber bei Ivan Franko, der zu den bedeutendsten Vertretern der Idee der cyrillo-methodianischen Bruderschaft zugerechnet werden kann. Von da an bildet sie ein direktes Vermächtnis der ukrainischen Literatur, wir finden sie bei allen bedeutenden Schriftstellern, wie z. B. bei V. Samijlenko, M. Voronyj, M. Kocjubynskyj, Lesja Ukrainka, O. Oleś, H. Čuprynka, O. Kobylanska, V. Stefanyk, M. Ceremysna, B. Lepkyj und vielen anderen vertreten“ (ст. 210—211). Це говорить саме за себе й не вимагає коментарів. На оборону Автора можна сказати хіба, що він мав на думці не всеславянську федерацію, але укр. месіянзм (котрого, до речі, в більшості цих авторів немає); але й тоді годі його звільнити від закиду крайньої недбайливості у стилізації.

Загально, на адресу в—ва, слід заважити, що коректу переводжено дуже неухажно; на доказ кілька примірів: Voplite (Воплите), Waldstein (Вальдшнепи, роман Хвильового) — с. 144; L. Babij (зам. Олесь Бабій) — с. 145; Ustymowyc (Устиянович) — с. 209; тамсамо кілька зайвих „s“ при іменах укр. письменників, („...bei den... Schriftstellern M. Saskewycs, Holowackys...“). Таких і под. похобок у книзі багато, а тимчасом у виданні, призначеному для інформації чужинців, вони стануться джерелом багатьох непорозумінь і помилок. І загалом: українське літературознавство ніяк не втратило би, коли б автори й видавці серйозніше ставилися до предмету, як це в нас тепер широко практикується.

Criticus.

Dr. HANS KOCH. Die Ukraine. „Zeitwende“, München. 5. Jahrg. 1929. Heft 1, с. 60—71; Heft 2, с. 158—162.

— Die russische Orthodoxie im Petrinischen Zeitalter. Ein Beitrag zur Geschichte westlicher Einflüsse auf das ostslavische Denken. Breslau, 1929. Stop 191, 8°.

Др. Ганс Кох, професор віденського університету, б. старшина УГА, щирий приятель України, вже не перший раз виступає з розвідками й нарисами, присвяченими спеціально Україні або взагалі Сх. Словянщині. В усіх

Його творах знаходимо солідне опрацювання і досить добру — особливо як на чужинця — обізнаність зі сх.-слов'янськими джерелами і літературою, — риси, на жаль, далеко не завжди властиві зах.-європейським дослідникам Сх. Слов'янщини. Проф. Коха маємо право вважати за одного з найліпших і найповажливіших зах.-європейських знавців і дослідників сх.-слов'янської культурної й особливо церковної історії, не вважаючи на те, що належить до розмірно молодих учених.

Нарис „Die Ukraine“ написав Др. Кох для популяризації відомостей про Україну серед широких кругів німецького громадянства, з глибокою й щирою симпатією до України та її історичної недолі. Нарис в цілому добрий і відповідає своєму завданню. Др. Кох подає в нім короткі відомості про Україну — географічні, історичні, історично-літературні; окремо спиняється над національно-державним відродженням України й боротьбою її за незалежність. Деякі помилки й неточності мусимо вибачити. В Поважаному Авторі, яко чужинцеві, тим більше, що він їх поробив (майже всі) слідом за українськими дослідниками, творами котрих користувався. Так, прим., слідом за численними українськими дослідниками „поступово“ — „народницького“ напрямку, Др. Кох лише про „eine ganz ausgeprägte demokratische Form“ у Київській Державі; в дійсності, в Київській Русі-Україні демократичні складники були значно слабші, ніж на великоруській Півночі; віче лише в деякі моменти в старій Україні відігравало головну роль; нормально ж провід був у руках князя та княжої ради (яку часом не зовсім точно звать з московська „боярською думою“); „Руська Правда“, юридичний кодекс старої Русі-України, має в собі виразно аристократичні риси і т.д. — Зєдинення України з Московщиною в 1654 р. Др. Кох не зовсім точно називає федерацією (пануюча в науці опінія вважає сю злуку або за протекторат або за суверенітет Москви над Україною). Не можна погодитися з твердженням ВП. Автора, що Україна не має справжнього промислового пролетаріату: на Сх. Україні, особливо в Донецьким та Криворізьким басейнах, в чорноморських портах і т.д. він уже існує. — Не можна казати, що Гетьманство в 1918 р. було тільки „ein Produkt der Not und der deutschen Okkupation“; не кажучи вже про те, що Гетьманство було історичною національно-традиційною формою державного устрою України й що протягом XIX ст. надії й мрії про відродження Української Держави звичайно зв'язувалися з мріями про відродження козаччини й Гетьманства („Гетьмани, Гетьмани, якби то ви встали“), — варто пригадати, що вже в перші дні революції 1917 р. в Києві група українців маніфестувала під жовто-блакитними прапорами з написами: „Хай живе Самостійна Україна з Гетьманом на чолі!“, трохи пізніше, в червні 1917 р. в Харкові повсталала невеличка група вже цілком свідомих українських монархістів; рівночасно й по інших містах і селах Вел. України пробивалися прояви українського монархістичного руху, почасти може й jako реакція проти московсько-жидівського большевизму, та українського божевільного есерівства; в кожному разі, ґрунт до проголошення Гетьманства 29.IV. 1918 р. готувався незалежно від німецької окупації й довго перед нею; якби не було того ґрунту, не могло б бути й подій „29. квітня“. Та подібних помилок і неточностей в українських авторів можна стрінути навіть значно більше, ніж у Дра Коха; — позатим нарис Дра Коха треба признати добрим, і ми повинні бути вдячні за нього ВШ. Ученому.

Друга праця Дра Коха — це вже стисло наукова розвідка про один з найважливіших і найцікавіших моментів в культурній історії України й всієї Сх. Слов'янщини, початку XVIII ст., коли починалося культурне зєдинення України з Московщиною й українізація московської культури, а рівночасно в культурнім життю Сх. Слов'янщини відбувалася внутрішня боротьба між римо-католицькими й протестантськими впливами. Др. Кох зясовує характер і обєм римо-католицьких і протестантських впливів на тогочасну сх.-слов'янську думку й робить оцінку сих впливів з погляду розвитку богословської думки й церковного життя в Сх. Слов'янщині. Др. Кох спиняється головню на характеристиці й оцінці праць двох визначних представників тогочасної української культури — Стефана Яворського й Теофана Прокоповича, досить докладно й добре викладає їх основні погляди, але занадто суб'єктивно оцінює їх творчість і роль в церковній і культурній історії Сх. Слов'янщини: неслухно закидає Ст. Яворському (представникові фільо-католицької течії в Сх. Слов'ян-

щині) цілковитий брак оригінальності й надто вже високо цінить ролі протестантських ідей Прокоповича для розвитку сх.-слов'янської думки й церковного життя (не беручи під увагу, що всі численні наслідувачі Т. Прокоповича, українці й москалі, відкидали з його системи все найбільш виразно протестантське; а навіть, видаючи твори Прокоповича по його смерті, сильно їх скоригували, повикидавши з них типово протестантські риси). Шкода, що ВШ. Автор не звернув уваги на твори третього визначного і чи не найвизначнішого представника тогочасної сх.-української релігійної культури й Церкви — Дмитрія Тупталенка, в творах котрого знаходимо може найбільш досконалий синтез зах.-християнських (римо-католицьких) впливів зі сх.-християнським світоглядом. Не зовсім розуміємо, наконєць, чому ВП. Автор у вступі до цієї цінної праці так широко зупинився над західно-християнськими впливами на московському ґрунті, до кінця XVII ст., хоч такий екскурс, зовсім непотрібний для з'ясування основної теми Автора — аналізу та оцінки творів Ст. Яворського й Т. Прокоповича, котрі не тільки з походження й виховання, але й цілою своєю письменницькою діяльністю були типовими представниками тогочасної української культури. А рівночасно ВПоважаний Автор чомусь не подав належного огляду зах.-християнських впливів на Україні в XIV—XVII вв., який був би далеко потрібніший для з'ясування й оцінки діяльності Яворського, Прокоповича та їх співробітників і наслідувачів. Але, підносячи сі заміти, ми повинні рівночасно признати, що — не вважаючи на зазначені прогалини й деяку суб'єктивність і декотрі дрібні помилки (на яких не вважаємо потрібним зупинятися) — праця Дра Коха безперечно становить цінний вклад в зах.-європейську науку про Сх. Слов'янщину й причиниться до ліпшого пізнання одного з важніших моментів так мало знаної на Заході історії сх.-слов'янської культури.

В. Заїкин.

Лев Окиншевич. Центральні установи України-Гетьманщини XVII—XVIII ст. Часть I: Генеральна рада. Окрема відбитка з вип. VI-го „Праць комісії для вивчення історії західно-руського та українського права“. Київ, 1929. Стр. 160, 8^о (вел.). Часть II: Рада старшини „Праці Комісії для вивч. історії зах.-руського та українського права“ вип. VIII. Київ, 1930. Стр. 352, 8^о (вел.).

Отсю велику двотомову працю молодого історика державного ладу України Л. Окиншевича ми без жадного вагання признаємо найповажнішою й найціннішою працею з усіх, що вийшли за останнє десятиліття на Вел. Україні.

Історія державности, історія державного ладу це безперечно одна з найцікавіших і найважніших галузей історичної науки, особливо для тих народів, що тимчасово втратили свою державу й знаходяться під чужим пануванням. Для таких народів студії над їх державним минулим мають, розуміється, не тільки науковий інтерес, але й національно-виховуюче значіння. Та, на жаль і на диво, в нас, українців, історична наука розвивалася якимись кривими шляхами якогось анархістично-соціалістичного народництва; історики наші більше цікавилися моментами руїни, бунту, безладдя, ніж історією державного будівництва й державного ладу. Історія державного устрою козацької України (Гетьманщини, Слобожанщини й Запорозжя) до недавнього часу лишилася майже зовсім недослідженою. Шойно перед 20-ма роками Вяч. Липинський, М. Слабченко та М. Василенко розпочали спеціальні студії над історією державного ладу козацької України; нарешті протягом останніх десяти літ появилися такі важні праці з історії державного устрою України XVII—XVIII ст., як славнозвісна „Україна на переломі“ Вяч. Липинського, „Соціально-правова організація Січі Запорозької“ М. Слабченка, низка розвідок Окиншевича, вінком яких є названа вгорі праця, та деякі інші.

В праці „Центральні установи України-Гетьманщини“ Окиншевич зібрав багато цілком нового й дуже цінного матеріалу для змалювання державного ладу Української Гетьманської Держави XVII—XVIII ст. Протягом останніх років він пильно студював невидані досі матеріали по архівах і віднайшов у них багато нового й важного. Так само старанно використав він вже видані друком документи та інші історичні матеріали. Праця має дійсно „джерельний“, правдиво науковий характер. Не підлягає сумнівам, що на довгі

й дуже довгі часи залишиться вона основною, підставовою працею при дослідках над історією державного ладу козацької України і взагалі над українською історією XVII—XVIII ст.

Праця Окиншевича має, правда, й деякі віденні сторінки. Так, приміром, в деяких місцях дуже неприємно разить радянський марксизм, особливо в останніх розділах другої частини, нпр. у розділі про „клясовий характер” ради старшини. Ми особисто визнаємо і стислий звязок еволюції державних форм з економічним життям і доцільність дослідження політичної історії в залежності від економічних змін (як рівно й *vice versa*), але таке спрощування й викривлювання метод історичного досліду, які практикують нині радянські історики, робить просто прикре вражіння. На жаль, бачимо, що нині навіть найліпші історики на Радянщині все більш улягають впливам радянського марксизму.

Ріжні частини праці Окиншевича розроблені не однаково старанно. Деякі розділи, особливо в першій частині, містять майже „сирий”, дуже мало оброблений архівальний матеріал. Розуміється, й у такому вигляді, навіть найменш оброблені розділи праці О—ча мають дуже велику вартість, завдяки вищезгаданому в них матеріялові. Але від такого дослідника, як О., ми маємо право сподіватися й жадати більше, ніж збирання та поверховного використання хоч би й найважливіших архівальних матеріялів. Тимчасом тепер, по прочитанні першої частини праці О—ча — про генеральну („чорну”, загальну) раду, ніякий читач, навіть фаховий історик, не вносить ясного вражіння про еволюцію цієї інституції в XVII—XVIII ст. Сю частину ВПоважаному Авторіві, властиво, слід було б обробити наново, а принаймні подати окрему додатков розвідку — про еволюцію генеральної ради в XVII—XVIII, про її ступневий занепад та про інші політичні, економічні й суспільні зміни в житті козацької України, звязані з сим занепадом.

В другій частині „Рада старшини” О. змішує в одно дві, в засаді ріжні інституції — раду генеральної старшини і найширшу старшинську раду. Правда, О. наводить деякі слушні докази про випадки помішання в самім життю сих двох інституцій, про „середні”, перехідові форми зборів старшинської ради з участю генер. старшини й кількох лише полкових старшин і т.п. Думаємо однак, що всетаки ріжниця між згаданими двома інституціями існувала (про це маємо надію подати згодом спеціальну статтю).

Та в кожному разі така поважна, багата змістом і правдиво наукова (мимо деякого ухилу в марксизм) праця, як ся нова праця О—ча в укр. науці давно не появлялася.

В. 3.

Протопресвитеръ проф. Д-ръ Стефанъ Цанковъ. Съветското брачно право въ Русия (Prof. Dr. Stefan Zankow. Das Eherecht in Sowjetrussland). София, 1930. Стор. 58, 8⁰

Нарис найбільшого сучасного православного каноніста о. Проф. Цанкова про радянське шлюбне право має далеко ширший, інтересніший і глибший зміст, ніж можна було б гадати по самій його назві. Радянське шлюбне право, як вияснює Високостойний Автор, по суті санкціонує крайню деморалізацію й розпусту на Радянщині й яскраво відбиває в собі диявольський аморалістичний програм большевиків, який послідовно проводять вони у всіх областях суспільного і приватного життя. О. Цанков у сильних і яскравих словах характеризує основну суть демоністично-матеріялістичного світогляду большевиків, змагання їх натуралізувати людину, позбавити людей Бога, моралі, родини, чистої любови, свідоме насаджування розпусти і страшні наслідки цих большевицьких експериментів (один із найстрашніших — це мільйони нещасних бездомних дітей — т. званих „безпризорних”). Докладно обговорює о. Проф. Цанков існуючі на Радянщині, й зокрема на Вел. Україні закони про шлюб, розвід, родинні відносини, про дітей, про їх виховання й „еманципацію дітей” і т. п., про сумні наслідки тих законів і т. п.

Та хоч який страшний вигляд має нині пригнічена диявольськими слугами Радянщини, хоч там приноситься великі й тяжкі жертви, хоч там течуть океани сліз і крови, — та нема сумніву, каже Високостойний Автор, що цей страшливий експеримент упаде під вагою свого власного демонізму, розіджений гріхами, розпустою й злочинами, якими він нині рухається, — і ця

кошмарна спроба зістане ще одним великим, хоч і вельми трагічним доказом нелихитної життєвості й сили християнського шлюбу й християнської родини; бо чи ж „радянський шлюб“ не має „ідейного“ звязку з так званим „цивільним шлюбом“ і чи не становить він логічний висновок з сього „цивільного шлюбу!“ — Большевизм виявляє перед нами, до чого веде „цивільний шлюб“, до чого допроваджує дехристиянізація шлюбу, родини й цілого життя і тим самим отвирає нам очі на велику вартість християнських основ родинного й суспільного життя.

Нарис написано болгарською мовою, але болгарська мова досить добре зрозуміла для українського читача; до того ж о. Цанков пише дуже легко й приступно. Тому гадаємо, що сю гарну й цінну книжочку визначного болгарського Ученого без особливих труднощів зможе прочитати й українець, і тому звертаємо на неї увагу наших читачів. Вкінці книжки коротко переказаний її зміст по німецьки.

В. Заїкин.

Проф. Іван Огієнко. Костянтин і Методій. Їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія. Часть I: Варш. 1927, стор. 324, 8^о; част. II: Варш. 1928, стор. 400, 8.

Рідко доводиться бачити так гарно й, можна сказати, навіть люксово видану українську книжку, як оцей двотомний твір Огієнка про св. Кирила (Костянтина) і Методія. Коли додати до цього ще й великий обем цієї книжки, силу відсилачів і бібліографічних взазівок у книжці й т. п., то треба признати, що книжка своїм зовнішнім виглядом робить дуже імпазантне вражіння. Та, на жаль, її зміст зовсім не відповідає гарному зовнішньому виглядові. Автор книжки — фаховець по історії звучні й палеотипі, — й можливо, що у сфері цього свого вузького фаху він має деякі наукові заслуги, (хоч недавно найбільший наш язикознавець акад. Стефан Смаль-Стоцький дав цілковито негативну, дуже гостру оцінку всіх праць Огієнка по історії звучні). Та, в кожному разі, екскурси Огієнка поза межі його фаху, в область історії літератури й історії, виходять дуже невдатні. Для історичних студій бракує Огієнкові й належного підготування й навіть потрібної для історика загальної наукової освіти, не кажучи вже про повну відсутність у нього виробленої наукової методи. Огієнко робить часом такі помилки, що не раз дивуєшся, як міг подібну нісенітницю написати, будь-що-будь, професор високої школи (православних богослов. курсів при варшавськ. університеті). Так прим. він не знає, що таке Вульгата, не знає, що таке „indulgentiae“ (пор. т. II, с. 211) і т. п. Гіпотези, висунені Огієнком, не мають жадного опертя в історичних джерелах. До Католицької Церкви й особливо до німців О. ставиться у своїм творі з ворожістю, недопустимою в історичних працях. Через ворожість до католицизму, О. не доцінює католицьких праць про свв. Кирила й Методія й загально закидає католицьким ученим суб'єктивізм і тенденційність (хоч загально признано, що більшість католицьких істориків стоять на високому рівні наукової об'єктивності). Не раз покликветься О. на такі праці, яких він у дійсності навіть не читав (прим. на працю Гергенретера — про Фотія, працю Перельса — про папу Миколая I). Досить часто у своїм творі О. повторяється й взагалі безпотрібно розтгає свій твір зайвою балаканиною й многословністю; цілі сторінки в його книжці мають суто публіцистичний характер. Взагалі, ціла книжка переповнена ріжними тенденціями (антинімецькою, антикатолицькою, націоналістично-модерністичною“ і т. п.), далекими від чистої науки.

Єдине, що має вартість у книжці О. — це бібліографія, але і в ній чимало прогалин.

Книжку видано за допомогою зі спеціального „фондушу“ польського міністерства ісповідань і освіти.

В. М.

Сельма Лягерлеф. Хустина Вероніки. (Оповідання з часів Христа). Вид-во „Добра книжка“, Львів, 1930. Стор. 61, 16^о.

Едмон Ростан. Самарянка. (Драматичний нарис у 3-х картинах з життя Христа). Видання „Доброї Книжки“. Львів, 1930. Стор. 32, 8^о.

По кількох невдатних спробах видавання в україн. перекладах чужоземних творів християнської белетристики (як прим. видання новель Честертона або нудної повісті Дежеліча „Софію вибрав“), „Добра Книжка“, накінець, почала випускати переклади дійсно найкращих творів західно-європейської християнської гарної літератури. Особливо вдатним треба признати видання „Хустина Вероніки“ С. Лягерлеф. Ся славнозвісна шведська письменниця має в собі щось особливо притягаючого, ніби щось близького чи рідного для нас, українців. Переняті широко й глибокою релігійністю, ніжні й прегарні, загальноприступні твори Лягерлеф надаються якнайбільше для перекладу на нашу мову, й можна тільки висловити жаль, що досі так мало перекладено її творів на укр. мову. „Хустина Вероніки“ — це одна з циклу дуже гарних „Легенд про Христа“ Лягерлеф. Читається легко, з великою приємністю і залишає по прочитанні найкраще вражіння й добрий настрій. Надається до читання для людей найрізнішого стану й віку. Горяче поручаємо се оповідання всім нашим читачам.

На жаль, не можемо дати такої самої оцінки другому, зазначеному в горі виданню „Доброї Книжки“. Самий твір Ростана „Самарянка“ — дуже гарний. Се, можна сказати, одна з найкращих перлин зах.-європейського християнського красного письменства. Але той, кому доводилося читати „Самарянку“ в оригіналі, не пізнає її в жахливому віршованому українському перекладі, виданому „Доброю Книжкою“. Сей переклад не віддає й десятої частини тієї краси й сили, якими пронизаний драматичний нарис Ростана.

Ольга Кавецька.

С. Г. Сватиковъ. Россія и Сибирь. Къ исторіи сибирскаго областничества. Изданіе О—ва Сибирикавъ. Прага, 1930.

С. Г. Сватиков, нині професор Сорбони, де він викладає історію автономістичних та самостійницьких рухів на „окраїнах“ б. Російської імперії, найвизначніший історик Донщини [Найважніша праця проф. Сватикова по історії Донщини (важна й для української історії) — „Россія и Донъ. 1549—1917“. Див. про неї мою ширшу статтю „Спроба історично-правничого становища Донщини та російсько-донських відносин в XVI—XX вв.“ („Зап. НТШ.“, т. 164—165)] і один з найліпших знавців національно-самостійницьких і автономістично-краєвих рухів у б. Росії, недавно випустив нову, незвичайно цікаву працю про змагання сибіраків до широкої автономії, чи навіть — часами — й до самостійности Сибіру. Мені вже доводилося на іншому місці звертати увагу на могутній сибірський рух, на творення на наших очах нової сх.-слов'янської нації сибірської й на величезне значіння сих подій для України; бо тільки розвиток сибірського й козацького (донського, уральського ітд.) руху може внести рівновагу у взаємо-відносини сх.-слов'янського світу; без того, Великоросія все буде й числом, отже й воєнною силою, й матеріяльними засобами, і всім іншим мати перевагу над Україною й Білоруссю, й українці та білоруси все уступатимуть перед великоросами. [Порів. мою ст.: „Сибірська нація, її основи й історія“. („Н. Зоря“ 1929, чч. 73—79). Сибіраки — це наші найприродніші й найпевніші союзники. Тому ми повинні особливу увагу звернути на їх змагання й національне самоозначення. Проф. Сватиков вияснює в своїй вельми цінній і цікавій книжці, що сибірський рух має вже свою історію, що це витвір не вчорашнього дня, але глибокий історичний процес, що ступнево назрівав і розгортався протягом XIX. й поч. XX. ст. Для своєї праці Сватиков використав деякі досі незнані архівальні матеріяли, й взагалі в його праці знаходимо багато нового й цікавого навіть для фахових істориків Сх. Слов'янщини.

В. Заїкин.

Проф. О. К. Мицюк. Наукова діяльність політико-економіста М. Ів. Туган-Барановського. Львів 1931. Стор. 37, 8^о.

Не вважаючи на очевидне для всіх велике значіння економічних студій, у нас економічна наука досі залишається у повному занедбанні. Тому кожна нова українська розвідка з ділянки суспільної економії заслуговує на нашу увагу. Зазначена вгорі, невеличка праця проф. Мицюка, одного з визначніших сучасних наших економістів, має особливий інтерес, бо вона присвячена викладові поглядів і оцінці діяльності найбільшого українського економіста, уче-

ного європейської слави М. Туган-Барановського († 1919 р.). Туган-Барановський на початку своєї наукової діяльності був марксистом, та — чим далі поглиблював свої наукові студії, тим більше відхилявся від марксистської теорії. В розцвіті своєї наукової діяльності він уже цілковито розірвав з марксизмом і був одним із тих новітніх економістів, що зясували і узадали велике значіння морального чинника в господарчій життє. Признання великої сили морального чинника проходить червоною ниткою через усі важніші праці Т.-Б.—го. Виклад поглядів Т.-Б. в книжці проф. Мицюка приступний і ясний, і взагалі появу цієї книжки треба признати новим цінним здобутком нашої бідної сучасної економічної літератури.

Мих. Полянський.

Walerjan Charkiewicz. Zmierzch Unji Kościelnej na Litwie i Białorusi. Słomim, 1929. Стор. 159, 8°.

Церковна Унія на українських і білорусько-литовських землях є, розуміється, одним із найважливіших явищ не тільки церковно-релігійного, але й національно-культурного та політичного життя України й Білорусі. Тому й досліди над історією Церковної Унії на Україні й Білорусі заслуговують на увагу не тільки фахівців-істориків Церкви та богословів, але й широких кругів громадянства. Та, на жаль, дослідів тих маємо небагато; ще початки Церковної Унії та її розвиток у першій пол. XVII. ст. досліджено розмірно добре, але пізніша історія Унії ще чекає на всебічне й об'єктивно-наукове дослідження. При такому стані історичних дослідів про Унію кожна нова поважна праця по історії Церковної Унії становить цінний вклад в нашу історичну літературу. Нова книжка званого і заслуженого вже історика Унії В. Харкевича кидає багато нового світла на процес і причини упадку й ліквідації Церк. Унії на Білорусі й Литві, а почасти й на Правобережній Наддніпрянщині, й безсумнівно мусть бути признана однією з найінтересніших і найбільше гідних уваги найновіших праць по історії Унії, хоч і не все в цій книжці має однакою вартість. Книжка складається з дев'яти нарисів, у яких освітлює Автор з різних сторін стан Греко-католицької Церкви на Білорусі та Правобер. Україні, різні напрямні течії та внутрішню боротьбу в ній, деякі постаті тогочасних греко-католицьких церковних діячів, зясує національне та культурне обличчя тогочасного гр.-катол. духовенства, кидає світло на внутрішні причини упадку й ліквідації і т. д.

Один із критиків цієї книжки характеризує Дра В. Харкевича такими словами: Валеріян Харкевич — доктор філософії, Вілнянин, горячий патріот і добрий знавець сучасного й минулого цієї історичної землі (Віленщини), палкий бесідник і прелегент, талановитий письменник і поет, зі скрізь та завжди ідеально почувачим серцем, знаний і загально цінений передусім за його цікаві праці з історії Унії.

Др. Харкевич є нині мабуть чи не найліпшим знавцем історії Унії в Литві й на Білорусі в XIX. ст. При тім він має безперечно визначний науково-дослідницький талант. Але „сухий“ історик-дослідник бореться в душі Автора з „натхненним“ поетом, — і висновки історичних суто-наукових студій перемішані в його нарисах з поетичними відгуками аж надто вже гарячого своєрідного віленсько-польського патріотизму; при чому поет у творчості Високоповажаного Автора часто бере гору над безстороннім дослідником. Тому книжка Дра Харкевича збуджує, особливо в читача-українця, на перемену, то захоплення й подив для глибоких і високоцінних історичних висновків, то розчарування й жаль, що Високоповажаний Автор не все лишився безстороннім дослідником-ученим і давав увести себе патріотично-поетичним настроєм. Найпомітнішими недостачами нарисів Дра Харкевича взагалі слід признати, з одного боку недоцінювання місцевих національно-культурних особливостей Білорусі, Правобер. України й Литви, а з другого — перецінювання впливів польської культури на цих землях (се правда, що польські культурні впливи в цих землях, особливо ж на Литві й Білорусі в I-ій пол. XIX. ст. були дуже великі, але вони всетаки не доводили до повного знівелювання національно-культурної особності цих земель). Найбільшу вартість праці Дра Харкевича становить зясування внутрішніх причин упадку Унії в Білорусі, Литві (й Правобер. Наддніпрянщині), між котрими найзначніші були — відірваність провідних кругів тогочасного гр.-катол. духовенства сих земель від народнього

грунту і поширення серед них — головню через посередництво Віленської Головної Семинарії — ідей австро-польського Йосифінізму, ідей, що підпорядковували релігійно-церковні цілі національно-державним і робили з церкви знаряддя світської політики. Ось якими словами характеризує Др. Харкевич типових представників відірваної від народнього ґрунту частини тогочасного греко-католического духовенства, братів Янковських: „Dzieci włóczęgi z musu, oderwani od ziemi, z której wyrosli; pragnący spokoju, lecz zmuszeni do walki; nie mający siły do wielkich czynów, choć odczuwający okrutną przemoc, — są oni wyzicielami tragicznej rozterki słabych dusz“...

Багато знайдеться в праці Дра Харкевича такого, з чим ніякий український читач погодитися ніколи не зможе (се головню оті, нав'язні своєрідним віленсько-польським поетично-патріотичним натхненням сторінки), але є в сій книжці й такі високоцінні рядки, на які незмінно покликаються, мабуть, усі історики Церковної Унії на Правобер. Україні, Білорусі й Литві, подібно до того, як покликаються тепер на твори пок. Еп. Ед. Ліковського. [Докладнішу, спеціальну церковно-історичну оцінку (з українського греко-католицького становища) заінтересовані читачі можуть знайти в „Ниві“ (1931 р., кн. 1) і в „Записках ЧСВВ“ (т. III, вип. 3—4).

В. 3.

Юра Шкрумеляк. Огні з полонин. Фантастична повість. „Бібліотека Нового Часу“, ч. 30. Львів 1930. Стор. 198, 12^о.

Юра Шкрумеляк це безперечно один з найталановитших сучасних письменників Галичини. Від Ю. Шкрумеляка можемо сподіватися багато; його письменницькі здібності небуденні. Але чи справдить він наші надії, чи зуміє розвинути свої здібності? — це в значній мірі залежатиме від того, як він далі буде провадити свою літературну працю. Щоби стати дійсно визначним письменником, Ш. повинен поширити свою літературну освіту, повинен подбати про більше вироблення свого літературного стилю, повинен нарешті поважніше й ясніше розробити й виявити свою ідеологію. Бо такі твори Ш—ка, як „Огні з полонин“, рівночасно свідчать — і про його значні здібності, заінтересування до складних і цікавих літературних композицій, але також — і про невміння викінчити гарно задуманий літературний плян, і про відсутність належної письменницької вправи, і про невироблений, та ще нескристалізований вповні його світогляд. „Огні з полонин“ мають у собі чимало гарного, але в цілому цей твір назвати ані вдатним, ані гарним ми не можемо. Ш. поставив перед собою в цім творі дуже складні завдання: він хотів сполучити в мистецьких образах реалістичні малюнки й навіть етнографічні риси з ніжною романтикою й найбуйнішою фантастикою, а в ці образи втілити патріотичну ідею, нав'язуючи її до національно-історичних традицій. Виконати ці завдання міг би хіба досвідчений і високо-талановитий повістяр; нашому ж молодому письменникові розуміється було не під силу дати такий складний мистецький синтез (думаємо, впрочім, що ледви чи й взагалі який з наших сучасних письменників міг би створити дійсно гарну й викінчену річ після пляну, задуманого Шкрумеляком; з давніших наших письменників він був би під силу, мабуть, тільки Лесі Українці та Франкові). Невдатним в обговорюваній повісті те, що майже всі її „герої“ це не живі люди, а якісь маріонетки, в яких Авторові не пощастило вдунути „духа живого“.

Особливо бліді й безбарвні головні „герої“ — Ілько й Юстинка. Ілько — по заміру Автора — мав бути великим героєм, що вивольє свою Батьківщину з неволі; але в дійсності нічого, а бсолютно нічого героїчного в нім немає; бо нема посвяти, а без посвяти, без готовости віддати й тіло й душу в імя Вищої Правди нема геройства. Тому незрівняно вищою й більш привабливою постаттю, ніж Ілько, виходить в повісті Стефан, який одначе тішиться значно меншою симпатією Автора, ніж Ілько. Стефан — шляхтич, нащадок давно зденаціоналізованого роду — що вертає до народу своїх предків і жертвує всім — і родинною, й своїм давнішим становищем, і нарешті своєю коханою, яку любить над усе — задля визволення і добра Рідного Краю, се дійсно постать геройська й варта звеличання. Тимчасом Ш. звеличує Ілька, який не жертвує нічим, який невідомо за що і чому здобуває і провід і найбільше щастя... Далі: „герої“ Шкрумеляка, взагалі, осягають визволення Батьківщини занадто дешевою ціною, майже без жертв, без боротьби... Це і реально неможливо, й з морально-виховуючого погляду не добре, й навіть з мистецького не гаразд. В цім нерозумінні значіння жертви й боротьби бачимо найбільшу хибу „Огнів з полонин“. Ш., як зрештою й деякі інші наші письменники (та й не тільки письменники), не розуміє, що ані чудесним способом, ані збігом випадкових обставин, Рідний Край визволити не можна, що потрібна дуже довга й дуже тяжка праця, потрібні жертвенність, відданість, героїзм. Замість того, щоб малювати неодолені картини нищення ворогів (і навіть столиці Рідного Краю) чудесним порошком, Ш. зробив би значно ліпше, якби змалював хоч би й фантастичний, але морально-виховуючий і мистецький образ невпинної й величної, повної посвяти праці, що доводить до визволення Рідного Краю.

Маємо надію, що Ш. іще може й не раз верне до цієї теми й опрацює її не так недбало і неглибоко, як зробив це в „Огнях з полонин“, а так, як ми маємо право сподіватися від небуденного таланту молодого письменника.

В. Миронільський.

Д З В О Н И

Літературно - Науковий Місячник

З М І С Т:

	Стр.
Г. КОСТЕЛЬНИК: Галицькій вербі	67
АНАТОЛЬ КУРДИДИК: У засвітах	68—69
ЯРОСЛАВ КУРДИДИК: Песиміст	69
БОГДАН ЛЕПКИЙ: На гагілці	70
В. ЛІМНИЧЕНКО: Казка лотоків	70
ПЕТРО КОСТРУБА: На життєвому шляху	71—73
П. БИСТРИЙ: І знов зацвіли ясні бози	73
Р. КЕДРО: Діти землі	74
„ Весняний сонет	74
Р. Г. БЕНЗОН: Біль світа	75—82
З Конопніцкої	82—83
О. ТАДЕЙ ЖЕВУСЬКИЙ: Начерк відродження католицької думки в світовій літературі	83—87
В. ЛИПИНСЬКИЙ: Необхідна прикмета для провідників нації	88—93
ТЕОФІЛЬ КОСТРУБА: Аристократизм і інтелігенція (До розуміння творчости О. Кобилянської)	93—99
Д. ДЕРЖАВНИК: Нова епоха	100—108
ЯРОСЛАВ КУРДИДИК: Осанна сонцю	108
Др. В. КУЧАБСЬКИЙ: Польська дипломатія і „східньо-галицьке питання“ на паризькій мировій конференції в 1919-му році (Докінчення)	109—122
Хроніка. Рецензії	123—144

Ч. 2. Т Р А В Е Н Ь 1931

Г. Костельник.

Галицькій вербі.

С к о н ф і с к о в а н о .

Анатоль Курдидик.

У засвітах.

(ЛЄГЕНДА).

Вони станули проти себе — Світло і Тьма — як на початку Всебуття. І як тоді, коли ще Хаос Хаосом не був, станули проти себе, могутні, грізні, своєю потугою й силою. І як тоді, коли ще Хаос Хаосом не був, промовило Світло:

— Я відберу тобі їх. У них нема вже ніодного серця, що не мало б тернового вінка на собі. Нема шляху, що не був би опарканений шибеницями і хрестами...

І як тоді — на початку Всебуття — відповіла зухвало Тьма:

— А я не дам тобі!..

— Я відберу тобі їх! Вони випили таку чашу горя і болю, як та, що Син Мій пив її. Розділили їх, як одержу Мого Сина, жеребом і, як на гробі Мого Сина, поклали на їх гріб чотири печаті...

— А я не дам тобі!..

— Я відберу тобі їх. Ось я зважив своєю рукою провини їх і біль — і біль переважив..

Безодня хлані заклубилась і просунула, як тоді, коли ще Хаос Хаосом не був:

— А я не дам тобі!..

— Я відберу тобі їх!..

Світло оперло руки на велику райдугу і весняними грозами рокотало:

— Це їх третій день находити і я відберу тобі їх. В один ранок ударю лискавицею в їх печаті — і встануть, як Мій Син устав...

І відповіла прірва:

— А я постелю п'тьму в їх душах і не побачуть Твоєї лискавиці!..

— Я відберу тобі їх. Пошлю їм вождів, мужів великих честю, що ярітимуть серцем, як смолоскипами і серцем, як смолоскипами, п'тьму твою розвіють...

— А я не дам тобі! Лжепророків кину між них, що смолоскипи матимуть не гірші Твоїх, яркіші й більші. І полинуть до них, до моїх смолоскипів, як нетлі...

— Я відберу тобі їх! Це їх третій день і дам їм лицарство.

Богдан Лепкий.

На гагілці.

*Дівочий, жвавий хоровід
Живим вінком круг церкви вється,
А на колоді сивий дід
Сидить і дивиться й сміється.*

*„Гей, молодосте золота,
Минула ти! Цить, серце, цить!...“
І старість молоді літа
З глибини душі благословить.*

*****

В. Лімниченко.

Назна лотоків.

По лотоках водичка пливе
З супокійного плеса,
Чорні засуви заставки рве,
Обертає колеса.

І паде, мов шалена, в провал,
Творить білі десені,
А смерековий, тесаний вал
Крутить круглі камені.

Гей, хто силе? Розв'язуй мішки
І на кіш! Завдавайте!..

— — — — —
При млині коні рвуть за віжки,
Гей, камені, ставайте:

Гей, камені! З оцього млина
Везуть сина до школи...
Там про казку старого млина
Не почує ніколи!

Там ця казка кошів на підку,
Така люба та рідна,
Стрине мову палку та прудку,
Буде бідна, ох, бідна!

Вже не вернеться син до млича
І до казки лотоків...

— — — — —
І нема мене там та нема,
Гей, та кілька вже років?

*****

Петро Коструба.

На життєвому шляху.

Секретар гімназії ще раз поглянув знуджено на розгорнутий плік актів і дискретно здушив у собі охоту позіхнути.

— Так отже, пане товаришу, дуже прикро, але супроти такого рішення... Хіба, що вам удасться ще поробити які заходи...

Павло прийняв із його рук пачку звернених прилог із битою на машині резолюцією влади, що відбирала йому хліб. Махінально переглядав свідощтва й документи — і думав, що щільком певно нічого не вдасться. ;

За розмальованими у пречудні арабески вікнами канцелярії свистів двадцятьп'ятьма степенями січень. Хвилі заморожених сніжин видзвонювали по шибках якісь похоронні гимни, а струйки диму з цигарок укладалися в великі питайники: що далі?

Заголосив десь дзвінок і за стіною роздався звичайний радісний шум перерви. Коридор наповнився сміхом, гамором і напівпритишеними покличками. І чомусь боляче защеміла думка: так само буде тут і завтра, і за тиждень — без зміни. Хіба з онтого спису за шибкою вичеркнуть одне прізвище й одну адресу...

Бездумно взяв під паху дневник і вийшов із канцелярії — до кляси. — Остання година — ліз уперто на думку двозначник. А десь на межі свідомого так-же вперто дразнився якийсь безглуздий рефрен:

...Тоді було літо:

було так, було сяк, було розмаїто.

Вечером був святочний концерт у честь якоїсь знаменитости. Із прибраної (конче килимом і неодмінним погруддям!) естради неслися несвяточним тоном відчитувані дуже святочні слова. Шановна й разом ласкаво-добродушна голова ювілята похилилася й ніби потакувала тому, що говорено з естради — а ніби дивувалася над суєтою цього всього...

Павло відбував який тиждень тому визначений дижур. Час від часу, коли за плечима ставало надто голосно, його погляд пересувався урядово по рядах молодих голів і притишував гамір. Але думки його розсипалися, як зірваний шнур коралів, і блукали кудись далеко, по стежках минулого. Заплутаними гієрогліфами мигали в пам'яті події, пересувалися замрячені контури й обличчя. Замаєчили ряди обгорілих коминів у Скалі, міст на

Збручі. Хтось сіпав сонного за рукав і говорив щось про Галичину...

Змінився краєвид. — Австрійці! — заскреготіло гострим дисонансом — і вдарив тупо-ворожий погляд із-під засмальцьованої „фуражки“. А далі знов загуділи безконечні валки возів, що десь ніби перелітали понад ним і кожним брязкотом ланцюга віддалися у зболілу голову.

Бараки в Рихті, козацькі казарми й Довга вулиця в Кам'янці. Захриплими тонами вчувалося десь іздалеку: води, води!.. Зривалися сірі з'яви, ішли кудись по кілька кроків — і якимось глухо, без стуку падали.

Ряди тіней пленталися з лічниці до етапу. Іхали на зустріч вози, підкидуючи по груді головами на голих дошках. Ввижались з незвичайною плястикою погляди бездушні, німі — або захоплені, розмріяні, що розпучливим контрастом іще дужче мучили душу...

На салі вчинився рух — і злякані думки розбіглися. До Павла хтось заговорив, запрошував на перекуску й нещиро жалував, що він вимовився. Потім обвіяв його морозний вітер і тиша відлюдної вулиці.

Обірваний ряд картин минулого навязався в іншому місці, уже по цей бік. Льоґаритми, цифри, сільогізми, дати. З закушеними зубами, крізь довгі безсонні ночі — за право назватися людиною.

Добився: мигнули постаті в чорному за зеленим столиком — відчинилися двері університету. І потяглися сірим пасмом довгі дні і ще довші ночі; щоби і з голоду не загинути — і хоч дорівняти тим вигодованим і прибораним жидкам, що мали час і на науку й на забаву.

Часом на кілька годин забракло сили. Тоді лежав бездумно з руками заложеними під головою і вдивлявся у гротескові машкари, що шкірилися глумливо зі стінного орнаменту, або — у смужки диму з безконечних цигарок, що формувалися в якісь чудні, несвітські з'яви. Зі скептичним усміхом мудрця, що зглибив усі тайни неможливого закону життя, пригадував колишні горді задуми, широкі пляни. Химерною асоціацією звуків і контрастом змісту ставала перед ним постать професора літератури — і з-поза чорного бюрка долітало йому питання:

— Так скажіть мені ще, що воно таке іронія судьби — у грецькій трагедії?

Іронія судьби... трагічна іронія... — беззвучно шептали уста — і бліда усмішка виповзла на залякле від морозу обличчя.

На стрімкій доріжці в парку хворе серце залопотіло і сперло віддих. Павло пристанув і затулився ковніром від вітру, що кусав за лиця. Сісти би на хвилину.

Десь глибоко блиснула тінь думки: мороз — але не вибилася на поверхню. Сів на лавчині.

— Мороз? Хто говорив про мороз?

Здавалося справді, ніби потепліло. Не чув уже вітру, що перше колючками пронизував лице і скаженою собакою рвав за поли. Було затишно й гарно.

І так само затишно й гарно стало Павлові на душі. Думки снувалися далі, та вже якісь інші, незнані досі, погідні, безжурні. Усе було незвичайно просте й ясне. Зі смішною легкістю прецизувалися тепер схеми задуманих колись робіт, приходила невмолима досі синтеза, сама любовно віддавалася непереможна форма.

Писати — промайнула думка.

Але витягнутий записник так і залишився на колінах. Якась солодка втома загорнула Павлове тіло в м'який оксамит — а десь далеко — *riapissimo* — невидима оркестра зачала ніжну мелодію, якби увертюру до чогось неказано гарного...

З поза дерев піднісся місяць і кинув оком по парку. Проміння стелилося по доріжці, заблисло брилянттовим блиском по міліонах сніжин — і перемінило в світляній ореол кристалики інею, що вбрали ніби сідиною молоде ще обличчя скорченої на лавці постаті. Якийсь цікавий промінь заглянув ближче в те обличчя — і жахнувся від несподіванки: на ньому виднів вираз заслуханої насолоди, що усмішкою застигла на замерзаючих устах.

П. Бистрий.

І знов зацвіли ясні бози
І зелень запашня цвіте,
І знов неначе винні лози
В душі почування святе.

Р. Кедро.**Діти землі.**

*Пустун весняний прилетів до мене,
Що нагулявшись у густому борі
Прийшов манити в трав хвилясте море
І верховіття торгати зелене.*

*Я в місті. Але там, де квітнуть клени,
Там білий селянин землю оре
І радощі свої і біль та горе
Складає в лоно чорне і студене,*

*Але йому м'ягеньке мов колиска;
Ось теплим дощком хмарина бризка,
Листки прибрались в перелки малі.*

*Пахучий вітер ніт з лиця спиває,
Там сонце знов за хмарки спозирає
І обіймає все душа землі.*

Р. Кедро.**Весняний сонет.**

*Поплили мряки геть і розцвіли вже лози
Тай розливають скрізь ті пахоці душі
І дзвонить жайворон у ясній вишині,
А на пільних стежках сліди русалок босі.*

*Із синяви небес падуть перлини-роси
На бори і луги, на килими лісні
І вітер прилетів на спіненім коні
Тай торгає в гаю беріз розвійні коси.*

*А там вільні поля вкриваються густими
Пасмами свіжих трав і тягнуться у даль,
Там клекопить потік і вітами буйними*

*Смереки хиляться попад пільний хрусталь.
Там синя далечинь ховається в імлі,
Тут леготти хмільні вссяної землі.*

Р. Г. Бензон.

Біль світа.

(Зі збірки оповідань „Невидиме світло“).

В міру того, як минали дні, ставав я більше спокійний про здоров'я свого приятеля. Паркер запевняв мене, що по моїм приїзді наступила велика зміна на ліпше. І справді, понура тінь, що П зауважив я в очах старця, значно прояснилася. На Святий Вечір відвідав його місцевий парох і вони оба поверх години перебули в каплиці. Правдоподібно мій приятель скористав з нагоди, щоби висповідатися. Вечором був у ліпшому настрою і більше веселий, чим колиінде, без утоми оповідав мені веселі історійки, головню зі своїх діточих літ.

В день Христового Різдва відправив раннім ранком Службу Божу, як звичайно, і з його рук прийняв я Св. Причасте. Пізніше поїхали ми повозом до старої сільської церкви. Останній то раз з'явився старець на публичнім місці. Я запримітив, що він був для цілого села предметом не тільки цікавості, але теж великої пошани і сердечної ввічливості.

На вечір казав мій приятель приготувити велике деревце в кімнаті для служби, але ми самі зайшли тудитільки на хвилию в часі найбільшої забави. На вид дітей розяснилася твар пан-отця, по батьківськи кивав їм головою на привітання. По хвилі повернули ми до сальону.

Рано в день св. Івана змінилася нагло погода і важкі хмари заслонили блакить неба. Ми мусіли при свічках їсти снідання. Знову запримітив я, що повернуло пригноблення, яке дещо було розвіялось в останніх днях. Заледви одним словом відповідав він на мої питання і як дитя, поденервоване горячкою, кинув на мене нерадий погляд, коли не вдалося мені відразу згасити спіртової машинки. На протязі дня понура темнота ще більше зроста. Сонце по даремних пробах пробити хмари зайшло в жовтій імлі, зірвався сильний вихор.

Зараз по обіді старий пан-отець удався на гору до свого покою і переказав слугою, що дуже мене перепрошує за нечемність, але не має охоти до розмови і постановив вчасно положитися; додав іще, що сподівається знайти собі якусь розривку на вечір. Я сам чувся не надзвичайно і по яких двох годинах роздумувань в Ідальній салі пішов також на гору до свого покою.

Над сходами північного крила дому було троє дверей: в середині — двері до каплиці, з правої сторони були двері до покою

пан-отця, а перед ними кілька ступнів, і треті на ліво — провадили до покою, що його займав я. Переходячи, я спостеріг, що через двері каплиці виходила смуга світла, а двері до покою мого господаря були отворені; бачив я крізь них погасаючий огонь при комині. В хвилину, коли я входив до свого покою, почув, що Паркер іде по сходах, тож запитав я його тихо про здоровля священника.

— Мабуть, мій пан не чується дуже зле — відповів.

Є він ще в каплиці, але сейчас задумує пожитися до ліжка. Забув я вам сказати, що казав запитатися, чи ви не хотіли би завтра рано послужити йому до Сл. Божої.

— Алеж очевидно! — промовив я. — Одначе, чи не уважаєте, що краще було би для нього не вставати завтра рано? Мабуть, він дуже терпів цілий нинішний день.

— Добре, прошу вас — говорив Паркер — постараюся наклонити його, щоби зістав в ліжку і повідомлю вас, якщо мені це вдасться. Але ви знаєте мого пана, сумніваюся, чи зумію його намовити.

Пішов я до свого покою і почав роздягатися. Стояв я ще, коли почув, як отворилися двері від каплиці, а потім замкнулися двері до покою пан-отця. В хвилину опісля хтось застукав до моїх дверей.

— То я, пане! — говорив голос Паркера. — Чи можу розговоритись з Вами?

На моє позволення вірний слуга ввійшов до покою зі свічкою в руках.

— Я неспокійний за свого пана — говорив. — Надармо просив я його, щоби мені дозволив спати в його покою, не хотів. Прийшов я просити, щоб ви дозволили мені переспатися на своїй канапі. Не можу погодитися з думкою, що мав би я віддалитися від пан-отця, а мій покій знаходиться на кінці дому. Спробував би я спати на сходах, але боюся, що спостеріг би те і гнівав би ся на мене.

Очевидно, згодився я радо, навіть з задоволенням; мені самому докучала самота.

Паркер зійшов зі сходів, приніс собі ковдру та подушку і, перепрошуючи мене щераз, положився на софі під вікном. Моє вікно знаходилося на протилежній стіні довгого вузького покою. Вкоротці згасив я свічки і ми осталися в темноті.

Довго лежав я і не міг заснути. Перенявся я неспокоєм Паркера. Випрямився на ліжку і старався схопити найменший

шмер зі сходів. Але успокоїв мене вповні вигляд доброго обличчя слуги, що його я бачив перед хвилиною на порозі; не потребував нічого боятися з так добрим опікуном.

Буря вже втихала. Лиш від часу до часу наглий подув потрясав шибамі в вікнах. Поволі огортав мене сон і я почав снити.

В сні тім бачив я себе в своїм покою, як лежу на ліжку; але покій яснів від якогось світла, котре, не знаю, звідки пліло. Були відхилені фіранки, що заслоняли вікна і світло наповняло покій та відбивалося в шибих.

Здавалося мені, що ліжка зі мною підноситься, а я жду на появу в вікні чогось, що мене перестрашить. Серед мого очікування, зірвалася сильна буря і — як можна було судити по звуках — ударила в вікно великою галузою блющу. Удари ті повторилися і повторялися безпереривно, щораз виразніше. Не бачив я нічого в вікні, але неустанно чув той правильний шум, наче би мільйони пальців ударили в шиби. Врешті той шум почав мене непокоїти, тому старався я у сні збудити Паркера, в переконанню, що є він іще в моїм покою.

Те намагання закликати його, пробудило мене. Я побачив, що покій був цілком темний. Коли розглянувся більше уважно, за-примітив на підлозі довгу смугу світла, що йшла від дверей. По хвилі подув повітрю з тамтої сторони переконав мене, що двері були отворені. Півголосом закликав я Паркера, але ніхто мені не відповідав.

Як міг найтихше, встав я з ліжка і пішов в сторону софи. Постіль була ще тепла, але Паркера вже не було. Тоді поглянув я крізь відхилені двері на сходи. Покій пан-отця був замкнений, але за дверима чув я приглушений шепіт голосів.

Не знаю добре, чому я так дуже занепокоївся; хутко вложив шляфрок та пантофлі і вийшов на сходи. В тій хвилі отворилися двері напроти і я побачив бліде, перестрашене лице Паркера. Коли слуга за-примітив мене, скоро звернувся в мою сторону, але рівночасно почули ми з покою пан-отця виразні і голосні взивання:

— Паркер, Паркер! — попроси його, щоби прийшов сейчас в тій хвилі! Але не оставляй мене, ходи до мене!

— Прошу, пане, увійдіть мерщій! — сказав Паркер і впустив мене до покою.

Живо переступив я високий поріг. Паркер увійшов за мною і двері замкнулися.

На ліво від мене був великий параван. Він заслоняв ліжку, що стояло в куті покою; напроти горів великий огонь в печі. Поспішно увійшов я за параван і побачив пан-отця, що сидів на ліжку. На плечах мав шаль і чорну шапочку на голові. Свої очі з виразом несупокою вплявив він в мене і вони видалися мені більшими і більше блискучими, як звичайно. Руки скрив під ковдру. На малім столику біля ліжка горіли дві свічки в срібних ліхтарях. Присунув я крісло до того столика і сів.

— Що ж тобі є, добрий, старий друже? Не можеж заснути?

Замість відповіді глядів дальше перед себе, немов би не бачив мене цілком; опісля повернув голову і не менше вперто вдивлявся в своє ліжку.

— Терпіння світа — вимовив нагло — терпіння землі й підземелля! Прийшли до мене тепер всі, бо досі не хотів я їх прийняти!

Говорив то й висунув старі руки, худощаві і згрубілі в ставах та стискав нервово кінець ковдри, що звисала з ліжка.

Взяв я його руки в свої долоні.

— Пан-отцеві дано вищий дар — промовив я. — Ви пізнали всі радощі світа.

Не звертав уваги на мої слова, ані на мою присутність; глядів стало на своє ліжку з тим самим виглядом розпуки. Одначе не взяв рук з моїх долонь.

По хвилині зірвався знову сильний вітер і навіть в тім віддаленім від вікна куті, в котрім стояло ліжку, замерехтіла полумінь свічок, а комином понеслося якесь жалісне квиління.

Тоді пан-отець увільнив одну руку з моїх долонь і, глядячи на мене, витягнув її до вікна, немов би хотів мені щось показати.

Майже інстинктивно глянув я на довге, низьке вікно. Фіранки заслоняли його цілковито і, хоч легко ворушилися від подуву вітру, не було там нічого особливого.

Чув я, як шуміли і зітхали старі смереки немов розхвильоване море.

Старець держав ще якийсь час піднесену руку, а опісля спустив її і почав говорити поспішно, без передишки; часом шептав, то знову видавав якісь невиразні оклики.

Паркер вийшов швидко з глибини покою, де був досі, і заклопотаний та наляканий станув за мною.

Часом не міг я зрозуміти, що говорить хорий; то знов в його словах було стільки розпуки, що я не можу зважитися, щоб її повторити.

— Терпіння світа — закликав знову. — Ото стогнуть під моїм вікном і облягають ложе смерти старця без серця і злого священника!.. Боже мій, всі ці невинні мученики! Ціла товпа людей і нещасливих сотворінь. А я йшов своїм шляхом і не хотів зайнятися їх терпінням, або сидів спокійно при теплих огниці! А тепер прийшли всі вони докоряти мені за свою нужду! Як мало молився я за біль інших!

Сказав то і почав гарячо молитися, взивав Божої помочи для всіх тих, що страждають. І справді мав я вражіння, що в часі тої молитви нагло втих шум вітру.

По хвилі старець перестав молитися і нарікав даліше:

— Бачите... бліді тварі глядять на мене крізь шиби... нема фіранок, котрі могли би мене від них заслонити... Их сухирляві пальці ударяють в вікна і грозять!.. А я замкнув двері свого серця і не можу вже їх утворити, щоби дозволити їм увійти!.. Глядіть, отам личко хорої дитини: бліді має уста, очі непритомні дροжать в гарячці!.. Терпіння світа!.. А ото душі найнижчі, благають, щоби я їх увільнив, — душі, про котрих забули всі живі, а я найбільше зі всіх, я — найгірший грішник. Задовго жив я серед вигоди життя і забув про його біль!

Звернувся до срібного хреста, що висів над ліжком і приглядався йому серед мовчанки. Потім знову заглибився в пристрасній молитві і благав Спасителя в імя Його крови і в імя хреста, щоби змилосердився над тими, що терплять.

Та молитва, котру чув я виразно, відкрила мені велику тайну — тайну великого, близького звязку терпінь Христа і Його дітей. Бачив я, як уставилися вони в одній огнистій лінії на темнім тлі безмежного болю, котрий, здавалося, виповняв покій, пливучи зі серця мого старого друга.

Нагло глянув він на мене з токою проникливістю, що я мусів склонити голову, а кожне слово, що його він вимовляв, бичувало мені серце.

— А ти, мій сину, що вчинив, щоби допомогти нашому Творцеві і Його дітям? Ти чував — чи спав? Яка була твоя участь в спасенні ділі Відкуплення? Чи вірив ти за тих, що не вміли вірити? Чи мав надію за тих, що попадали в розпуку? Чи любив за тих, котрих серце не могло запалати? А якщо не міг сповнити того всього, чи принаймні шукав ти і зумів приймати той біль, котрий би тебе злучив з дітьми Бога? Чи думав хоч про те, щоби з ними співчувати? Чи теж радше відвертав очі від надто зворушливого і болючого виду?.. Але ким же я є сам, щоби мав право так тебе обвиняти?..

Паркер осторожно похилився надо мною:

— Він умре, пане, якщо не удасться вам дещо його успокоїти.

Старець почув ті слова, сказані півголосом, бо майже з сердитістю закликав:

— Успокоїти мене? Бути спокійним, коли світ увесь терпить і стогне? Чи гадаєте, що можу лежати спокійно, коли та товпа добивається до мого вікна?

А потім з криком перестрашу:

— Гляньте! Вже є в моїм покою! Наповнили весь простір і дивляться на мене жалібно. Не можу, не можу, то забагато для мене!

Заслонив лице старими, худими руками і обернувся до стіни.

Несвідомо встав я з крісла і розглянувся довкруги. Направду мав я вражіння, що в повітрі в покою було щось чужого. Здавалося мені, що многі-многі обличчя з'являлися над параваном і ховалися знову поспішно. Образ, що висів на протилежній стіні ворушився як двері, немов би хотів когось випустити. Ковдра в ногах ліжка порушалася злегка, якби хтось сів на ліжку. І чув я, як за моїми плечима Паркер віддихав тяжко крізь зитиснені зуби.

Всьо то тревало секунду. В хвилину пізніше похилився я над ліжком і положив руку на рамя пан-отця. В дотику чув я, що його ціле тіло і моя рука дрожали.

— Дорогий старий друже — просив я — чи не міг би ти лежати спокійно? Коли би ти знав, до якої розпуки допроваджуєш нас обох!..

Додав я ще кілька слів християнської потіхи. Дивно мені було промовляти в той спосіб до того старця, тисячу рази краще від мене обізнаного зі всіми тайнами любови Бога.

Слухав він хвилину, потім вхопив мої руки і поглянув на мене перестрашений.

— Так, так, але ви не розумієте того і забуваєте, що я є священником!

Я сів знову і намагався повздержати безпотрібний дрош, що тряс мною.

Старець приглядався мені мовчки; врешті майже спокійним голосом запитав:

— Чи далеко ще до світанку?

— Нема ще півночі, пан-отче — відповів за мною лагідний голос Паркера.

— В таких разі ще помолюся — сказав старець. Радість поверне разом зі сонцем.

Без сліду недавнього зворушення обернувся, здіймив зі стіни хрест, поцілував його і повісив на місце. Потім знову заслонив обличчя долонями і був нерухолий.

Вихор на дворі утих зовсім, але за кожним разом, коли через вікно долітав до покою свист вітру, хорий нагло дровав, наче би відчував проймаючий біль.

Голову і плечі опер на подушки. По довгій мовчанці його руки опали і він положив їх на груди. Очі мав замкнені і віддихав правильно. Мав я надію, що нарешті засне в тій позиції.

Звернувся я обережно до Паркера, але, мабуть, мій рух викликав якийсь галас, бо, коли я хотів заговорити до старого слуги, свої очі вплявив він в лице свого пана.

Оглянувся я і спостеріг, що старець випрямився на подушках.

— Іди спати, сину! — сказав мені неначе би сам пробудився. — Чому ви тут оба? Паркер, длячого дозволив ти йому прийти?

— Я сам пробудився і прийшов — відповів я — Паркер тут нічого не винен.

— Добре, але тепер прошу положитися. Чи можу числити на вас завтра рано при Сл. Божій?

Хотів я переконати його, що він конечно повинен позістати в ліжку, але покvapним рухом перервав мої слова:

— Ви не можете мене зрозуміти! — промовив рішучо. Та Сл. Божа є для мене одинокою надією полекші. Радість поверне рано. Чимало душ тут і всюди ожидає тої радости; постараюся не зробити їм розчарування. Я сам впрочім ожидаю її цілим серцем! Іди, сину, лиші мене! Побачимось завтра раннім ранком.

Усміхнувся так мило, що я довше не спротивлявся його просьбі. Встав я отже і вийшов зовсім спокійний.

Чверть години лежав я в ліжку, коли Паркер застукав до моїх дверей, що були напів отворені.

— Тепер він цілком спокійний, прошу пана — сказав мені.

— Не думаю, щоби міг заснути, але ніяк не хоче згодитися, щоби я чував в його покою.

— Чи ви бачили його вже коли передтим в таких стані? — запитав я.

— Ще ніколи, прошу пана — відповів мені, а я бачив, як в очах того доброго чоловіка ясніли сльози і дрожали йому уста.

— В кожному разі цієї ночі бачили ми і чули дивні речі — промовив я. — Пан-отець, котрого так любите, є в руках Бога.

Я шапку зняв: „Пращайте!
Не поминайте лихом“!
Гей, зорішлива ніч!

Сияють зорі божі,
І жваво коник скаче,
А там на роздорожжі
Чогось дівчина плаче...
Гей, зорішлива ніч!

Так плаче, що — не жити;
Ціліські дві неділі,
На третю йде просити
Сусідів на весілля...
Гей, зорішлива ніч!

У тумані нічному
Полями блуд снується, —
Невжеж я винен тому,
Що все війнонька сниться?..
Гей, зорішлива ніч!

Н. М.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

о. Тадей Жевуський.

Начерк відродження католицької думки в світовій літературі.

Коли перед світовою війною хотів хто знайти католицьку французьку літературу, то мусів передусім забиратися до перекладів. Французька мова є так поширена і так знаним середником міжнародних зносин, що книжка навіть автора чужинця, переложена на французьку мову, завжди більше значить для міжнароднього читача, чим оригінал. Отже, коли міжнародній читач хотів мати найновішу католицьку літературу по французьки, брав в руки книжку англійця Роберта Гугона Бензона (Benson), або даньчика Івана Йоргенсена (Joergensen). Оба вони були конвертитами, обох присвоював французькій мові перекладчик Толстоя, Теодор Визева, нащадок колишньої польської еміграції. Романи Бензона, а передусім „Цар світа“ робили величезне вражіння. Йоргенсен очаровував читача менше романами, оповіданнями, нарисами, притчами й описами подорожей, в яких він

стрінувся з католицизмом і життєвими подвигами Франца з Асизу.

З Німеччини доходили вістки про католицьких письменників, що в части підпадали під полеміки, звязані з релігійним модернізмом. Також і в Італії католицький роман уляг модерністичній катастрофі в творчості Фогаццара (Fogazzaro). Одначе про католицьке красне письменство у Франції якось не було чути. Правда, що від коли член французької Академії, голосний літературний критик Фердинанд Брюнентієр (Brunetière) ще яко невіруючий був на спеціальній авдієнції у папи Льва XIII-го і проголосив з того приводу свої вражіння та певність, що матеріялістична наука й оперта на ній натуралістична література Золі вже банкрутують, повстало велике заворушення серед заінтересованих кругів, яке дало початок до повільного звороту до спіритуалістичних принципів в краснім письменстві. Старші автори, що добилися вже слави й грошей, як пр. Павло Бурже (Bourget), зачали звертати увагу на душевні відрухи своїх героїв, на соціяльні основи життя, в які вплітали релігійні ідеї і започаткували ряд авторів, про яких можна би сказати, що вони—погани хотіли по католицьки вмирати. До таких належить і поет Ф. Коппе (Coppée 1842—1908). Їх молодим спадкоємцем є Генрих Бордо (Bordeaux), який в письменстві являється взірцем модного джентельмена, що не забуває й до церкви заглядати. Що правда, перед самою війною пустить він у світ книжку, яка буде зовсім по віруючому говорити („Новий хрестоносний похід дітей“); по війні вже яко член Академії напише він книжку майже аскетичного характеру („Св. Франц Сааль і наше людське серце“). Одначе ті книжки можна зачислити, думаю, до здобутків тої нової католицької літератури, про яку саме хочу говорити. Перед тим годиться ще згадати Рене Базена (Bazin), що в своїх романах описує селянське життя французької провінції і робить це в великій мірі з католицьким посмаком.

До тепер ми стояли на висоті французької Академії, то значить, говорили про людей найблищої минувшини, які вже добилися своєї карієри, панували в літературнім світі і, або зверталися до католицизму, або були його дуже уміркованими представниками. Тепер черга заглянути до глибин, де якраз приготовлялося відродження католицької літературної думки.

Відродження це іде з долу, від людей бідних і погорджених, від борців літературної незалежности, від життєвих бідаків, що шукають свободної краси поза тогочасним, високошановним літературним магістратом. Вони не хочять платити податків за-

гальній opinii, намагаються знайти свій шлях, виспівати свою душу й дати відповідь на питання, що мучать людство, хочуть перевернути вдоволення і марний матеріалістичний капіталістичний світ, ломаються в труднощах життя, задихаються в душній атмосфері кінця XIX. віку, що стояла під кличем поступу, але мала на увазі тільки технічний поступ. Не всі вони являються, взірцем святости. Є між ними навернені й такі, що наворачтаються, невірні й грішники, але всі вони разом представляють нову силу, яка, мабуть, жде на своє охрещення, яка заповідає новий світ і переоцінку вартостей. Ті бідні лицарі літератури пригадують дещо перші віки християнства, коли так багато блудних лицарів всяких філософій і релігійних містерій знаходило пристановище, світло і оновлення в Христовій науці.

Для них всіх найшовся укритий провідник в особі філософа-релігійного мудрця, містика Ернеста Гелльо (Hello). В тім самім часі, коли Ернест Ренан витворював своєю філософією—яку можна би назвати критикою власного вдоволення — підклад під модну розкішну літературу, під письменство, що давало гроші й славу, той другий Ернест будував в затишу арсенал слів, візій і передчувань, який мав незабаром послужити духовій революції французької літератури. Для Ернеста Гелльо світ, природа, історія, мистецтво, люди — все це було лиш тільки якоюсь величавою літургією, якимось торжественним, таємним богослуженням, де за іконостасом явищ, вражіннь і фактів крився так вельми близький нам Бог.

Хто каже літургія, той тим самим каже символізм. Отже Гелльо був філософом загального символізму світу й ідеологом символу яко такого. Противно, тамтой Ернест, себто Ренан, був жрецем самобожества, релігії, яка накидувала нам одну догму: „Ніякої таємниці, ніякої тайни нема і не буде. Вистарчить користати з позорів“.

Французький романтизм скінчився упадком. Ще жив Віктор Гюго (Hugo), а вже повстала нова поетична школа Парнаса, яка наворачтала до клясичної традиції. Одначе і вона вкоротці мусіла уступити перед напором символістів. І тут віднаходимо Ернеста Гелльо. На верху „великий Ернест“, а світ, то присмна уява без тайн і таємниць; література, мистецтво — це технічний фабрикат, подібний до хемікалій, де є метою за ціну певних випробованих середників схлібляти opinii. На долині той другий бідний Ернест і ціла нова струя життя, для якої все є тільки відбиткою загальних таємниць світу і душі, а мистецтво — це якась природна

тайна загальної літургії божої краси. Барбей Оревіллі (Barbay d'Aurevilly, 1808—1891), Бодлер (Baudelaire, 1821—1867), Верлен (Verlaine, 1844—1896), Рімбо (Rimbaud), Віллієр Ісль-Адам (Villiers de-I, Isle-Adam, 1883—1889) стоять на чолі нового руху, що розвивався при кінці XIX. віку. Правда, що з їх рядів вийшли також і декаденти, але це сталося наслідком зусилля йти за модою та осягнути славу зовнішньою пересадою тих ідейних напрямів.

Символісти писали про добро і зло. Не можна сказати, щоби їх специфічним знаком була здержливість в формі малювання зла; однак їх моральна сила, їх моральна вартість була в цьому, що вони зло признавали за зло. Не встидалися визнати гріха і признати, що він є гріхом. А хто признається до гріха, признає і вищі від себе права і свою неміч, той висказує правду з найбільших глибин своєї душі і, визнаючи її, признає Бога. Ось в тому трівка вартість символістів. В часах загального, приємного, технічно сильного атеїзму, вони почали голосити, що ми є окружені пропастями добра і зла, світла і темряви, що є в нас безсмертні сили, які здібні піднятися аж до признання невмірущої божої краси в душі і в світі, краси, яку людська злоба не нищить і знищити не може. В часах літературної брехні вони відважилися признати правди свого серця і бачили, що людську душу проникають течії, які виходять з глибин світла і прямують через уяву життя в нові глибини світа. Для них все, і власне життя і провини і чуття, думки і змисли, ставалося якимось космічним концертом, котрого звуки вони чули, але його остаточної мелодії не були в силі зрозуміти. Французькі літературні символісти привернули поняття понадзміслової правди, поняття якоїсь божої таємниці в кожному камінчику людської будівлі і цивілізації. І сталося ось таке:

Голосний письменник технічно-натуралістичної, атеїстичної школи, до недавна приятель Золі Жорі Уїсман (Yoris Huismans), француз голяндського походження, на вернувся до католицької віри і почав писати свої оповідання натуралістичним стилем, але з виразною символістичною думкою. Наслідком того літературного парадоксу життя душі набирало в його творах форми нечуваного реалізму і це якраз являється зустріччю традиційного католицького містичного напрямку з новітнім французьким літературним світом. Ми є в початку XX. віку. Заки підемо дальше, годиться нам сказати дещо про Льва Блюа (Bloy).

Простіть мені малий жарт. Ми тут дійсно маємо до діла зі львом. Могутня постать того письменника має в собі щось з тих.

біблейних звірять, які в своїй візії бачив пророк Єзакиїл, а які одночасно мали крила, як ангели чи небесні птиці, а також і пазурі, як королі пустині. Лев Блюа (1846—1917) належить в літературнім світі до роду тих диктаторів, які виростають і працюють в підземеллях, а кінчать на вершинах суспільности. Очевидно, що життєпис Блюа вартує окремої, а навіть неодної статті. Видають тепер його кореспонденцію, присвячують йому окремі числа часописів, пишуть про нього книжки. Поширюється його моральна диктатура над літературною формою і над думкою новітнього католицького красного письменства. На Льва Блюа покликаються тепер часто деякі чужинці, як Мережковський*) в своїй книжці про Наполеона, чи вельми цікавий німець Гуге Баль (Ball) в своїй нарисах: „Das bysanthinische Christentum“ і інші. Але не шукайте його назвища в шкільних, чи офіційних підручниках французької літератури. За життя переходили над ним до денного порядку, а радше в його сторону спрямовували стільки вибухів сердитости і гніву, що той великий артист пера ніколи не міг діждатися ширшого відгону своїх творів. Він жив дійсно в підземеллях літературного світу. Одначе там дозрів він, як той євангельський квас так, що майже вся сучасна католицька літературна думка у Франції бере свої початки у його творчості.

Звідки та злоба проти нього?

Її корінь лежить в тому, що він абсолютно погорджував всякими правами духової еволюції. В 70 — 90 рр. мин. віку він вже так писав, як ще не зовсім сміють писати сьогодні. Він був речником абсолюту, він нівечив всякі тонкості літературної політики, коли говорив до своїх сучасників про найбільш зненавиджені правди.

Всі ті, про яких ми досі говорили, були бодай в части свого життя його друзями чи знакомими. Одначе він не міг замкнутися в жадній школі, бо мав в собі щось з Данта, якого саме земляки вигнали з вітчизни. Всякий компроміс з думкою, чи зі совістю, чи з поняттям краси був для нього недоступний. А той християнський реалізм, що його стрічаємо в творах Уїсмана є слабою відбиткою реалізму Блюа.

(Дальше буде).

---

*) Дмитро Мережковський, найвизначніший сучасний російський письменник з місяністичною закраскою.

Необхідна прикмета для провідників нації.

(Передрук за дозволом Автора з „Листів до бр. хліб.“, вид. 1926., стр. 362/7)

Основною прикметою руху, яка відріжняє в політичній громадській життю провідників від тих, кому дають провід, є більше вроджене хотіння поширення влади, більший — як ми його назвали — імперіялізм (або ще можна інакше сказати: більший політичний темперамент). Як історично витворюється оцей більший імперіялізм серед певної провідної меншости в нації — про це була мова в попередніх «Листах».

Див. «Листи» 7, 21, 25, 26 і 27. III-ої частини. Читачам, вихованим в сучаснім демократичнім способі думання, важко зрозуміти, чому це провідниками скрізь і завжди є сильніша меншість, коли власне всі сучасні демократичні теорії говорять про правління, тобто про провід більшости. Крім сказаного вже з цього приводу в попередніх «Листах», згадаймо ще як приклад демократичну Францію. При виборах до парламента в маї 1914 р. було управнених до голосування 11,266.098 виборців. З них голосувало тільки 4,844.206 і вони вибрали кількасот послів, які знов виділили з себе частину, звану «правлячою більшостою». Значить: 1. з цілої маси виборців тільки у 40,25%, тобто у меншості, вистало хотіння влади і політичного темпераменту настільки, щоб дати себе, при допомозі всіх засобів демократичної виборчої механіки, потягнути до виборчої урни; 2. що з цієї меншости тільки більше ніж половина формально через своїх послів виконує владу; 3. що фактична влада — дійсний провід, опертий на дійснім імперіялізмі — знаходиться в демократичній республіці в руках горстки партійних лідерів (які призначають послів, ведуть агітацію, з великим зусиллям розворушують масу і оцим своїм демократичним способом проводу здобувають серед неї восприімчивість на свої хотіння) і другої горстки, схованих за цими «представниками народу» анонімних представників капіталу, які цю демократичну політику послів фінансують, тобто дають їй реальну матеріальну силу; 4. що все це зусилля в стані розворушити в середньому тільки біля 40% виборців, а решта, тобто більшість, абсолютно пасивно відноситься до оцього «правління більшости» і терпить його доти, доки дійсно правляча демократична меншість не стратить свого авторитету і своєї матеріальної сили. З цією хвилиною вибухає революція, яка знов таки ніколи і нігде не дає влади більшости, а тільки якійсь провідній меншості, що оцю революцію викликала, zorganizувала і для свого хотіння влади восприімчивість більшости здобути в той чи інший спотіб потрафила.

Імперіялізм лежить в основі всякого громадського руху. І коли мова йде тільки про витворювання і збільшування руху (що, підкреслюю, не рівнозначне з якістю цього руху), то йому сприяють такі прикмети, які цей вроджений, стихійний імперіялізм провідників скріпляють і побільшують.

Між ними перше місце займе віра в правдивість, законність і необхідність своїх хотінь та своїх.

вчинків. Віра ця приймає, як бачимо далі, різні форми, що рішають про саму якість руху. Тут зазначимо тільки те, що єсть спільне між всіма формами такої віри, що єсть її суттю з погляду проблеми руху, який ми тут розглядаємо.

Само примітивне стихійне хотіння поширення (духового, матеріального, чи обох вмісті), і нерозривно звязане з ним хотіння влади, служить тільки першим імпульсом до політичної акції, до витворювання громадського руху. Без нього не можна помислити собі такої акції. По що людина має робити прикре і тяжке зусилля, необхідне для витворювання і виконання руху, коли вона не має ніяких — залежних од успіху цього руху — ні духових, ні матеріальних хотінь, або має ці хотіння дуже малесенькі? Але розвивається і набирає чим раз більшого розгону ця акція допіру тоді, коли в свідомості людини запанує віра, що її стихійні хотіння, які її женуть до акції, правдиві, законні, необхідні. Іншими словами: рух збільшиться в міру того, як люди, витворюючи той рух, починають вірити, що їхня творчість не єсть впливом тільки їх особистого, суб'єктивного хотіння, але єсть проявом якоїсь вищої од таких суб'єктивних хотінь, об'єктивної, законної і необхідної правди. Почуття союзу з отою об'єктивною правдою, в яку люди вірять, скріпляє безмірно їх стихійні суб'єктивні хотіння, а тим самим скріпляє і збільшує витворюваний цими хотіннями рух.

На оцій властивості всякої живої і глибокої віри, — властивості, яку прийнято звати містицизмом (він єсть у всіх вірах, навіть в найбільше раціоналістичних, тобто вірах в об'єктивну правду законів, одкритих і сформулованих людським умом), побудовані всі інші прикмети, що сприяють скріпленню і побільшенню руху.

З оцього містицизму віри впливає завзяття, витривалість і непохитність, без яких активна, витворююча рух, провідна верства ніколи не могла б здійснити своїх хотінь. Провідники, що кожного року «міняють віхи», тобто не мають своєї власної глибокої віри, не єсть провідниками, і нація, що має нещастя мати таких провідників, нацією ніколи не стане, бо ніколи своїх національних хотінь не зреалізує, не доведе до кінця.

Державно і національно-творчі завдання провідної верстви ніколи не обмежуються тільки одним поколінням. Коли у неї нема завзяття, витривалости і непохитности в переведенню своїх ідей і коли нема вірности цим ідеям аж до смерти, то ці ідеї не можуть передаватись дальшим поколінням і не може витворитись державно-національна традиція, без якої не буває розвинених державних націй. Сотворення наприклад Франції трівало кілька століть. Увільнення Еспанії від «окупації» Маврів трівало два століття. Зеднання Італії.

якого способи — горіючи хотінням цього зеднання і з вірою в це зеднання — намагався пізнати Макіавеллі, здійснилось більш ніж триста літ по його смерті. Чи могли б статися всі ці факти без провідної верстви, віруючої в законність, правдивість та необхідність своїх вчинків і з цієї віри черпаючої вікове завзяття, витривалість та непохитність в здійсненню своїх хотінь? Що сталося б наприклад з Еспанією, коли б її католицька і вірна своїй королівській династії провідна верства, зневірилась в своїй релігії та своїй вірності і стала роздумувати над тим, чи може влада магометанських Маврів не була б «краща» для «еспанського народу» і «чи не краще» було б їй — еспанській провідній верстві — самій примоститись і пристосуватись до цієї «народної» мавританської влади . . .

Без містицизму віри не може бути здатности до жертв, яких всяке здійснювання хотінь та ідей, всяка поважна політична акція вимагає. Чи можна добувати з себе максимум напруження (для провідників і організаторів нема 8-ми годинного робочого дня!), і в цьому умовому чи фізичному (оружному) напруженню жертвувати своїм здоров'ям і життям, без віри, що ця жертва потрібна для перемоги правди, що вона законна, необхідна?

Патріотизм, на якому будуються держави і нації, це віра, це спокій душі, а не бізнес з надією на «добрі проценти», і не акторство з надією на оплески і дарунки юрби. Політичними творцями можуть бути тільки ці, що жертвують собою за те правдиве, добре, законне, необхідне, в яке вони всею душею вірять. Бо за дійсну жертву, потрібну для творчости, не в стані нагородити ані монарх, ані «признання народне»; вона не оцінюється ані похвалою, ані зисками. Тільки в глибокій вірі вона знаходить своє оправдання і свою внутрішню радість. Тільки вірою можна перемогти змучення од жертв і з віри можна черпати енергію на нові жертви. Тільки віра рятує од гіркого несмаку, рятує од повної нездатности до дальшого зусилля, яке єсть завжди наслідком безвір'я і впливаючого з нього почуття безцільности та не-потрібности жертв.

«Dulce et decorum est pro patria mori» — казали старі Римляни. Солодко і почесно було їм умірати за батьківщину, бо вони знали, що складають жертви «за друзі своя». За друзі—тобто за тих, що однаково, як вони вірили, того самого, що вони, хотіли, і жертву їхню — потрібну для здійснення заповітів спільної віри — уміли цінити тому, бо і далі буде існувати ця сама спільна віра і далі за здійснення її заповітів мусять складатись все нові і нові жертви. І чи не знищать в корінні між собою всяку здатність до жертв такі «національні» провідники типу політичних спекулянтів, яких віра залежить «од орієнтації»; які напр. сьогодні співають славу «мученикам за ідею держави», а завтра проголошують гасло, що нація може прекрасно існувати і без власної держави. Чи може державно існувати така «демократична», на множество «народніх партій» поділена нація, яка не витворить в собі одної спільної, всіх об'єднуючої, політичної віри; нація, серед якої немислимою стає жертва для батьківщини,

для нації, для держави, для своїх, бо цей «свій» це найлютіший ворог, що не жертв і не посвяти для спільної віри, а якоюсь підлості та нікчемних вчинків од земляка свого (щоб тільки могли його скомпромітувати) жде і в них свою найбільшу радість має . . .

Містицизмом віри определяється стелінь і характер необхідної для всякої провідної верстви сміливості і здатності на ризик. Нема потреби доказувати, що не можуть бути добрими провідниками і вести за собою націю в її тяжкій боротьбі за існування ці, що бояться і уникають боротьби. Але коли стихійна, примітивна сміливість войовників — тобто тих, що боротьби не бояться і її бажають — не має виродитись в глупий індивідуальний авантюризм, або звичайний бандитизм і розбишацтво, вона мусить випливати з віри, мусить бути убагороднена і оправдана вірою.

Чи таке було б сьогодні становище України коли б численні наші сміливі і ризиковиті отамани, крім свого примітивного войовничого хотіння поширення і влади, мали ще політичну ідеологію, і мали єдиновладну (монархічну) державно-національну українську організацію, яка б оці їхні хотіння та їхню ідеологію здержувала, об'єднувала та дисциплінувала. Рідко яка країна має так сміливих людей, як Україна. Але теж ні в одній країні ця сміливість, через безвір'я, безідейність і неорганізованість, так по пустому, так безглуздо не марнується.

Містицизмом віри міряється також рішучість і певність себе, без яких — особливо в переломових моментах — провідна верства обійтись не може.

Одною з головних причин перемоги большевиків було те, що в цьому хаосі, який запанував по упадку самодержавної петербурської влади, вони зважились йти рішучо і самоупевнено до своєї цілі, не прикриваючи — як всякі демократи — своєї власної непевності і своїх власних вагань ріжними «учредительними собраніями» і побрехеньками про «народну суверенність». Але могли вони це робити тільки тому, що вони мали свою віру і що, при всій її дикості і безглуздості, це була одинока сильна і організована віра серед всеросійського гнилого, безвольного, плаксивого і тільки балакаючого безвір'я. Запанувавши, раціоналістичний і побудований на зненависти, містицизм комуністів підрізує в корінні сам свої основи; віра їхня валиться од внутрішнього розкладу. Але не невірними скептиками зможуть бути ці, що захочуть бути творцями та провідниками на оставленій большевиками руїні.

Врешті без віри в правдивість, законність і необхідність своїх вчинків не може бути необхідної для провідної верстви поваги до самої себе. Нація з провідною верствою, яка головним своїм завданням вважала б саморозкладання і опльовування самої себе, може бути об'єктом, а не суб'єктом історії. Вона буде відганяти до чужих націй і винищувати у себе все здатне до руху, все активне, — все, що потребує для своєї акції віри та поваги до своєї віри — і буде вкінці постачати в національних формах, або

зовсім одірваних од реального життя ідеалістів літераторів, або шпигів, провокаторів і платних агентів для провідних верств чужих націй.

Оце почуття поваги до себе даної провідної верстви в дальшій розвитку приймає дуже часто форми ідеї національного посланництва. Суть цієї ідеї лежить в тому, що дана провідна верства, а за нею і ціла нація, вважають себе покликаними тими вищими силами, в які вони вірять, до виконання наказів цих сил. Яко така, ідея посланництва відіграла величезну роль в позстанню і розвитку всіх державних націй, тобто націй, які потрапили свої національні хотіння зреалізувати.

Деякі наші публіцисти, здеморалізовані власним безвір'ям або постійними змінами своїх вір, висміюють ідею посланництва, як специфічно московську чи польську прикмету. Вони не знають, що проявів месіанізму маємо в історії стільки, скільки було і єсть на світі великих державних націй. Чи це буде найбільше, завдяки Біблії, відомий месіанізм колишнього народу Ізраїля, чи месіанізм старих Греків і Римлян; чи новітніх англійських пуритан, які себе за «націю святих» вважали, чи месіанізм французький, що в різних добах приймав різні форми; чи месіанізм германський, італійський, московський, або польський — скрізь ми бачимо в ньому різні прояви одного і того самого почуття національної самоповаги, національної чести, національної гордості, виявленого в великим творчим пориві даної провідної верстви до здобуття для своєї нації окремого, Богом і людьми оправданого, місця на світі.

Зачатки нашого месіанізму мали і ми всякий раз, як поривались до буття реальною, державною нацією. Отже в князівській державі, що дала початок ідеї «Святої Русі». Потім в козащині, в цьому — як вона себе називала — «племені яфетовім»: цих лицарях Христа Святого, що себе за авангард християнства в боротьбі з невірними уважали. Врешті, в часах відродження, наш месіанізм зароджувався в ідеях Кирило-Методіївського брацтва, але згодом пропав, затоптаний в болото тими, що не горіли вірою і не мали хотіння виконати достойно і як найкраще велику роль, яка на світі судилась Україні, а тільки спекулятивно оглядались за таким «потягом поступу і революції», який би підчепив при нагоді Україну, автоматично вивіз її на поверхню життя і дав можливість її провідникам, крім рідних галушок, вкушати ще й «плоти світової цивілізації».

Сучасні соціалістичні інтелігенти українські, в руках яких опинився провід нації, заражені гниллю розкладу Росії, почали, по прикладу своїх «інтернаціональних» російських учителів, дивитись на Україну, як на «необхідне зло», а на державно-національні змагання українські, як на «змагання реакційні», для яких в грядучім соціалістичнім раю місця вже не буде. Такою своєю «національною ідеологією» вони знищили в корінні повагу українців до самих себе і тим власними руками підготували ґрунт для большевицької і польської окупації України.

Розуміється, не треба забувати, що ідея національного посланництва — коли вона необмежена релігією і політичною культурою — перетворюється, як і всі інші нічим необмежені рухові прикмети (про що буде мова дальше), в руйнуючу держави і нації, національну мегальоманію та націоналістичну «свистопляску».

Отже віра — з творчим її основою містицизмом єдності суб'єктивних хотінь об'єктивної правди — єсть, як бачимо, джерелом

всіх тих прикмет провідної верстви, що збільшують її активність, а тим самим сприяють збільшенню громадського політичного руху цілої нації. Знищити державно-національну віру серед провідної верстви — це найкращий спосіб політично приспати, а потім поневолити дану націю. І мірилом політичної сили даної нації єсть відпорність її провідної верстви на чужосторонні впливи, єсть її вірність своїй політичній вірі. Провідна верства, що не знайшла, або загубила свою політичну віру, не може виконувати політичних провідних завдань серед нації. В безвір'ю і впливаючим з нього гнилим почуттю неувірненности в законности свого народу і своєї влади, лежить головна причина розкладу і упадку всіх провідних верств, а з ними розкладу та упадку всіх держав і всіх націй у всіх часах. Від пилатового умивання рук і неувірненности в правді (>що єсть істина?<) починається завжди такий упадок.

Теофіль Коструба.

Аристократизм і інтелігенція.

(До розуміння творчости О. Кобилянської).

Українська література ХХ. віку помітно змінє своє обличчя супроти давнішої. У нас, можна сказати, не відбилися в усій своїй повноті західно-європейські напрямки в літературі, от у тій мірі, як у поляків. Звісна річ, що про романтизм у нашій літературі можна говорити лише зі застереженням — „так званий український романтизм“. Інші літературні напрямки, чи то раніші, чи пізніші від романтизму, до нас приходили з деяким припізненням. Найширше прийнявся в нас ще реалізм і натуралізм, і він, завдяки спеціальним умовам нашого ґрунту, сильно держався в нашій літературі.¹⁾ Із ХХ. століттям появляються в нас нові літературні напрямки, що були популярні на Заході. Традиційний реалізм чи натуралізм, буйний іще в 90-тих роках ХІХ. століття, зачинає уступати; тримаються його хіба старі ветерани, як Нечуй-Левицький, бо навіть молодші сили, що зачали від натуралізму (Коцюбинський) переходять до модернізму. Тим більше у молодих сил відко зразу ж інші напрямки — як от у Винни-

¹⁾ Про це ширше поговорю в іншому місці.

ченка, Яцкова й письменників „молодої музи“ взагалі; також старші змінюють подекуди лінії своєї творчості — як Франко, Кобилянська.

Правда, ці останні, точніше кажучи, лише позбуваються літературного шаблону, часто противного їх єству, прищепленого їм із-зовні, а прийнятого „для годиться“. Що так було з Коцюбинським, почасти з Франком, про це постараюся говорити в іншій статті. Покищо приглянуся ближче творчості Кобилянської.

Кобилянська почала писати вже в 80-их роках XIX. віку, але вона зразу ж пішла іншими шляхами, як пересічний український письменник. На це зложилися головню дві речі: одне, що Кобилянська була відірвана від загальної атмосфери української літератури, й читала головню твори німецької і скандинавських літератур, а друге, це саме домашнє окруження, що формувало відмінно від інших письменників її психіку. До певної міри можна вважати за автобіографічні слова, що їх вкладає авторка в уста Аглаї-Феліцітас: „Питання суспільні, ідейні, національні, були для неї мало знаним висловом. Коли й зачувала тут і там щось подібного, воно лишало її студеною. Найбільше все таки вона переймалася музикою. Всі партійні, політичні й такі подібні справи були для неї, молоді, так мало цікаві...“ („За ситуаціями“). Звичайно, це новина була в українській літературі, або бодай у думці письменника. Це виглядає ніби байдужність до національної справи, що межує з індиферентністю.

Тимчасом так не було — був лише відмінний психологічний тип, незвичайний в українській літературі. Згодом це вложила письменниця в цілу теорію, хоч принагідно — у повісті „Через кладку“. Про це нижче. Покищо — ще кілька слів, як виглядала початкова стадія творчості Кобилянської, цікава тому, що письменниця, мимо своєї відмінної психічної конституції, стрінувшись з теорією соціалістичною... признала її цінність і хотіла навіть уважати себе приклонницею соціалізму.¹⁾ Сталося це під впливом знакомства з Софією Окуневською й Наталією Кобринською. Кобилянська говорить багато про „жіноче питання“, отже про справу, звязану зі соціалізмом, але, як це замітив уже О. Ма-

¹⁾ На цю симпатію до соціалізму в Кобилянської звертає увагу при нагоді п. В. Дорошенко: „Річ не в якомсь надчоловіку, а просто в людині, свідомій і творчій людині. Інакше не можна б пояснити й захоплення Кобилянської соціалізмом та віддавання своїх творів до соціалістичних часописів“. („Борці за красу і волю“, ЛНВ. 1922, I, стор. 71).

ковей, саме не з того боку, з якого підходять соціалісти. У Кобилянської мова про право жінки на любов, зі занедбанням економічної сторінки.¹⁾ Подібно було і з патріотизмом. Признаючи, що треба бути патріотичною у своїх творах, Кобилянська переклала це так, що прим. у „Царівні“ Наталка любить Орядина тому, що він — українець. До таких нещасливих консеквенцій доходив і „соціалізм“ і „патріотизм“, бо він був Кобилянській прищеплений зі зовні, неприладжений для неї й не перетравлений. Бо, звісно, *natura expellas furca, tamen usque resurgit*. Не в тому річ, щоби прийняти якусь ідею, а треба її погодити зі своїм „я“. Правда, що треба жертвувати багато зі свого боку, багато зі себе викорінити — але це діється лише тоді, коли дана людина фактично вважає свої погляди, тощо, за лихі. Але буває й так, що *natura*, мимо всього, вертається, тим більше, якщо її за велике лихо не вважається. З цього виходить досить чудна нераз синтеза.

Так було, очевидно, і з Кобилянською.

Особистість її надто відклонювалася від пересічного шаблону реалізму й вона пішла своїм шляхом. Правда, не було тут якогось пірвання з попередньою творчістю, але всетаки Кобилянська пішла таки своїми шляхами. Від соціалізму до Метерлінка й містики (див., особливо, „Земля“), далеко. А так було й у дальшій творчості Кобилянської. Її особистість виявлялася чимраз виразніше, чимраз більше *відмінно від давнішої української літератури*. Критика стрічала це або ворожо, або прихильно. Та не про це йде; йде про те, чому саме Кобилянська являється таким окремим типом? Досі це питання розглядане лише принагідно, — тому варт присвятити йому спеціальну увагу. Щойно потому час на оцінку.

Кобилянській закидувано аристократизм і дехто брав їй це за зле, дехто хвалив її за це, а дехто старався вяснити, звідки він у неї. Авторка сама дає нам відповідь на це питання, через уста Нестора Обринського, а почасти інших своїх героїв (у повісті „Через кладку“). При нагоді розмови Богдана Олеса з Нестором Обринським дає авторка свій погляд на українство, погляд, досі не розважений, не зрозумілий добре й відповідно не оцінений.

Нестор говорить про працю для нації й висловлює в тому напрямі досить дикі й незвичайні для того часу думки. Він не може працювати для нації так довго, як довго до того достаточо

¹⁾ Див, ЛНВ. т. V, стор. 44, 99.

не приготувиться. Тому не погоджується зі своїми товаришами, що є... заплиткі. Я приведу декілька виїмків із повісти — думаю, оправдано, — не хочу переповідати своїми словами думок авторки, щоби їх не затемнювати.

На питання Богдана Олеся, про що говорив з товаришами так запальчиво, Нестор відповів:

„То є... вони балакали живо й запальчиво. Щодо мене, то я не багато говорив і не говорю звичайно ніколи багато. Я не люблю між них ходити, а вже найменше на так звані змори, як і не люблю газет і часописів перечитувати“. „Так, так, я говорю правду. Бачите, як візьму я який часопис у руки, а особливо ті, що щодня виходять, мені здається, я входжу в ресторан, де кожний говорить своє. Я втікаю з таких кімнат, бо там тяжке повітря. Мої власні думки неначе губляться в мене, душа чим-то починає заплямлюватися, і я стаю зі себе невдоволений. Після мене, часописи винищують у нас змогу *сами* задумуватися, а особливо ті, що що-дня змінюють свої погляди“,

До цих часописів подібні й товариші Нестора. „Вони, або бодай більша частина їх, не багато ліпші від часописів. Вони всі зі своїми думками видаються мені перегарячені, а деякі скоро пережиті. Все, що роблять, пишуть, говорять, видається мені без якоїсь рівноваги і твердої сили“. Нестор закидає їм, що вони роблять це не для праці, а для зиску. Зі свого становища ці товариші оцінюють Нестора, але він має почуття своєї вартости. „Ім здається, що з мене нема нічого, бо я не є на їх спосіб активний. Не їджу по селах, не агітую при виборах, не закладаю читалень, не держу промов і т. д., але я, як кожний з нас, знаю свої змагання, моральну вартість і без пляну не живу. А щобільше, *себе не щаджу*“. Йому закидували, що він не бере участі у громадському житті. „Будьте переконані“, говорив він до товаришів, що глузували з його ніжних уст, „що як я колись піднімуся зі свого місця й відчиню уста, з котрих тепер глузуєте, я своєму народові сорому не зроблю. Так, я буду говорити. Але тепер ще ні. Мені треба вперед ще дещо *перейти*, дещо *перерости*, перебути, і аж відтак станути до бесіди й акції у змислі моєї особистости“.

На питання Олеся, чи він не думає посвятитися політичній діяльності, він відповів ширше — й цю відповідь, можна сказати, програмову, наведу в цілості; така вона характеристична:

„Правдоподібно так. Зрештою, до того треба також відповідно приготувитися. Але не гадайте й ви, як вони, що в мене

нема почуття приналежності до свого народу. Навпаки, я лиш не хочу себе у праці шматувати. Я маю звичай віддаватися цілком тому, чому віддатися рішаюся. Іншими словами: що даю, даю *цілком*. Хтось раз слушно з наших талановитіших сказав: „У нас кричать усе і всюди — „працювати для народу“. А виходить, що ті „випрацьовані здобутки“ не для цілої нації, а виключно для мужицтва. Я питаюся, чи нам не спинатися в наших змаганнях понад здобутки для мужицтва? Не відриватися (в тоншім змислі) від нього, становлячи зі себе, себто інтелігентів, другу, окрему верству, котра вимагає і *для себе* праці, науки, штуки й інших здобутків культури? Хоч небагато, а ми для того свого народу, мужика, бодай як не вже щось зробили, то *робимо*. А для інтелігенції? Для нашої інтелігенції ми ще нічого не зробили. Я мрію про те, щоб у нас було як найбільше глибокої, поважної інтелігенції. Інтелігенції національно-культурної, а, по-правді, того всього ми ще й досі поза мужиком не бачимо, майже нічого більше. В тім велика часть нашої власної хиби. Я питаю, що може для людини кращим ідеалом бути, як не власне—людина? Гарна, трудяща, укінчена людина, в тисячах шляхетних постатях? А між тим, яке нутро сучасного українця? Чи взагалі відкрите воно вже? Українець його не знає, поминувши вже найглибшу глибіню того нутра. Він не прийшов ще навіть до пізнання своєї власної сили через призмат правдивої інтелігенції — культури, до пізнання може й великого призначення свого народу. Взагалі говорячи, ми є нарід, що ще себе не віднайшов. Тому, як може він масу, себто весь нарід, організувати, *поки він сам себе не зорганізує?* Спершу — як одиницю, відтак, як масу, а вкінці — як націю?...“

Таке розуміння завдання української інтелігенції було дуже дивне для загальної опінії. В нас панували ще ідеали т. зв. хлопоманів, чи народників, яких тип — Радюк із „Хмар“ Нечуя-Левицького — був ідеалом навіть для деяких українських шляхтичів. Тож, як тут почулися інші слова, почулася й потреба вяснити їх генезу. Вирішено це згідно зі старими, втертими шаблями; Кобилянська мусіла це десь вчитати, бо „дух часу“ був інший. А що тут є і аристократизм, і сильні індивідуальності, тож критика радісно крикнула: „Кобилянська начиталася творів Ніцше“.¹⁾ Але тепер, завдяки деяким дослідникам, справа про-

¹⁾ Це завважили вже рецензенти „Царівни“. Але, як тоді ще як-так можна простити було це критикам, то дуже дивно читати у статті д-ра Л. Луцева п. н. „О. Кобилянська і Ф. Ніцше“, що „отой зверхній (sic!) „аристокра-

ясняється: Кобилянська черпає свій аристократизм не з Ніцше.¹⁾ Треба шукати іншого пояснення. Шукають його в тому, що Кобилянська прагнула бути вільною людиною, такою, як її малює у своїх творах (п. В. Дорошенко); цю волю до життя вона протиставить окруженню — й у тому ввесь аристократизм Кобилянської (др. О. Грицай). „Поняття духового аристократизму в Кобилянської доволі самостійне“, говорить др. Грицай. „Воно являється в неї протестом проти того масового зводження духовостей одиниць до одного спільного знаменника“.²⁾ Подібно — як протест проти окруження — поясняє аристократизм Кобилянської й п. В. Дорошенко.³⁾ Та це все, так сказати, негативне означення. Натомість *сама родова шляхотська традиція відіграла тут дуже велику позитивну роль*. На це вказував чи не найкраще з усіх п. О. Луцький у листі до редакції „Світу“; приводжу тут дотичне місце:

„Є механізм часу і є дух часу.

„Живий провід нації в часах виступу Кобилянської, тут більше, там менше протиставився механізму часу. Сама ж Кобилянська виповіла безпощадну боротьбу духові часу. Коли перші вірили, що зміна самого суспільно-політичного ладу демократичним засобом, себто юрбою, принесе щастя Україні й людству — Кобилянська вважала найкращим революційним починком поетів проти ненависного „нині“: „action directe“ на сучасного духа часу — таким чином, щоби насамперед виховати серед юрби нову аристократію, великі моральні особистості, апостолів і організаторів нової дійсности. Матеріалізові перших протиставила свою віру: в началі був дух і він творить дійсність. Для повалення одної й утворення другої дійсности більшу реальну цінність мають почування, ніж усі матеріяльні механізми світу. Соціяльні, політичні стосунки — це тільки зовнішня поверхня духа часу.

„В утворенні цього світогляду дуже малу роль відіграв Ніцшів Заратустра. У нім захопив чутку й живу душу Кобилян-

---

тизм“ і „артизм“ і оту „небуденність“ героїв Кобилянської, можемо, здається нам, вважати відгуками Ніцшівської філософії, пошани перед шляхтою, та погорди (чи в Кобилянської це є?) до „мужицтва“. (ЛНВ. 1923, V, стор. 51) Хіба ніхто не черпає нічого з-поза літератури?

¹⁾ В. Дорошенко, Борці за красу і волю. ЛНВ. 1922, *I. Др. О. Грицай Ольга Кобилянська, *ibid.* кн. VI.

²⁾ Цит. тв., стор. 242.

³⁾ Цит. тв., стор. 71.

ської його ліричний патос і погляд, що передусім „der Mensch ist etwas, was überwunden werden soll“. Вирізьблюючи далі душу своїх „аристократів“, Кобилянська моделювала її більше на ріднім і передусім одідиченім багацтві,¹⁾ ніж на філософії ніцшівського Заратустри.²⁾

Звісно, що Кобилянська, аристократка не лише по душі, але й по походженню, цінити цю родову традицію, що висловлює устами одного з персонажів у цитованій повісті „Через кладку“: „Кожний нарід гордиться своєю шляхтою, лиш один українець відокремлюється чи не насилу з того вінка людських окрас, наче б це була марнота — мати значних предків і почувати в собі шляхетську кров. Я не кажу, щоби з того робити в життю якусь головнішу квестію, ставити те понад інші вартости духові, або придбані працею чи наукою, відділятися гостро від працюючої нижчої верстви або інтелігента-пролетара, як це діялося колись. Але, щоб уже так уступати власті мужицтва, чи радше демократизму, котра й без того становить у нас найсильніший елемент, мені здається, це не зовсім слушно й на будуче нездорово. Будь-що-будь, повинні ми й над тим застановитися, чи не було б добре взяти і плекати, як цінну, й силу шляхецтва не лиш душі, але й імени, себто піддержувати невміручість пам'яті тих предків, що надали своїми геройськими вчинками славу і блиск своєму імені“.

Це досить виразне. Щоби зібрати разом думки Кобилянської, то вони зведуться до того, що українська інтелігенція хоче й повинна бути ідейним проводирем нації. Вона повинна, отже, першусього, утвердитися сама в собі, приготувитися до своєї ролі. Але ця роль — це не є слідування за масою і знижування себе до неї; навпаки, інтелігенція повинна бути зразком для маси, підносити цю масу до себе. Щоби могли бути тим проводом, вона повинна перейняти все гарне і шляхотне з минулого, між іншим і традиції славних родів. Герб — вияв цієї традиції і як такий він має високу ціну в Кобилянській. Тут її аристократизм!

Направду — шляхотне й пориваюче завдання!

¹⁾ Це ніяк не могло стати зрозумілим д-рові Луцеву й він, задивлений у Заратустру, пише: „Що це за „рідне“ й „одідичене“ багатство — автор не каже, бо ж важко таку велику вагу класти на „шляхотство“ в формуванні світогляду О. К.“ (ЛНВ. 1928, IV, стор. 339). Автор сказав: це іменно родова традиція, якої ваги др. Луців не годен розуміти.

²⁾ О. Луцький, Ювілей Ольги Кобилянської. (Лист до Редакції „Світу“). „Світ“ (Львів, 1927, ч. 21/22, стор. 9—10.

Нова епоха.

I.

Сучасні, глибокі мислителі - філософи однозгідно констатують, що стоїмо перед загибллю цивілізації XIX. і XX. століття. Всесвітня війна, зроджена тою ж цивілізацією, завдала смертельний удар своїй матері, а рівночасно розпочала переходову добу, в якій сконає довоєнна цивілізація і скристалізується нова культура. Отже живемо в добі, подібній до тої, яка наступила в часі розкладу старинного світу, і яка позліквідуванню античної цивілізації, створила нову культуру на основах християнської релігії.

„Сучасна доба — пише німецький філософ О. Шпенглер¹⁾ — це доба завмирання Європи. За 200 літ нашу культуру будуть згадувати так, як ми згадуємо Грецію і Рим“.

„Ми переживаємо епоху — пише російський філософ М. Бердяєв²⁾ — аналогічну до епохи античного світу. Я глибоко переконаний, що нема повороту, ані до того напрямку думок, ані до того устрою людського життя, які панували до всесвітньої війни, до революції і потрясень, що захопили не тільки Росію, але й Європу і весь світ“.

Чому? Бо життя людства і його культури не розвивались по законам, даним Богом — людство йшло не до Бога, але від Бога. І та неприродність людського життя мусіла пімститись, як мститься на рослині недостача соняшнього світла. Рослина кошлявіє і гине. Те саме сталося і з довоєнною цивілізацією, що блукала по нетрах безвірства, неосяяна благословенням Божим. Те, що сталося, мусіло статися. „Ми все повинні пам'ятати — пише М. Бердяєв — що страшні війни і революції, розклад культур і загибель держав не тільки творяться злою волею людей, але також Провидіння їх посилає“.

II.

Античний світ зі своєю цивілізацією мусів завалитися, коли наступив упадок релігії, коли подоптав закони етики і моралі,

¹⁾ Oswald Spengler, автор творів „Untergang des Abendlandes“, „Preussentum und Socialismus“ і ін.

²⁾ Микола Бердяєв, автор творів „Конець Ренесанса“, „Смысл истории“, „Философия неравенства“, „Новое средневековье“ (тепер живе на еміграції).

коли піддався омані раціоналізму своїх філософів-скептиків, коли матеріялістична насолода стала його ціллю.

Так само мусіла наступити криза цивілізації XIX. і XX. ст. Мусить впасти ця цивілізація — пише М. Бердяєв — „зі своєю раціоналістичною освітою, зі своїм лібералізмом, зі своєю безбожністю і бездушністю, зі своєю індустріально-капіталістичною системою економії, з розяреною боротьбою кляс і соціалізмом, що був вінцем довоєнної епохи. Вся капіталістична система економії є дитиною пожераючої і винищуючої похоти. Вона могла повстати тільки серед громадянства, яке остаточно відказалось від всякого християнського аскетизму, відвернулось від неба і виключно віддалось земному задоволенню. В капіталістичній системі нарушується справжнє єрархічне підчинення матеріяльного світу духовому. Мамонізм став рішаючою силою віку, котрий перш-за-все поклоняється „золотому телцу“. Економічний матеріялізм признав ілюзією і обманом все духове життя чоловіка. Соціалізм є лиш дальшим розвоєм індустріально-капіталістичної системи. Соціалісти беруть від буржуазного капіталістичного громадянства його матеріялізм, його поверховну освіту, його відразу до духа і духового життя, його жадобу нажитись, його боротьбу за егоїстичні інтереси, його неспосібність до внутрішньої концентрації. В парі з капіталізмом і соціалізмом паде і гасне духова творчість... Капіталізм і соціалізм зросли на почві зменшення духовости як результат довгої історичної дороги відвороту від духового центра життя — від Бога. Вся енергія направилаься назовні. Отсе і є перехід культури в цивілізацію... *Не церков, а біржа стала пануючою і регулюючою силою життя.* От і зближається кінець тієї епохи... *Коли нема Бога, то нема і чоловіка* — ось що досвідно відкривають нові часи“.

III.

Подібний осуд нашої довоєнної цивілізації видає і О. Шпенглер: „Відсутність релігії в нашому житті — це симптоми смерти культури. Без релігії і містики нема культури, мистецтва, ні філософії. Без релігії існує лише журналістика і вся сучасна творчість є лише журналістикою. Останки культури зберіглись в душі селянства, де зберіглась і справжня мудрість, якої джерелом є лише „страх Божий“. В місті існує лиш цивілізація, а не культура, бо в місті вмерла релігія. Душа міста мертва і пустинна, як Сагара, бо їй бракує життя — релігії. Сучасні вчені, матеріялістичні, безбожні журналісти — то римські ретори, то грецькі

софісти-циніки. Сучасна скептика і безбожність — то подих смерти культури. І Європи ніщо не вратує, бо життя — це здійснювання можливостей, вложений Богом в душу народу, і як ті можливості вичерпані, то культура висихає, гине, як вичерпане джерело. Всі великі творці були релігійними, всі культури жили релігією. Греки ставили святині навіть „богам невідомим“, а наша цивілізація руйнує навіть святині свого Бога; через те в душі сучасного чоловіка порожнеча, безцільність, безплідність, відсутність гармонії, яку мав віруючий Ньютон, Гете й інші. Містика і метафізика є конечна во всі віки, бо абсолют нікому не буде відкритий, бо наука ніколи не розв'яже тайн життя і не заступить місця релігії. Релігія і культура — це святощі, це мова, якою людство висловлює тисячі літ те, що терпить, чим живе, до чого рветься. *Релігія — це найвищий вияв життя і його найглибша сторінка.* В життю існує величезна музика сфер, краса і глибина, але її відчути може лише дух, окрилений релігією. Наша сучасність атеїстична, безкрила, глуха на голос вічності, на музику сфер“.

IV.

Вище цитовані філософи — зазначаємо, що оба вони люди світські — не стоять відокремлені. Цілий ряд найбільш чутких умів — філософів і письменників, як Кайзерлінг, Шпанн, Т. Лессінг, Г. Ферреро, Р. Віппер, А. Белій і ін. потверджують вище сказане про історичну кризу людства і культури. Це відчуває також більш несвідомо, як свідомо, кожний чоловік.

Нові часи розпочались релігійним ренесансом — духовим оновленням людства. В західніх краях цей рух вже могучий. Для багатьох з нашої інтелігенції, що виховались в атмосфері брошуркового раціоналізму і нігілізму, дивними видадуться такі факти: В епархії вестмінстерській в Англії 120 молодих проповідників (в тім числі 40 жінок) виголошує на вулицях, площах і бульварах католицькі проповіді. Що неділі в льондонськїм Гайдепарку десятки цих проповідників по черзі промовляють від ранку до пізнього вечора. Замітні ті факти ще й тим, що найкультурніша, англо-саксонська раса веде перед у релігійнім ренесансі, який започаткував *нову епоху* в історії Європи і людства — епоху, яка витворить на руїнах безбожної цивілізації XIX. і XX. ст. нову культуру на релігійних основах.

Подібне діється у всіх краях західньої Європи. Всюди відбувається мобілізація воїнів Христа і Його Церкви — всюди лунає клич: „Переходимо до наступу — щоб направити все від основ —

все, що знищила безбожна цивілізація XIX. і XX. ст." І цей релігійний ренесанс чуда творить. Передові уми, виховані в раціоналізмі і лібералізмі, під впливом нових часів, навертаються до Бога. Як приклад хай послужить лярвратка літературної нагороди Нобля, норвезька письменниця пані Сігрід Ундсет. Коли вона на вернула в р. 1924 на Божую путь, звернула своє письменницьке перо проти раціоналізму. А коли в р. 1929 їй, як лярвратці Нобля виплачено 600.000 фр., то вона цілу ту суму віддала на харитативні цілі: 100.000 фр. одержало тов. взаємної помочі незасібних письменників, а 500.000 фр. віддала вона на фонд милосердя убогих дітей.

V.

Що знаменує цей новий зворот людської думки до релігії? Безкомпромісовість! Він не признає ніяких середних доріг, ніякого латання дір. Так само, як безкомпромісове було християнство у своїх початках. Бо тільки своєю безкомпромісовістю могло воно освітити тьму, яка настала по упадку античного світу, — тільки безкомпромісовістю опанувало воно хаос і перетворило його в космос.

Основний закон релігійного ренесансу: „Бог має наново стати центром усього нашого життя, нашої думки, нашого чуття, одинокою нашою мрією, одинокою нашою надією і упованням“ (Бердяєв). І тут компромісу нема! Хто хоче іти з духом нового часу, *мусить* мати віру й ідею. Релігія не може бути приватною справою, як цього бажала собі цивілізація XIX. і XX. ст. — релігія не може бути автономна і не можуть бути автономними всі інші сфери культури. *Релігія знову стає в вищій ступені загальною, спільною і рішеннячою справою громадянства. Це є теократія нових часів.*

Їй може протиставитись тільки *сатанократія*, тільки релігія антихриста, яку визнають большевики (правдиві марксісти). Бо большевизм є вірою, він претендує стати вірою людства, але вірою не в Бога, а в діавола. Також большевизм бажає витворити релігійне громадянство і релігійну культуру — взагалі ціле людське життя підчинити релігії діавола, релігії антихриста.

Отже рівночасно з ренесансом релігії Бога — большевизм започаткував ренесанс релігії сатани. В тій боротьбі, не буде нейтральних, які вагали б ся між небом і пеклом, які казали би „моя хата з краю“, які світили би Богові свічку, а чортові огарок, зглядно — чортові свічку, а Богови огарок. Ні! Aut — aut. Тер-

tium non datur! Або до Бога, або до диявола! Безрелігійности, релігійної неутральности, релігійного індиферентизму не може бути. Нема місця для людей, що хотіли б на двох стільцях сидіти, як це діялось дотепер.

Безкомпромисовість і радикалізм по обох боєвих сторонах! Тут радикалізм добра — там радикалізм зла! І в боротьбі обі сторони будуть ставити рубом питання у всіх громадських справах — в справі школи, подружжя, родини, політики, власности, правного ладу ітд. Який же тут компроміс можливий? Всі ті проблеми можуть бути розв'язані, або по законах релігії Бога, або релігії диявола. „Augea mediocritas“ тут неможлива.

По обох сторонах приготування до боротьби. Обі сторони *перевиховуються* так, щоб виступ до бою був одним поривом, одним почуттям, одним одушевленням і одною радістю. При перевиховуванню переводиться переоцінка всіх цінностей. Багато з того, що цивілізація XIX. і XX. ст. перецінила, тратить тепер свою вартість, або цілком, або частинно. Навпаки, що обезцінене було перед війною — тепер приходить до своєї вартости.

VI.

Супроти того духового перевороту, тепер зовсім інше значіння мають терміни: „поступ“, „поступовий“ — „реакційність“, „реакційний“.

Яке ж значіння тих термінів?

Творчий рух вперед, з узглядненням вимог нових часів — це „поступ“. Нехтовання творчого руху вперед, недобачування вимог нових часів і бажання реактивувати минуле, повернути до перестарілих ідей і пережитків в устрою суспільного життя — це „реакційність“.

До всесвітньої війни, вільнодумство і безрелігійність в сфері духового життя, а соціалізм в сфері суспільного життя — називано „поступом“. Все те, що стояло в опозиції до вільнодумства, безрелігійности, соціалізму, було „реакційністю“.

Нові часи переводять також переоцінку тих термінів відповідно до змін, яким піддається людська думка і людське життя під впливом релігійного ренесансу.

Тому нині „поступовим“ є той, що релігійно відроджується, має ясно скристалізовану ідею релігійну і зі становища релігійного бажає регулювати людське життя. А хто бажає вернути до недавнього минулого, до раціоналістичної освіти, до безбожности довоєнної епохи — взагалі, хто хоче удержатись на принципах

XIX. ст., вернутись до ідей того ж століття — той є чоловіком відсталим, „реакціонером“.

Приклади: Коли падав античний світ, то поступовцями не були ті письменники, філософи ітд., що намагались вернутися до ідей старинного світу, які саме розкладались — вони були реакціонерами. Поступовцями були Отці Церкви, бо тільки вони були людьми будуччини, тільки вони творили нове життя, кермане ясною християнською ідеєю.

У нас майже через півстоліття „драгоманівщина“ уважалась „поступом“. В останнім десятиліттю наступила переоцінка „драгоманівщини“, і її ідеологію загал вважає дуже шкідливою, як під оглядом релігійним, так і під оглядом національно-державницьким. Отже, хто бажає нині вернути до ідеології драгоманівщини, цей є реакціонером, а не поступовцем. Бо драгоманівські ідеї тепер гниють і розкладаються. І слушно останніми часами назвали „живим мерцем“ одного драгоманівця, котрий пробував боронити драгоманівської ідеології.

Українська молодь, яка в рр. 1909. і 1913. улаждала анти-релігійні конгреси, а врешті робила спробу організувати віро-ісповідну громаду — уважалась тоді „поступовою“. Нині учасники тих конгресів назвали б реакціонером кожного з національної молоді, хто бажав би тепер таке саме робити. Тому смішною є резолюція одного нашого соціалістичного гуртка, який при кінці минулого року в тій же резолюції „констатував“ зріст „реакційности“ серед нашого громадянства, розуміючи під тою „реакційністю“ відворот нашого громадянства від раціоналістичних і соціалістичних ідей довоєнної доби.

Нині поступовцем є той, що має віру і християнську ідею.

Нині радше большевиків можна б назвати „поступовцями“, бо вони мають віру — віру диявольську, але віру. Мають вони і ясно скристалізовану ідею. І тою кріпкою вірою диявольською і ясно скристалізованою ідеєю побідили всіх, що ніякої віри й ідеї не мали, як також перемогли всяких соціалістичних фарисеїв та садукеев, що на вірі й ідеї диявольській спекулювали. А большевизм спекуляції не терпить, як і кожна віра й ідея, навіть диявольська.

Большевиків можуть побідити тільки ті, що мають кріпку віру в Бога і ясну ідеологію християнську, яка поведе їх до побіди над сатанократією і до реалізації євангельської правди в життю.

VII.

Як кожне нове життя, так і кожна нова історична епоха родиться серед мук. Тому антракт нової епохи страшний. Україна і Росія переживали і переживають часи такої варваризації, як за Вандалів і Гунів. І на тім не кінець... Фільософи кажуть, що ще переживе людство страшніші часи, як пережила Росія й Україна від р. 1917.

Християнство на Україні ніби в упадку. Але це ілюзія! „Переслідування — пише М. Бердяєв — ніколи не були страшні для християнства. Переслідування є для Церкви кориснішими, ніж насильне покровительство. В переслідуваннях християнство кріпшало і росло. Релігійні переслідування революційної епохи чинять якостевий добір. Християнство наново вимагає від вірних синів своїх здатности до жертв. І та здатність в стихії революції виявилась“...

Тому оманю є упадок Церкви на Україні. Там Церков тільки назовні понижена і розбита, т. є. зовнішня управа і зовнішній устрій Церкви зруйновані (нпр. знесення Київської Митрополії, замкнення монастирів і церков, конфіскація церковного майна ітд.). Але у внутрі Церков скріпилась і возвеличилась. Її містичні основи нетільки не захитались, але зміцніли від цементу, яким є кров українських мучеників, що сміло ставали в обороні віри, а опісля по геройськи йшли на розстріл за Боже діло. Збудився у них дух наших предків „з насіння Яфетового“, котрі вмели боронити віру і вмирати за неї!

Як зима ледовими оковами морозить ріку на поверхні, так большевизм назовні наложив кайдани на християнську релігію. Але як під льодом пливе вода, і то чистіша, як в теплій порі року, бо не закаламучена брудом — так і на Україні в душах мільонів наступило релігійне відродження і релігійне поглиблення. Суворі обставини екзистенції, непевність життя і близькість смерті, зник всіх зовнішніх ілюзій і утрата всього земського майна, яке поневолювало духа — все те наворачтає до релігії, до Бога.

Інтелігенція, яка в великій мірі через ціле століття була ворогом віри і проповідувала атеїзм, починає наворачтатись до Церкви. *Отже переживає і Велика Україна релігійний ренесанс і то в глибину духового життя.*

VIII.

А в нас, на західно-українських землях? Зворот до релігії очевидний на кожному кроці. Бо тільки подумайте! Чи можливе

було у нас перед війною оснування Українського Католицького Союзу з таким аплявзом цілого громадянства? Ні! Навіть неможливе це було перед 5—10 літами. Щойно цього року справа дозріла. Щойно цього року потоптана у нас „драгоманівщиною“ релігійна ідея піднялась і люди об'єднались до спільної праці для добра Церкви і Вітчизни. І в нас релігійний ренесанс, і в нас розпочалась *нова епоха*.

Ця духова революція серед нашої провідної верстви, інтелігенції, dokonується поволі, але консеквентно. Як реконвалесцент по тяжкій недужі приходить помалу до здоров'я, так помалу приходить невірюща частина нашої інтелігенції до пізнання Божої правди. Бо недуга її, звана „драгоманівщиною“ була також дуже тяжка.

Вона пізнає, що вона, *невірюща* між глибоко віруючими народніми масами, не мала душевного контакту з тими ж масами. Між нею, а народніми масами стояв височезний мур нещирости й облуди в релігійній справі. Наша інтелігенція між народніми масами була вороною між павами, була сухою гиллякою на зеленім народнім дереві. Мало того! Значна часть нашої інтелігенції пропагандою „драгоманівщини“ між народніми масами ту прекрасну зелень віри оббивала. Оббивала її вульгарно, по простацьки, як збиточники камінюками оббивають зелень і цвіт дерева.

Врешті пізнає наша інтелігенція, що своїм безвірством вона пірвала звязки з Українською Нацією і її традицією. Бо нацією не є ми, себто лише нинішнє живуче покоління. Нацією є велика історична цілість, в неї входять всі українські історичні покоління не тільки живучі, але і померші, і батьки, і діди, і прадіди наші. Українська Нація — це тисячлітний народ, котрий через св. Володимира Великого християнство прийняв, котрий величаві храми на славу Богу будував, котрий своїх козаків тих лицарів Хреста Святого, як авангард християнства в боротьбу з невірними посилав і через них в обороні Христової віри свою кров проливав, котрий у своїх церковних брацтвах незломно з вірою і своєю національну культуру боронив, котрий в часах національного упадку, Церков і віру, як одиноке національне сокровище, зберігав, котрий врешті своє національне оновлення під омофором Церкви і духовенства доконав...

Частина укр. інтелігенції, одурманена чадом безвірства, первала звязок теперішности з минувшиною, з 1000-літною українською традицією. *Як-же та інтелігенція могла з пієтизмом*

відноситись до предків, коли вона всі найідейніші пориви предків в обороні віри і національності уважала історичною помилкою, бо віру уважала вона забобою! Для неї предки й їхні ідеали були чужі і незрозумілі. Не розуміла вона і месіянстичної нашої ідеї „Святої Русі“, бо не горіла вірою предків. Ця інтелігенція винайшла собі нових божків, Маркса й „Інтернаціонал“. А ці ложні божки довели нас до нинішньої трагедії...

В тій трагедії відкрились всі блуди наші і гріхи. Каяття загальне. І отсе каяття веде нас в нову епоху, яка ідеєю Христа злучить нас з нашими предками і їх ідеалами і без лукавства обєднає нас з народними масами.

С к о н ф і с к о в а н о .

Курдидик Ярослав.

Осанна сонцю!

Готики-смереки, потяті нерівно...
 ...десь сонце мешкає в палатах...
 Дивиться крізь вікна у зелених соснах,
 проходиться лісом у золотих шатах.
 — Ах! То кохане, живородне сонце!..

Десь то Господь сонце запрягав до плуга
 Та орав ним завжди на скоросвіт рано —
 Кланялися скиби і клалися в смуги
 (... А поганяв коні румяний світанок)
 Божому сонцю!... Бо сонце орато...

Ой грало сонце на золотих струнах!..
 На крилах акорди буяли далеко —
 Танцювали лози, гомоніли дуби,
 Мандрували сосни, як турки до Мекки,
 Щоби поклонитись золотому сонцю...

Співали тополі, хилили корони —
 Били віти тінню по свіжій рілі,
 І шевеліли так маєстатично:...

Прийми од нас, сонце, належні поклони
 з підніжжа твого:

„з Землі!...“

Др. Василь Кучабський.

Польська дипломатія і „східно-галицьке питання“ на паризькій мировій конференції в 1919-му році.

(Докінчення).

„Німеччина“, так говориться в тій розвідці, коротко її думки осятут передаючи, „Німеччина, виріши в найбільшу потугу на континенті, загрожує тим, що підчинить під свою безпосередню й посередню владу цілу Східну й Полуднево-Східну Європу. Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина стали підчас світової війни ще тільки васаліями Німеччини, на яких спірається з одного боку оте панування, а з другого німецьке проникання в Передню Азію. Мир на підставі лиш незначно зміненого status-quo з року 1914. закінчився б тому вже в короткому часі новою війною в Європі, з якої Німеччина напевно вийшла б повним переможцем. Тоді вже нічого не змогло б вирятувати Європу від німецької влади. Тому не можна покінчити веденої тепер світової війни швидше, аніж цілком пропаде ота німецька небезпека. З уваги на це треба змагати до такого миру, який відобрав би Німеччині всяку можливість зберегти її здобуте у світовій війні міцне становище в Південно-Східній Європі, і задля цього необхідно знищити німецького васала: Австро-Угорщину. Згідно з загальним розвитком в Європі в напрямку на творення національних держав, треба тому поділити австро-угорські області між Італію, Сербію, Румунію й Польщу і треба заснувати ще одну нову державу — Чехо-Словакчину, — а угорську державу, яка в наслідок свого положення з konieczністю прихильна для Німеччини, треба обмежити виключно на етнографічно чисто мадярські області, решту ж німецької Австрії треба прилучити до Німеччини. Це останнє — як висловлюється Дмовський на іншому місці,¹⁾ — щоб у самій Німеччині спаралізувати гегемонію Пруссії, отого заборолла німецького мілітаризму, скріплюючи менше небезпечний південно-німецький елемент. Але нова протинімецька Середня Європа буде трівка лиш тоді, коли вона матиме опір в могутній Польщі. Аджеж Росія ніколи не мала дійсно природного інтересу в тому, щоби протиставитися Німеччині. Тепер, після вибуху революції з року 1917, Росія ввійшла в затяжний внутрішній розклад, який протягнеться може й кілька поколінь і проявиться під видом змінюючих один другого періодів революції й контрреволюції, а цей розклад відсуне Росію яко фак-

¹⁾ Dmowski, op. cit. 220—225

тора в європейській системі держав на бік і до решти отворить до неї доступ німецьким впливам. Отже одна тільки могутня, великі області обнімаюча польська держава зможе замкнути можливість німецької експансії в глибину розложеної Росії і лиш прилучення Шлеську, Познанщини, Західної Пруссії й Данцігу до Польщі та вкінці створення малого східно-пруського державного твору в якомусь більше чи менше тісному звязку з Польщею зможе завдати смертельний удар пруському мілітаризмови, який якраз із усіх цих країв черпав свої сили. Про решту подбає відзискання Ельзас-Льотарінгену Францією і Шлезвігу Данією. Щотільки, коли могутня Польща стане осередньою віссю нового ладу в Середущій і взагалі в цілій Європі, загнуданий осьтак німецький народ буде помалу приневолений погодитися з оцим своїм новим положенням і мусітиме цілком позбутися своїх владних амбіцій та заняті для добра всієї замиреної Європи належне йому місце без кривди для інших європейських народів“.

Отже в ці великі звязки вплив Дмовський у своїй розвідці при аналізі загального положення й її поодиноких проблем мимоходом теж і нове в Східній Європі українське питання. „Це питання належить, як Дмовський у різних місцях говорить, до великого й певно нездержного процесу внутрішнього розкладу Росії у наслідок того, що туди проникнула європейська національна ідея. В Східній Галичині воно отримало вже свою національно-політичну постать у виді руху, який звертається рівночасно і проти Росії і проти Польщі. Але, хоч цей рух без сумніву найважніший з усіх нових національних рухів на ґрунті колишньої російської імперії, хоч розпочатий раз, він повидимому швидко виросте й змагати буде до державної самостійности України,¹⁾ то про будучину цього руху ще нічого не можна сказати, бо його носієм є неісторичний і ще не дозрілий народ. Це тим більше, що Німеччина вже хоче грати ролю його протектора і що він дістає підтримку з Відня й Берліна проти Поляків. А саме: Німеччина має на меті збудувати українську державу, яка повинна поруч із якоюсь обмеженою лиш на Конгресівку польською державкою входити в систему пограничних держав поміж Балтійським і Чорним морем, — в систему нових васалів Німеччини, які повинні закріпити й забезпечити німецьке панування над Східною Європою. Отже могутня польська держава мусітиме бути в силі не тільки сповнити завдання, що полягає на тому, щоб ударемнити німецьке вмішування у внутрішні справи Московщини, а ще й успішно замкнути дорогу для німецьких інтриг на Україні. Тому в межах східньої границі Польщі мусять лежати з колишніх областей Росії губернії Ковно, Вільно і Гродно в цілості і більша часть губернії Мінськ і Волинь, і так само до Польщі мусить належати й Східна Галичина,

¹⁾ Це, треба завважити, було писане в першій половині 1917-ого року, коли наддніпрянський загал змагав щотільки до федеративної перебудови Росії—думку про самостійність України відкидав майже з обуренням!

де після виключення віденських і берлінських інтриг з певністю дуже швидко прийде до справедливого польсько-українського компромісу”.

Якщо вибух польського повстання 1. листопаду 1918. у Львові був головним чином висловом не так політичної думки, як радше польського національного темпераменту, то Роман Дмовський поставив уже майже два роки передтим цю польсько-українську боротьбу у звязки зі світовою політикою, так як він ці звязки бачив. Чи правильно, чи неправильно він думав, всеодно сам його спосіб розгляду і польського, і українського питання стояв безконечно вище від розсуджувань про „етнографічне право“ з боку західних українців, серед яких від часів старої доброї частини генерації Драгоманова майже ніхто великими світово-політичними питаннями не зацікавився, щоби взагалі здати собі з того справу, у який із взаїмно себе поборюючих кругів інтересів в Європі Україна й її евентуальна державність взагалі належали. Аджеж те, чого Дмовський не сказав виразно у своїй розвідці, але воно з невідхильною послідовністю виходить з його цілої аргументації, ~~були більш-менш~~ ось які міркування про можливості будучого розвитку в Східній Європі у звязку з українським питанням: „Самовлада Великої Росії над Східною Європою з Москви й Петрограду, та самовлада, яка б колись могла ввійти з Німеччиною в союз проти Польщі, скінчилася після переворотів року 1917 на необмежений час. Аджеж проникання національної ідеї в немосковські народні маси бувшої російської імперії скріпило відосередні сили настільки, що, щоб утримати єдність Росії, Великоросія буде на довгі часи настільки занята гнобленням немосковських національно-політичних сепаратизмів, що вона втратить усяку здібність загрожувати Польщі від сходу в евентуальному союзі з Німеччиною. Ось так уська небезпека для Польщі від Москви й Петрограду на довші часи виключена. Якщо Польща взагалі може ждати від Східної Європи якої небезпеки, то це небезпека, яку містить у собі не Великоросія, тільки — У к р а ї н а. Бо якщо українцям удасться заснувати свою державу, то ця держава буде повидимому багато прихильніша для Німців, ніж Росія взагалі колинебудь була і тоді повстане на східних границях Польщі ворог, якого союз із Німеччиною може колись міг би стати загубою для Польщі. Отже в польському державному інтересі, лежить, безумовно, український рух спаралізувати на довші часи, і то прилученням Східної Галичини, де цей рух якраз досягає ступень національно-державної здібности, до Польщі, щоби решта України, що колись належала до Росії, внутрішньо ще до того не дозріла, аби в боротьбі з Росією перомогти й свою національну державу заснувати, але з національного боку вже досить свідома, аби змагати геть від Росії, — щоби отже ця решта України Росію яко цілість постійно ослаблювала й її таким робом у закордонній політиці на довші часи паралізувала. Якщо ж Польщі цей час зовнішньої безпеки раз буде даний, то вона до того часу, аж положення в Східній

Європі якось на некористь Польщі зміниться, зможе прилучених до Польщі галицьких і волинських українців спольонізувати і осьтак перемогти теж українську небезпеку в своїм власнім нутрі. Але найважлише з усього те, що в наслідок унеможливлення заснування української держави вийде з невідхильною конечністю постійний спільний інтерес поміж Польщею й Великоросією в роді, як нпр. прусько-російський після поділу Польщі, а саме: природний спільний польсько-російський інтерес у тому, щоб гнобити й придушувати українців, і цей інтерес буде запорукою трівого миру між Польщею й російською Східньою Європою“.

С к о н ф і с к о в а н о .

щоб забезпечити становище Польщі проти Німеччини, яко одну більш-менш рівновартну з гнобленням Угорщини — з підстав нового порядку в Європі, а саме порядку беззастережної французько-польської гегемонії на європейському континенті.

Яко пропагандивне писання на користь збудування „польської великодержави“ розвідка Дмовського була знаменита. Але як зясування дійсности вона була хибна. Аджеж осередні держави не мали ніяких заздальгідь передузятих плянів щодо України і їх увага впала на Україну аж при кінці 1917-ого року щойно після того, як їм не вдалося було зєднати собі поляків, а Росія вже в хаосі лежала. Отже не якесь влучне пізнання правдивого дійсного стану диктувало Дмовському його погляди про Україну, а передузяті думки. Бо він вітрив у всьому, що йому здавалося шкідливим для польської справи, якусь таємничу німецьку руку, а що західні українці зверталися проти галицьких поляків, то зрозуміло, що він у цьому відчував якусь німецьку інтригу.¹⁾

¹⁾ Взагалі опановував Дмовського не один ресентимент. Так вірив він нпр. в існування якогось ввесь світ охоплюючого таємного німецько-жидівсько-вільномулярсько-соціалістичного заговору, який, ведений якоюсь просто ясно-видючою здібністю до інтриг, схоплював скрізь на земській кулі кожну хоч би й найменшу нагоду, щоб шкодити Польщі. Щодо „підтримки українців Німеччиною“, був він переконаний (ор. cit. ст. 311), що Німеччина вже від кінця XIX століття мала намір збудувати якусь українську державу яко один зі своїх протекторатів. „Проект Берестейського миру“, каже він на іншому місці (ор. cit. ст. 74), „яко одна з можливих розвязок польського питання на випадок війни з Росією, мусів бути оброблений принаймні в загальних рисах уже досить вчасно і мусів лежати в Берліні вже в 1907-ому році“... „Очевидно були теж і інші пляни“, додає він хитро-мудро до цього.

Але Дмовський справді вірив, що нібито скопив у своїй пропагандовій доктрині дійсність, і як тільки його передбачення з 1917-го року, що українці небаром захопляться думкою про свою національну державність, уже з початком 1918-ого року здійснилося, то він і польська національна демократія зараз же взялися за якнайзавзятіше поборювання державного відродження України з тих мотивів, які щотільки були виснуті нами з меморіалів Дмовського з 1917-ого року. Берестейський мир по-зірно підтвердив погляд, що Німеччина нібито завжди бажала заснування української держави, щоб Польщу осьтак зі всіх боків замкнути, і таким чином прийшов тепер час на те, щоб Дмовський отверто протиставив отому оточенню Польщі поділення України між Польщу й Росію jako ціль польської політики. Отже паризький „Народовий Комітет“ сформулював тепер цілком ясно й отверто ті думки Дмовського, які він у квітні 1917-ого року висказав був у скритій формі, в цей спосіб, що він дня 28. лютого 1918. прийняв рішення, українську державність у Східній Європі знищити за всяку ціну без решти, щоб уникнути тої небезпеки, що становище великої польської держави проти Німеччини буде zagrożене від сходу. „Лиш тоді можна буде положені на схід від Польщі литовські й руські краї“, так говорилося в тому рішенню, „забезпечити перед тим, щоб на них поширилося безпосереднє, чи посереднє німецьке панування, якщо Польща граничить на сході безпосередньо з Росією, якщо в виду неможливости створення якоїсь дійсно незалежної української й литовської держав, оті литовські й руські краї замість знаходитися під німецьким впливом, попадуть частиною під польський, а другою частиною під російський вплив“¹⁾

По цій напрямній пішла від тепер польська національна демократія без уваги на те, що в міжчасі положення в Східній Європі змінилося. Ще стояла — в жовтні 1918 — українська гетьманщина, яка в наслідок і воєнної поразки осередніх держав, і своєї власної, на союз із російською контрреволюцією обрахованої, політики схиялася все більше до того, щоб опертися на антанту, і зі свого боку приготувлювалася до рішучої розправи з большевизмом, в якій вона майже з цілою певністю могла рахувати на підтримку з боку антанти. Але вже лишала польська національно-демократична дипломатія у своїй акції перед антантою існування цієї на Німеччину ні трохи вже не зорієнтованої держави цілком на боці, аджеж у тому й річ була, щоби взагалі ударемнити створення всякого осередка політичної сили на Україні — всеодно, чи той осередок входив би з Великобританією в союз, чи навпаки проти неї звертав би ся, — так що довершене швидко після цього наддніпрянське повстання проти Гетьманщини не тільки отворило дорогу на Україну

¹⁾ Akty i dokumenty, т. I. ст. 75-77.

большевизмови, але й цілком відповідало польським бажанням знищення України.

Цю дипломатичну кампанію, яка мала здискредитувати Україну перед антантою та її прихилити до думки про поділ України між Польщу й Росію, розпочав меморіал Дмовського, переданий 8. жовтня 1918. Wilson-ові.¹⁾ Цей меморіал, присвячений питанню про розміри польської держави, яка мала бути небаром збудована, містив у собі всі ті аргументи, яких від тепер уживано у всіх польських нотах до антанти й у всіх польських пропагандивних писаннях проти України, а запекла впертість, із якою всю цю польську акцію переведжено, означала собою для української, — а зокрема західньо-української — справи просто загубу. „Говоряче по руськи населення“, казалось в тім меморіалі щодо польських претенсій до цілої Галичини, „живе в Східній Галичині, де поляки творять тільки 25 відсотків усієї людности. В другій половині минулого століття розвинувся в Східній Галичині руський національний рух, який є знаний теж під назвою українського. Його підтримував від самого початку австрійський уряд, який бачив у ньому знаряддя на ослаблення поляків, і з цього ж самого мотиву теж і Берлін радо тому рухові помагав в останніх 15 літах“. На цю фразу про „вигравання русинів проти поляків Австрією й Німеччиною“ — фразу, яка дозволяла бачити в поляках начебто жертву, — кладено якнайбільший натиск — пізніше тверджено, що західньо-українську армію створила Австрія, а підтримували її Німці, — і можна собі уявити, як це в тому часі мусіло дратувати вражливість антантського загалу проти України на тлі тої пропаганди про воєнні звірства, якою підчас світової війни зроблено німців такими ненависними майже для цілого світа. „Руські провідники“, так казалось далі в тому меморіалі, „домагаються відділення Галичини від Польщі оснующися на тому, що більшість населення є руська. Але треба зважити, що руський національний рух, якого існування не можна заперечити, ані не проникнув цілої маси руського населення, яке в великій часті є неграмотне й національно байдуже, ані теж не створив досі міцної й незалежної освіченої верстви. Урядова статистика виказує, що за виїмком дрібних хліборобів руський елемент творить менш аніж 5 відсотків усіх фахів і ремесл у Східній Галичині! В таких умовах трудно зрозуміти, як можна було б правити краєм русинами. Якщо під австрійським пануванням правління Галичиною лежить у руках поляків, то це не тому, що Австрія їх попирає, а тому, що в тій країні немає ніякого іншого елемента, який був би здібний взяти на себе її адміністрацію“.

С к о н ф і с к о в а н о ,

¹⁾ Цей меморіал є опублікований в німецькому перекладі в цілості в Roth-a op. cit, ст. 135—151, в польському ж у Дмовського, op. cit додаток.

С к о н ф і с к о в а н о .

Західна Європа ніколи не мала надмірного знання про оті такі далекі східньо-європейські краї, так що навіть твердження, що Австрія панувала в Східній Галичині при допомозі поляків нібито проти своєї волі, видавалося цілком імовірним. Яку ж велику суггестивну силу мусіла в такому разі мати польська пропаганда, коли зважити, що її вели вперто, запекло, систематично, могутні, можна сказати щідий світ охоплюючі, польські організації!

Останнє звено в цілیم цім ряді аргументів творило вкінці твердження, що західним українцям нічого боятися якоїсь кривди від Польщі, якоїсь польонізації. „Областей, які мати хочемо на сході“, казали наприклад різні промовці на засіданню „Народового Комітету“ 2. березня 1918. між собою,¹⁾ „треба нам для експансії польського народу, але ж таких річей не можемо чейже казати мировій конференції... Східні області є нашою кольонією, вони були нею до деякої міри завжди і мусять нею остати... Аджеж ми можемо собі отверто сказати: якщо говоримо про наші східні границі, то розуміємо під цим, що область, нині заселена не поляками, в короткому часі буде ними населена... Якщо нам вдасться здійснити пляни „Комітету“, себто дістати — на сході — досить велику область і її — при допомозі польонізації — стопити з Польщею в однастайну цілість, то досягнемо таке положення, яке дозволить нам сягнути за кілька десятиліть далі на схід аж до наших історичних границь“. Але Wilson-ові розказував Дмовський таке: „Таким чином принаймні щодо найблищої будуччини одне тільки польське правління (в Східній Галичині, В. К.) може входити під увагу для правильного розвитку й поступу цієї країни. Національні змагання русинів треба заспокоїти аж до наділення їхнього національного життя повною свободою при допомозі признання офіційного характеру руської мови, при допомозі руського навчання в шкільництві краю і т. д. Але як довго руська національність залишається в ембріональній стадії і як довго рівень руського духового життя є за низький, щоб створити поступовий, модерний, русинами ведений уряд, так довго повинна б Східна Галичина творити невіддільну частину польської держави“. При різних нагодах доповнено ці обіцянки зобов'язаннями Польщі, що вона дасть Східній Галичині територіальну автономію і цей аргумент був такий міцний, що прихилив Wilson-а, так що він потім на паризькій мировій конфе-

¹⁾ Так висказувалися Антоні Суїковський (Antoni Sujkowski), Менард Довнарівич, граф Ян Жултовський і Йоахим Бартошевич, (Akty i dokumenty, т. I. ст. 82, 94, 100).

ренції вставлявся енергійно за прилученням Східньої Галичини до Польщі.²⁾

Таксамо зручною була аргументація польських вимог щодо надніпрянських областей: „В останніх 50 літах“, так писав Дмовський для вжитку Wilson-a, „існувала до деякої міри літературна діяльність між українцями в парі зі слабким політичним рухом у напрямку до національного відмежування (від Великої Росії, В. К.). Однак цей рух обмежувався майже виключно на певні кола університетських студентів, здебільша синів священників і селян. Якщо Німеччина признала український народ у берестейськім договорі, то вона це зробила не з якихсь зглядів міжнародньої справедливости, лиш виключно на те, щоб розторозити Росію і зменшити область Польщі; Німеччина зробила це в повній свідомості, що українська держава не може бути дійсно незалежною й неминуче попаде під німецький протекторат... Поляки є в даній теперішній хвилині за слабкі, щоби правити з успіхом цілою областю (історичних польських, В. К.) східних провінцій. В виду цього, що там немає ніякого іншого досить сильного елемента, проблема політичної будуччини цих східних польських провінцій є майже неможлива до розв'язання. Заснування незалежної литовської й української держав означало б або анархію або панування чужинців, а саме німців. Поворот цих провінцій до Росії означав би не меншу анархію й застій у духовому й господарському життю. Відновлення Польщі на цій цілій області (аж до границь з року 1771-ого, В. К.) обтяжило б польську державу завданням понад її сили і позбавило б її тої внутрішньої зіспоености, якої треба всякій державі, особливо ж Польщі, безпосередньому сусідови Німеччини. Немає отже ніякої доброї розв'язки цієї проблеми й треба від біди вибирати таку, яка має в собі менше злих сторін, аніж інші. Таку розв'язку можна б досягнути поділом області східних польських провінцій на дві частини: західна частина, де польський елемент є численніший і польський вплив рішуче переважає, повинна належати до польської держави, а східня частина повинна залишитися в посіданню Росії. Це дало би Польщі границю, яка сягала б дещо далі на схід, ніж після другого поділу (1793)“.

Ця аргументація була надзвичайно зручна. Національні демократи були того свідомі, що границя Польщі з 1771-ого року охоплювала далеко завеликі українські області, аніж хоч мріяли про те було б можна, щоб їх дійсно опанувати. Було теж ясно, що одною лиш історичною аргументацією не можна було в антанти — особливо в Англії й Америці — перемогти і що при такому простому й ясному формулуванню польських домагань ціла проблема стала б занадто прозора, аніж щоб не можна було їй протиставити іншої, рівно ясно висловленої розв'язки, а саме конечности признати право українців — особливо в Східній

²⁾ Temperley, op. cit. T. VI, ст. 238.

Галичині — на самовизначення й дати їм вільну руку самим по-пробувати впоратися з закріпленням державного ладу на їх областях. Якщо ж одначе рішуче заперечити здібність українців до національної державности і рівночасно звернути увагу на злі сторони прилучення областей поміж етнографічною Польщею й Дніпром в цілості до Польщі, або таксамо в цілості до Росії, якщо затемнити всю справу в нерозв'язну загадку, то дійсно не залишається ніяка інша розв'язка, як вільної руки для Польщі поділити весь цей край спільно з Росією так, як це акуратно вдається. Така аргументація викликувала в добавок вражіння повної об'єктивности: „В горі зясована територіяльна програма“, пише Дмовський для Wilson-a, „не є ані висловом якихось бажань національної експанзії, ані не диктується якимись ворожими для сусідів Польщі почуваннями. Немає в Європі ніодного народу, який більше змагав би до привернення міцного, трівогого миру після теперішньої війни, аніж Польща, яка терпіла не лиш підчас шлої світової війни, але й підчас тої більш аніж столітньої війни, яку вели проти поляків їхні гнобителі. Польща має довершити велитенське творче діло, щоб загоїти рани цієї довгої війни, відновити господарчий добробут, піднести народню освіту, зорганізувати своє політичне життя по модерним принципам і стати здоровою творчою демократією, здібною жити й успівати й причинюватися до поступу всього людства“.

Таким чином у польських домаганнях щодо Східньої Галичини ходило не про якийсь отак собі пограничний спір, як ось у польсько-чеській ворожнечі щодо тешинського питання. Розходилося про повне знищення українських державних змагань у їх цілому, про унеможливлення того, аби на руїнах світової війни взагалі могла повстати яканебудь українська держава побіч польської. Не лиш Східньої Галичини, а й більшої частини Волині й Західнього Поділля з Проскуровом і Кам'янцем Подільським домагалася в цьому зміслі польська дипломатія на паризькій мировій конференції, як оті домагання були Романом Дмовським устно виложені перед „Найвищою Радою“ 29. січня 1919¹⁾ і на письмі предложені в ноті польської делегації з 28. лютого 1919., згл. 3. березня 1919 інтернаціональній „Комісії для польських справ“, утвореній мировою конференцією.²⁾

Міжтим, хоч яка зручна була ця ціла активність Дмовського, то всеж хибні були в 1919-ому році її заложення й підстави, а власне, що нібито Україна мусить бути при всяких умовах ворожа полякам, і що тому її конечно треба в польському державному інтересі поділити поміж Польщу й Росію. При передумові, що втрималася б гетьманська держава в її розмірах з часу окупації осередніми державами, і що вона чи то збройною силою вимусила б на Великоросії свою незалежність, чи то погодилася б з Московщиною тісним закордонно-політич-

¹⁾ Kozłicki, op. cit. ст. 61, Dmowski, op. cit. ст. 364—367.

²⁾ Akty i dokumenty, т. I. ст. 32 ff.

ним, військовим і господарським союзом — а до цього гетьманська держава змагала, — то тоді дійсно виринала б грізна небезпека, що така великодержавка, якою Україна тоді була би, могла б увійти в союз із Німеччиною, щоб Польщу обмежити на сході на етнографічно чисто польську область. Але після упадку Гетьманщини показалося, що українці в ніякому разі не були в силі втримати в своїх руках увесь свій край, тільки що те, до чого вистарчали їм сили, було лиш національною державкою-обломком в західній половині України, сягаючою в найліпшому разі до Дніпра. Яка роля в Східній Європі такої державці постійно, на довгі часи, судилася б, показалося надсподівано виразно вже в перших місяцях 1919-ого року: вона заслонювала Польщу успішно перед рештою Східньої Європи, лиш завдяки тій заслоні Польща в тому часі змогла взагалі без перешкод себе державно зорганізувати. Це не було ніяким случайним епізодом. Українська державка-обломок між Дніпром і Польщею мусіла б теж постійно виявляти притягаючу силу щодо — все одно, чи большевицькою, чи демократичною, чи реакційною Росією підбитого — Лівобережжя і таким чином мусіла б опинитися в постійній, неможливій до ніякого злагодження ворожнечі до Великобританії, яка постійно звязувала б не лиш Росію, а й Україну. В такому положенню мусіла б ота державка, всеодно, чи українці поляків ненавиділи б, чи любили б з невідхильною konieczністю шукати швидче чи пізніше опори в Польщі й Румунії — що теж і зробив був пізніше, в 1920-ому році, Симон Петлюра. Не васалем Німеччини, як думав Дмовський, а тільки — хоч би українці й як приязно до німців настроєні були — васалем Польщі могла, отже, стати така українська державка, і через те, що вона мусіла б витримувати натиск остальної, російської, Східньої Європи і боронити Польщу від сходу, вона зміцнювала би становище Польщі проти Німеччини і ділала б таким чином не в змислі відновлення німецької потуги, а навпаки в змислі скріплення французько-польської гегемонії на європейським континенті.

Був короткий момент — у лютому 1919, — коли французський генеральний штаб пізнав був це положення на Україні. Але Дмовський не бачив цієї дійсности ніколи. Досвіди перших місяців 1919-ого року просто примушували скорегувати пляни Дмовського про поділ України, бо сам біг подій давав полякам у руки можливість багато успішнішого спараліжування України, аніж її поділ на двоє між Росію й Польщу, а саме поділ України на троє: західна Волинь і західня частина Східньої Галичини зі Львовом при Польщі, решта Волині й Східньої Галичини разом із Поділлям при українській державці і решта Наддніпрянщини при Росії. Польща отримувала таким способом не лише постійну заслону від сходу; осьтакий потрібний поділ виключав теж для Польщі на необмежені часи всяку українську небезпеку без решти, бо ніодна частина України не була б доволі міцна, щоб на будуче вибитись

на верх: ані анектовані Польщею західно-українські області, щоб раз на завжди встоятися перед польонізацією, ані українська державка, щоб відобрати Росії решту України, ані Лівобережжя, щоб не дати себе Московщиною цілком здавити. Але Дмовський усього цього взагалі ніяк не бачив.

Осьтак програма Дмовського не відзначалася ані дійсною проникливістю пізнання гри сил у Східній Європі, ані тою поміркованістю, якою відзначається дійсний державний розум; та програма була лиш продуктом по суті неполітичного, геометрично-догматичного способу думання. Вона була хибна не лиш у своїх założеннях, а й у догматично очікуваних її наслідках. Бо Дмовський навіть не пригадувався над тим, що станеться з Польщею, якщо б український національний рух і надалі зміцнявся і так приневолив Росію відвернути українські енергії на зовні. Аджеж українство могло б тоді скористуватися цією обставиною, могло б обернути дрючок Дмовського другим боком і могло би замість польсько-російського союзу для гноблення України створити українсько-російський союз на знищення Польщі. В подібний спосіб розпочалися ж поділи Польщі вже в XVII-ому столітті — аджеж думка про поділ Польщі вийшла в тому часі від великого українського гетьмана Богдана Хмельницького, а що на таку дорогу ввійти українцям можна, це доказав сам таки Дмовський й, заключаючи перед світовою війною союз із Росією проти Німеччини з метою поборювання прусько-російського союзу для гноблення Польщі і з метою польської соборности під владою Росії. Крім цього Дмовський далеко не доцінив московського державного розуму, бо цей розум знайшов у понаднаціональній державній ідеї, яка не ображує українського національного почування безпосередньо, а власне в большевизмі, багато успішніший засіб зєднання Радянської України з Совітською Московщиною, аніж та денационалізаційна політика, якою керується за вказівками Дмовського сьогодні Польща у відношенню до українців і до інших чужинних народів. Аджеж українцям з природи річи лекше стати большевиками, аніж москвинами або поляками, і через те небезпека, що ціла Україна повернеться проти Польщі від цього тільки збільшилася.

Міжтим, всеодно, чи дипломатія Дмовського визнавалася в положенню щодо України правильно, чи неправильно, всеодно, чи успіхи цієї дипломатії віщують Польщі дійсно добро, чи загубу, — чи так, чи сяк, а така, якою ця дипломатія була, була вона найголовнішим ворогом українців перед антантою, яка повинна була розсудити польсько-українську боротьбу за Східну Галичину. Двома провідними цілями керувалася та дипломатія: знищенням Німеччини й знищенням України. До обидвох цих цілей змагав Дмовський таким способом, що він викраював на карті Європи такі границі для новоповстаючої Польщі, які мали завдати як найбільючий удар і як найбільшу шкоду Німеччині на заході, а Україні на сході. При цьому звернена проти

України польська дипломатія обмірковувала взагалі все, що вона в відношенню до Сходу підпринимала, виключно з того становища, який вплив будуть мати оті підприняття на українське питання, і в цей спосіб не тільки згляди щодо Німеччини, але й теж щодо України рішили взагалі про цілу зовнішню і внутрішню структуру польської держави, якою вона нині є. А саме: в наслідок згоди поміж „Народовим Комітетом“ і варшавським урядом зударилися тепер теж і в „Комітеті“ два погляди: національно-демократична думка про польську державу, яко державу централістичну, керовану політикою польонізації анектованих частин чужинних народів, з думкою, яку заступали Пілсудський і частина польських соціалістів і краківські консерватисти, про створення польсько-литовської федерації. Про це, як теж і про те, які області треба б „прикроїти“ для Польщі, повинна була рішити нарада „Народового Комітету“ з дня 2-ого березня 1919. „Якщо ми станемо на федеративному становищу в відношенню до Литви“, так формулував положення один із промовців,¹⁾ „то мусітимемо примінити його консеквентно теж і в відношенню до Руси, а це відобрало би нам Східну Галичину“. Отже інший промовець сконстатував, що централістично-державна програма Дмовського відповідала польським інтересам ліпше ніж федеративна постільки, „що вона корисно вирішує руське питання, якого в федеративну програму ніяк вмістити не можна, — а чейже небагато таких поляків, які би, скажімо, хотіли якоїсь руської держави, аби з нею увійти у федеративний звязок“. Стремління до того, щоб Україні не дати видобутися на верх, переважили осьтак на користь польської централістичної держави, хоча б і за ціну зречення з Ковенської Литви.

Тепер остало тій нараді ще тільки порозумітися про це, що властиво треба було б на сході для польської держави, як висловлювалися всі промовці: „прикроїти“. Прислані до „Комітету“ варшавські федералісти хотіли „прикроїти“ більше, ніж бажано було навіть такому майстрови краянню, як Дмовський. Отже він поставив спершу завдання так: „Між найсильнішим німецьким народом з одного боку й найбільш анархічним російським з другого, мусимо — при помочі польонізації передовсім українців і білорусинів — „змагати до того, щоб стати більшим народом, ніж ми є“.²⁾ Таким чином ота дипломатія не ставила собі таких завдань, з якими упоратися польський народ якраз був здібний, тільки вона, завзявшись на виключення України, вимагала попереду помноження польського народу, щоб він взагалі став здібний виповнити ту польську державу, яку для нього „викроювано“. І при цьому Дмовський наминав: „Певно, було б добре все мати, але не можна. Не поповнім тої помилки, яка вбила російську державу. Ця держава відзначалася тим, що вона мала більші апетити, ніж це її жолудкови відпо-

¹⁾ Це був Станіслав Козіцький (Akty i dokumenty, т. I, ст. 98).

²⁾ Akty i dokumenty, т. I, ст. 86—87.

відало. Їй захочувалося більше, ніж вона могла стравити. Я знаю, що й ми маємо апетити, але ж ми західний нарід і можемо наші апетити поскромлювати. Ці забаганки конче треба поскромити, бо інакше створимо будучим поколінням таку вітчину, що вони при ній не втримаються, як росіяни не змогли втриматися при Росії, бо вона мала за великі апетити¹⁾ І це „поскромлювання апетитів“, щоб лекше змогти спольонізувати меншу скількість українців, розумів Дмовський так, що „прикроїв“ до Польщі на сході ще значно більше, ніж вона нині має: на Україні майже цілу Волинь і Західне Поділля з Проскуровом і Кам'янцем Подільським. Спір поміж „апетитами“ скінчився нарешті так, що всі згодилися на таку „польську великодержаву“, яка відповідала „апетитам“ Дмовського.

Про всі польські „апетити“, в тому числі і про долю Східної Галичини й таким чином про буття, або небуття української державності з року 1919-ого, повинна була рішити паризька мирова конференція. Рішення належало цілком необмежено „Найвищій Раді“, спільному органу Америки, Англії, Франції, Італії й Японії, в якому засідали під головуванням G. Clémenceau президент W. Wilson, прем'єри D. Lloyd George і Orlando, два японські делегати й закордонні міністри остальных чотирьох потуг: Lansing, Balfour, Pichon і Sonnino. Цю „Раду Десятьох“ замінено швидко після цього — в березні 1919 — „Радою Чотирьох“, т. зв. „велика чвірка“: W. Wilson, G. Clémenceau, D. Lloyd George і Orlando.²⁾

Вже 22 січня 1919 рішила „Найвища Рада“ вислати інтераліантську місію до Польщі для розгляду положення на місці,³⁾ і ця місія пустилася під головуванням французького посланника Noulens-а в дорогу⁴⁾ після того, як „Найвища Рада“ вислухала Дмовського дня 29 січня 1919. В самому ж Парижі настановлено для розгляду польських домагань „Комісію для польських справ“ теж під головуванням одного француза J. Cambon-а.⁵⁾

Вкінці 1. березня 1919 створила ця комісія одну підкомісію, знову ж під французьким предсідником, генералом Le Rond, яка

¹⁾ Akty i dokumenty, т. I, ст. 89.

²⁾ Temperley op. cit. Т. I, ст. 249, 263—264.

³⁾ Гл. хронологічну таблицю подій в Temperley, op. cit. Т. III, ст. 11.

⁴⁾ До цієї місії належали крім цього: генерал Nissel (Франція), генерал-майор F. J. Kernan (не Керман, як він кілька разів згадується хибно в Лозинського, Галичина, Відень, 1922) і проф. Lord (Америка), Sir Esme Howard і бригадний генерал A. Carton de Wiart (Англія), G. C. Montagna і генерал Romei Donghena (Італія). (Kozicki, op. cit. ст. 62).

⁵⁾ До цієї комісії належали крім цього: Dr. Isaiah Bowman (Америка), Sir William Tyrrell (Англія), маркіз P. della Torretta (Італія) і Otchial (Япанія). В секретаріат цієї комісії входили: четар de Percin (Франція), Stewart Montgomery (Америка), полковник F. H. Kish (Англія) і G. Brambilla (Італія). (Kozicki, op. cit. ст. 62).

мала виробити проєкт границь Польщі.¹⁾ Обі ці комісії відносилися без уваги на різниці в поглядах серед „Найвищої Ради“ одностайно прихильно до польських домагань.²⁾

Отже положення поляків на паризькій мировій конференції було таке: поляки були союзною антантською нацією, офіційно признаною державою, якої відновлення стало було одною з головних воєнних цілей антанти; їхня дипломатія й пропаганда мали надзвичайно активну організацію, яка охоплювала цілу Західну Європу й Сполучені Держави та мала великі звязки і впливи серед антантського загалу і взагалі розпоряджала значними помічними силами всякого іншого роду; польські домагання були попирані беззастережно Францією, як теж майже завжди й Америкою, а також і в інших антантських державах — у найменшій мірі в Англії — ділали польські впливи дуже успішно; комісії, які мали підготовляти рішення „Найвищої Ради“, були наскрізь приязні для поляків. Оце була одна сторона в дипломатичній грі за посідання Східної Галичини. Якже виглядала друга сторона: що могли полякам протиставити західні українці перед антантою, що на її справедливості вони так уповали? — Відповідь на це питання заслугує окремої розвідки.

Вячеслав Зайкин.

Русь, Україна і Великоросія.³⁾

II. Політичні та культурні взаємини південних (пра-українських) і північних сх.-слов'янських земель у IX—XI ст.

I.

До недавнього ще часу, — каже один з найвизначніших сучасних дослідників початкової історії Русі Вол. Пархоменко, — історію східнього слов'янства починали з 862 р. — „з покликання варягів“.⁴⁾ Схему початкової історії сх.-слов'янської державности представлювано звичайно в такому вигляді: до приходу варягів (у 862 р., чи біля того часу) східні слов'яни не мали державної організації й жили досить примітивним родоплеменним життям; щойно в 960-их роках варязькі конунги заснували Руську державу, спершу на півночі, з головним центром у Новгороді, а потім в 2-ій полов. IX ст. Олег переніс столицю до Києва, обєднав усі сх.-слов'янські племена, — й від тоді існувала єдина

¹⁾ До цієї підкомісії належали крім цього: Dr. Bowman (Америка) і полковник Kish (Англія). (Kozicki, op. cit. ст. 63).

²⁾ Dmowski op. cit. ст. 359, 372—373.

³⁾ На бажання Автора лишаємо без зміни терміни „Великоросія“, „великоруський“.

⁴⁾ Вол. Пархоменко. Питання про початок історично-державного життя у східних слов'ян. („Наукові Зап.“, Київ, 1923, I, с. 107).

Руська держава аж до смерти Ярослава Мудрого (1054 р.), котрий розділив її між своїх синів і тим знищив одніть Руської держави. Творцем цієї схеми був визначний у свій час великоруський історик Мик. Карамзин (†1826), автор 12-томової „Історії Государства Россійскаго“ (вид. в 1804—1826 р.), в якій він проводив через увесь твір, яко основну ідею, твердження що „Россія основалась единоначаліємъ, гинла отъ разновластія и спаслась самодержавіємъ“. Розглядаючи початкову історію Русі з погляду цієї своєї основної ідеї, Карамзин представляв стару Русь (Східню Словянщину) яко єдину одноцільну (унітарну) державу з одним монархом-самодержцем (великим князем київським на чолі). „Історія Государства Россійскаго“ Карамзина мала великий вплив на розвиток сх.-словянської історичної науки, а його схема початкової історії сх.-словянської держави довго держалася в історичній науці, та й до нині ще знаходить певні відгуки, головно в шкільних підручниках історії, але також навіть і в творах деяких сучасних істориків,¹⁾ хоч новіша історично-правнична наука давно вже виявила хибність цієї схеми й відкинула її, як очевидно тенденційну й суперечну цілій низці історичних свідоцтв.

На підставі історично-правничих дослідів Вас. Сергєєвіча, Дьяконова, Владимирського-Буданова, Максимейка, бар. Корфа, Пархоменка та ін. і новітніх студій з обсягу літописознавства й археології, ми маємо право рішуче відкинути карамзинську схему початкової історії руської (сх.-словянської) державности й протиставити їй такі твердження:

1) державне життя у східніх словян почалося задовго перед 862 р. і взагалі перед „Рюриковичами“;

2) ніякої єдиної Руської держави в IX—XI ст. не було і бути не могло;²⁾

3) південні (пра-українські) й північні сх.-словянські племена досить довго (до 2-ої пол. IX-го, чи навіть до серед. X-го ст.) жили цілком окремим, незалежним одні від одних державним, економічним і культурним життям, сливе не стикаючись (чи навіть до серед. IX ст. зовсім не стикаючись) між собою; і

4) смерть Ярослава Мудрого і його „заповіт“ не внесли суттєвої зміни в державно-правну організацію руських (сх.-словянських) земель.

Новітня наука, як ми вже зазначили, виразно схиляється до висновку, що південна Русь IX—XII ст. (південна Сх.-Словянщина) була безпосредною наступницею й наслідницею культурних традицій скито-сармато-алянських, що культура південної Русі IX—XII ст. це не новотвір, а послідовне дальше продовження

¹⁾ Навіть у такого визначного історика, як пок. Ст. Томашівський, знаходимо відгук карамзинської ідеї „єдиної Руської держави“ в IX—XI ст. (в його „Українській історії“); порів. цілком вірні критичні уваги Ів. Кривецького у ст.: „Українська історіографія на переломі“. (Зап. НТШ., т. 134—135).

²⁾ Вираз бар. С. А. Корфа („Замѣтка объ отношеніи древне-русскаго лѣтописца къ монархическому принципу“, ЖМНП. 1909. VII).

дуже давньої скито-сарматської культури.¹⁾ Але в такому разі й суспільно-державна організація південної Руси IX—XII ст. не могла бути примітивним новотвором, не могла бути родоплемінною організацією якоїсь „етнографічної маси“, а навпаки мала очевидно своє праджерело в державних організаціях скитів і сарматів (що доводив уже Самоквасов). Та, поминаючи навіть відомості про державну організацію несловянських попередників і предків південно-руських (пра-українських) племен і такі не зовсім певні, або не зовсім виразні звістки, як напр. про царя антів Божа (кін. IV ст.) й Мезамира (серед. VI ст.), ми повинні згадати звістку Масудія про велику сх.-словянську²⁾ (очевидно, південно-східньо-словянську) державу Валінана й звістки житій св. Стефана Суразького й Георгія Амастридзького, Бертинських анналів і окружного листа Фотія, з яких треба зробити висновок про існування розмірно розвиненої державності у сх. словян в пол. IX-го й навіть у VIII-ім ст. Особливо цікава відомість Масудія про державу Валінана. З неї, здається, треба зробити висновок, що в південних сх.-словянських племен була властиво ціла група окремих держав на чолі зі своїми королями; наймогутнішою з них була держава Валінана, якій підлягали всі інші, й король якої був зверхником над королями інших словянських держав.³⁾ Отже це не була унітарна (одноцільна) держава, а союз держав — конфедерація, чи скорше навіть — Staatenstaat, „складна держава“, в котрій зв'язок між поодинокими державами, що входили в її склад полягав, очевидно, в даванні данини й воєнної допомоги підпорядкованими державами та їх королями-васаліями сюзеренові королеві Валінана, у спільних воєнних походах, спільних договорах із сусідами і т. п. Але потім, по словам Масудія, між поодинокими державами, що увіходили в спілку, кермовану Валінаною, почалися непорозуміння, спілка розпалася, і в поодиноких державах стали панувати незалежні королі.

Про існування окремих держав у східних словян у перед-„рюриковичівській“ добі каже й літопис: по словам „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ в кожній зі сх.-словянських земель ще перед „Рюриковичами“ було своє осібне „княженіє“ — „въ Поляхъ (своє), въ Деревляхъ своє, а Дръговичи своє, а Словѣне своє въ Новѣгородѣ, а другіе на Полотѣ“. ³⁾ На чолі цих земель держав стояли князі або з місцевих сх.-словянських династій,

¹⁾ M. Rostowzeff. Les origines de la Russie kiévienne („Revue des études slaves“, II, 5—18).

²⁾ Думаємо, що під словянськими державами, підвладними королеві Валінана, Масудій розумів лише держави південно-східно-словянських (пра-українських) племен; і не бачимо ніякої можливості припускати (як то робив прии. Маркварт), що Валінана панувала трохи не над усіма слов'янками — чехами, болгарами ітд.; що до часу існування й розквіту держави Валінана, найправдоподібнішим вважаємо висновок Ключевського, що вона повстала й розвинулася в часах, близьких до боротьби з аварами.

³⁾ Іпатіївський літопис (вид. 1871 р.), ст. 6.

або з чужоземних — норманських і мабуть також тюркських, може й угорських і т. п. ¹⁾)

Більшість тих земель-держав продовжувала своє існування не тільки протягом цілого IX-го ст., але й пізніше — в X—XI вв. і далі до татарських часів, а почасти й у часах татарського панування. Розуміється, границі цих земель-держав змінювалися; так само змінювалися в них і князівські династії. В більшій їх частині протягом X—XI ст. утвердилися князі з династії „Рюриковичів“; але, як відомо, „Рюриковичі“ дуже скоро переймалися місцевими державними інтересами тих земель, якими їм доводилося управляти, й енергійно боронили самостійности й окремішности цих земель та взагалі їх інтересів²⁾; отже, заміна князів з місцевих (тубильчих чи чужоземних) династій князями „Рюриковичами“ не вносила істотних змін в міждержавне життя сх.-словянських земель. Заміна місцевих династій „Рюриковичами“ відбувалася ступнево: в деяких сх.-словянських землях місцеві князі не-Рюриковичі залишалися ще досить довго. За часів Ігоря й Ольги у Сх.-Словянщині, по рахунку М. Грушевського, було не менше двадцяти князів;³⁾ з тих князів значна більшість належала, безперечно, до інших династій. В землі Дерезьській (Деревлянській) місцеві князі (Мал та ін.) лишалися до часів св. Ольги (а може по часті й пізніше); в Полоцькій землі панували норманські князі не-Рюриковичі (Рогволод) — до часів Володимира Бел.; в „градах Червенських“, маємо право думати, були також свої особні князі до часів Володимира Бел., котрий підгорнув їх під свою зверхність⁴⁾; далі підносяться великі сумніви, чи Мстислав Тмутараканський (пізніше Чернігівський) і Судислав Псковський дійсно були дітьми Володимира Бел., чи це були зовсім

¹⁾ До тюркської (або угорської) династії належав, можливо, між інш. і київський князь Оскольд (порів. міркування Пархоменка й Юргевича).

²⁾ Досить згадати нпр. діяльність таких князів, як Володимир Бел., Ярослав Мудрий, Андрій Боголюбський ітд. Так прим. Володимир В., перебуваючи в Новгороді, цілковито переймається поглядами й інтересами поганського Новгородського Краю, просякнутого в тім часі досить сильними норманськими впливами. Підгорнувши під свою владу Київ, за допомогою норманів і новгородців, Володимир спершу і в Києві поводить як нормансько-новгородський князь, спірається на норманів і робить енергійні заходи до відродження поганства; та по якимсь часі, зближуючись до своєї нової держави, та її населення, пізнаючи й засвоюючи її дух, погляди, інтереси, — Володимир змінює свою політику й нзче змінюється сам, видалює з Києва норманські вагати, спірається в своїй дальшій діяльності на місцевих „лучших людей“, управляє державою при постійній співпраці „старцев градских“ — отже місцевої київської аристократії, переводить так важну й потрібну для Київської Русі релігійну реформу й стає одним з найбільше люблених київських князів. — Не менше яскравий приклад бачимо і в діяльності Ярослава Мудрого, яко новгородського князя — оборонця новгородської самостійности, готового йти війною проти батька в обороні повної незалежности Новгородської держави. — Про суздальсько-володимирський патріотизм Андрія Боголюбського нічого вже й казати: це річ загально відома.

³⁾ М. Грушевський й, Історія України-Руси, I², с. 424.

⁴⁾ Цьому питанню маю намір присвятити в ближчій часі спеціальну статейку.

чужі Володимирові місцеві князі з інших династій; ¹⁾ у землі вятчів до XII ст. були особні князі місцевої династії (Ходота ітд.), з якими воював між ін, Володимир Мономах; у землі Болоховській князі — не-Рюриковичі залишалися, здається, аж до татарських часів ітд. В кожному разі, в X-ім і першій пол. XI-го ст. у сх.-словянських землях було ще багато князів — не-Рюриковичів; з другого боку, й самі „Рюриковичі“ скоро натуралізувалися, так що „династичне об'єднання“ сх.-словянських земель само собою ще не приводило до об'єднання державного. В IX-ім, X-ім і 1-ій пол. XI-го стол., так само, як і перед IX ст., а також у 2-ій пол. XII ст. і пізніше, у Сх.-Словянщині існував цілий ряд особних держав-земель.

(Дальше буде).

Х Р О Н І К А.

Ювілеї померших діячів української науки. 8. листопада м. р. минуло 10 років від дня смерті визначного історика української правосл. Церкви й української культури XVI—XVIII ст., професора Київського Університету й Київської Академії Степана Голубева (*1849—†1920). Головні праці Голубева присвячені знаменитому культурному діячеві й реорганізаторові правосл. Церкви П. Могилі та Київ-Могілянській Академії. Праці Г. відзначаються великим багатством зібраного в них і талановито обробленого джерельного матеріалу; зокрема, його церковно-історичні досліді відкривають нову сторінку в українській церковно-історичній науці, бо спростовують тенденційно-народницьку інтерпретацію історії церковного устрою на Україні в XV—XVIII ст. і кладуть підстави до правдиво-наукових дослідів в цій області. Докладну характеристику й оцінку наукової діяльності Голубева й зокрема його заслуг для української церковно-історичної науки дав проф. В. Заїкин у ст.: „Ст. Т. Голубев та його праці по історії Західно-Руської Церкви, історії духовної освіти й сектознавству“ („Воскр. Чт.“, 1930, ч. 49; на жаль, статтю надруковано з кількома грубими друкарськими похибками. — 31. XII м. р. минуло 5 років з дня смерті українського дослідника філософії й богословії, правосл. протоєрея о. Тимофія Буткевича, бувшого професора Харківського Університету й члена російської державної ради. З приводу п'ятої річниці смерті о. Буткевича російський католицький журнал „Китеж“ (що виходить у Варшаві під проводом о. пралата А. Окуло-Кулака) помістив статтю „Прот. Т. И. Буткевич и его присоединение к католичество“ (Китеж, 1930, ч. IV), в якій подає коротку характеристику наукової, церковної

¹⁾ Порів.: Пархоменко, *op. cit.*, с. 108.

й політичної діяльності о. Буткевича, освітлює церковні взаємовідносини на Вел. Україні за часів большевизму, боротьбу отця Буткевича з модерністично-сектантськими течіями і вкінці подає звістку про приступлення о. Буткевича до Католицької Церкви та про мотиви цього кроку.

† **Арнольд Беннет**, один з найпопулярніших англійських письменників. Свою літературну діяльність почав Беннет у 1893 р. дрібними оповіданнями, які відразу мали великий успіх серед англійської публіки. В 1902 р. він видав роман „Великий Вавилонський готель“, завдяки якому здобув славу одного з найвишніших новітніх англійських письменників. З інших, досить численних творів Беннета найбільше відомі й в Англії й поза її межами „Свята любови“ і особливо „Оповідання старушки“; в останніх змальовується епізоди з французько-німецької війни 1870-1871 рр., головню з часів облоги Парижу. Твори Беннета переложено на різні європейські мови.

З нагоди 50-ліття „Рідної Школи“ появился (саме д. 25. березня, в день Заг. Зїзду Р. Ш., ювілейний збірник п. н., 50 літ Рідної Школи“, зладжений п. Львом Ясінчуком, що містить історію й сучасний стан „Рідної Школи“. У збірнику численні ілюстрації. На жаль, зараз 25. березня поліція зайняла збірник, так, що розійшлося дуже мало примірників. З огляду на те, що збірник є на поліції дотепер, подаємо його зміст: I. Умовини народження „Рідної Школи“, II. 1881—1906. III. 1907—1914. IV. Час світової війни. V. Повоєнний час. VI. Загальні справи. VII. Висновки. В додатку виказ місцевостей, де є виховні заведення „Р. Ш.“ і Ювілейний Маніфест Р. Ш. з підписами Президії, усіх галицьких Єпископів, Укр. Парл. Репрезентації, членів основників і всіх укр. установ і товариств. У збірнику кількадесят знімок — діячів Т-ва і його установ та заведень. Збірник виданий на гарному папері (містить 272 сторінки), з великим вкладом коштів з боку Т-ва і праці з боку Автора. Крім того п. Л. Ясінчук видав ще популярну брошуру п. н., „Азбука нації. Рідна Школа та її вага“.

За доцільний плян укр. лектури для шкіл. З ініціативи Гол. Управи Рідної Школи відбулася 30. квітня ц. р. нарада львівських українців про плян лектур із української мови для всіх типів шкіл. У дискусії порушено, крім самого пляну лектур, також цілий ряд інших важливих питань, звязаних із навчанням укр. мови й літератури, як прим. питання доцільности навчання с. ц. слов. граматики в гімназіях, справу лектури оригінальних текстів памяток давньої доби укр. письменства, видання відповідно опрацьованих лектур і т. п. Намічено утворення перманентної комісії, що виробила би відповідні пляни. Покищо поручено поодиноким референтам зладити пляни лектур, які служитимуть субстратом до дискусії на черговому засіданні. Такий плян мають зладити: для гімназій кляс. типу проф. Радзикович і Тершако-

вещь, гуманіс. типу проф. Коструба; для уч. семінарій др. Кисілевський і др. Біленький; для вселюдних шкіл дир. Малицька. Наряду відкрив і провадив в імени Рідної Школи др. Остап Макарушка.

„Гурток Українців“ при Товаристві **„Прихильників Освіти“** провадить, під головуванням п. Романенчука, студ. філ., працю в напрямі поширення знання своїх членів-студентів. В тій цілі відбуваються в „Акад. Домі“ щонеділі (крім акад. ферій) сходини. На сходах читається реферати з області літератури, а також читається оригінальні продукції й переклади. Гурток носить з думкою видати огляд укр. радянської літератури, щоби виказати, чи справжні цінності для нашої літератури знаходяться в ній; такий огляд справді потрібний, бо й дотепер не маємо його — крім „казьонних“ марксівських. Біда лише, як звичайно, з фінансовою сторінкою справи.

Український Студентський Мистецький Гурток „Основа“ урядив 3—10. травня с. р. у Львові першу виставку праць своїх членів. Загальне вражіння з виставки добре: видно, що молоді мистці старанно працюють; але особливіших мистецьких досягнень ми не помітили.

Літературне бюро у Польщі. У Варшаві утворилось перше літературне бюро, яке має на меті облекшувати молодим авторам видання творів, посередничити між літератами і видавцями та читачем, давати письменникам і читачам вказівки і поради в літературних справах та реклямувати видані твори.

Український відділ при Військовім Музею в Брукселі. Заходами Української Національної Ради в Бельгії при королівським військовім музею в Брукселі відкривається окремий відділ, що міститиме пам'ятки Української Армії, портрети визначних військових діячів, манекини в одностроях українського війська, зброю і т. д. Відкриття цього відділу відбулося 10. травня 1931. Пам'ятки Української Армії для цього музею можна посилати на адресу: Musée Royal de l' Armée, Cinquantenaire, Bruxelles.

Нові журнали. У березні започатковано видавання двох журналів: один, посвячений виключно студентським справам **„Студенський Шлях“**, виданий як одноднівка, другий, ілюстрований, призначений для молоді: **„Вогні“**, за редакцією м-ра Є. Ю. Пеленського. У першому („С. Шл.“) визначаються особливо статті М. Дужого („На шлях народньої праці“), п. Люби Гарашак („Desiderata“) й інж. А. Мілянча („Корпорації — як нова форма організації студентів у нас“), що мають не виключно професійне значіння, як (переважно) інші статті, але ширше. При кінці цікава хроніка, з якої м. ін. довідуємося, що д. 31. січня ц. р., в річницю бою під Крутами, львівські студенти перевели голодівку, а заощаджені гроші (568·16 зол.) передано на політ. в'язнів. У „Вогнях“

є кілька цікавих статей, головню з обсягу природознавства й техніки, вістки про спорт, деякі оригінальні поезії (Е. Ю. Пеленського, Антонича). Друге число „Вогнів“ одержали ми в останній хвилі. Представляється воно о много кращим і багатшим, як перше. Блище про нього в сл. числі. Треба повітати також ілюстрований додаток до „Неділі“ п. н. „Світ“. Про те, чи цікавий він, доволі буде перечислити дещо зі змісту, як: П. І. Холодний, Автобіографія (з листа до ред. М. Голубця), Я. Стефанович-Музикова, Етнографічні музеї в Осльо, М. Голубець, Княжий городок Щирець (коротка історія), І. Челига, Покутський Музей і Мійська Бібліотека у Станиславові й ін., бібліографічні вістки (могли би бути численніші!), врешті замітка про неіснуюче місто Краснопіль. Зі світлин: „Оплакування Христа“ ван Дайка, вітражі Успенської церкви, середньовічний віз, то що. Новістю супроти дотеперішних часописів є поміщення білоруського вірша („Христос ускрос“) в оригіналі, але в укр. транскрипції.

В Чернівцях за квітень ц. р. вийшло вже 4-те число журналу літератури, науки та громадс. життя „Самостійна думка“.

Український журнал на італійській мові. 15. квітня ц. р. почав виходити у Турині (Італія) журнал „Україна“ італійською мовою. Мета журналу — знайомити італійське суспільство з українським письменством, мистецтвом, наукою та націон. справами. Редагує журнал пані Млада Липовецька, котра вже чимало працювала перед цим над перекладами україн. творів на італійську мову та взагалі над популяризацією серед італійців наших культурних досягнень. Адреса журналу: Torino, via Principe Amedeo 20. A.

Україніка. У швейцарськiм деннику „Tribune de Genève“ находимо в ч. 81 з дня 5., 6. і 7. квітня на першій сторінці статтю нашого земляка Евгена Бачинського п. з. „Як українці святкують Великдень“. До статті додана велика знимка писанок. — В італійськiм журналі „Антиєвропа“ з дня 1. березня помістив наш земляк Е. Онацький довшу статтю „Україна в європейській акції“. Взагалі від часу „паціфікації“ вельми багато статей про укр. справи, як політ. так культурні появлялося в італійськiх журналах, які коротко перечислило „Діло“ з 30. IV. 1931.

Четверта частина роману Ф. Дудка „В заграві“ вже готова до друку. Виїмок із неї був друкований у „Ділі“ за 1930. рік (великодне число). З огляду на те, що „Червона Калина“ мала б змогу друкувати твір щойно в осени, Автор видрукує його деінде. Можемо сподіватися, що невдовзі твір появиться у продажі, на всякий случай іще в літі.

Новий твір Ремарка. Друга повість голосного автора нині висвітлюваного вже в кінах „На заході нічого нового“ п. з. „Поворотний шлях“ появляється на днях в берлінськiм видавництві

(Propyläen Verlag) у накладі 100.000 примірників. Рівночасно та повість буде видана в численних перекладах.

Черговий випуск „Записок ЧСВВ“ появиться у червні де м. ін. друкується початок широко закроєної історії укр. Церкви пок. Степана Томашівського. На жаль, смерть перервала працю. Наскільки знаємо, праця займає 6 аркушів. При нагоді завважимо, що кілька праць з історії укр. Церкви, майже приготованих до друку, має про ф. В. Заїкин, між іншими загальний нарис історії східно-і південно-словянських церков. Довідуємося, що також проф. М. Чубатий опрацьовує істор. укр. церкви.

Приготовлені до друку і друкуються дві нові монографії Ілька Борщака: про Мазепу і про Орлика. Біографія Мазепи, складена спільно з про ф. Р. Мартелем видана вже по французьки („Vie de Mazepa“, Париж) і буде зрецензована в нашому журналі; тепер „Червона Калина“ друкуватиме укр. переклад. Також монографію про Орлика друкує „Червона Калина“.

Наполеон і Україна. Дотепер, себто, до післявоєнних часів, ми знали дуже небагато про відношення Наполеона до України. Переказувано, що Наполеон повіз із України „Енеїду“ Котляревського, як річ гідну збереження; знали ми ще про книгу Лесюра про козаків і Україну загалом (про це С. Подолянин, Napoleon I. und die Ukraine, Ukrainische Rundschau, 1912, ч. 6/7), і ще дещо случайно (малі причинки в „Київ. Старині“, то що). Тепер невтомний дослідник історії звязків України зі західною Європою, Ілько Борщак, подає до цієї справи дуже багато просто ревелаяційних документів. Працюючи у французьких архівах, мав він змогу зазнакомитися з документами про відносини Наполеона до України. Матеріяли, головно з архівів: Міністерства Закорд. Справ, Військового Міністерства й Національного Архіву. Борщак задумав твір „Європа й Україна“; має готовий до друку 6-томовий твір п. н. „Франція й Україна“. 5. том посвячений відношенню Наполеона до України (диви: „Звідомлення Ілька Борщака з дослідів у архівах Зах. Європи“, Записки НТШ. т. 134—135, с. 241—248). Крім того, Борщак частинно оголошує висліди своїх пошукувань, не маючи змоги видати цілого твору. І так давніше вже появилася його стаття „Napoléon et l'Ukraine“, в „Revue des Etudes Napoléoniennes“, 1922, кн. VII—VIII; тут автор використав лише частинно джерела з Мін. Зак. Справ і Мін. Війни. А в 1930. році, в „Temps-i“, подає нові причинки (укр. переклад статті п. н. „Наполеонівські симпатії на Україні“, „Діло“, 1930, з 26. і 27. вересня), на основі матеріялів, оголошених М. Троцьким (До історії революційного руху на Україні на поч. XIX. ст., „Прапор Марксизму“, 1930, № 1, 3). Довідуємося з цих нових матеріялів, що українська самостійницька ідея була дуже жива. Українці думали при помочі Наполеона визволитися з-під Москви. За цим була розведена широка агітація. Прихильниками цієї концепції були м. ін. знаний дідич Лукашевич і Єпископ Варлаам Шишацький, українець. Зі свого боку й Наполеон думав про

створення Укр. Держави. Очевидно, роля українців не була пасивна; про самостійницьку думку між українцями в перших десятиліттях ХІХ. в. може інформувати стаття про ф. Дмитра Дорошенка: Князь М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський. „Праці Пед. Інст. ім. Драгоманова у Празі“, т. І. (1929).

Мин. року видав Борщак нову працю в франц. мові: *Le mouvement national ukrainien au XIX. siecle.* (Укр. націон. рух в ХІХ. віку). Відбититка з „*Monde Slave*“ за останній квартал 1930. р.

Полеміка про початки Української Нації ведеться далі на сторінках ЛНВ. (Др. К. Чехович, Початки укр. нації, ЛНВ. 1931, IV; Др. М. Кордуба, В обороні історичної правди, ЛНВ. 1931, кн. V. Пор. статтю В. Заїкина, Русь, Україна й Велико-росія, у „Дзвонах“, ч. 1. і 2.); на жаль, дискусія сходить місцями до позему полеміки з особистими випадками, що цілком не починається до висвітлення правди.

На сторінках „Літературно-Наукового Вісника“ друковано довшу працю д-ра А. Річинського п. н. „Свята Софія Київська“ (кілька книжок з 1930. й 1931 р.), де Автор старається канонічно оправдати акт висвячення В. Липківського на митрополита УАПЦ. — IV. і V. кн. ЛНВ. за 1931. р. приносять відповідь на це з боку о. М. Каровця ЧСВВ („Самосвятство — українська ересь“): о. К. стоїть на становищі католицької Церкви, збиває наведені Річинським аргументи й доказує, що таке висвячення канонічно неважне. Очевидно, о. К. попирає свої твердження історично доказаними фактами.

Нова праця про початки Русі. В найновішій числі „*Slavia*“ уміщено початок дуже цікавої статті жидівського ученого Мошина: „Варяго-русскій вопросъ“. Автор стоїть на анти-норманському становищі й підчеркує велику культурну та державно-організаційну роль хозарського жидівства в найдавнішій історії Русі.

Вельми цінна книжка чеського професора історії Яна Славіка появилася мин. року в Празі в чеській мові під заг.: *Ruská vláda a ukrajinske hnutí před světovou válkou* (Російська влада і гноблення українців перед світовою війною). *Otisk ze Slovenského přehledu, ročník XXII, Praha 1930. str. 47, 8°.* Праця та викликала дуже велике зацікавлення серед укр. громадянства на еміграції і чужинців, так що в дуже короткому часі розійшлася вона до останнього примірника. Автор оголосив в книжці цілий ряд документів надзвичайної ваги в справах українських, що переховувалися в тайних російських міністерських архівах, а під сю пору знаходяться в Російським істор. архіві при міністерстві Закорд. Справ в Празі. Конечним є її переклад на укр. мову.

Нова праця М. Лоського. Сими днями вийшла в Парижі нова праця одного з найбільших сучасних філософів М. Лось-

к о г о (українця з походження, що пише одначе майже виключно по російськи) п. н. „Вартість і буття“.

Сензаційна книжка про Міцкевича. Марія Чапська видала в Парижі книжку на франц. мові про Міцкевича, в якій дуже реалістичними й негативними рисами змалювала життя великого польського поета. Авторка представляє Міцкевича як людину дрібничкову, самолюба й слабодуха, що під час повстання в Польщі сам дбає тільки про себе, про свій спокій, вигоду, гроші й про жінок, як людину жорстоку в родинному житті й дуже недбалу та взагалі неприємну. Останніми часами назагал помічається серед поляків реакція проти звеличування й культу Міцкевича. Так, приміром, досить гостро критикує його також визначний і талановитий польський критик-публіцист Бой-Желенський. Приглядаючись до сього здирання ореолу Міцкевича самими поляками, варто пригадати давню, але й досі актуальну критику Міцкевича з морального погляду, переведену Франком („Der Dichter des Verrates“).

Р е ц е н з і ї.

О. Олесь. Поезії. Кн. X. 1931. Накладом Видавництва „Неділя“ у Львові. Стор. 142+2, 16°.

Породила цю збірку лірики — туга. Вона обняла поета, заволоділа його цілою істотою й витиснула незатертий знак на всіх майже поезіях цієї збірки, повсталих у гіркому періоді емігрантської скитальщини (1919—1930). Тому не диво, що основним тоном у цій ліричній вязанці — мінор, що з кожної сливе карти пробивається депресія. Десь „Весна ішла й мене минула“, скаржиться поет, десь квітень — як листопад, ось серце розбите, фіялок пахучих повне — поміж бездушними крамарями. Так і видно, що кожний вірш написаний тоді, коли

...думки, як ніч, чорніли,

Пожовклий лист з душі летів.

Але здається, що ця депресія помалу минає, що автор переломився вже сам у собі і знов добув бадьорий акорд:

О вірте, страдники великі:

Вже сонце сходить. Близько день...

Я чую вже щасливі крики

І хвилі радісних пісень.

Це вірш із 4. I. 1930.

Серед чудових мініятурних перлин часом проривається розмах, який каже сподіватися, що поет іще не „виписався“, що він далекий іще від кінця свого творчого шляху; наче заспів до великої поеми брелять хоч би оттакі стрічки:

Летять вперед в незмірених степах

Моїх думок золотогриві коні.

Горять огні в розпалених очах,
Цвітуть сліди, як кров червоні.
Прудких вітрів, догнавши, одженуть,
Розірвуть зграю хмар на горах,
Пасмом проміння на лугах блиснуть
І зникнуть в куряві, в просторах...

Мимоволі мусиш жалувати, коли ці рядки несподівано заломляться — й обірвуться.

Часом у збірці повториться у трансформації давній власний авторів тон і мотив (с. 4), часом забренить ритмічна схема „Івана Вишенського“ (с. 78—9); але переважно чуємо тони нові — і власні.

І відчувається подих сентименталізму: скрізь надто вже багато сліз, плачу й зойків; стрічається й сентиментальний пієтизм (с. 22—23), та ще підсилюють цей тон численні демінутиви, яких би вже слід позбутися українській поезії.

А всетаки серед розпаношеної тепер у нас псевдолітературної тарабанщини збірка Олесья репрезентує справжню поезію. І хто візьме її в руки, той з правдивою насолодою прочитає її до кінця, а прочитавши, мусить мимоволі жалувати, що вона не була довша. І тому автор мав повне право сказати до себе:

Так плач, моє серце, а я понижу
Всі сльози твої, як перлини.

Бо з тих сліз і справді вирости правдиві перлини сучасної української лірики.

Петро Коструба.

Ростислав Кедро: Сонети. Вид. „Вогні“, 1931. Стр. 56, форм. 16°. Декілька з цих сонетів припадком попали мені в руки ще в скрипті — на кілька хвилин. Прихапцем перечитав їх і дізнав токого вражіння, як рибак, що ловить на вудку, коли „грубша штука бере“. Грубша штука! Вона ось тут під водою, але ще не знати: якого вона роду, не знати: чи її витягнеш на беріг, чи тільки плюсне тобі під ногами й обірветься з гачка... Під таким вражінням я нетерпеливо ждав тої хвилі, коли прочитаю цілу збірку віршів-первістків молодого автора, що скрився під псевдонімом „Кедро“. Прочитав і далі остав я під вражінням „грубша штука бре“... Мої непевности не вияснилися.

Коли читаємо вірші не для приємности, а для критичного пізнання автора, то хочемо найти в ньому вже викінчений поетичний і життєво-філософічний тип. А ця перша збірка віршів Кедро ще не дає нам відповіді на питання, під цим Кедром поставлені. Не знати: чи Кедро покажется так само талановитим в усяких інших поетичних формах, як у сонетах, чи стане сонцем, що освічує цілу небесну півкулю, або може остане тільки метеором, що перерізує небо вузькою вогнистою смугою? Це, очевидно, залежатиме від його „філософічного“ таланту та його розвинення. Глибина думок дає глибшу обсервацію життя-буття, а глибша обсервація дає глибші й багатші переживання. Та власне тут

у нашого молодого поета слідна ферментація. Його свідоме й критичне „я“ покищо малим вдоволяється:

„Я люблю сміх усточок коралевих
Хрусталь вина і музику лягун
І не будучих я вішун
Страхіть понурих чи зірок рожевих.
(„Мені боги...“)

Одначе його „дух“ (природа) реагує на світ у куди більшому стилі:

„Тому задивлений в мрійний простір
Гіркий непевний і невдоволимий
Мій дух зривається до білих зір.“

Це написано в тому самому сонеті, що й попередні слова автора.

Власне цей „дух“ зраджує „грубшу штуку“ поетичного таланту. Та покищо, як сказано, триває ферментація. Нинішній Кедро вже має розвинену основну поетичну прикмету: він уміє давати дійсно поетичні малюнки — плястичні, чепурні, заокруглені як цілість. Для його нинішніх поетичних вальорів (на мою думку) найбільше характеристичний сонет, який тут наводжу в цілості:

Сільський цвинтар.
Між берізками та й за низьким плотом
Над могилками хрестики схилились
Немов сільські жінки що зажурились
Над долею своєю та клопотом.
Тут сплять оті, що умивались потом
І вже багато в житті дослужились.
Ось на хрестах вже споловіли, змились
Старі букви під дощем та болотом.
Так кожному прийдеться пожитись
В сирій землі і як там хто зуміє
Дасть напис олівцем і хрест сосновий.
Нема часу бач довго розводитись
Жнива ось-ось, вже жито половіє.
Умер сарако, ну бувай здоровий.

Це цілий нинішній Кедро! Ось такі його поетичні малюнки, ось така його душа. Він дійсно здорова натура, як пише про нього видавець у слові „Від видавництва“: прикрі зломи життя його не застрашують і не зманіровують.

Він, хоч і подивляє Будду, суперечить його науці:

„Та мудрість ця твоя світило сходу
Не покорила всіх племен землі
Не всім згордила життєву злиденність.
Бо ті, що пють гірську джерельну воду
Й купаються в прозорій ранній млі
Ті знають: є ще інша совершенність“.

(„Будда“)

А саме совершенність Христова:

„Безсмертна кров рососою благодати
На спраглу землю впала й Він із гробу
Воскрес побідно в третій день у славі“.

(„Mater Dolorosa“).

Як видно, Кедро йде правильним, вічним людським шляхом — без „ухилів“ в сторону всяких штучних „ізмів“). Щаслива дорога!

Г. Костельник.

Ступіні — Поезії — Івана Черняви. Бібліотека „Листопаду“ ч. 1. Львів, 1929. Стр. 59. 16^о Книжка лиш тоді добра, коли по її перечитанні є що пам'ятати для скріплення розуму й серця. В тих „Ступінях“ нема степенування — нема сильніше здиференційованих образів, ані думок, але все розпливається в імлу. Слова, самі слова, добираєні із спеціальною манірою: екстаз, міраж, оксамітно, екран, табірок, абажур, жагуче, омління, флякон, крем, візія, п'яно, п'яливий, жарливий, перфума, аквареля, карузеля, одори, карміни, арабески, туманно, осінно, розцвілі ферменти, сумеркні фіранки, сілюети, трубадури, естради, шафоти, каскади, авізо гільютини...

Автор мабуть ще того не розуміє, що не в словах поетична сила, а в їх зіставленні — в змісті. А весь зміст його „Ступінів“ обертається довкруги двох його „візій“:

„До груди рожу тулю оксамітно“ „В червоних вагонах на штиках завзяття“.

Знаю молоденького автора особисто, й зовсім не хочу його „нищити“, але як він буде в мойому віці, то й сам глядітиме на ці свої поетичні почини не інакше, як я. Перш за все йому треба духово дозрівати, поглиблювати своє внутрішнє життя, а не спішитися з видаванням своїх віршів, в яких покутує не одна студентська неміч. Так н. пр. він любить повторювати фразу „груди давити“, а замість „веться“, якщо йому треба до метру, він пише „виється“ (II):

„Блакитно вечір виється городом“,

„В блакитній вечір виється тугою“;

Пише раз „сльозою“, другий раз слезою“ і т. ін.

Не перечу, ба хочу й піднести, щю автор усетаки має поетичне відчуття, дикцію, елегантцію, опанував поетичні форми ритму тай риму, отже в майбутності, коли більше дозріє, зможе дати поетичні форми з найглибшим змістом.

Г. Костельник.

Володимир Лопушанський. **Перемога.** Повість з визвольної війни. Львів 1929. Кооп. Накл. „Червона Калина“. Частина I і II, стор. 134+126 м. 8^о

„Перемога“ — це друга з черги повість Лопушанського, якої основою є події, зв'язані з перебуванням У.Г.А. на Вел. Україні. Від першої („У споконвічному вирі“, Львів, „Сурма“ 1927) різниться вона головно тим, що коли там автор малював нам переживання раненого гал. старшини на тлі тихого закутка, лісничівки, здалека від воєнних подій, то тут він заводить нас у сам розгар боротьби, трохи не в запілля большевиків. Основою повісти дають бої

*) Тільки в інтерпункції Кедро вводить дивну новість: переважно опускає протинки, що не є ані логічно оправдане, ані в собі послідовне. Цитуючи його вірші, ми задержали його інтерпункцію.

У. Г. А.: повст. загону отам. Сокола з большевиками підчас походу укр. армії на Київ літом 1919. року. На їх тлі змальовує автор зродження й наростання любови гал. старшини, чет. Букатовича, до доньки забитого большевиками укр. поміщика, Соні, що шукаючи пімсти над убійником батька стала повстанчим отаманом під Іменням Сокола.

У повісті попадаються картини, які свідчать, що в автора є справжній талант; див. прим. опис передсмертних хвилин барона Рудольфа (том I, ст. 115—117). Але, на жаль, приходить ся сконстатувати, що автор, у пошукуванні нових засобів вислову, зійшов на манівці — і замість нового оригінального й мистецького стилю дає нам натягнену й неприродну маніру. Надмірне переладуння цілого твору псевдоліризмом, а на ділі лише масою: відірваних окликів, черток і точок, ніяк не причинюється до більшої артистичности стилю, а робить його лише натягненим і претенсіональним до смішности.

Не може задоволити критика також ані композиція повісти, ані характеристика її дієвих осіб. Маємо дві осі акції: 1) любов між Букатовичем і Соною, 2) борба Соні з комісарем Гершком Юффе. Але, ані жадна з них не розвивається тягло і природно, ані обі не повязані цілком зі собою, поза механічною сполукою в часі й просторі. Автор іще не може собі дати ради з конструкцією цілости; епізоди забирають надто багато місця й вибиваються на перший плян коштом головного сюжету. [Таксамо коштом гол. героїв висувуються побічні постаті: такий Максим прим. цілком заглушує Букатовича!]. Такими дегресіями є прим. стріча Соні з давним знайомим, бароном Руді, сцена з большевиками й отаманом Богдановом у коршмі, ліричний скок у передсмертні спомини собаки Царя (à la Джек Лондон) і под. Усі вони не належать до акції: барон не рятує Соні з рук комісаря, поява Богданова демаскує Йосю-Максима перед большевиками, що саму акцію просто посуває назад, бо примушує Максима шукати нових підступів, щоби наблизитися до „отамана“, а вже напад тяжко раненої собаки на комісаря, що спричинює його божевілля має всі ознаки т. зв. *deus ex machina*. Зате цілком не порушена психольогічна сторінка кохання Букатовича й Соні; просто так: зустрілися й покохалися, бо так треба в романах.

І в цілій характеристиці осіб царює повна шабльоновість; якихнебудь скомплікованих характерів не бачимо. Усі вони в українському таборі мальовані самими ясними красками (Букатович, Соня, Максим, Корнієнко і пр.), а в ворожому досягають нелюдської просто огиди (Юффе, Феська, Пугачев, Гріша й всі, без виїмку, больш. салдати). Позірно нарушує цю схематичну ідеалізацію всіх українців факт вивішування й вирізування полонених большевиків повстанцями; такі сцени автор, всупереч уже неетичним, але просто естетичним почуванням кожної культурної людини, залюбки кілька разів приводить, та ще й виправдує за них повстанців цілком (тому ми сказали, що вони лише *позірно* нарушують ідеалізування українців без розбору). Навіть Букатович, що зразу так дуже обурюється проти цього ганебного вчинку, згодом дається переконати палкій тираді Соні про звірства большевиків (Ц, 77—78): коли вона витягнула кинджал, щоби зарізати *божевільного* Юффе, він лиш... відвернувся, бо „не в силі був глядіти“! (II, 85). До ідейного боку повісти слід іще завважити, що забагато в ній „галицького патріотизму“; висловлений у не дуже тактовний спосіб — може він цілком слушно вразити читача-придніпрянца.

Схематичність і трафаретність панує також в описах боїв; традиційне „хлопці, вперед!“ і „до останнього стрільна“, без тіні реалізму; до того багато

річевих похибок, які доказують, що автор зайшов у чужу для себе ділянку. Можна лише дивуватися, що їх не виправили компетентні люди, яких хіба має В-во „Червона Калина“. На жаль не маємо вже місця, щоби вказати тут хоч на грубші з них.

Місцями недбала також і мова, що роється від усяких цвіток у роді: вязений (I, 46, 55), азіятицькою (I 54), обалив (I 133), тхірливий (II 54), знатель (I 75); добре би було теж авторові знати, що по українському *вязи* не те саме що пута, що *перса* має кінь, а дівчина груди і багато под.

Нарешті треба ще зважити, що ми вибрали цю повість і спинилися на ній так довго не тому, що вона на те заслуговує, як явище виїмкове. Причиною цього було, що вона, з одного боку, проявляє більшу претенсіональність, ніж прим. мемуарно-розповідним тоном писані повісті Купчинського, чи хочби Бабія, а з другого — обєднує в собі багато хиб, які поодинокі, чи групами попадаються в усіх майже повістях із воєнного часу, що появилися в нас останніми роками. [Виїмком є повісті Ф. Дудка, що будуть обговорені в одному з дальших чисел журналу]. Багато з них могло би зникнути, на велику користь укр. літератури; але до цього потрібні дві передумови: 1) безпристрасна й річева, але безкомпромісова оцінка твору з боку критика, 2) неупереджений і довірливий підход до завваг рецензента з боку автора.

Criticus.

Джеймс Олвер Кервуд. З тавром убійника. Роман. Переклав з англійського Михайло Лотоцький. „Добра Книжка“, 112-ий випуск. Львів, 1929. Стор. 167, 12^о.

Це безперечно одна з найкращих книжок, виданих нашим рухливим видавництвом „Добра Книжка“. Це не „кримінальний роман“ поганого гатунку, як можна було б подумати по наголовкові, а дійсно гарна, вельми цікава й з морального погляду корисна книжка. Читається з великим напруженням і зашкваченням, яке все більше зростає, так що від читання трудно відірватися. Кервуд має щось спільного з Дж. Лондоном; правда, мистецькі образи Кервуда не дорівнюють Лондонівським, хоч і в Кервуда чимало гарних мистецьких малюнків; але з погляду морального твір Кервуда стоїть значно вище від більшости перенятих натуралістичним світоглядом оповідань і повістей Лондона, а з погляду „цікавості“ повість „З тавром убійника“ можна поставити на рівні з найцікавішими повістями Л. Думаємо, що навіть для деяких наших письменників, які намагаються писати „дуже цікаві“, сензаційні романи й повісті (і переважно роблять це невдатно), роман Кервуда міг би послужити взірцем, як писати дійсно гарний твір, з дуже цікавою фабулою і рівночасно з високим моральним рівнем. Взагалі, роман цей лишає по прочитанні якнайкраще вражіння, і можна лише побажати, щоб „Добра Книжка“ більше видавала таких творів.

О. К.

Наслідування Христа. Чотири книги Томи Імеркена Кемпійського. Переклав на українську мову Др. Йосиф Боцян, еп. Луцький. Друге видання зладив о. Др. Йосиф Сліпний. „Аскетична Бібліотека“ Гр.-Кат. Дух. Семинарії у Львові під проводом о. Ректора Д-ра Йосифа Сліпого. Том III—IV. Львів, 1930. Стор. 520, 32^о.

500 літ пройшло від часу, як написано славнозвісні „Наслідування Христа“, але й до нині цей твір, як всі найкращі твори людського генія, особливо ті,

на яких спочиває дух Божественного натхіння, ані трохи не втратив своєї свіжости, життєвості, „актуальности“. Можна сказати, що се майже загальна думка, що між усіма духовними книжочками вона стоїть на першій місці, зараз по Св. Письмі. Для молодих і старих, для вчених і невчених, грішних і праведних і тих, що тільки що вступили на дорогу праведности, для християн західних і східних, зєдинених і незєдинених, для всіх, у кого жевріє в душі хоч би слабенький промінчик віри, для всіх у сій книжці знайдеться гарне, відповідне слово; та особливо мила ця книжочка тим, що бідують і страждають. „Нераз, — як слушно каже автор передмови до „Наслідування Христа—досить тільки розгорнути її, перечитати кілька речень, а вже приходить у смутку потїха, в скрутї порада, в спокусї духовна сила“... Зокрема варто піднести велику пошану і любов до цієї книжочки, написаної в західній Німеччині римокатолицьким монахом на латинській мові, — серед *християн Сходу*, між інш. на Вел. Україні і в Росії. Вже в XVII—XVIII ст., без сумніву, на Україні знано „Наслідування Христа“. Співзвучні їм думки можна знайти уже в св. Димитрія Ростовського і у Гр. Сковороди, найбільших аскетів і містиків Вел. України в XVIII ст. (хоч не знати, чи тут ми зустрічаємося з впливом Томи Кемпійського на українських авторів, чи просто з подібністю їх ідей, настроїв і переживань — та в кожному разі ця подібність заслуговує на нашу увагу). З початком XIX ст. на Вел. Україні „Наслідування Христа“ здобувають велике поширення й славу в дуже добрім російським перекладі знаменитого російського державного діяча гр. М. Сперанського. В сім перекладі читав їх з великим захопленням і Т. Шевченко, котрий вважав величний твір Томи Кемпійського за одну з найкращих, найкорисніших і найсильніших по вражінню книжок. Протягом XIX ст. і в Галичині кілька разів роблено спроби перекласти „Наслідування Христа“ то на церк.-словянську мову, то на „язичіє“; переклади ці мають тепер уже розуміється лише історично-літературне значіння. Щойно розмірно недавно дочекалися ми накінєць появи дуже гарного під кожним оглядом перекладу „Наслідувань Христа“ — покійного еп. Йосифа Боцяна. В сім перекладі рівно добра й гарна українська літературна мова перекладу й вірне передання глибини думок „Наслідувань Христа“. Вперше „Наслідування Христа“ в перекладі еп. Йосифа вийшли в 1920 р. Перший наклад розхоплено вмить. Українське громадянство належно оцінило і самий твір і гарний переклад. Зявилася потреба другого видання. Ідучи на зустріч цій потребі, о. Ректор Др. Йосиф Сліпий видав „Наслідування Христа“ в перекладі еп. Й. Боцяна другим виданням. Видання дуже старанне, зовнішній вигляд книжочки дуже гарний.

В. З.

I. Goldberg: Uzasadnienie teistycznego poglądu na świat. Lwów 1930. Nakładem autora. Str. 62, form. mала 16°. Автор мабуть жид, що позбувся жидівського фанатизму, та зате заразився грубим раціоналізмом, подає в тій самій книжечці свою дорогу до Бога. Виходить він від того, що треба приймати друге життя, бо при альтернативі: а) або існує позагробне життя, й тоді світ є дійсно гарним і звершеним твором (оптимізм), б) або нема позагробного життя, а тоді світ є злим і огидним (песимізм) — при тій альтернативі треба рішитися за першою евенуальністю. Консеквенцією того рішення є, що душа існує тай що Бог існує. Ось і ціле льогічне руштовання автора.

Схоплює він проблему, про яку пише, тільки дуже поверховно і тільки парціально, та зате претенсійно, що видно вже з того, що свій твір забезпечив колодкою „wszelkie prawa zastrzeżone” (що не вільно його твору перекладати), наче б відкрив Бог зна яку Америку.

В другім життю, як вірить автор, усі люди будуть щасливі; Бог не журиться долею одиниць; усе діється силою законів природи; свободи волі нема... Три великі монотеїстичні релігії (жидівство, християнство, магометанізм) дуже причинилися до розвою нашої культури, хоч вони в основі добрі, не в усьому відповідають нинішньому становищу науки. Автор вірить, що панування матеріалізму не буде довге, бо в майбутності ціле людство сполучиться в вірі в одного Бога і всі народи будуть жити з собою в мирі і в згоді... От спізнений англійський деїст з 18. віку!

Г. Костельник.

Nicolaus Czubyj. Literatur der ukrainischen Rechtsgeschichte in den Jahren 1919—1929. Abdruck von „Przewodnik Historyczno-Prawny”. Lemberg, 1931, Стор. 63, 8°.

Се дуже старанний і цінний огляд новітньої літератури по історії суспільно-державного ладу України й українського права. Уже саме ім'я Автора, заслуженого й совісного дослідника, найвизначнішого нині (поруч з Др. І. Крип'якевичем) гал.-українського історика, служить достаточною запорукою солідності й науковості цього огляду. Автор виявив дуже добру ознайомленість з новітніми, досить численними працями по історії суспільно-державного ладу України й українського права, писаними як на українських, так і на чужих мовах. Пропусків в сім огляді небагато (при нинішнім жалюгіднім стані української бібліографії поза межами ССРСР — пропусків уникнути не зможе жаден впорядчик огляду новітньої наукової літератури в якій-будь галузі). Коротенькі оцінки деяких праць, зроблені проф. Чубатим в цім огляді, цілком об'єктивні, іноді; правда, може занадто лагідні; та в кожному разі в огляді проф. Чубатого не знайдемо й тіні тенденційності й однобічності, які лучаються в оглядах новітньої історіографії деяких наших істориків.

Огляд проф. Чубатого може бути корисний не тільки історикові права та взагалі історикові, але й кожному, хто інтересується минувшиною України, зокрема її суспільно-політичною історією й бажає орієнтуватися в новітній літературі по історії суспільно-державного ладу України й історії українського права.

В. З.

Откоуду ест пошья Руская земля. Дискусія над питанням: „Откоуду ест пошья Руская земля... и откоуду Руская земля стала ест”, переведена на засіданнях Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі 11. і 13. листопаду 1930 року. Прага, 1931. Видання Укр. Іст. Філол. Т-ва. Стор. 30, мал. 4°.

Ся брошура видана в звязку з тією дискусією про початки української нації, з приводу якої подаємо вище спеціальну статтю. Брошура дуже цінна й цікава. Зібрані в ній докази цілковито спростовують твердження деяких укра-

Інських дослідників (головно М. Кордуби) про пізній (в XIV—XV ст.) початок української нації. Особливо цінні в цій брошурі основний доклад (підчас дискусії) академіка ВУАН проф. Стефана Смалъ-Стоцького, одного з найбільших наших учених, і доповнення проф. В. М. Щербаківського. На окрему увагу заслуговують тези Дра К. В. Чеховича. Всетаки, в цій брошурі помітно ваги прогалини, бо Високошановні учасники дискусії не зясували, як повстала ідея єдиної Русі, єдиного руського народу, чи принаймні єдиного руського племені (що складається з кількох народів або націй). Негувати існування ідеї єдиної Русі і певних спільних рис між сх.-словянськими народами, як у минулому, так і в сучасному (що й дозволяє говорити про існування окремого „руського“ або сх.-словянського культурного світу), це значило б негувати безсумнівні, занадто очевидні факти. Тому трохи дивними видаються нам докори Дра К. В. Чеховича (до речі, одного з визначніших й найздібніших наших молодих учених) на адресу тих наших істориків, які говорять про Сх. Словянщину, Сх. Європу або Русь (в ширшій розумінні цього слова), як про окремий культурний світ, в неоднім протилежний до Зах. Європи, і про Україну, як про складову частину цього сх.-європейського або „руського“ культурного світу. (Докладніше питання це розглянемо в спеціальній статті в одній із ближчих книжок „Дзвонів“).

В. Заїкни.

О. І. Бочковський: Т. Г. Масарик, національна проблема та українське питання. Подебради 1930. 244 стор. 8^о.

Автор цієї праці поклав собі за завдання познайомити українське громадянство, „не лише з фактичним відношенням Т. Г. Масарика до українського питання“, але і з методами „його політичної діяльності, національної ідеології та раціональної техніки у праці для визволення власного народу“ (стор. 13). Автор хоче також зясувати, „як доцільно слід було б застосувати Масарикову національогічну і політичну методу, з одного боку для об'єктивного зясування суті української проблеми, а з другого для належного обґрунтування програми української визвольної акції на будуче“ (стор. 12). На жаль, автор вибрав собі неправильний шлях досліду і тому всіх цих завдань у своїм нарисі не здійснив. Його книжка має для нас вартість лише як багата колекція цитатів з цілого ряду творів Масарика і то не лише таких цитатів, що стоять у якомунедбудь звязку з українською справою, але і таких, що зясовують погляди Масарика про націю взагалі, або про всіх словян, чи про окремі словянські народи. Ця колекція цитатів з творів Масарика густо пересіяна цілою масою цитатів ще й ріжних інших авторів, а все те разом торить таку гушавину часом зовсім неупорядкованих висказів, що читачеві приходить ся з великим трудом пробиватися через тих півтретя сотні сторінок, даремне шукаючи за якоюсь стежкою провідної думки, чи за світлом ясної критики.

Завваження самого автора частенько помилкові, а подекуди перекручують думки самого Масарика. Нпр. нехить автора до фільольогії і його недоцінювання язикового боку української національної проблеми привели його до того, що він і у Масарика хоче бачити такі самі погляди (напр. стор. 238). Але зі слів самого Масарика (напр. на стор. 131. або 71. й ін.) ми бачимо, що язикові ріжниці між словянськими народами він все мав на увазі, як природну основу поділу словян на окремі нації, дарма, що він зазначував, що не лише у мові проявляється нація, але і в багатому дечому іншому, та що про політичний бік справи не може рішати сама мова, але перш за все воля нації до окремого життя. І ясно, що там, де ця воля вже яскраво у всіх ділянках життя нації виявляється, там фільольогічні докази язикової окремішності даної нації стають маловажні. Для стороннього обсерватора (в даному випадку для Масарика, як політика) цілком вистарчали усякі інші прояви національної волі українців, щоби у своїх політичних міркуваннях брати на увагу ріжні можливості дальшого розвитку нашої національно-політичної сили. Але з внутрішнього українського становища фільольогічні аргументи і досі ще не втратили для нас своєї актуальності і фундаментальної вартости. Не диво, що всі ті, що не бажать собі існування української нації, і на полі науки заперечують нашу язикову окремішність. Таке легковажне відношення до язикових проблем привело автора вкінці до того, що він у своїй праці цілком некритично повтаряє фільольогічну теорію про тзв. праруську язикову єдність усіх східних

слова (гл. стор. 6 і 210). Дивно теж, що автор не підчеркує різниці поміж двома поняттями, схованими під спільними звуками слова „нація“, а саме того поняття, що його з цим словом зв'язує напр. французька наука (там межі нації покриваються з межами держави) від другого поняття, уживаного у зв'язку зі словом нація, напр. у німецькій науковій літературі (де межі нації звичайно не покриваються з межами держави). Тому автор послугується різними прикладами, які зводять думку на манівці (гл. стор. 220—221),

Не можна погодитися з автором і в тім, що він каже про „нову соціологічну дисципліну“, яку він називає „націологією“ а ще менше можна згодитися з думкою, що Масарик це один із каменярів і будівничих цієї дисципліни (стор. 70). Все те, що каже Масарик про національність, як нову категорію суспільну і політичну, знаходимо також напр. у нашого мислителя 19. століття Олександра Потебні, а оба вони черпали ці погляди зі спільних німецьких джерел (з В. Г. Ріля та ін.).

Багато місця присвячує автор полеміці проти загально серед чехів поширеного погляду, що відношення українців до москалів має свою аналогію у відношенні словаків до чехів (стор. 198—214) і досить переконуючо таку аналогію заперечує. Дарма, що міркування автора на тему мовних спільнот та різниць між чехами й словаками та українцями і москалями його позитивні висновки дещо затемнюють.

Не вважаючи на це все, книжка всеж таки має свою чималу вартість і неодному українському дослідникові послужить як багата колекція найцікавіших для нас висказів великого чеського філософа-політика.

Др. К. Чехович.

H. Bad: Geneza i zmierzch legendy „Kant-Laplace“. Lwów 1931. Wydawn. Księgarni M. H. Rubina. Str. 48., мал. 8°. На підставі заголовку могло би здаватися, що автор наводитиме аргументи проти відомої астрономічної теорії „Канта-Ляпласа“. А в дійсності він виказує, що взагалі нема такої теорії. Є теорія Канта, є теорія Ляпласа, одначе це дві окремі теорії, які собі суперечать. Г. Бад зіставляє ці суперечности:

Кант: Планети творяться далеко від сонця з тої праматерії, якої сонце задля віддалення не змогло до себе притягнути. Планети повстають одночасно, але не в однаково великих періодах дозрівають, бо їх віддалення від сонця не є однаково великі. Планета найбільш віддалена від сонця є наймолодшою. Комети повстали з тої самої праматерії, що й сонце, й належать до сонішньої системи. Одним з планетотворчих чинників є різнородність матерії, а не є ним висока температура.

Ляплас: Планети творяться з матерії атмосфери сонця; відриваються паси від сонця, а ті паси корчаться в планети. Планети повстають чергою по собі в довгих відступах часу. Планета найбільш віддалена від сонця є найстаршою. Комета не може повстати з матерії атмосфери сонця. Одним з планетотворчих чинників є висока температура, а не є ним різнородність матерії.

Ті дві суперечні теорії мають спільну тільки вихідну точку: обидві вони приймають, що наша платетна система розвинулася з газової матерії, яка займила всі простори нинішньої сонішньої системи.

Шопенгауер, цей арогант-філософ, перший сполучив обі ті теорії в одну, називаючи її „Kant-Laplace'sche Kosmogonie“ в 1851 р. Очевидно, він не орієнтувався достаточо в тій справі.

По нім повторив це Н. Helmholtz (1871), а остаточної амальга-нізації тих теорій dokonав Rudolf Falb у своїй популярній книжці: „Umwälzungen im Weltall“, 1881 р. Г. Бад з іронією стверджує, як пізніші автори (як н. пр. відомий Arrhenius) сліпо повторили за Фальбом легенду, приписуючи думки Ляпляся Кантові й на відворот. Дійсно „легенда“ й доволі прикра для вченого світу!

Г. Костельник.

Prof. Dr. Gabriel Kostelnyk. Das Prinzip der Identitätgrundlage aller Schlüsse. Analyse und Systematik des logischen Schlussprozesses. Autorisierte Übersetzung aus dem Ukrainischen von Vladimir Domet Sadowskij. Lemberg 1929, 56 стр., 8°. Відбитка з квартальника „Богословія“ за 1929 р.

На цю книжку досі у нас ніхто не звернув уваги. Це не диво, бо у нас під сю пору рідко хто цікавиться стислою філософією. Одначе згадана праця представляє собою вельми велику наукову вартість. Її можна би назвати переломовою, бо висловлені у ній думки і твердження, мабуть, впровадять науку логіки на нові шляхи. В ній ставить Автор нову теорію посереднього заключання, або т. зв. сильогізмів і всі їх дотепер знані форми спроваджує до одної завершеної системи, одної форми, основаної на принципі ідентичности.

Щоби кожний, і не спеціаліст по логіці, міг зрозуміти, на чім та система полягає та що нового вносить вона в науку, подам кілька вступних пояснень.

В кожному нашій поняттю розрізняємо: 1) його зміст і 2) його обсяг. Зміст — це загал всіх прикмет, які ми уявляємо собі при данім поняттю, а які відповідають складовим частям предметів поняття. Н. пр. зміст поняття „таблиця“ становлять такі її прикмети, як: прямокутна форма, три виміри, чорність, придатність для писання і т. п. Натомість обсяг — це загал всіх предметів, які можемо підтягнути під дане поняття, в згаданім примірі — всі поодинокі таблиці, що тільки існували, існують, або будуть існувати. Зміст і обсяг поняття стоять зі собою в стислім звязку, і то відвортно пропорційним, т. зн., коли збільшимо зміст, обсяг маліє і навпаки. Коли н. пр. до змісту поняття таблиці додам одну прикмету „полініювана“, то обсяг сейчас зменшиться, бо з нього відпадуть всі таблиці неполініювані.

Аристотель, творець логіки злегковажив собі зміст, а узгляднив тільки обсяг понять. Після нього кожний наш осуд — це нічого іншого, як заперечування або стверджування, чи обсяг одного поняття міститься в обсягу другого поняття і то чи в цілості, чи частинно. Подібно і сильогізм, себто заключання з двох преміс, є порівнюванням обсягів трьох понять.

Всі люди є смертні. $M - P$

Українці є людьми; $S - M$

Отже: українці є смертні. $S - P$

Се основна форма сильогізму (Barbara), до якої можна спровадити всі прочі (19). Після Аристотеля і традиційної логіки в тім сильогізмі ми стверджуємо: тому що обсяг P (поняття смертних істот) обіймає обсяг M (пон. людей), а M обіймає обсяг S (пон. українців) — мусить P обіймати також і S , себто, що всі українці мусять міститися в обсягу смертних істот.

Аристотелівська система логіки удержалася аж до наших часів. Старинні віки, середні і нові аж до Канта майже нічого не додали до неї. Однак в нових віках вже перед Кантом розпочалася критика традиційної логіки та вказування на її браки. Декарт кинув клич створити нову логіку. За його закликком по раз перший Арнольд і Ніколь в творі „La Logique du Port Royal“, виданім при співучасті знаного філософа і математика Паскаля в р. 1662, поробили різні доповнення трад. логіки та вказали, що вона не обіймає всіх способів людського розумовання, н. пр. хочби такого:

Сонце є річчю без чуття.
Перзи почитають сонце;
Отже перзи почитають річ без чуття.

Під впливом трансцендентальної логіки Канта появилася цілий ряд логічних систем, започаткованих Геглем, які мали на цілі зреформувати і доповнити традиційну логіку (головно Морган, Буль, Гемільтон, Джевонс, Шредер, Ресель, Brentano, Больцано і Гусерль). Між реформістами, а оборонцями старої логіки вивязався гострий полемічний спір, який залишився актуальним ще і для сучасної філософської думки.

Реформісти вказали, що в багатьох випадках нашого заключання нам не ходить про обсяг понять, а про їх зміст: ми порівнюємо саме, чи два, згл. три або й більше понять посідають ті самі прикмети, чи ні, або іншими словами, чи вони є ідентичними, чи ні. Зі всіх реформістів звернув найбільше увагу на принцип ідентичности при заключанню Вільгельм Вундт (гл. Logik, I. B., 4. Aufl. Stuttgart 1919. на стр. 296 et sqs.). Однак після нього тільки незначна скількість наших висновків ґрунтується на тім принципі.

Щойно Автор обговорюваної нами праці розвинув повну завершену логічну систему, оперту майже виключно на принципі ідентичности, подібно як аристотелівська система опирається майже виключно на принципі спільности обсягів понять.

Зруб теорії проф. Г. Костельника представляється так:

1. Основу поняття творить зміст, а не обсяг; останній є лиш чинником похідним, що впливає зі змісту.

2. При осудах ходить нам про відношення змісту двох понять, при чім основою є принцип ідентичности. Є осуди, в яких ми на обсяг навіть не звертаємо уваги.

3. На засаді ідентичности середнього терміну ґрунтуються в дійсності всі форми нашого заключання і розумовання. Сильогізми, оперті на обсягах понять є тільки помічною формою заключання, що помагає усталити нам ідентичність середнього терміну.

Ось взірць переміни аристотелівського сильогізму на сильогізм принципу ідентичности:

Аристотелівський силіогізм:

Всі люди є смертні.

Українці є людьми;

Отже українці є смертні.

Сил. принц. ідент.:

Людська природа є смертна.

Українці мають людську природу;

Отже українці мають смертну природу, с. зн. є смертні.

4. Ідентичність належить розрізнити: а) абсолютну, коли змісти понять покриваються цілком, або б) зглядну, коли змісти є ідентичними тільки під сглядом одної або кількох прикмет. Для того закінчення мають двояку форму: 1) $A = B$; $B = C$; отже $A = C$; або: $A > B > C$; отже $A > C$ і т. п.

До тих форм Автор зводить всі силіогізми традиц. льогіки, вказує важність засади ідентичности також при гіпотетичних і дисюнктивних осудах, підтягає під неї форми закінчення, підмічені Арнольдом і Ніколем та всі інші, необняті традиційними силіогізмами, пояснює нею похибки в розумованню при всіх софізматах і інших льогічних блудах, а наприкінці вказує на хиби в льог. теорії Вундта.

Праця відзначається легкістю і ясністю стилю, а при тім знаною вже з многих інших писань Автора глибиною, проникливістю і тонкістю думки.

Теорія проф. Костельника висвітлює більшість досі неясних льог. проблем, завдає вельми болючий удар традиційній льогіці, і поминути тої праці не буде міг ніхто, хто тільки схоче на будуче забирати голос в якійнебудь льог. квестії.

Короткі згадки про цю працю помістили європейські філософ. і теолог. журнали, як *Revue des Sciences Philos. et Theol.* (Бельгія), *Theologisch-praktische Quartalschrift* (Linz), *Filosoph. Jahrbuch* і ін.

Як довідуємось, Автор має вже готовий до друку науковий підручник льогіки. Нетерпеливо очідаємо його появи, бо сподіємось, що там примінив він вповні свою систему.

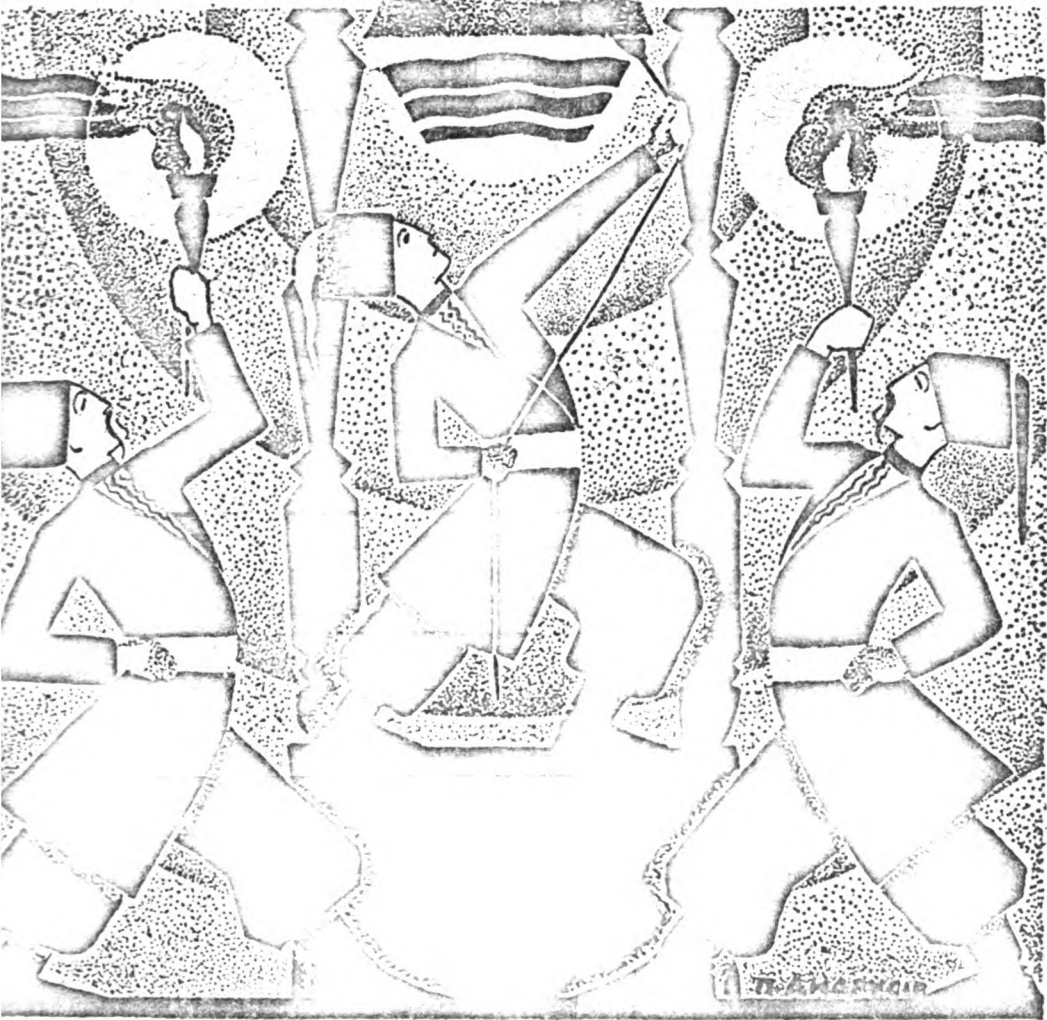
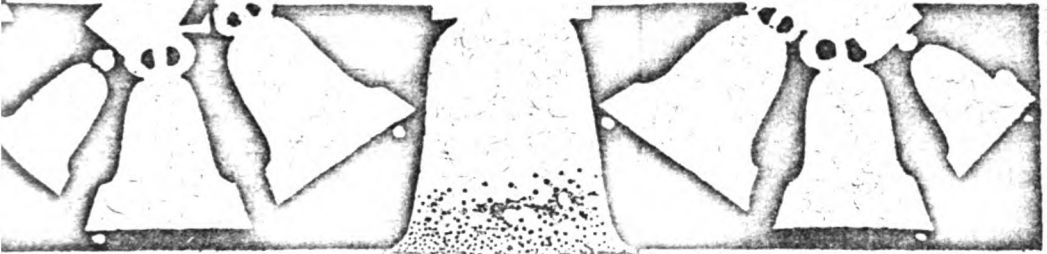
Петро Ісаїв.

NALEŻYTOŚĆ POCZTOWĄ
OPŁACONO RYCZAŁEM.

Ціна 2 зол.

ДЗВОНИ

4. 3. ЧЕРВЕНЬ 1931

„ДЗВОНІ“ — літературно-науковий місячник.

З М І С Т:

3-го числа за червень 1931.

	Стр.
† Вячеслав Липинський	145—147
ЯРОСЛАВ КУРДИДИК: На могилі моїх друзів	148
БОГДАН ЛЕПКИЙ: В жнива	148
„ „ Припадок (Із оповідань вічного втікача)	149—153
Р. КЕДРО: Лист	153
Г. КОСТЕЛЬНИК: Военний сирота	154
РОМАН СТЕП: Згадка	155
АНЯТОЛЬ КУРДИДИК: Бо є такі факти...	155—160
МЕРІ СТЮЕРТ ГЕТТІНГ: Селі (Зі збірки американських оповідань про подружжя)	161—169
ПЕТРО КОСТРУБА: Патріотизм землі (Нові мотиви у творах Василя Стефаника)	169—173
В. ЮРЧЕНКО: Система більшовицької агітації та пропаганди	174—180
В. ЛИПИНСЬКИЙ: Коли і як етнічна група стає нацією і перестає нею бути.	180—192
Д. ДЕРЖАВНИК: В нетрах баламуцтва (Справжні причини і пружини повстання проти Гетьмана в 1918. р.)	192—203
О. ТАДЕЙ ЖЕВУСЬКИЙ: Начерк відродження католицької думки у світовій літературі.	203—206
ВЯЧЕСЛАВ ЗАЙКИН: Русь, Україна і Великоросія. II. Політичні та культурні взаємини південних (праукраїнських) і північних сх.-слов'янських земель	206—211
Хроніка. Рецензії	211—224

Дальше заявили свою співпрацю:

О. Олесь, проф. О. К. Мицюк, А. Краєвий (Чехословаччина), Калина Танчаківська, Рожа Коритко і М. Демкович-Добрянський.

Редакція повідомляє отсим, що вона упросила на представника свого журналу для Чехословаччини проф. Дра Константина Чеховича (Praha—Nusle, I. 48. Vila Bělka, C. S. R.) і передала йому всі зв'язані з цим становищем агенди.

Чергове число „Дзвонів“ появиться як подвійне за липень і серпень дня 1: серпня с. р.

ПЕРЕДПЛАТА ВІНОСИТЬ:

До кінця 1931 року	15 зл.
Піврічно	10 „
Чвертьрічно	5 „
Окреме число	2 „

ЗА КОРДОНОМ:

До кінця 1931 року	2 ⁰⁰ дол.
Окреме число	0 ³⁰ „

Адреса Редакції й Адміністрації: Львів, ул. Кілінського ч. 3/II.
Тел. 94-56. Гроші пересилати залученим чеком.

† Вячеслав Липинський

Велику, невіджаловану втрату понесла Україна... Помер наш найбільший історик, геніяльний мислитель і соціолог, великий громадський і державний діяч. Помер чоловік, що був не тільки гордістю української науки й взагалі української культури, але і втіленням сумлінням української нації, великий патріот, щирий ідеаліст, чоловік кришталевої чесноти.

Для нас особисто й нашого журналу смерть Вячеслава Казимировича Липинського це особливо тяжка й болюча втрата, бо в його особі тратимо ми Приятеля і Співробітника, який від самого початку існування „Дзвонів“ поставився до них зі щирою прихильністю й симпатією.

Вячеслав Казимирович Липинський походив зі старого українського (хоч в останніх часах і спольонізованого) шляхетського роду. Народився 18. квітня 1882. року в с. Затурцях на Волині (Володимир. пов.), гімназіальну освіту дістав у Житомирі, Луцьку й Києві, університетську — в Женеві та Кракові. Ще на шкільній лаві в Києві пристав до молодого укр. громади, а пізніше, будучи студентом у Кракові, пильно студіював українську історію та працював у краківських архівах. В 1907. р. почав співробітничати в укрїн. журналах, а в 1909. р. випустив дві незви-

WYCIĄG Z PROTOKOŁU WSPÓLNEGO Z DNIA 23/5 1931 r. Sąd okręgowy Wydział VI karny we Lwowie w sprawie konfiskaty Nr. 2 czasopisma „Dzwony” z daty Lwów maj 1931 r. do Sygn. VI. l. pr. 229/31 na posiedzeniu niejawnem w dniu 23 maja 1931 r. po wysłuchaniu zdania Prokuratora Sądu okręgowego we Lwowie postanawia: uznać za usprawiedliwioną dokonaną dnia 19 maja 1931 r. przez Prokuratora Sądu okręgowego we Lwowie konfiskatę czasopisma „Dzwony” Nr. 2 z daty Lwów maj 1931 r. zawierającego: 1) w artykule pt. „Hatyckij werbi” w całości, 2) w artykule pt. „Nowa epocha” od słów „I todi” do końca artykułu, 3) w artykule pt. „Polska dyplomacja i schidno-hatyckie pytania na paryżkij myrowij konf. w 1919-mu roci” a) w ustępie od słów „Pomynuwszy” do „derżaw”, b) od słów „Do cych” do „świta”—znamiona ad 1) 2) 3) a) b) zbrodni z § 65a/uk. zarządzić zniszczenie całego nakładu i wydać w myśl §. 493 pk. zakaz dalszego rozpowszechniania tego pisma drukowanego. Zarazem wydaje się odpowiedzialnemu redaktorowi tego czasopisma nakaz, by orzeczenie niniejsze umieścić bezpłatnie w najbliższym numerze i to na pierwszej stronie. Niewykonanie tego nakazu pociąga za sobą następstwa przewidziane w §. 21 ust. druk. z 17/12 1862 Nr. 6 ex 1863 tj. zasądzenie za przekroczenie na grzywnę do 400 zł. Uzasadnienie: Ogłoszenie drukiem wymienionych wyżej ustępów artykułów ma na celu, pod 1) 2) 3) a) b) propagować wzgardę i nienawiść do administracji Państwa względnie do jednolitego związku Rzeczypospolitej przez szerzenie hasel separatystycznych, co odpowiada znamionom zbrodni z §. 65a/uk. Według §§. 487, 489, 493 pk. oraz §§. 36 i 27 ust. pras. jest zatem powyższe postanowienie uzasadnione. Naoryginałewłaściwepodpisy. Za zgodność Lipanowicz starszy sekretarz.

чайно цікаві праці — „Szlachta na Ukrainie (Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów)” і „Nasze stanowisko na Rusi”, в яких висловив своє національно-українське та історичне credo; обидві ці праці видав по польски, щоби збудити національно-українське відродження серед спольщеної української шляхти на Правобер. Україні. Тій же цілі служив і видаваний Ним у 1909/10 році, незвичайно інтересний журнал „Przegląd Kraju”, в якому В. К. Липинський помістив цілу низку вельми цінних і актуальних статей, які й донині зберігають великий інтерес і життєвість. Рівночасно вийшло також кілька науково-історичних його розвідок, написаних по українськи: „Данило Братковський, суспільний діяч і письменник XVIII ст.”, „Генерал артилерії Вел. Князівства Руського” (Немирич), „Армянський соймак в Киселині на Волині 1638. р.” та ін. — Накінець, в 1912. р. видав знаменитий історичний збірник „Z dziejów Ukrainy”, головний зміст котрого становили його ж власні праці: „Stanisław Michał Krzyczewski (Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego)”, „Dwie chwile z dziejów rewolucyjnej Ukrainy” та низка менших статей і заміток. Збірник сей відограв просто епохальну роль в розвитку української історичної науки, ставши підвалиною до новітніх студій над історією державного устрою України і основою так званого національно-державницького напрямку в українській історичній науці. — Російська революція 1917. р. застала Липинського старшиною кавалерійського полку в Полтаві. Одним із перших, В. К. Липинський звертає увагу на конечну потребу утворення української армії, й приступає до українізації свого полку. Але Центр. Рада (тоді ще федералістична) перепиняє цю працю В. К. Липинського, боячися його, як „пана” і самостійника та взагалі не допускає до ніякої участі в укр. громадській чи державній роботі. Щойно з проголошенням гетьманства, Липинський одержує призначення на становище укр. амбасадора у Відні й залишається на цій посаді до серед. 1919. р., приносячи великі услуги укр. державній справі. Та коли УНР-івський уряд починає творити жакливі речі, заводить напів-совітський устрій („трудові ради” і т.д.), а рівночасно люто й беззаконно карає ідейних противників (нпр. визначного укр. патріота полк. Болбочана), Липинський покидає становище амбасадора й на підставі своїх попередних наукових студій і здобутого досвіду, виступає з гострою критикою української псевдо-демократії й рівночасно творить свою знамениту суспільно-політичну систему, виложену в „Листах до Братів-Хліборобів” (напис. в 1919—26. рр.). В 1920. р. видає високоцінну історичну працю „Україна на переломі”, найкращий твір в цілій українській науково-історичній літературі. Під його ж редакцією виходять збірники „Хліборобська Україна” (де спершу друкувалися „Листи до Братів-Хліборобів”), які багато причинюються до поширення його ідеології. В 1925. р. друкує незвичайно інтересні міркування про різні церковно-історичні та церковно-політичні питання, з яких

складається потім ціла книжка п. н. „Релігія й Церква в історії України“.

Значіння Липинського, яко історика, величезне. Його історичні праці, розмірно невеликі числом і об'ємом, але відзначені рисами великого таланту, рівно сильного в історичній аналізі й синтезі, отвирають нові шляхи укр. історичній науці, дають їй нові завдання, нові ідеї й критерії оцінки. Перед Липинським, українські історики найбільшу увагу звертали на народні рухи, бунти, революції, розмальовуючи ці прояви „народньої активності“ з найбільшою симпатією, навіть і тоді, коли вони вели до руїни, до диких звірств, до нищення культури й своєї ж української державности. Українська історична наука розвивалася в дусі т. зв. „народництва“, яке готове було бачити у всякій державній організації насильство і гноблення „народу“, що в свою чергу дуже негативно впливало на національно-політичну свідомість укр. громадянства. В протилежність народницькій історіографії; Липинський основним завданням укр. історіографії поставив воскресення державно-історичної традиції й навязання тяглости тих ясних політичних ідей, що присвічували нашим предкам у найважливіші моменти історичного життя Руси-України. Липинський закликав „визволятися з накинутаго нам підчас нашого занепаду поняття про себе, як про якийсь до державного життя нездатний, вічно бунтуючий, вічно покривджений полу-народець“, і „усвідомити собі весь розмах нашої історії й широкі державні замисли наших предків“... Од гайдамаччини й руїництва звернув він увагу українських істориків в бік державної й культурної творчости наших предків. І рівночасно у своїх власних творах представив широкий державницький розмах і державницькі діла Богдана Хмельницького та інших великих державників XVII ст. і взагалі багато вніс в освітлення Хмельниччини й всієї козащини XVII. й поч. XVIII. ст.

Та найбільша заслуга Липинського це, без сумніву, його високо-оригінальна суспільно-політична система, виложена в „Листах до Братів-Хліборобів“. Липинський творить в цих „Листах“ суцільну соціально-політичну идеологію кляскратичного монархізму, а при тім розгортає таке багатство ідей і міркувань, що навіть поважні й культурні ідейні противники Липинського відносяться до Його системи з подивом і захопленням. Липинський уперше створив оригінальну нац.-україн. сусп.-політ. філософію, оперту на українських національно-історичних традиціях та місцевих українських економічних умовах.

В кінці треба підчеркнути високий етичний характер історіософії, соціально-політичної идеології й політичної діяльності Липинського, Його велику пошану до релігії й Церкви, признання їх великого значіння в усіх ділянках життя, Його ширий идеалізм і правдиво-лицарську вдачу, накінець, його стремління прищепити всі ці риси й широким кругам Української Нації.

Богдан Лепкий.

„Припадок”.

(Із оповідань вічного втікача)

Вороги підступали під город.

Горіли передмістя, ревіли гармати, розривалися ядра над дахами.

Що я вам буду багато розказувати, ви знаєте, як воно тоді виглядає....

Перша гадка — втікати.

Але як? Куди і чим?

То скриватися!

Де? В кого і на який кінець?

І, правду сказати, вже мені тої втікачки було за багато. Втопився я, зневірився, знеохотився. Почував себе, як той звір на ловах. Втікає перед собаками, мало не вискочить зі шкіри, а там: принишк, притулився до межі і — хай буде, що хоче!

Так і я, чуючи рев гармат, настирливе тутукання скорострілів і безтямний вереск вулиці, бігав по хаті, відчиняв, то шафу з одягами, то кіш з бізлем, здіймав і вибирав щось найпотрібніше до дороги, аж нараз: сів, взяв якусь книжку з образками і листував її, будім кращої роботи я вже не маю...

Хай діється зі мною, що хоче.

Так застав мене молодий лікар з англійського воєнного корабля. Ми пізналися студентами на однім із заграничних університетів, а тепер війна знов звела нас до купи, і ми стали ще більшими приятелями, ніж були колись.

„А ти що“?! гукнув він, як вітер вбігаючи в хату.

Я дальше листував книжку.

Прискочив, вирвав її, жбурнув геть і потелепав мною сердито:

„Зараз мені збирайся, чув“?!

„Куди й пощо?... Раз козі смерть“.

„Не говори багато! Де твоя валіза? Маєш які гроші, — бери! А не забудь своїх паперів“.

Не знаю, звідки холоднокровний син Альбіону добув такої енергії. Я слухав його, як дитина.

За кілька хвилин були ми готові.

Ще оден жалісливий погляд на ясну й привітну кімнатку, і задудоніли сходи під нашими ногами.

Ключ від хати кинув я сторожисі крізь відчинене вікно.

„Не пускайте нікого“, — сказав їй на прощання і не дожидаючи відповіді побіг за доктором у напрямі моря.

Лежало перед нами в долині, велике, спокійне і байдужне до всього. Вигрівалося до сонця. Що йому люди зі своєю бідою, що йому наша війна? В його нутрі, в глибинах незбагнаних йде також вічний бій, невиспуча боротьба за існування... Скрізь те саме....

Хтось мене по імені закликав. Я зупинився. З вікна вихилилася добра знайома, навіть далека своячка: „Ви куди“?

„На корабель. Доктор сконопавив мене. Втікаю“.

„Щасливий чоловік. А я мушу лишитися тут. З моїм мужем погано. Знаєте що? Візьміть від мене лист до сина. Може де його стрінете. Я чую, що стрінете. Візьміть“!

„Давайте, пані. Може справді стріну“.

„За хвилину принесу вам на корабель, тільки ще кілька слів про мужову недугу допишу“. І глянула на мене так, якби я її не знав яку ласку робив. „Але, прошу вас, чекайте на містку, бо мене на корабель не пустять“, — додала і врадувана побігла кінчити лист, а ми пустилися даліше.

Що діялося тоді над морем, то я й не беруся казати. Мандрівка народів, Вавилонська вежа, Геркуліанум і Помпеї, — щось таке! Треба було добре ліктями працювати, щоб дістатися до містка. На містку вартові відганяли охочих до їзди. Їх було сто разів більше, ніж невеличкий корабель міг забрати.

— Нема місця, не вільно, геть! Йдіть до „Альбатроса“, до „Меви“, вони також їдуть. Чули?!

Дивно, як чоловік любить життя і як тієї любови не відчуває у других. Навіть жінки з немовлятами при грудях не зворушували жорстоких моряків. Нема місця і — годі!

Мій товариш був в однострою, я мав його легітимацію і нас перепустили.

Корабель вже боками робив. У його нутрі клекотіло. З коминів курилося. Залога ставала на своїх місцях, трівожно споглядаючи на город, над котрим чимраз частійше розривалися гарматні ядра. В кількох місцях горіло. Ще трохи і пожежа докотиться до моря. Тут море води, а там море полуміні, димів і — людського горя... Апокаліпса.

Ніколи не забуду того, що діялося тоді на тій „Хароновій лоді“.

Одні бігають, кричать, шукають чогось, ломлять руки, заводять, а другі сидять на своїх клуночках, як скамянілі. Блудними

очима вперлися у безконечне темно зеленаве плесо, і поза ним не бачать нічого, не чують, не розуміють. Що їм весь світ, коли свою хату лишили? Їх світ за ними, а цей, що перед ними, чужий... Чужий своєму не рівня.

Мій товариш побіг до капітана, щось з ним побалакав і підійшов до мене: „Ідемо!“

(Добув дозвіл забрати ще одно життя з собою — мене).

Якраз тоді побачив я свою знайому. На силу пробивалася крізь товпу. Задихана, з помервленим волоссям, у руці лист. Тримала його, як дошку спасення. Там умирає чоловік, ворог вдирається у город, а в неї одна тільки гадка, дати вістку синові про себе, підтримати з ним звязок.

...Мати.

Ми пішли їй на зустріч на місток „Ось цей лист. Тільки будь ласка, не згубіть його. Не згубите? Скажіть мому синові, щоб не журився мною, батьком також... Скажіть, що батько просить його, щоби він не осоромив доброго імени родини... Розумієте мене?“

„Розумію, пані. Скажу. Будьте спокійні. Щоби я тільки з ним стрінувся“.

„Стрінетесь. Чує моє серце, що стрінетесь. А тут...“ і добула із за пазухи мішочок. „Тут останки нашого добра: трохи золота й дорогих камінів. Дайте йому. Пощо воно мені. Беріть!“

І сунула мені у нагрудну кишеню. „А позашіпайте сурдут, бо тепер, не те, що колись. Ще не дай Боже підглянуть і заберуть. Та-ак. А за тим словом, будьте здорові, та най вас Бог має в своїй опіці!“ — і простягнула руку до мене.

Та ще я її не встиг стиснути, як нараз: блиск, гук, корабель захитався, підскочив, рванув собою, море бевкнуло, піднялось високим стовпом води в гору, а потім той стовп перехилився на наш бік і цілою своєю студеною вагою гегепнув на корабель. ...Нас нема.

Мов крізь сон бачив я і чув, як бігали моряки, як скоро відчіпали місток, як товпа ревіла, люди скакали в море, скреготали ланцюхи, гуділи машини, поки все те не двигнулося з місця і не посунуло кудись далеко-далоко, — в сон.

Ще кілька ядер прібувало нас дігнати, ще кілька разів море ставало дуба, як дикий, нев'їдженний кінь, а там — байдужний спокій оповив мене, як пелена.

Ну, тепер уже справді нехай собі буде, що хоче...

Коли я підняв свої важкі повіки, кругом нас було море Нічо, лиш небо і море, а в середині наш корабель і ми.

Прібую встати. Ціле тіло болить.

Несміливо рушаю руками і ногами: Славити Бога, цілі. Значиться: тільки потовкся. Ну, то ще не велике лихо. А вона?

Мимохіть повів я по кишенях рукою. Лист і мішочок лежали на своїх місцях. Мені якби камінь з грудий скотився. Закусив зуби і не зважаючи на біль, піднявся з місця, встав.

Моя знайома лежала на лавці, а біля неї стояв мій приятель лікар.

„Нічого злого. Невеличка рана на голові, кілька синців, нагла анемія мозку. Та най ми лиш причалимо до берега, йї стане краще. Побачиш... Бідна жінка.“

„Нешасливо. Бо лиш подумати; в хаті лишився тяжко хорий муж, син Бог знає де, а вона тільки з тим, що на собі, серед моря“.

„Не перша й не одинока“, — припечатав холоднокровний лікар. Але подумавши хвилину додав: „Якось вже ми не дамо йї пропасти. Щоб тільки до берега приплисти“...

Та куди там! Кілька днів причалювали ми і нігде нас не хотіли прийняти.

Великого корабля навіть великі міста бояться, а малий, то й містечка не настрашить. Чим? Він не приказувати, а просити мусить. І ми просили, але ніхто нас не слухав. Кому треба бездольних утікачів з тим добром, яке вони вспіли захопити з собою? Відома річ, чоловік в такому випадку тратить голову і бере безвартісне, а залишає цінне, Трохи тих годинників, перстенів, тощо, попродадуть і за який там місяць-два стануть тягарем для громади... Ідьте собі, добрі люде, далі, в нас мешкань нема і харчів небагато, а шпиталі переповнені своїми.

Аж до Солуні по довгих торгах дозволили нашому кораблеви до берега причалити.

Коли ми нашу знайому винесли з каюти і поклали в носилку, вона прийшла до себе. Глянула і зрозуміла цілу пропасть горя Зірвалася, на рівні ноги і хотіла кинутися в море. На силу ми її доставили до лічниці.

Мій товариш не жалував ні слів, ні грошей, що добути для неї якесь ліжко. Фізично вона почувалася краще. Рана ще на кораблі почала гоїтися, синяки уступали, але душею вона була винищена й розбита до краю.

Ми потішали її, як могли, та вона навіть слухати нас не

хотіла. Осталось одно: просити сестер жалібниць, щоб ні на хвилину не лишали її самою. Обіцяли і ми собі, пішли, бо й так засиділися довше ніж було вільно.

Ні другий день приходимо відвідати нашу хору, дивимося, а її ліжка пуста. Глянув я на свого товариша, а він на мене і тільки раменами здвигнув.

„Де наша хора?“ питаю сестри, що вийшла нам на зустріч.

„Де?... А он там“ і показала рукою на другий кінець величезної сали. Ми глянули й не вірили своїм очам. Хора сиділа біля останнього ліжка, в самім кутку, при дверях. На ліжку лежав молодий чоловік, весь у бандажах, так, що тільки двоє очей світилося, якоюсь невисказаною радістю, світилися сильнішою від болю і мабуть могутнішою від найкращих ліків.

Вона нахилилася над нього і дріжучою рукою стирала піт з його лица.

Це був її син, той, до котрого лист я мав у своїй кишені. „Припадок“ (люди кажуть, що це тільки припадок), так тоді найбуде, що припадок відірвав її від ліжка вмираючого мужа, для котрого вже ніякої помочі не було, а посадила біля ліжка раненого у боях сина, котрому вона ще могла допомогти.

І — допомгла.

Р. Кедро.

Лист.

Ви знов прийшли далекі любі гості
І привели з собою давні дні,
Такі як срібний дощик на весні
І як глоток вина по довгим пості.

Кружляють соки знов у свіжій брості
І сонце шле цілунки промінні;
Та щож, невже ж прийдеться і мені
Ловити молодість на калиновім мості?

Ні, ні, я вірю, що прийде весна,
Котра поломить ледяні окупи
І знов настане мир і тишина,

А у людей погасне спрага крови.
Тоді і нам сповниться болю мірка
І заблестить з небес маленька зірка.

Г. Костельник.

Воєнний сирота.

Так сталося. Батько на війні погіб,
Нема кому про це вже ані знати:
В яким краю йому судився гріб —
Нема кому ні знати, ні згадати.

А мама — ах, вона журилась так
Його й своєю долею лихою,
Та щож?..померла наче той жебрак
Не в хаті — в ямі, в нетрі нужд, зимою.

Спалилась хата — ген все обійстя.
Воєнна буря дім у гріб змінила;
Враз з мамою Настуня відійшла:
Одна, спільна накрила їх могила.

Остав Іванко — був ще немовля,
До захисту його віддали люди:
Росте Іванко, бо ідуть літа,
І не питають: що було? що буде?

Погляньте-но на тії сироти,
Як монахиня військо з них формує,
Між ними Іванко перший: „раз - два - три“,
„Гура! гура!“ — кричить і маширує.

Гей, гей, березо! Так це, чи не так?
Старее листя треба забувати,
Новее ж набувати — хочби як!
Хай тішиться нам Україна - мати!

1921

Роман Степ.

Згадка.

Кругом всечорна ніч і тишина таємна,
 Заводить лиш сова над трупами століть,
 Розносить їх кістки погорблена гієна,
 А ворон очі пє, а ворон мозок їсть!..

Минулись Святослав й Володимир Великий,
 Вже Ігоря стяги давно не шевелять,
 Заснув і Осьмомисл з полками на границі,
 Заснув Роман і спить Данило по боях!..

Борістен розбудивсь, зворушились пороги,
 Скервавились вогнем, перуном заревли...
 ...Знов втихнуло усе.., з козацької дороги
 Могили-кургани Богдана прокляли!

І ще раз ясний день. Прапори поле вкрили,
 Зрадів старезний Сян, прокинулась Кубань,
 Заграли сурми в бій, гармати заревіли
 Й замовкли,.. не затих лиш спомин тих змагань!

І знову чорна ніч і тишина таємна,
 Заводить знов сова над трупами століть...
 Змовчи! Не трупи ми, і вже не чернь насмна,
 Бо перед нами ясний шлях стоїть!

Анатоль Курдидик.

Бо є такі факти...

...Лани, лани!..

Далекі, розхитані, зелені — одним боком вперлися у буру смужку лісу на краю круговиду, а другим побігли під стріхи, що вистають зза обрію, під крила вітряка, що мов рукою кличе до себе...

Кілько тих жайворонів над скибами, що повітря аж дзвонить?

І що оце там, між головатими липами, випняло срібний спис-

назустріч небові — хіба це той лицар, про якого казки рибалки ген, аж понад Стиром і Стоходом, розказують?

Церква — кажете?

...Гей, Волинь зелена! Запашина Волинь!..

I.

Над Качанівкою вже давно збиралися хмари. Хмари йшли від Сталінського колгоспу, а в Сталінському колгоспі Петя Варюгін усе лихо робив.

Давніше того Варюгіна не тямилі. Притягнувся мабуть возом з косматою коровою позаду — як усі ці колгоспники — з брудними дітищами, але якось так незаметно, що люди й не завважили коли. І тільки вже тоді загомоніло по Качанівці Варюгінове прізвище — як він у Сталінському колгоспі за столом гупав кулаком лівої руки об дошку (на правій пальців не мав і так його від того й прозвали Качанівці кимаком), почервонів, нипав вічми та вигукував:

— Товаріщі! Ведь у Качанівці церкву буржуй Суйковскі ставив. Ведь ето буржуазное добро і конешно повинно належати до колгоспу!

На лавах диміло смердючими цибушками кільканадцять колгоспників, висунувши у задимлений простір картопляні, тупі обличчя й плювали кругом себе.

— Ведь землю Суйковського на колгоспи узяли. Дворище взяли, будинки — пачему ж мала б церква остаться в селі? Пачему?

Лава картопляних облич мрукнула.

— Як він вибудував своїми руками і своїми грішми — то не таке воно, як він? Як ви посадите дерево, как ви льох вибудуєте — не таке воно, як ви?

Волинь спокійна. Волинь — тихе плесо. Але як і в тихе плесо кидати каміння—то воно забурлиться.

І Варюгін плював, бив кулаками в стіл, грозив безпальною рукою, лискав вічми. І засниділі мозки його „ударників“ заворушили звоями, заговорили, загорілися.

— Нам нада гамазею на збіжжа! Ето буржуазное дело — і нада його строщіті! В ней кожний камінь, каждая цегла Суйковського — а Суйковский — буржуа!..

І забував Варюгін про те, що до Божих справ часом ніяке правило льогіки, параграф права, закон природи не підходить. Може й не знав про те взагалі, але по трьох тижнях у нього було вже готових тридцять помішників.

„Хрестоносний“ похід на Качанівку підготовлявся на найближчі дні.

II

Та Качанівці перечули. Старий Демко, якого рід дзвонарив від непамятних часів, на свою руку вдарив на тривогу.

Дзвін зойкнув дико серцем ободну крису і враз з майдану, з Підгір'я, з-за гори посипали кремезні, широкоплечі постаті під дзвіницю.

— Демку, що? Горить?

Але Демко не відповідав. Вівшись пальцями в мотуззя, розкинувши довге волосся на вітер — він присідав і підносився. І на руках в нього набігали жили ременями, а дев'ять дзвонів, розколюваних ще гірше, як Демкове серце, било простори рваними, важкими тонами.

— Демку! Стій! Що там таке?

Людей прибувало більше і більше, але старий не сходив. Старий дзвонив і як врешті кількох моторніших побігло на дзвіницю — то знесли дідугана майже на руках. Він зіпрів і задихався.

— Демку, а що ж ти так роздзвонився?

— Люди, люди! — почав старий, як поставили його на ноги. — Нам церкву хочуть одібрати!..

Стало тихо. Вітер віяв і станув.

В кількох сотнях голов не могло поміститися два слова: церква й одібрати і треба було хвилини поки впало звідкись:

— Хто?

— Вони — показав рукою Демко в бік Сталінського колгоспу — зайди оці. Кажуть, що церкви їм на гамазеї треба і що церкву ставив Суйковскі, а він значить, буржуй. І її треба так, як його поле — в колгосп! Оцю хramину, що ми двісті і тридцять літ ходили до неї!..

Він кричав одчайним, розсохлим голосом і голос губився в кудлатих головах старих лип біля церкви. Вони шуміли і застигли в нерухомі.

Якась галка летіла — і звисла точкою над товпою.

— Не дочекають! — ревнуло сотнями грудей.

Перший раз зродилося тоді в Качанівців полум'я в серці. І перший раз зрозуміли — хто ці зі Сталінського колгоспу!..

Дико випнялися довбневаті кулаки над юрбу. Почервоніли від наруги вилиці.

— Не дочекають!..

III

А через тиждень під церквою у Качанівці проти себе дві товпи: Тридцять — а на чолі їх Варюгін і сотень з п'ять з Демком.

— Розійтись! — кричали „міліціони“ не до нападаючих, а до нападених

Товпа спохмуріла. В зеленнх од жаху зіницях засвітилися білі іскри. Комусь хруснула рука — занадто стискав вила.

— Розійтись! — залунало гостріше.

Варюгінові в руках блистіла до сонця рубацька висока сожира. Побіля нього блимали келепи, пили, друки у зашмарованих руках. Над ними — картопляні обличчя.

До сонця сміялися лискучі багнети.

— Розійтись, бо стріляю!..

Вісім замків рухнуло шелепами. Люди скулилися в собі.

— Господи! — зойкнув хтось.

— Стрільай!

Назустріч людям вискочило вісім червоних вогників.

— Стрільай! — гукнув хтось понад гук. — Ти думаєш, я боюся за церкву смерти?

То був Демко. Решта товпи вже давно була поза загородами і шепотіла отченаші.

Демка обскочили багнети.

IV.

В двері загупали обухи й келепи.

...Десь за іконостасом Свята Тиша спала. І як двері підставили під важкі удари свої кремізні плечі, вона зірвалася, як птиця і почала літати по церкві, б'ючись об стіни та лементуючи, як на похоронах:

Гу-у-ув! Гу-у-ув!..

Од цього лементу (а двері були добрі й не подавалися) заворушилося обличчя святих на образах і дивно вслухувалися вони, мов колись це було, в катакомбах. І враз візантійські їх черти застигли з жаху.

Сонце скочило вікнами, розкинуло від шибок до долівки золотом мережані рушники, просило: „Втікайте! Оттуди!..“

Обличчя святих камяніли.

Аж враз двері перестали жити. В них хрупнуло щось, захропіло, трісло — і на церкву полетіли білі скалки з кедрини.

Святий Іван, що стояв на тетраподі, підняв руку, мов це було над Йорданом, мов просив: „Покайтесь! Приблизися бо время Його!“ — але вже було запізно.

Двері впали на церкву і хвиля картопляних облич, замарзаних гуньок, келепів, сокир хлюнула в отвір.

— Маєш! Є! Вже!..

Святий Іван спохмурнів, аж почорнів.

— Бий! Ламай! Гайда!..

І в руках у Варюгіна лиснула сокира, перетяла золоту смужку сонця і впала св. Іванові на коліна.

— Далой Петлюровец! Пашол в Америку!..

Святий дрогнув, сяйнув вічми і впав на долівку. Лежав обличчям вниз, витягнутою рукою погрожуючи долівці і землі, що породила таких червяків нужденних...

А через нього перескакували.

Виносили ікони, свічки, рубали іконостас, книги

І хтось до Варюгіна:

— Ти йому заїхав!..

— В самі коліна!

— Тягни сюди!..

...У віддалі ж тридцятьох кроків заходилися від плачу сивоголові дідугани й молоді, як калина дівчата.

Ех, як би так не ці багнети!..

V.

Зашкарубіло через рік велике горе. Притахло, як таборіві вогні. Десь часом — як на других селах дзвони грали — і як у Качанівці не відзивалися, то згадували:

— От тобі свята! Ні дзвона, ні церкви. Ех, Боже, Боже!..

І попід вії склом запече щось, а в серце одну за одною хтось шпильочки вбиває.

...Зашкарубіло через рік велике горе...

VI.

А в Сталінському колгоспі через рік про Варюгіна так собі перешіптували:

— І не краще?

— Ні! Ходив до лікарні, але ліки не помагають. Їздив аж у Харків — теж ні...

— А ви бачили, яке воно?

— Бачив. Ноги ні не попухли, ні не посиніли, тільки тверді мов з дерева. І над колінами рани: на лівій до кости, на правій менша...

— Мучиться?

— Просто, добийте каже. Кричить, веться, а завжди: січе хтось, рубає хтось...

Той, що слухав, хитає головою і ще тихіше:

— А Ященкові не краще?

— А ні. Сохне рука, уже як терен — така тоніська.

І знову хтось хитає головою і розходяться. Хотіли щось сказати, але пощо ж це казати — як вони знають, що це. Вони свідомі того, вони знають — але казати? Вони ніколи не скажуть...

VII.

— Евдоксю, хто це біля порога?

— Ніхто, Петя.

— Ев-до-ксю, хто це?

— Петя, нікого ж нема...

І справді. Нема. Вітер злюще шугає за хатою, поза стіною в сінях сновигають його посвисти, а лямпка блимає, аж підскакує.

— Евдоксю — а ходи сюди.

— Евдоксю — а подивись звідти.

— Евдоксю — і ти нікого не бачиш?

— Евдоксю — ти знаєш, хто це?

— Евдоксю — то він — пробі — рятунок — по мене, про-о-о-бі-і!

Вона близька божевілля. Не відповідає. Це вже третій день — остогидло відповідати. Усім остогидло. Ніхто й не приходить...

— Евдоксю — знаєш що?

— Евдоксю — я втечу...

Вона не каже нічого. Вона сидить задурманена і знає, що третій день роплять рани і третій день гарячка. На лівій до кости — на правій менша. Вона знає те. І ось вона не бачить, як він устає з постелі, йде до дверей сухий, зарослий, лянний — як живий прокляти і нагло:

— Евд... Евд.. Евд...

Тепер вона чує. Тепер вона паде біля нього на коліна. Він захопився руками за рани на ногах і закорчив так. І тільки очі вилазять з орбіт. І ворущить губами. Що ворущить?

— Святий Іван...

Оце все.

Посходяться та будуть пояснювати, що це він устав з постелі, а йому на ноги холод вдарив, продув такий. Або, що це ще з громадянської війни...

Але не знатимуть, що є справи, до яких ніяке правило-льогіки, параграф права, закон природи не підходить.

Зимна Вода, 10. 5. 1930.

Мері Стюерт Геттінг*).

Селі.

(Зі збірки американських оповідань про подружжя).

Як можна розв'язати загадку, котра не має розв'язки? Очевидно, всі загадки видаються неможливими до розв'язання, доки їх не розв'яжемо. А коли ходить про двоє людей, що любляться, то ніколи не можна передбачити, чи позірно найменший випадок не покажеться дуже важним в своїх наслідках — так важним, що будемо тямити про нього довгі, а довгі літа.

Селі, голубоока, з ніжним личком, жінка Карльтена Мая, мати двох кучерявих чуприн і одного „мацьопства“ сиділа в малім покою, освітленім огнем, що горів у печі, гляділа крізь вікно на скоро зростаючий зимовий сумерк, на заляті водою опустілі підміські поля, на безлисті корчі, що дрожали від нагального уливного дощу. Біля неї на малім столику стояла знімка її мужа; коли Селі дивилася на його енергійні уста і спокійні очі, кріпилася на дусі. Селі була занята розв'язкою своєї власної загадки.

Вона прислухувалася крокам батька, що ходив туди і назад по вузькім передпокою; від часу до часу відзивався він до неї сумним голосом:

— Не виглядає, Селі, так, щоби мала бути погода!

— О, думаю, що противно, випогодиться — відповіла вона, хоч цілком не мала такого переконання.

В який спосіб — питала себе з розпукою — вдасться їй намовити мужа, щоби по переході пішо пів милі від стації до дому в зимний дощ і сніг хотів іти з поворотом до міста? В тій далекій часті передмістя ніколи не було ніякої таксівки. Якжеж могла вона забути сказати йому, що якраз нині, а не завтра, (як то вони постановили перед тим) має бути той вечір, що його уряджує її батько? Зараз по другім сніданню старалася говорити з мужем телефоном, але телефон був зіпсутий. Була певна, що, коли його не упередить, то перші слова, які він їй відповість на її заяву, будуть:

— Іхати до міста нині вечором? Ти збожеволіла!

Ох! Його вимушена згода не вистарчить. Тільки вибух радості може вдоволити батька — того бідного батька, що приїхав

* Мері Стюерт Геттінг (Mary Steward Gulling) це одна з визначних сучасних американських письменниць.

до них на коротко з Полудня, де задля слабого здоров'я від часу смерті своєї жінки перебував в зимі. Зроблення приємності тим, котрих так любив, буде радувати його серце через довгі самотні місяці.

Батько Селі був то чоловік високий на зріст, з козацькою поставою; мав шпаковату, квадратову бороду і проникливі очі під сивими густими бровами. Старі друзі називали його полковником, але тут він був переважно знаний як батько Селі Май. Присутний, чи не присутний, був він завжди тим батьком, що в міру своїх скромних засобів, помагав, як міг, дочці та її рідні.

А той театр сьогодні вечором — дуже дорогі білети куплено в останній хвилині — і вечеря по театрі, все те мало саме на цілі справити приємність зятеви. Окрім Селі з мужем мав іти разом Гаверд і Елін Бравн — молоді кривняки Карльтена, що вступили до них на побут в переїзді до Флориди. Карльтен ще тільки здобував собі становище і з трудом удержував свою малу родину. На театри не мав грошей і замість білетів купував обува. У відношенню до полковника був завжди повний приятних почувань і за те той його дуже любив.

Полковник задержався перед дочкою і промовив неспокойним голосом:

— Боюся, що Карльтен не схоче піти другий раз в такий дощ

— Ох, він цілими днями сидить в покою — живо відповіла Селі. — А Гаверд і Елін так дуже втішаться — молоді люблять розривки.

— Так, так, то правда — зауважив полковник з усміхом і відвернувся, бо до покою увійшов високий чорнявий, флегматичний хлопчище, літ шістнадцять.

— Що скажеш, Гаверд?

— Думаю, що не піду хіба нині нікуди — коротко заявив Гаверд. — Здається мені, що нині я повинен зістати вдома. Я є перестуджений.

— То неправда, мамо — підхопив осмілітний великоокій Карлі, котрий прийшов з Гавердом. — Він каже, що має вже досить театрів. Хоче лишитися вдома і читати „Пса Баскервілів“.

— Якщо Гаверд перестуджений... — промовив полковник не звертаючи уваги на слова внука. Здоров'я було завжди найважливішим для полковника.

— Очевидно, радше зістань вдома, мій хлопче, рішучо зістань.

— Елін в кожному разі буде вдоволена — сказала Селі по

відході Гаверда і нараз урвала, бо побачила високу, струнку, убрану в пересадно коротку спідничку дівчину, з виразом зворушення на малім блідім личку.

— Що сталося, Елін?

— Ах, нічого, тільки... — Елін була в тім віці, коли взяти участь в родинній виправі рівнається смерті. — Так мені прикро говорити тобі і полковникові про те, але чую, що буду мати один з тих невральгічних болів голови і думаю... Здається мені... що я не повинна виходити в таку погоду, щоби не наражуватися.

— Ні, цілком природно, що ні — поспішно сказав полковник, помимо того, що чувся дещо занепокоєний.

В ніякім разі не повинна ти наражатися, моя дитино. Ні.

— Дуже мені є прикро, любий полковнику — зітхнула дівчина і кинула швидкий погляд на Селі, що понуро мовчала. Два білети змарновані, а полковник заплатив по сім долярів за кожний.

— Мале дівчатко Май зі стиртою кучерів на голові наївно додало свій осуд в справі Елін, яка бігла вже по сходах на гору.

— Елін казала Гавердови, що не хоче йти, бо нема там ніякого „sweetie“.¹⁾

— Ах, якщо Елін хотіла би мати троха цукорків — зачав живо полковник.

— Елін має на думці не цукорки, але молодих людей — пояснила Селі. — Менше з тим, татку любий, знайдемо когось, хто піде з приємністю.

Бурилося в ній серце. Було то цілком в стилю кривних Карльтена. Ніколи з ніким не чисилися.

Отже тим більше сам Карльтен повинен станути на висоті свого завдання. Спасенний помисл прийшов їй нагло до голови — помисл, що розв'язував відразу цілу справу. І чому не подумала про те скорше. Дощ щораз сильніше ударяв у вікна. Треба якось дістатися на ріг до Вейкфільда і зателефонувати до Карльтена, щоби зів обід на місці — всі би могли то зробити, коли би не мала дитина — і опісля всі стрінуться. Карльтен волів би вернути до дому і перебратися, але на то предложення згодиться напевно. Треба тільки так вийти, щоби батько не зауважив.

Коли бродила в калюжах, дощ дуднів по парасолі і по плащі Карльтена, в котрій убралася, а її думки вертали стало до хвилі, коли її муж виходив рано з дому. В житті подружньої пари, що любиться, кожний день є інакший. Часами радість любови по-

¹⁾ Sweetie — цукорки, ласощі, уживається часами в значінню „симпатії“ — молодого чоловіка або дівчини.

глиблюється, часами незначно зменшується; бувають дні, коли не відчувається ані припливу, ані відпливу почування, а одначе було би небезпечно, якщо би таких саме днів було надто багато. Бо є то так часто незамічуваний факт, що нема на світі більше вражливості істоти на зміни в домашній атмосфері, як муж американець, який не любить аналізувати.

Минулого тижня настрої вдома був дещо неприємний, внаслідок чого Карльтен виходив нині зрана так, неначе би хотів утечи від домашніх клопотів. Селі вичула то навіть в його пращальнім пошлунку.

Селі була тепер більше залюблена в своїм чоловіці, ніж десять літ тому, коли зачинали разом жити. Знала, що його любов до неї також збільшається. Що то значить бути неправду подружжям! Але нараз прийшло їй на думку, що в останніх часах була нудною й такою, що мучить, бо вимагала від мужа полагодження надто багатьох справ; і то від першої хвилі, коли приходив до дому, аж до хвилі, коли його покидав. Селі не хотіла би, щоби муж утікав від неї. Карльтен ніколи не відмовив її просьбам, хоч одного разу сказав, що в тих днях виїмково було багато праці в бюрі. Селі мала вражіння, що трохи від себе внутрішньо віддалилися. Дош сик її по обличчю і холодом переймав її серце. Коли почує голос мужа, буде почуватися краще. Карльтен скаже напевно: — „Перестань уявляти собі несотворені речі“.

Коли на голос дзвінка у Вейкфільда вийшов девятнадцятилітній Джим — син властителя — Селі прийшов до голови новий помисл.

— Ох, Джиме! Чи не хотіли б ви піти з нами сьогодні вечером до театру? Мій батько має два злишні білети.

Джим повернув заперечуючо головою.

— Дякую пані, але я є зайнятий в тій годині. Мама нема вдома.

— Хотіла би я зателефонувати, якщо можна — сказала Селі — Наш телефон зіпсутий.

Здавалося їй, що минули цілі години, заки централья получила з бажаним числом, але накінець...

— О, пане Тріюфіт, то ви? Говорить пані Май? Чи є пан Май? Що? Вийшов зараз по другім сніданню і сказав, що не верне до бюро? Чи не знаєте, де я можу його знайти? Мав піти в кілька місць. Ні, нічого важного, дякую вам. До побачення.

Вийшов і ходить ціле пополудне в ту страшну погоду! Як

сам він би висловився, будучи на її місці — треба було мати собаче щастя.

Зателефонувала до кількох знайомих, котрі могли би може піти разом вечором: один лежав в ліжку, а другий виїхав до Філадельфії. Даремно старалася замовити таксівку на вечір. Дбайливо положила гроші коло телефону за його ужиття і виїшла.

В дощовий вечір в місті мається принаймні веселу ілюмінацію, рясне електричне освітлення, повні розгону в світлі самоходи; є там рух, воля і життя! Але в далекій підміській дільниці дощовий зимовий вечір, то чорна розпука.

Сильветка схиленого під напором вітру мужчини була одинокою ознакою життя, яку Селі побачила в поворотній дорозі до дому. Одначе її дух боровся вперто з невдачами. Мусить знайти якийсь вихід зі ситуації!

Діти їли вечеру при малім округлім столі, під великим стінним годинником в їдальні. Карлі підніс голову і спитав:

— Що дідусеві сталося? Цілий час ходить і не хоче усміхнутися?

Полковник мав змучене обличчя і виглядав старо.

— Деж ти була? — спитав з неспокоєм в голосі.

Зайшла я на хвилю до Вейкфільда. Дощ не є такий страшний, як то видається, доки сидиться в покою — сказала неправду Селі.

Полковник випогодив своє обличчя.

— Саме й я так думаю. Що до мене, то не боюся злої погоди — ніколи я її не боявся.

Може бути, що Карльтен також так скаже. Коли Селі бігла по сходах до гори, зродилось в неї почування надії. Але через помилку отворила шафу Карльтена і... Ні, той день був рішучо фєральним! Коли Селі кинула оком до нутра шафи, відразу зауважила вона брак нових черевиків Карльтена. Вдяг їх, коли виходив до міста. В тім факті крилася трагедія. Карльтена болів малий палець на лівій нозі. Якщо черевик, що очевидно не повинен був бути надто тісний — був дрібку за обширний, малий палець зісовгувався і всувався під інші, котрі при кожнім кроці його натискали і спричинювали прямо муки. Якщо Карльтен ходив ціле пополудне в тих черевиках...

Її любляче серце наповнилось милосердям і співчуттям. О, ні! Не буде могла просити його, щоби зробив ще хоч би й один крок. Пригадала собі нагло, як одного разу підчас ходу по леді упала і ударилася в коліно, а Карльтен ніс її цілу дорогу до дому. Пригадала собі всі тяжкі хвили, в котрих завсіди приходив

він їй з поміччю. Ні, не посвятить його тепер для нікого! Якщо батько буде розчарований — щож вдіяти! Постараюся винагородити йому те розчарування своїм товариством.

Убиралася з поспіхом. Тепер лишається тільки одно до зроблення: мусить вона розмовитися з Карльтемом, заки він зобачить полковника, щоби запобігти принаймні тому ударові, котрий могли би завдати перші слова мужа — слова, повні перестраха, здивовання і протесту.

Коли клала до ліжка своє немовля, притулила міцно до себе тепле мацьопство — одну свою потіху в тім важкім, здається, безконечно довгім дні.

— О, ти вже убиралася, як бачу — сказав полковник і при тім зітхнув. — Мій Боже, здається мені, що ще більший дощ падає. Карльтемові, трудно буде вийти знову, а ти не схочеш іти без нього. Як знаєш, добра, хотів зробити вам приємність, але, думаю, треба буде зрезигнувати з того проекту.

— Цілком ні — відповіла Селі з вимушеною веселістю. — Змарнувати білети? За ніщо в світі!

Підійшла до фронтових дверей і глянула на вулицю. Полковник пішов за нею. Оминула його і зійшла на партер, щоби виглянути незаметно чез двері від пивниці.

Де ти є? Ходи тут на гору! — закликав полковник.

Розпочалася гра в піжмурки! Селі з полковником стояли на чатах, бо кожне з них хотіло перше побачити Карльтена. Селі бігала з гори в діл, уникала зустрічи з батьком і розтручувала дітей, що крутилися їй біля ніг.

— Не подавай ще обіду! — сказала до служниці Меджі.

Елін Іла в своїм покою і пробувала новий крем на красу щери. Гаверд співав над „Псом Баскервілів“. Полковник ходив туди і назад по передпокою і що хвили відчиняв двері, щоби виглянути на вулицю. Селі з розпукою в душі стояла в мокрім переході на долині. Чи той Карльтен ніколи не прийде?

Нарешті з-посеред темноти несподівано показалася його постать. Замикав парасоль і йшов в напрямі сходів. В руках мав повно пакунків.

— Ох, Карльтен, Карльтен! Ходи сюди. Долішнім входом.

Намацала його руками в темноті і притягнула до себе.

Діткнення його приємного тіла навіть через мокрий плащ справило їй полекшу, хоч вичула деякий опір з його сторони; був він доказом, що байдужність, яка панувала між ними в останніх днях, триває ще даліше.

— Що сталося? Ходім в хату.

— Ні, ні, зажди хвилию. Мушу з тобою поговорити так, щоби батько не чув. Є він на горі і жде на тебе.

— Ну, то скажи скоро. Ходив я ціле пополудне в тих пекольних черевиках. Мій палець...

— Ох, знаю, любий! — зачала говорити поспішним шепотом.

— Хотіла я з тобою розмовитися телефоном, щоби тобі пригадати, що то сьогодні є вечір, який уряджує батько — той вечір, який він плянував і обдумував цілими місяцями — а не завтра, як ти гадав.

— Сьогодні! О, до чорта!

Став і глядів на неї з недовірям. Відчиненими дверми падав на них луч світла з дому.

— Но, в таких разі можете не числити на мене. Не хочеш хіба, щоби я йшов ще раз тепер до міста. — В його голосі чулося обурення.

— Ні, ні, любий, але не говори так голосно. За ніщо в світі не хочу, щоби ти йшов знову тепер до міста. Дуже мені тебе жаль. Але... але... — голос відмовив їй послуху. — Прошу тебе, не говори в такій спосіб з батьком. Якщо би ти міг сказати щось такого — сама не знаю що — що робило би вражіння, немов ти сам є дуже зажурений, батькові було би лекше. Нинішній день був такий страшний. Гаверд і Елін показують каприси — не хочуть йти; не можу найти ніякого аматора на їх білети і батько так боїться за тебе. Не вмію тобі сказати, як він є зажурений тою погодою.

— Ходім до хати — промовив муж і поклав пакунки на підлогу. Тут є кава, вудженна і помаранчі.

Для Селі цілий світ зацікавив без руху. Її мале, звернене до нього личко було бліде і скорчене; в очах малювався перестрах. Так саме виглядала вона в ніч перед народженням немовляти.

— Но! — відізався лагідно Карльтен, коли схилився і поцілував її. Не переймайся так дуже дурницею!.. — Перервав, держучи руку на її рамени, бо почув дрожачий голос полковника що кликав з гори.

— О, Карльтен, Карльтен, чи то ти нарешті?

На голос трагічного тону в тім голосі, Карльтена огорнув пострах. Опала йому шока, оглянувся довкруги неначе би хотів утічи. Але його зір ще раз стрінувся з очами Селі, і вигляд його обличчя змінився в одній хвилі. Затиснув уста з чертами

резигнації. Здавалося, що доброта лучами бє з його очей, коли відповів:

— Но, а з звідкіля знаєш про те?

Селі відітхнула. Завжди, коли тільки потребувала його помочі — поміч та з'являлася. Обіймив її руками і обоє пішли сходами на гору, де ждав на них високий, стрункий, старий чоловік.

— Карльтен, мій ти бідаку! Не будеш хотів виходити поновно!

А хто би там звертав увагу на такий малий дощ? — відповів зять рішучим голосом. Думаю, що якраз в такий вечір найкраще є виїти кудись для розривки.

Якщо би ви могли бачити обличчя батька в тій хвилі!

— Що я чую? продовжав Карльтен — є два злишні білети? Мушу скинути з себе той черевик, бо він мене замордує? Таксівки очевидно нема. Зараз все уряджу. Будь спокійна Селі, не підупішки — не міг би я йти.

Перервав, не могучи зловити віддиху, бо Карлі і Мейзі кинулися до нього на привитання.

— Но, діти — дайте спокій татусеві. Мушу йти до телефону.

— Телефон зіпсутий — охнула Селі.

— Вже направлений. Прошу Мавитейн 16—70. Гальо,.. Чи то пан С. К. Ввотс? Слухай, Скватті... говорить голова United Goldfish Creamery Association. Так, я думав, що пізнаєш мене по голосі. Пані дому все ще неприсутна? Що робите нині вечером, ти і твій брат? Думав я, що ні... Є така справа: чи ваш самохід може нині приїхати до нашого дому, а опісля на стацію до потягу 7:30? Добре! Їдемо до театру. Полковник фондує, є два білети до відступлення... Полковник є графом, щоб ти знав... ага. Так, дощ падає... Хочемо висісти на Арарат. Чи ти і Джім маєте охоту? Питаюся про те з причини самоходу, розумієш?... Селі є перестрашена. Що говориш? Завезете нас просто до міста? О, то забагато! Но, добре, будемо ждати.

Відвернувся до жінки і сказав:

— Менше про обід, одинока річ, котрої бажаю — то перебраться і випарити ноги.

Вечір вдався надзвичайно. Не тільки dlatego, що веселі знайомі завезли всіх самоходом просто до міста, що грали „Рана мого серця“, що батько, любий батько, аж яснів від радості, сидів поміж Селі і Карльтеном і пильнував, щоби жадна подробиця гри не уйшла їх уваги — але dlatego, що крім всього було ще глибоке внутрішнє вдоволення і велика гармонія, яку могли

зауважити навіть люди, невтаємничені в причини такого настрою.

А що до вечері в „Бамбуля“... Але пощо входити в подробиці? Полковник ніколи нічого не робив тільки до половини. Як висловився Джим: — „Ох, мій дорогий! То було їдження!“ — Селі робилося сумно, коли пригадала собі Елін, яка стояла біля паркану і дивилася на відїзд товариства, але старалася здусити в собі то почування. Елін повинна мати научку.

По повороті до дому — через цілу дорогу всі хором співали, а бас батька зливався з голосами молоді — Селі склонила голову на грудь мужа і промовила:

— Не знаю, як ти то робиш, але ще ані разу не зробив ти мені розчарування.

— То є напrawdę велика думка! — відповів муж і, пригортаючи з ніжністю свою дружину, пестошами висловив те, чого не доповів словами:

— І ніколи не зроблю!

(Переклав П. Іс.)

Петро Коструба.

Патріотизм землі.

(Нові мотиви у творах Василя Стефаника).

Воєнна хуртовина, що рокотом гарматніх громів перелетіла по наших землях, найшла широкий відгомін у літературній творчості. Від перших поезій Пресової Кватири У. С. С., аж до найновіших повістей останнього року, скрізь находимо мотиви, сяк чи так зв'язані з воєнними подіями.

Не бракує їх і в Стефаника.

Автор, що так пильно прислухувався до всіх голосів людської душі, не міг не доторкнутися тих глибоких перемін, які викликала у психіці галицького селянства світова й визвольна війна, так як і не міг поминути мовчанкою нової гекатомби терпіння, яку вона з собою принесла. Вразливе око обсерватора нотує факти, а творчий дух поета перетворює їх у безсмертні картини.

Так повстали нариси збірки „Земля“.

Залишився в них автор вірним своїй методі творення. Як в давніших його писаннях, видимо тут у мініатюрних образах

представлені духові переживання людини, схоплені з фотографічною просто вірністю й майже різьбарською плястикою. Як і досі, находимо той строго відмірений стиль, що ніколи ніодного зайвого слова не кине. І той суворий реалізм у відтворенні життя, що межує з песимізмом натуралізму.

Той реалізм проглядає і з „*Діточої пригоди*“, і з „*Пістунки*“ і з „*Синів*“, пробивається в зазначенні конфлікту світоглядів діда Гриця й його дітей, і загалом у змалюванні психіки дієвих осіб із повною життєвою правдою — без тіні ідеалізації. Але при повному бракові *ідеалізації* — ціла збірка пронизана одною великою *ідеєю*, що ярко відріжняє її від плодів безідейного натуралізму.

Ця ідея, що золотою ниткою тягнеться через нариси „*Вона — земля*“, „*Марія*“, „*Сини*“, аж до „*Діда Гриця*“ — це патріотизм. Не відірвана від землі, привязана до зверхніх акцесорій національна романтика, але вирослий із землі й цупко закорінений у землі патріотизм.

„Послідний раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну. — За яку Україну? — А він підоймив шаблев *груду землі* тай каже: *Оце Україна*, а тут — і справив шаблев у груди — отут її кров; *землю нашу ідем від ворога відбирати*“.¹⁾

Цей простий і ясний аргумент промовив просто до серця неосвіченого батька-селянина, бо він почув у ньому те, що йому було найближче духом: *голос землі*:

„Як та його шабля блиснула тай мене засліпила. Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і єго на це діло; він дужий, *най вас обох закопаю у цу нашу землю, аби воріг з цього коріння її не виторгав у свій бік*“.
(„*Сини*“).

І коли Максим раз порозумів потребу жертви для землі в нього не стало місця на ніякі дальші вагання. Простолінійний і твердий, якби викутий із одного кусня криці, Максим привик ходити простою дорогою, без закрутів, але й без вороття. Тож те саме поручає синам, коли їх у бій виправляє:

„А як я їх скидав на колії, том сказав: Андрію, Іване, *взад не йдіть*, за мене памятайте“.

І сам він, навіть думкою, ніколи „не піде взад“, не пожаліє тієї найбільшої жертви, яку зложив на вівтарі рідної землі. Його

¹⁾ Підчеркнення всюди мої. П. К.

мука душевна зазначилася лише в його поведінці на-зовні: відколи втратив обох синів, Максим завжди галасував, лютився і кричав, скрізь: на полі й у селі, на коней, на людей — і на себе самого. Але не видимо ніякого психічного заломлення, ніякого жалування сповненого вчинку. Зосталось лише терпіння, з яким дужається цілий час залізний Максим, і горда свідомість вартости принесеної пожертви:

„Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:

— А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з своїм сином по середині, а коло тебе Андрій та Іван по боках...
Ти дала сина одного, а я двох“.

Цей образ батьківського терпіння доповнює новеля „Марія“, що змальовує переживання матері з того самого приводу. Марію, селянку, що при байдужому становищі чоловіка вивчила „своєю головою“ трьох синів, захопила війна.

„А як настала війна. То оба старші зараз зачали збиратися — а найменший не хотів лишитися. Лагодила їх цілу ніч у дорогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити. А як начало світати, на зорях, як побачила їх, що сплять супокійно, то й сама заспокоїлася. Сіла біля них у головах, гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і — в той час посивіла“.

Але Марія — жінка. Вона не має й не може мати такої гранітної сили, як Максим у „Синах“. Тож, мимо зрозуміння потреби пожертвування, в її душі родиться конфлікт: материнська любов бунтується проти тієї України, що забирає її діти, вона хоче лишити собі бодай одного, бодай найменшого:

„Що крок ступила, то все надіялася, що котрийсь зі старших обернеться до неї й скаже:

— Мамо, лишаємо тобі найменшого на поміч і потіху“.

А коли ніодин не сказав того слова, сива стерня придорожна підшепнула Марії злочинну думку:

— „Таж вони зреклися тебе; паничі забули мужичку...

Гірка капелька просякла з її серця і втроїла її відразу.

...Виймила з рукава ніж і сказала: найменший, Дмитро най лишиться, а ні, то закопаю зараз у себе ніж. Сказала се і сейчас зрозуміла, що перетяла тим ножем світ на двоє: на одній половині лишилася сама, а на другій — сини тікають геть від неї... І впала“.

Але згодом, коли пробудилася з безтями, вона зрозуміла, що вона не в праві, що якесь вище право було на боці синів.

Вона зривається, щоби направити заподіяне, і кличе наймолодшого, що залишився біля зомлілої:

— „Біжім, синку, за ними, абим їх здогонила, най мені дурній мужичці простять. Я не знала добре, я невинна, що моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти“...

І тут, *mutatis mutandis*, находимо те саме поставлення справи, що в „Синах“. Інша обстановка, інший відтінок терпіння, але вирішення проблеми те саме: спір із материнською любов'ю виграє — Україна.

Не інакше становище займає й „Дід Гриць“.

Дід Гриць — не сучасного покоління постать. Оглухлий, присліпий, сучасник Франка й Павлика — жиє тепер лише споминами того гуртування до боротьби за народне право, яке переживав під їх проводом. Відчужений від дітей, що потонули в буденщині, він тими споминами розгрівав молодечі душі внуків, запалював їх тим вогнем, якого грань тліла ще на дні душі діда. А як прийшла війна, то „... всі... яких ми вігодували і що їх Франко навчив, зробили одну коенду українську, а коенда каже, має бути Україна“. Тай тоді:

— „Внуки пішли, а я ще і внуку відпровадив, аби в шпиталях ходила за хорими. Ані одно не вернуло. Стара здуріла, мене лихословила, Україну проклинала. Ходив ти, каже, ціле житє по вічах тай діти заказив, тай пустив їх стрімголов. А діти нібито нічого не кажуть, обминають, що я кости їх дітий порозкидав, по всему світу“.

І сидить дід Гриць самотний, дивиться на світ довкола себе — і все розуміє. Розуміє він і вибухи розпуки своєї жінки й мовчазний докір синів, що втратили своїх дітей. Він це все розуміє й оправдує, але про те він має непорушну свідомість правильности власного становища. Бо коли згадує той час, коли „була Україна“, то каже: „Хто цього часу в нас не видів, тому Бог, видко, ласки не вділів“.

Лише тривожить діда думка про майбутнє: „...боюси, що як вже буде по міні, то мої діти пообдирають стіни, та Шевченка, та Франка, та всіх наших, вони повикидають на під. Вони їм діти помордували, вони на них дивитися не годні... Цей малий внук, він би ще пошъинував моїх приятелів, але де йому ще до сили“.

І щоби захоронити свої святощі від знищення, дід Гриць лишає заповіт:

— То як мої діти не схотіли би пошъинувати моїх *святих* ¹⁾ то купіт шкірену шкатулу та покладьте їх мені

¹⁾ Це підчеркнення від автора.

на грудь. Кажуть, що *шкіра не гниє віками*. Та ще одну просьбу маю. Лишаю букату поля на кого вже ви тепер скажете, аби, як будут згортати кістки наших стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвіте наша земля”.

У цьому реалістичному малюнку ще й зачеплена *проблема покоління*. Живуть разом представники їх трьох: діди, батьки і внуки. Дід Гриць — представник вимираючих дідів, що переховали національну традицію й передають її внукам. Його сини — це сучасне старше покоління: їх душі заломилися під тиском воєнного лихоліття й родинних трагедій — і вони, знеохочені, дбають лише про виживлення себе й тих дітей, що ще їм залишилися. Третій тут репрезентує малий унук діда Гриця: вони неторкнені черваком зневіри, плекатимуть залишену дідами традицію, пошанують їх святощі, а коли прийде слухний час — піднімуться до чину.

Оце декілька нових мотивів у Стефаниковій творчості. Не залишаючи давної маніри, у таких самих, до останніх границь можливо стиснених коротких нарисах, де з кожного речення бухає ціла повість, письменник показує нам нові форми психічних переживань, розкриває нові сторінки душі українсько селянина. І ці нариси зв'язує одною ідеєю, даючи нам приміри справжнього патріотизму, на яких стільки разів в останніх роках здобулося українське селянство. Не патріотизму пози, але патріотизму жертви, не патріотизму фрази, але патріотизму чину. І ця ідея, це ще один самоцвіт, докинений Стефаником до тих жемчугів, якими він уже збагатив був скарбницю української літератури.

А подає нам поет те все багатство у простій і безпретенсіональній формі, але з питомою йому силою експресії. Його прості речення немов обухом б'ють по голові — промовляють до серця сильніше від найдобрішого патосу.

В. Юрченко.¹⁾

Система більшовицької агітації та пропаганди.

На радянщині дуже поширеним є твердження, що більшовицька влада тримається на ГПУ й агітації. Це — глибока й безперечна правда в обох випадках. ГПУ вславилося нечуванним у світі й історії кривавим терором, що вбив усякі пориви мас до свободи, а агітація й пропаганда задурманює несвідому частину бідноти й робітництва, не даючи їй змоги оцінити дійсний стан речей та зробити правдивий і належний висновок.

Ні одна в світі держава не скористала так з засобів агітації й пропаганди, як більшовики. Вони її зробили велитенським знаряддям державно-політичного впливу й поступу. Не будь агітації — цього морального батога - побудника, цього освіжаючого й підносячого току, — комуністи давно вже розклалися б у великих непосильних труднощах хронічної матеріальної кризи та ідеологічних розбіжностей; навіть у найбільших ентузіястів —борців соціалістичного ладу розбився б запал об мури сірих буднів — всезагальних злиднів, щораз маліючого пайка та зростаючих стогонів-проклонів мас. Але дійсність притушовується, підсолоджується й підноситься пишними словами, овіяними надією на золоте завтра, на розкішне майбутнє „соціалістичного раю“. І тут агітація й пропаганда всім комплексом свого адміністративно-державного впливу справляє геніяльну роль облудника: одним — сміливішим вона зціплює язика, стаючи сама референтом-інформатором подій дня; других деморалізує, знеохочує до державно-громадського життя; третіх — менше свідомих, тих, що без опору й власного критерія йдуть „за чужим розумом“, спокушає „майбутнім раєм“, „прекрасною ідеєю“ й кидає їх в обійми диктатури, в лави активних поборників соціалізму.

Не диво, чому комуністи оцінюють агітацію й пропаганду не як побічну інтелектуально-культурну ділянку та другорядну функцію, а як важливий і невідмінний чинник у структурі всього радянського апарату, рівновартісний з найсерйознішими організаційно-оперативними й виробничими завданнями, як плян п'ятирічки, питання індустріалізації, колективізації та інше і навіть більше: де не можна зреалізувати матеріально-виробничих плянів-намірів,

¹⁾ Автором цієї статті є автор відомої недавно виданої книжки „Шляхами на Соловки“, очевидець більшовицького раю, колись більшовицький працівник саме в обговорюваних ним ділянках: агітації й пропаганді.

там комуністи намагаються розвинути агітаційні операції, щоб розбурхати й нахилити настрої-уподобання мас до новопоставленої справи.

Агітаційна робота більшовиків іде в двох напрямках: з одного боку обслужити потреби дня, ознайомити масу з буденною роботою й витворити прихильні настрої до неї; з другого — прищепити масі більшовизм, поглибити соціалістичну ідею та виховати громадянина-комуніста. Ці два моменти у більшовиків виступають під назвою агітації й пропаганди. Прибрані в трівкі форми, переводжені від імени уряду, вони послуговуються найріжнороманітнішими силами й заходами організаційно-матеріальними й методичними.

Замітна перш надусе сума асигнувань на агітацію й пропаганду. Незважаючи на матеріально-бюджетову скруту, більшовики дають на цю справу безперечно й незрівняно більші суми, як будь-яка інша багата й високо-культурна країна. Асигнування з кожним роком ростуть, мобілізуючи всякий зайвий державний та громадський гріш. Кожна установа, підприємство, завод, товариство, при укладанню свого річного бюджету, виділяють не менше 10% на культроботу (це зн. на пропаганду). В державному бюджеті в 28—29 році асигнування на агітацію офіційно виносили 600 мільонів карбов. (14% всього держ. бюджету). Ця сума значно збільшується, коли до неї додати всілякі позабюджетові асигнування: на численні непередбачені плянами державні курси, зїзди, кампанії, на видавання різних брошур, метод-листів, відозв, плякатів, культурне самообкладання, місячники, допомоги, членські вкладки (кожен член спілки, урядовець мусить бути членом культосвітньої організації й платити членські вкладки), законні відрахування 1½% від платні на культфонд, періодичні стягнення (навіть тоді, як люди женяться, їдуть залізницею, наймають робітника, купують річ — плати на культфонд). Все асигноване, пожертвуване, відраховане й вициганене — становить копійку кругленьку. Якже додати жажливо велитенські суми на закордонну пропаганду, на видавання тьми різних ніким нечитаних рептілок, журналів, агітаційних агентів, осередків, різних делегацій, представництв на закордонному дипломатичному „поприще“, — то дуже ймовірним є, що весь кількамільярдний сільський податок разом з ліцитованими селянськими ряднами, єдиною корівкою та останньою одежиною йде на агітацію й пропаганду.

Органи агітації й пропаганди мають у своєму розпоря-

дженні великий і добре сконсолідований апарат. Його структура уложена так, що, починаючи від Москви аж до села, хутірця, підприємства, всяка комуністична директива має гарантовану змogu до точної й пильної реалізації. Агітація й пропаганда провадиться від імені партії та переважно її силами. Деж вона не має свого безпосереднього впливу (нема партійного осередку — партосередку), ці функції передаються радянсько-громадському апаратові. При ЦКІ, ВКП та при ЦК КП(б) є агітаційно-пропагандивні відділи (агітпропвідділи). Вони керують всією агітаційною та політично-освітньою (політосвітньою) роботою — безпосередньо серед партійних організацій та через органи Наркомосу (народній комісаріят освіти) політосвітньою роботою серед безпартійних мас. Від них ідуть окрагітпропи (окружні), райагітпропи (районові відділи) та сільські агітпропорганізатори. Така сама система організації агітпропроботи в комсомольських осередках, що у всьому й суворо підлягають директивам партійних агітпропів.

Радянсько-громадський політосвітній апарат збудований строго в централістичний спосіб. Завжди контрольований і в усьому залежний від партійних агітпропвідділів, він виконує агітаційні завдання не гірше, як партійний апарат. Структура державно-громадських політосвітніх організацій така: Главполітпросвет (Москва), Головполітосвіта (Харків), Окрполітосвіти при Округових Наросвітах (відділах народньої освіти), райполітосвіти, сільські сельбуду (селянські будинки) в більших селах, хати-читальні в менших селах, червоні кутки на віддалених околицях села, по хуторах та клуби на підприємствах і в містах. По лінії робітничо-професійних та службових організацій структура політосвітніх закладів така: культвідділ при ВЦСПС (всесоюзна центральна рада-совет професійних спілок), культвідділ при ВУРПС (всеукраїнська рада профспілок), культвідділи при ОРПС (окружних радах профспілок) та філіях окремих спілок, райкульткомісії при Райкомах (районових комітетах); клуби при більших підприємствах та червоні проф-кутки при менших підприємствах.

Апарат культосвітніх організацій створено так, що нема ніякої межі між поняттям громадського і державного урядування. З центру до району вони цілком державні, а в селі й на підприємстві для ока маси мішані й плутані: на селі є сельбуд, хата-читальня, червоний куток — а поруч них культсекція сільради (сільського уряду); на підприємстві є клуб — а нарівні з ним культ-бюро партосередку. Ще й досі комуністи не сказали тут твердого слова: чи сільрада є повновласний хазяїн сельбуду

— за статутом громадської і незалежної організації, чи сельбуд сільраді зовсім не підлягає; чи клуб є суспільна культосвітня організація — чи це лише арена для комуністичних агітаторів. В управі клубів та сельбудів застережено оригінальний „громадсько-демократичний“ принцип: рада клубу й сельбуду вибирається з членів (правда, під пильним нажимом партосередків), а завідувача — фактичного й платного керівника громадською організацією призначає райінспектор політосвіти; дуже часто цей надісланий господар буває з іншої нації, не знає культурних нахилів та потреб села і чинить лише так, як наказує йому районове начальство.

Слід підмітити, що більшовики вміють створити потрібний собі апарат. На відповідальних політосвітніх посадах у них сидять тільки комуністи: агітацію й пропаганду вони оцінюють як дуже відповідальну, кваліфіковану роботу й підбирають на неї кращих своїх працівників; грамотна політично (в марксівському, звичайно, комуністичному дусі) особа, добрий оратор, мітінгант — це шановні радянські професіонали, що мають славу, почет і добрі гроші. Радянські пропагандисти — це своєрідні „червоні апостоли“ в містах та „радянські дячки“ по селах. Матеріальний стан пропагандистів з кожним роком поліпшується: платня сільського комсомольця, що, крім „азбуки комунізму та політмінімуму“, нічого не читав, а має два-три роки початкової школи та добре клепаний на радянському ковалі язик, — його платня перевищує утримання кваліфікованого вчителя. Такому „хльосткому на слові“ комсомольцеві стелиться буйний шлях кар'єри: його пошлють на кількамісячні курси, настанять верткий язичок матеріалізмами, діалектиками, опортунізмами та іншими модно-радянськими ізмами, із нього вийде патентований професіонал — пропагандист, що сіятиме зерно ксмунізму та проповідуватиме соціалістичну культуру з округової, а далі й з центральної трибуни.

Крім сталого апарату, що провадить постійну працю серед організованих територіяльно та неорганізованих мас, комуністи ведуть ще й часову, епізодичну пропаганду, як політосвітні тижневики, місячники, кампанії культюглядів легких кавалерій, культзмички, „переклички“ та культшефства. Особливо розвинуте останнє. Більшовики не задовольються пляновою апаратною роботою. Вони вигадують ударні прийоми, кидаючи агітаційні сили в нові умови, і вносять елементи змагання, запозичень, культурного взаємовпливу. Завод, партійний осередок, чи профспілка бере культшефство над якимсь селом; міцніший сельбу-

динок стає культурним шефом над бідною матеріально й на культурні сили хатою — читальнею; відкривається, прим. нова хата-читальня чи сельбуд; запрошують ініціатори почесним членом якусь фабрику, товариство, спілку чи особу (завідувача, голову чи взагалі відповідального комісаря). Запрошений почесний член, ради слави й обовязку, приїжджає, привозить, звичайно, подарунків, наговорить силу соціалізмів і візьме на свої комісарські плечі відповідальність за хату-читальню. Індивідуальне культшефство — це велика приваба комуністичного самозадоволення й ознака самопожертви та участі на фронті „культурної революції“. Тому шеф старається з усіх сил „поставити на ноги“ свою хату-читальню. Він підтримує її матеріально, закупляє книжки, навідується сам, накручує управу, а ці раді старатись, щоб не червоніти перед почесним. Часто колективні шефи приїжджають на село цілими бригадами: дарують селу бібліотеки, часом кіно-апарат, зразкову стінгазету, гроші на „культнужди“, зате ж накрутять управу хати-читальні та поставлять перед нею „культвимоги“: і церкву закрити, і колектив організувати, і податок на 100% виконати, і ще цілу низку інших. Нагудуть не менше й селу, бо на зборах виступає 10 — 20 промовців на найріжноманітніші „соціалістичні“ теми. Запальні оратори не знають села, не бачать його злиднів, бють лише на темноту сільську ти рекомендують заходи за рецептом партійних постанов, за фанатичними розписуваннями з літератури та з засади власних „пролетарських міркувань“.

Вся культробота на радянщині є по суті агітація й пропаганда комунізму. Самі більшовики називають її політосвітою. Але другого елемента — освітнього в ній дуже мало. Зміст роботи клубів, сельбудів пересякнутий суворо політичним духом: на першому місці завжди й усюди стоїть політика, політ-гурток, політичні реферати, політичні події тижня. Від неї починається, нею й закінчується, про щоб не говорилось: чи про походження людини, чи про спортові вправи, при про посадку помідор. Керівники агітпропів та політосвіти ставлять вимогу: кожний громадянин повинен бути політично письменний, свідомий марксист, а керівники політосвітніх установ та радянський актив має бути мужем—політиком, інструктором, агентом влади й партії. Пропаганду в масу, бамбардувати її щоденними завданнями, вбивати їй у голову, у побутову поведінку комуністичні погляди, ідеологію, соціалістичне розуміння — такі кличі лунають в політосвітній праці вже кілька літ. Один з визначних народніх комісарів Укра-

Тни Затонський на всеукраїнському зїзді політосвітніх робітників 1928. р. повчав округових керівників політосвіти: „Треба усилити пропаганду соціалізму рішуче на всіх ділянках, на кожному кроці; треба ефективними заходами пропаганди, фактами, числами, образами тягнути селянина до соціалізму; треба його переконати, що за соціалістичного ладу навіть свиня буде рясніше пороситись, а соціалістична курка нестиме частіше й більші яйця, як курка буржуазна“. З такою настановкою і без жадних відступлень провадиться політосвітня праця.

Слід підкреслити, що вона визначається строгою пляновістю й ударністю. Большевики взагалі добрі плянізатори. В той час, як 90% їхніх виробничих плянів провалюються, в агітації й пропаганді навпаки — удається найбільше. Складання кварталних плянів пропаганди та місячних календаризованих увійшло в большевицьку практику від партійного центру до сільського партосередку. Ще за місяць наперед Москва друкує, що за наступний квартал треба „популяризувати, поглибити, висвітлити серед активу, маси партійної, безпартійної, жінок, молоді, в гуртках, школах, на загальних зборах“. Вищі директиви деталізуються й льокалізуються в Харкові і розписуються по округах. Ці в свою чергу надсилають до агітпропів Райпарткомів, а останні надсилають докладні завдання сільським партосередкам, а разом з Райінспектором політосвіти подають пляни сельбудам та хатамчитальням, червоним куткам і клубам.

В плянах розмежовується завдання постійні, епізодично-кампанійські й поточно-агітаційні, календарні революційні свята та інш. В них зазначається конкретно, які проробити кампанії (прим. з господарського податку, зїзд партійний чи радянський, плян індустріалізації), улаштувати свята, збори, засідання, а на них прочитати доповіді, лекції, реферати (подається теми), перевести політсуд (дається тему зміст), похід, виставу і т. інш.

Методика політосвітньої роботи поставлена досить добре. При округових та центральних політосвітніх установах існують методичні кабінети (лябораторії), де студіюють теоретично й практично питання агітації й пропаганди, вишуковують найкращих форм, метод та методичної техніки в політосвітній роботі. Кабінети розробляють методичні вказівки, методлисти, якнайкраще переводити окремі форми роботи. До кварталних плянів та місячних завжди додається методвказівки як поради до реалізації плянів. На цю писанину витрачається ризи паперу, не шкодується коштів. І не надаремно: сільський, ледви письменний

індивідуальности. Ця індивідуальність, тобто національна, а не етнографічна, чи провінційна окремішність, це продукт історичного процесу соціального життя даного колективу — це твір, формація історії, як кажуть одногласно всі дослідники національного питання.

Алеж творами історії являються всі взагалі форми людського співжиття, яких поза питанням часу помислити не можна. Твором і формацією історії єсть не тільки нація, але й політична партія, професіональна спілка, співоче чи наукове товариство і т. д. Мало того — твором історії єсть однаково як і те, що єднає людей, так і те, що їх розєднує, — однаково, як народження, життя і розвиток нації, так і її руїна, занепад і смерть.

І коли під поняттям нації розуміти зовсім окремий і індивідуальний, живий і життєздатний, з покоління в покоління переходячий твір людського співжиття, то нація єсть формацією не тільки взагалі історії, а історичного наростання і розвитку серед певного етнічно-відмінного людського колективу іменно конструктивних, а не деструктивних, іменно організуючих, а не руйнуючих політичних вартостей. Витворювання і здійснювання оцих політичних конструктивних вартостей — починаючи від якоїсь політичної організації, обєднаної одною національно-політичною ідеєю і кінчаючи найвищою формою національної організації: національною державою — має на меті усвідомити і зорганізувати даний людський колектив, звязаний механічно певними вродженими йому рисами подібности і одним стихійним іраціональним хотінням, в одну органічну, свідому себе цілість, що вже свідомо бореться за своє існування, за свій розвиток, за здійснення свого вже усвідомленого спільного національного хотіння.

Доки такий людський колектив фізично існує і доки він на підставі оцієї вродженої йому зовнішньої подібности, на яку складається звичайно розговірна мова, спільна територія, зближений фізичний тип, характер і т. д., розвиває в собі свої власні індивідуальні обєднуючі й організуючі політичні вартости — доти існує, живе і розвивається нація. Коли ж колектив фізично гине, або перестає розвивати й укріпляти в собі оці свої окремі обєднуючі й організуючі його для цілей самозбереження і розвитку політичні вартости, то нація розкладається, гине, перестає яко нація існувати.

Хто і як в данім етнічно відміннім колективі і на даній території, яку цей колектив займає, веде перед в процесі його орга-

нізації й об'єднання? Хто і як творить в ньому вищі громадські національно-конструктивні вартости? Хто і як, кажучи образно, відіграє в ньому ролю дріжджів, на яких пасивне етнографічне тісто того колективу росте і перетворюється в активну націю?

Бо що це не робиться автоматично, в силу якогось обов'язуючого всіх людей „наукового соціального закону“, найкращим доказом служить те, що одні етнічно відмінні колективи, посідаючи свій окремий характер, тип, територію, окрему розмовну мову (напр. провансальці, бретонці, шотландці, різні германські племена, кашуби і т. д.), націями не стали, а інші такіж етнічно відмінні колективи в собі прикмети окремої індивідуальної нації розвинули. Значить, не етнографічна маса, яко така, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі, автоматично, націю, а творить націю якась активна група людей серед цієї етнографічної маси, група, що веде серед неї перед в розвитку об'єднуючих, організуючих, будуєчих націю політичних вартостей.

Що така група, чи такі групи людей в кожній нації дійсно існують, це ми побачимо, коли уважно глянемо на життя націй. В кожній з них є більша або менша, така або — в залежності од історичної епохи та відмінних умов існування — інша група людей, що кермує нацією, стоячи на чолі її політичних організаційних установ, що витворює певні культурні, моральні, політичні і цивілізаційні вартости, які потім присвоює собі ціла нація, і якими ця нація живе і держиться. Хто вони ці „Божії люди“ нації? Які їх зовнішні і внутрішні прикмети? Яка їх історична еволюція? Яких метод вживають вони для здійснення своїх цілей? — ось ряд питань, що від них „одмахнутися“ не вільно тому, кому дійсно дорога справа буття чи не буття власної нації; тому, хто в поті чола хоче знайти вихід з тієї руїни, в якій його нація опинилася...

Щоб не вживати довгих окреслень, назовім ці групи людей „національною аристократією“. Цей термін я вважаю кращим від інших, бо він в первіснім своїм значінню власне цих, з точки погляду завдань об'єднання й організації, найкращих людей означав. Пізніше його стали вживати для означення родової аристократії, в протилежність до аристократії не родової. Але як родова аристократія, тобто нащадки аристократії, бувають неподібними до своїх предків і в процесі проводу й організування націй, якому ці предки служили, не відіграють іноді ніякої ролі, так знов „безродні“ організатори і правителі націй, коли вони

дійсно виконують оце вічне аристократичне завдання, стають новою аристократією, предками нової національної аристократії.

Отже підкреслюю, що тут і завжди, вживаю слово аристократія не в тім насмішкуватім значінню, яке надає йому сучасна інтелігентська демократія, не для означення нащадків тієї чи іншої посідаючої свою історію верстви (яку зрештою все можна і слід називати її власним іменем: шляхта, козацтво, патриції, лицарство, самураї і т. д.), а в значінню первісному того слова, так би мовити в його значінню граматичному, для означення тієї групи найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманічами нації.

Рішаючим тут є факт, що ці люди стоять в даний момент на чолі нації, що нація їх провід признає і, під їх проводом організована, вона живе росте і розвивається. Значить ці люди серед своєї нації найкращі, без огляду на це, чи в порівнанні з аристократією інших націй, вони стоять на вищій чи нищій ступені цивілізаційного, морального і політичного розвитку. І тому в цім значінню аристократією треба називати і лицарів-февдалів за часів розвитку феудалізму, і двірську французьку шляхту за часів абсолютизму, і офіцерів Наполеона, і пруських „юнкерів“ часів розвитку Германської Імперії, і фінансову буржуазію, що править сучасною Францією чи Америкою, і російську бюрократію часів Петербурзької Імперії, і англійську робітничу аристократію, зорганізовану в англійських робітничих організаціях, яка поруч старої аристократії починає грати все більшу роль в національному життю Англії. Так само, як аристократією прийшлося би назвати навіть сучасні російські „совнаркоми“, коли б вони не пограбували російську націю, а змогли її зорганізувати і забезпечити їй дальший розвиток, і як предками нової української аристократії стали б сучасні українські інтелігентські соціялісти та демократи, коли б вони своїми республікансько-демократичними політично-організаційними методами зуміли перетворити і зорганізувати українську етнографічну масу в свідому і незалежну націю, коли б вони здатні були стати тим, чим вони хочуть бути: провідниками й організаторами нації, тобто власне національною аристократією...

8. Одночасно з процесом організації: конструкції й об'єднання в життю кожної нації існує, а в певні історичні моменти

з великою силою вибухає, процес деструкції і роз'єднання. Суть того деструктивного процесу, як я вже вище зазначив, лежить в противенстві егоїстичних, індивідуальних, безпосередніх інтересів одиниці чи групи одиниць і інтересу посереднього, загального, спільного цілому національному колективові. І коли це противенство, ця сутичка індивідуальних і спільних інтересів вирішасться в користь спільних інтересів нації, ми бачимо перемогу тєї чи іншої аристократії і слідом за тим дальше життя та розвиток нації. Коли ж беруть верх індивідуальні, егоїстичні інтереси одиниць чи певних груп одиниць і коли ні одна з тих груп не в силі в той чи інший спосіб об'єднати націю, тобто стати національною аристократією, ми бачимо занепад нації, іноді її повну руїну і смерть.

Боротьба поміж собою цих двох течій — будуючої і руйнуючої, об'єднуючої і роз'єднуючої — заповняє собою історію всіх націй. І перемога першої чи другої течії, перемога внутрі нації організаторів чи руїників, витворення національної аристократії чи її винищення — рішає скрізь і завжди про долю нації.

Які причини викликають боротьбу егоїстичних інтересів внутрі нації і при яких умовах ця загрожуюча існуванню націй внутрішня боротьба стає для нації нешкідливою? Іншими словами: що лежить в основі деструктивних процесів внутрі націй і в який спосіб нації поборюють ті деструктивні процеси, витворюючи в своїм розвитку все нову — здатну до нового об'єднання і до нової організації нації — національну аристократію?

9. Візьмім який небудь момент в історії, коли процес об'єднання й організації нації, відповідаючий тогочасним умовам її існування, досяг свого апогею; коли принцип аристократичний святкує перемогу; коли деструктивні течії, загубивши свій руйнуючий і небезпечний розмах, прибрали характер нормального і необхідного внутрішнього ферменту. Візьмім наприклад період якогось „золотого віку“ в історії націй, хоч би період „золотого віку“ французького феодалного лицарства.

Національною аристократією тоді власне єсть воно — феодалне лицарство. Воно править нацією, воно стоїть на чолі політичних організаційних форм її громадського життя. Під охороною сили меча феодалного лицарства, селяни займають під плуг нові землі, гуртуючись коло нових оборонних замків; міщани і купці в городських мурах займаються промислом і торгівлею;

духовенство по монастирях дбає про освіту і культуру нації. І в поняттю законности—в поняттю громадської моралі тодішньої нації—феодальне лицарство має законне право на провід. Це право воно здобуло собі своєю внутрішньою моральною вартістю і чесним виконанням свого громадянського обов'язку оборони й організації нації; створенням для своєї нації таких політичних організаційних форм існування, які дають можливість нації жити, працювати, рости і розвиватися.

Оце, для тодішніх розуміється умов, спокійне, нормальне і працювате життя в часах „золотого віку“ панування феодального лицарства сприяє інтенсивному економічному розвитку нації. Нація розвиває свої технічні засоби для боротьби з природою: свої технічні засоби продукції, а також технічні засоби для боротьби з сусідами: технічні засоби війни, потрібні їй для займання все нових земель і для оборони своєї власної землі і продукції від чужих націй.

Під впливом розвитку тих матеріальних чинників — розвитку техніки і засобів продукції: отже інтенсифікації хліборобства і промислу, поширення торгівлі; далі розвитку техніки і засобів війни: отже зросту державної та військової організації; врешті під впливом нагромадження в процесі продукції великих багатств — глибоко міняється внутрішнє взаємовідношення громадських сил всередині нації. Під охороною феодального меча зросло число селянства; зорганізувались в своїх цехах і гільдіях ремісники і багаті купці; винахід пороху перемінив і ускладнив цілу оборонну систему краю.

В результаті принцип законности і моральности панування феодальної національної аристократії, який був витворився при попередніх технічно нищих умовах матеріального існування нації, падає в поняттях нації тоді, коли вона під цим пануванням зросла, збагатилась і перейшла в нові, технічно вищі умови свого матеріального існування. Одночасно зменшується внутрішня сила цієї феодальної аристократії. Її методи політичної організації, вироблені при нищій техніці війни і праці, при більше примітивній формі державного й економічного життя, не вистачають вже для зорганізування й опанування вищої техніки і більше складних форм цього життя. Крім того загальне збогачення і більша легкість існування нищать серед значної частини феодального лицарства його первісну войовничість, невибагливість, витривалість, розвиваючи натомість нахил до ліні, неробства, до пацифізму і м'яккості. Дальше панування і дальша провідна роля в нації фев-

дального лицарства, в його старих політично-організаційних формах, стають неможливими.

І тут в певний момент зароджується гостра суперечність між дотеперішніми політичними формами об'єднання нації, витвореними февдальною національною аристократією, і між тими новими громадськими силами нації, які під пануванням цієї аристократії народились і розвинулись. Стара февдальна аристократія, колись сильна і поважана, тепер, стративши силу і авторитет, стає предметом зневаги і гострих обвинувачень. Зовнішні прояви її сили, які колись вважались зовсім моральними і законними й які служили для об'єднання нації, тепер, при її внутрішній безсилості, стають гріхами, що в розумінню опозиціоністів кличуть помсти у Бога; стають актами, що руйнують націю. Егоїстичний інтерес новонароджених і окріпших під пануванням февдальної аристократії соціальних груп пхає їх на боротьбу зі старою аристократією. Так само егоїстичний інтерес примушує цю стару аристократію захищати свої устарівші методи організації нації, свої, вже для нікого незрозумілі, привілеї. І боротьба між нездатною вже до організації нації старою аристократією і нездатними ще до цієї організації кандидатами на аристократію нову — загрожує в такі моменти самому існуванню нації, загрожує перемогою внутрішніх руйнівників, а значить знищенням і упадком нації.

У тих щасливих націй — як скажимо, в данім випадку у Франції, де в той момент перемиг принцип об'єднуючий, аристократичний — цей конфлікт вирішився в той спосіб, що частина старої февдальної аристократії, морально відродившись у внутрішній боротьбі з новими претендентами до влади, пожертвувала во ім'я своїх традиційних обов'язків перед нацією своїми устарілими февдальними правами та привілеями і признала над собою владу, піддержану новою аристократією, єдиного абсолютного монарха. Супроти персоніфікованого в особі того монарха маєстату нації і держави, ці відроджені останки старої національної аристократії признали себе рівними новій витвореній з визволеного селянства, міщанства і т. д., новій аристократії чиновній. Злившись з цією новою аристократією, вони передали їй свій старий традиційний організаторський досвід і свою стару національну культуру та спричинились до зформування того чиновного дворянства, що в часах „золотого віку“ абсолютизму стало, після упадку февдалізму, новою французькою національною аристократією, інші нації, які від дегенерованої февдальної олігархії до відповідаючої то-

дішнім матеріальним умовам свого існування такої або іншої монархії перейти не змогли, — нації, серед яких в цей критичний момент перемиг принцип антигромадський, егоїстичний, руйнуючий і які не здатні були витворити нової національної аристократії — заплатили за це своїм упадком і довголітньою руїною, як це сталось наприклад з нацією польською, українською і багатьома іншими.

Те саме бачимо пізніше, коли під впливом централістичних організаційних форм національної аристократії часів французького абсолютизму, вирости під пануванням оцієї нової чиновної аристократії міста, розвинувся промисл і торгівля і народилась нова сильна верства промислового і фінансового міщанства та численна верства всякої „разночинной“ інтелігенції, яка вже в бюрократичних державних установах абсолютизму не вмещалась. Дегенерація національної аристократії часів абсолютизму, великий зріст сили міщанства та порив оцієї здеклясованої і безробітної інтелігенції до захоплення політичної влади — привели вкінці до нової „весни народів“ і панування цієї нової аристократії міщанської. І знову деганерація міщанської аристократії та внутрішній розвал витворених нею ріжних демократичних і парламентарних політично-організаційних форм; заміна „весни народів“ різнею народів, а одночасно відродження під впливом війни прибитого було містами села і поява під впливом розвитку промислу нової верстви організованого робітництва — викликала новий кризис національної аристократії, який оце тепер в тій чи іншій формі переживає весь цивілізований світ.

Взагалі, який би історичний момент в життю якої небудь нації ми не взяли, все бачимо, що в часах панування тієї чи іншої національної аристократії, матеріальний розвиток нації — розвиток її технічних засобів війни і праці — завжди переростає розвиток політичних організаційних форм цієї аристократії. Це значить, щовсяка добра політична організація нації, яка дійсно сприяє матеріальному розвитку нації, все остається позаду того розвитку. В добрім політично-організаційнім устрою відбувається інтенсивний розвиток матеріального життя продукційної та воєнної техніки; і під впливом матеріального розвитку, політично-організаційний устрій, при якому відбувся цей розвиток, стає недобрим. Разом з тим недоброю стає і стара національна аристократія, що цей старий добрий політично-організаційний устрій.

була сотворила, і нація для опанування та зорганізування вищих форм свого матеріального життя, мусить творити аристократію нову. Це єсть вічне „perpetuum mobile“ людського, громадського, політичного життя; вічна причина деструктивного процесу і боротьби різних егоїстичних інтересів внутрі націй.

10. Перше ніж шукати відповіді на питання, в який спосіб нації борються з цим деструктивним внутрішнім політичним процесом, що неминуче слідує за процесом їх економічного розвитку, і в який спосіб витворюють вони все нову, більше здатну аристократію — мусимо окреслити ті матеріальні і моральні прикмети, що характеризують всяку національну аристократію, без огляду на історичний момент і без огляду на методи, завдяки яким вона повсталала.

В постійному рухові громадського життя, в цій людській лядіні, що поділена на різні нації котиться в часі, борючись між собою за шматок хліба і добуваючи його тяжкою працею в боротьбі з природою — кожночасна національна аристократія мусить так об'єднувати і так організувати свою націю, щоб під її проводом нація мала якнайкращі матеріальні і моральні умови для перемоги в тяжкій боротьбі за існування.

І тому коли якась група людей в нації, претендуючи стати національною аристократією, поставила свою націю в умови боротьби за існування гірші в порівнанні з іншими націями, то така група людей або згине разом зі своєю нацією, або буде усунена від проводу іншою, більше до проводу здатною групою серед нації, абож коли вона одна тільки серед даного етнічно-відмінного колективу репрезентує національну ідеологію, то її змете якась чужа національна аристократія, яка оцьому етнічно-відмінному колективові забезпечить необхідні кращі матеріальні і моральні умови в боротьбі за існування й одночасно дасть йому свою національну ідеологію, перетворить його на свою націю.

З цієї простої аксіоми, виведеної з очевидних фактів всякого соціального життя, ясно, що повсякчасна національна аристократія, для того, щоб змогти виконати як слід і не на жарти свою надзвичайно небезпечну і надзвичайно тяжку організаційну роль в нації, в умовах повсякчасної і повсюдешної тяжкої боротьби за матеріальне існування, мусить сама мати матеріальну силу і то силу більшу, ніж яка небудь інша група в нації. Це перше.

Друге: використання кожночною національною аристократією своєї більшої матеріальної сили для виконання своїх організаційних національних завдань, мусить мати в розумінню цілої нації законну підставу, мусить відповідати тим поняттям законности і громадської моралі, якими живе в даний історичний момент ціла нація. Іншими словами, кожночасна національна аристократія мусить мати крім матеріальної сили, ще й моральний авторитет в очах своєї нації.

Без цих двох основних прикмет: матеріальної сили і морального авторитету — немає і не може бути національної аристократії. А без національної аристократії — без сильних і авторитетних провідників та організаторів нації в її тяжкій боротьбі за існування — немає і не може бути нації.

11. Звідки черпає національна аристократія свою силу?

Перш за все зі свого власного стихійного іраціонального хотіння. І тут, як часто при студіюванні різних фактів громадського життя, стаємо перед чимось непоясним. Чому в одних людей єсть ота воля до організування, до громадської творчости до проводу, до звязаного з ним риску, до жертви для громади, до влади і до сили — а в інших цієї волі нема? Чому в одних людей оця стихійна воля до влади „ставить нівощо розкоші, покой, користи, інтрата і всі привати“ — як каже відома характеристика Богдана Хмельницького — а знов інші бажать тільки особистого спокою, бажать тільки, щоб ними добре правили, дали їм добру соціально-політичну організацію, в якій могли б собі спокійно жити і працювати? Відповіді на ці питання знайти не можна. Отже констатуємо лише самі факти.

Перший факт: в кожній нації єсть елементи політично пасивні й елементи політично активні, або кажучи іншими словами: єсть люди вдачі войовничої, лицарської і люди вдачі пацифістичної, обивательської*). Другий факт: без стихійної волі до

*) Ці останні теж часто, не зважаючи на свою пацифістичну вдачу, простягають руки до політичного панування. Але це буває тільки в таких історичних моментах, коли до влади і панування можна дійти не ризкуючи своїм життям, і коли для „політики“ не тільки не треба жертвувати, але можна з неї прожити і на ній добре заробити. Цілий демократичний метод організації національної аристократії за допомогою виборів і преси — словесної агітації й анонімних писань — власне збудований на цьому бажанню таких пацифістичних елементів, які за лінії до економічної продукційної творчої праці, з р о б и т и „політичну кар'єру“, тобто без праці, без потрібної для інших занять технічної підготовки і без всякого риску, пролізти в правителі нації та, плещучи язиком на тій чи іншій публичній трибуні і покриваючись „посольською недоторканістю“, вдавати лицаря, що ділом і ризком бореться за свої ідеали.

влади до сили, до ризику, до саможертви, до панування — не може повстати серед нації національна аристократія. Тому між іншим, такі етнічно відмінні колективи, серед яких активні воївничі, лицарські елементи — зі стихійною волею до влади, і здатністю до саможертви для своїх політичних ідеалів — слабкі, не добре зорганізовані і нечисленні, все мусять опинитись в залежності од чужих національних аристократій. І чесні та патріотичні, але пацифістичні обиваталі, які серед таких етнічно відмінних колективів навіть щиро захоплюються справами рідного краю, не спасуть своїх земляків од підданчої волі національно недорозвинених „провінціалів“ доти, доки серед них не появляться оці воївничі лицарські елементи, здатні конкурувати і боротись за владу з пануючою чужою національною аристократією...

Отже без такої стихійної волі до влади і сили, без політичної активності, без психології і моралі воївників-лицарів, не може бути національної аристократії. І мабуть тільки сама оця стихійна іраціональна воля рішала про факт повстання аристократії серед тих примітивних людських громад, які жили тільки тим, що знайшли, і у яких одиницями технічними засобами для боротьби з природою і для боротьби з іншими людьми були лише такі палиці і таке каміння, які кожний, хто тільки хотів, міг взяти і ними користуватись.

Але вже від моменту, коли люди навчились гострити палицю й обробляти камінь, одна лише воля до влади і сили не вистарчали. Той хто хотів людьми правити і людей організувати, щоб придбати потрібну для нього матеріальну силу, мусів не тільки хотіти правити, але ще й заволодіти й уміти володіти загостреною палицею і ошліфованим каменем, абож мусів уступити своє місце тому, в чиїх руках ця палиця і цей камінь опинились. І хоч потім, через сотні тисяч літ, ця палиця і цей камінь сильно перемінились, хоч придбали вони всі ріжноманітні могутні форми сучасної техніки продукції і техніки війни, але суть матеріальної сили національної аристократії осталась та сама, що тоді що й тепер.

Як тоді, так і тепер національна аристократія, щоб мати потрібну для виконання своїх організаційних завдань матеріальну силу, мусить: 1. хотіти правити, організувати та задля цього вміти жертвувати і ризикувати своїм життям, 2. мусить володіти технічними засобами війни та оборони: державою, зброєю та армією, і 3.

мусить володіти технічними засобами економічної продукції: землею, фабриками та машинами*). При чім мусить вона володіти такими технічними засобами війни продукції, які в даний момент матеріяльного розвитку людства являються необхідними для економічного життя і для матеріяльної оборони нації в її тяжкій боротьбі за існування. Ця вічна істина стверджується фактами з історії всіх націй у всіх історичних добах; вона освітлює і дає ключ до розуміння численних, на перший погляд незрозумілих прояв сучасного громадського життя.

Наприклад група людей, що на даній національній території володіла б землею і фабриками і тому вважала б себе аристократією, може стати дійсно національною аристократією тільки тоді, коли вона захоче сотворити ще й власну державу, тобто крім засобів продукції, якими вона володіє, ще схоче заволодіти засобами оборони своєї продукції і разом з тим засобами оборони своєї нації, якими володіла досі якась чужа аристократія. До того часу назву аристократії присвоює вона собі зовсім неслухно, бо вона

*) Для читача, який серйозно ставиться до питань громадського життя і який сам для себе хоче знайти правду цього життя, особливо підкреслюю, що ознакою матеріяльної сили кожночасної національної аристократії єсть володіння засобами (знаряддям) продукції: землею, фабриками, машинами, а не володіння грошима, тобто попередньою продукцією, скапіталізованою в формі умовних грошових знаків, які посідають тільки номінальну, а не реальну матеріяльну силу. Грошове багатство навпаки нищить, ослаблює і розкладає кожну національну аристократію, бо звільняє її од дальшої жертви, од дальшого ризику і од дальшої праці. Найкращі аристократії світа: напр. земельна аристократія англійська і німецька, римські патриції, японські самураї, в добах свого розвитку не були багаті, але володіли землею, при чім напр. японські самураї дуже невеличкими клаптиками землі. Дегенерація льордів, юнкерів, патрициїв і самураїв все йшла в парі з їх непомирним грошовим збогаченням. Так тамо період розвитку міщанської аристократії припадає на часи „героїчної промисловости“, коли промисловці будували свої фабрики і заводили свої машини з безпекою для свого життя і самі ними персонально володіли. Переміна промисловця в обрізуючого спокійно купони і спекулюючого на біржі багатого банкіра, йде в парі з дегенерацією міщанської аристократії. Отже напр. матеріяльну силу для того, щоб стати національною аристократією мають однаково як великоземельні так і малоземельні хлібороби. І одні і другі, володіючи персонально землею і продукуючи хліб власною працею, можуть, коли того схочуть, стати аристократією, сотворивши власним ризиком і власними жертвами для своєї нації таку відповідну політичну організацію, яка їм дасть змогу правити нацією. Але правління багатого землевласника-рентієра, тобто капіталіста, володіючого землею за допомогою гроша і найманих управителів, звязане з неперсональним правлінням всього фінансового капіталістичного міщанства і залежить од долі того міщанства та од вічно змінливої долі і умовної вартості гроша. Анонімне, оперте на умовній силі гроша правління багатого фінансового міщанства не має нічого спільного з правлінням персонально володіючих основним реальним незмінним засобом хліборобської продукції землею — великоземельних чи малоземельних хліборобів-продуцентів.

свої змагання опирають на цій традиції і тим самим теперішність звязують з минувиною — зі змаганнями своїх предків.

Тому культ історичної традиції і творчої думки у всіх культурних народів стоїть на першій місці по культурі релігійній. Цей культ історичної творчої національної традиції *є також віссю національного виховання молоді*. Але традиції є позитивні і негативні. Позитивні — це традиції про будову рідної державности. Негативні традиції — це діла, які нищили рідну державність. Критика української історіографії ХІХ ст. в працях В. Липинського, Д. Донцова, В. Будзиновського і ін. наглядно виказала, що більшість українських істориків залюбки гльорифікувала негативні традиції з великою шкодою для національно-творчого виховання громадянства“. Культ „татарських людей“, темної черні, всяких Кривоносів, Пушкарів, Кармелюків, Барабашів і т. д. — взагалі недержавно-творчих, руїнних елементів — витворив у нас своєрідну „демократичну“ психіку, яка не дозволила скристалізуватись українській державницькій думці в переломовій хвилі 1917—1919 р.р.

По війні і по гірких досвідах наступив у нас сумерк „драгоманівщини“ і т. зв. „поступу“ з його утопійними кличами. Українське громадянство бажає навязати теперішність до історичної творчої традиції. Тому у нас радо повитано вістку, що у Львові зачне появлятися журнал, посвячений національній традиції. І він в жовтні 1929: появилсь під назвою „Літопис Червоної Калини“. В ч. 1 (за жовтень 1929) в програмовій статті цей журнал заповів, що його „метою розбуджувати та плекати пошану до нашого історичного минулого, закріплювати традиції..., розбуджувати зацікавлення і пієтизм до історії“.

Очевидно, що такий часопис є вельми цінним і корисним для нації та його належить всіми силами піддержати. Це кожному відомо. Одначе такий часопис, як національно-виховний, повинен бачно вважати, щоби своїх читачів не виховувати на негативній, а тільки на позитивній і то вже науково устійненій традиції, це значить, що він не повинен гльорифікувати традицію руїницьку, а тільки будууючо-творчу. За свій виховний напрям поносить часопис вельми велику відповідальність, як перед сучасністю, так і майбутністю укр. народу. В освітлюванню минулого, а передусім так нам близького, яке не можна ще добре схопити в рамці історичної перспективи, мусить він бути дуже обережним і здержуватися в остаточних осудах про речі ще не устійнені, непевні, чи сумнівні. Цієї обережності якраз в „Літописі“ не помічається.

дзвони 4.

Майже в кожному числі зустрічається одну або кілька статей, що дуже строго звертаються своїм вістрям проти Укр. Гетьманської Держави в 1918 р., а то й прямо обкидують її без найменших застережень болотом.

По прочитанні тих статей виносить вражіння, що найбільшим нещастям Українського Народу була Українська Гетьманська Держава 1918. р. Тому ті статті ідеалізують українське повстання проти Української Гетьманської Держави, повстання, *якотре переважна частина українського громадянства в Галичині і всі державно-творчі люди з Придніпрянщини уважають національним самогубством і руйніцтвом української державности.* Значить, згадані статті гльорифікують негативну традицію саме тоді, коли наслідки втрати української державности на Великій Україні всі важко відчувають.

Дивне, що робиться це якраз по появі праць, опертих на документах В. Липинського, проф. Д. Дорошенка, проф. Х. Лебідь-Юрчика, Е. Чикаленка і багатьох інших відомих учених і українських патріотів, які працею цілого життя достаточо доказали свій патріотизм. Чей же з їх авторитетною думкою треба числитись. А всі вони стоять на становищі, що повстання проти Української Гетьманської Держави було, хоч може в більшості його учасників і несвідомим, руйніницьким ділом.

На противнім становищі стоять очевидно соціалістичні угруповання і большевики.

Коли об'єктивно читати ті статті, часами видається, що їх автори, якраз тому, що згадані праці змінюють і закорінюють в нашій громадянстві додатні погляди на Укр. Гет. Державу, хочуть себе оправдати за участь у повстанні проти неї. Головно робить таке вражіння стаття В. Беня, б. адютанта Гол. Отамана С. Петлюри під заг. „Чія вина“ (гл. ч. 2/1929). Оправдання таке мабуть цілком зайве, бо певно більшість учасників того повстання була несвідома свого руйніцтва і далася втягнути в сіти головних провідників і моторів повстання, які організували його із-за своїх вузьких партійних інтересів, мимо повної свідомости, що всі недостачі і хиби Гетьм. Держави можна було усунути в цілком інший спосіб, якраз своєю участю у будівництві тої держави.

На цьому місці саме хочемо проаналізувати правдивість деяких закидів згаданих статей проти Укр. Гет. Держави, та вказати на властиві причини і пружини протигетьманського повстання.

Е. Зибликевич у своїй статті: в „Літописі“, ч. 3. 1929 пише, що „утворилась дуже сприятлива ситуація для чорносотенних московських кругів на Україні, які вже від довшого часу „опавутинювали гетьмана“ та що вислідом того всього „було видання гетьманом маніфесту дня 15. листопада 1918 р. про злуку України з Москвою“, який то маніфест був причиною повстання проти Гетьманської Української Держави. І автор попадає у „восторг“ в „дивну хлопячу радість“ (це його слова!) і з емпазою вигукує:

„Так зачалось повстання, що в калюжі крови змило образу, нанесену українській Нації та її державній самостійності з боку конаючої (!) царської Москви“... Перші дні повстання дали силу доказів на те, наскільки ненормальним і неприродним в тогочасних умовах був експеримент самого факту проголошення гетьманщини й гетьманського перевороту при допомозі чужих і посторонніх сил; як дуже не відповідав тогочасному ферментаційному процесові, в якому находились широкі маси Ураїни, реакційний курс внутрішньої політики гетьманщини; як дуже він противився цим настроям, що витворювались в поодиноких етапах революційної доби на Україні“.

Нічого тут нового Е. Зибликевич не сказав. Є це повторення всього того, що наводять ініціатори повстання проти Української Держави, щоб оправдати своє повстання проти неї і скласти з себе вину за руїну України, яку це повстання принесло. Нічого дивного, що тут баламуцтво на баламуцтві їде і баламуцтвом поганяє. Тому треба те все як слід проаналізувати.

Українська інтелігенція під впливом тодішньої революційної патології проголосила бойкот гетьманської Української Держави“. Винниченко пише про це так:

„І треба правду сказати, німецький Гетьман у перші дні по перевороті мав виразний намір надати владі національно український характер. Призначений ним отаман міністрів Устимович перш усього звернувся до українських буржуазних партій у справі сформування нового Правительства, себто переважно до соціалістів-федералістів. Але ж вони дуже різко одштовхнули отамана. З національного та навіть з соціально-політичних поглядів, по суті кажучи, не мали великих підстав одкидати німецько-гетьманські пропозиції...¹⁾ Коли бути цілком об'єктивним, то треба признати, що в соціальному відношенню ґрунтовної зміни не сталось. Переворот тільки довершив, викреслив і надав точних, виразних форм тому, що вже було й при Центральній Раді. Зрівняємо. Центральна Рада в соціально економічному відношенню виразно стояла на ґрунті недоторканости

¹⁾ Всі підчеркнення мої.

буржуазного капіталістичного ладу. Вернувшись до влади, вона зразу ж відновила зруйноване більшовиками право приватної власности на засоби продукції й мастки. Гетьманщина не внесла в це основне питання нічого нового. Вона тільки виразно, отверто сказала те, про що Центральна Рада уникала говорити... не договорювала до кінця, соромилась, старалась ріжними „демократичними“ заходами виправдатися перед робітництвом...¹⁾

Укр. Гет. Державу збойкотувати не тільки „ліві“ соціялісти, але і „праві“ соціялісти-федералісти. Коли по гетьманським перевороті тимчасовий голова Ради Міністрів М. Устимович приходив до А. В. Ніковського і пропонував соціялістам-федералістам *сім місць в кабінеті*, то Ніковський з обуренням відкинув цю пропозицію і загрозив, що викине його за двері, коли він ще другий раз прийде. Таке оповідав сам Ніковський проф. Д. Дорошенкові.²⁾ Так само інші українці опісля ухилялись від ділових посад: ніхто, наприклад, не хотів іти в губерніяльні старости, в радники міністерства внутрішних справ, хоч усі нарікали на „неукраїнський“ склад адміністрації.³⁾ І так поступали навіть люди, які тихцем раділи, що проголошенням гетьманства поставлено „державну справу і роботу на відповідний ґрунт“.⁴⁾ Вони тільки здалека дивлячись, критикували. Тому й слушно пише Д. Дорошенко :

Нема нічого лекшого, як відійти на бік і критикувати, склавши руки; але в самий грізний час усунення від активної участі в державній роботі, це злочин. Три тижні торгувались соціал.-федералісти за портфелі і принципи, і щож? Дотягли до того, що до кабінету ввійшли здебільшого люди ненаціонального напрямку. Тепер кричать, що на міністерські крісла посідали „чужі“ люди і що тепер буде з українською урядів? А хто ж боронив узяти міністерства в свої руки й організувати так, як уважаєте потрібним, апарат міністерств і цілі галузі життя, підлеглі міністерству?

Отсі слова визначного українського діяча, політика і ученого повинні переконати, що коли чужинці „опавутинювали гетьмана“, то в першій мірі винні тут ті „свідомі“ українці, що бойкотували Гетьманську Українську Державу. І як би не це, як би тодішня українська інтелігенція була державнотворча, думала державницькими категоріями, а не соціялістично-упопійними і стала була до державницької творчости разом з Гетьманом, то

¹⁾ Винниченко: Відродження Нації III. 24—32.

²⁾ Дмитро Дорошенко: Мої спомини про недавнє-минуле. II. ст. 87.

³⁾ Ibidem, ст. 90.

⁴⁾ Христюк: Матеріяли III. ст. 144.

Україна була б нині наймогутнішою державою, найсильнішою нацією.¹⁾

Але сталось. Тодішня революційна патологія нашої інтелігенції все зруйнувала. І нині нам треба з каяттям в серці признатися до тих помилок: треба нам докладно пізнати недавнє-минуле, — пізнати, чим ми грішили, щоб на будуче тих гріхів вистерігатися. Тому і спихання вини на „чужинців“, а вибілювання себе не тільки є непедагогічне, а просто шкідливе для творчо-будуючого виховання грядучих поколінь.

Правдивим є в статті твердження, що в листопаді 1918 р. „утворилась дуже сприятлива ситуація для чорносотенних московських кругів на Україні“. Чому? — Ті московські круги так „ліві“, як і „праві“ постановили повалити Гетьмана Павла Скоропадського за те, що положив угольний камінь під будову Української Держави і ту будову продовжував. Тому московський чорносотенець Пуришкевич в жовтні 1918 р. на зїзді „Союзу Земельних Власників“ *„виступив з промовою проти суверенної Української Держави, проти влади Гетьмана за єдину неподільну монархічну Росію“*.²⁾ Очевидно, Пуришкевич знав, що московські офіцери приготують повстання проти Гетьмана Павла Скоропадського. Московський соціяліст В. Б. Станкевич (з групи Керенського), котрий був в ті дні на Україні і брав участь в приготуваннях повстання, (належав до „Керуючого Гуртка“) пише у своїх „Воспоминаніях“ про це намірене повстання таке:

...„Київ був містом опозиції. Ці настрої відбивались і на політичних кругах. За безсумнівну аксіому вважалось: боротись з большевиками і зі Скоропадським. А через те, що Скоропадський був ближче, то головним чином критика була по ньому. Піддаючись загальному настроєві, група радикального офіцерства (московського) в Києві, спираючись на політичну піддержку лівих організацій, рішила зробити політичний переворот в самому Києві. Метою перевороту було повалення Скоропадського і передача влади кругам, що групувались коло „Союза Возрожденія Росіі“.

...Темні чутки про наш намір дуже хвилювали і турбували Скоропадського, про що повідомляли нас з найближчих до нього кругів; суб'єктивно ми були настільки певні в успіхові, що було намічено новий кабінет з Одинцем, *призначено день виступу* і навіть виготовлено було прокламації для розповсюдження в день перевороту. Але в призначений для перевороту день Скоропадський оголосив сам, можливо для попередження перевороту, свою нову чергову

¹⁾ В. Липинський: Хам і Яфет, ст. 4.

²⁾ Христюк: Матеріяли III. ст. 153.

орієнтацію, вже на Єдину Росію і тим вніс розбрід в офіцерські дружини, бо частина офіцерів визнала, що більш нічого і не треба. Ми примушені були скасувати свій виступ. Одночасно з підготовленням змови в Києві... було рішено прикликати на Україну союзників (антанту)...¹⁾

От в тім була „дуже сприятлива ситуація для московських чорносотенців“ — а цю ситуацію витворили самі українці своїм повстанням проти Гетьманської Української Держави і увільнили московську офіцерню від ризиковного повстання. Бо вже час скінчити з брехнею, що маніфест Гетьмана з 15. листопада 1918 р. був причиною українського повстання. *Маніфест був наслідком повстання*, що нині є вже справою доказаною істориками і мемуаристами української революції. Пише про це бл. п. Євген Чикаленко у своїм листі, опублікованім Винниченком²⁾ ось так:

...„Винниченко, організувавши вкупі з есерами повстання, як безкарний Д’Анунціо, потайки від Національного Союзу й наперекір постановам Центр. Ком. Укр. соц.-дем. партії, й саме тоді, коли заходами Нац. Союзу ми вже мали половину міністерських портфелів, намовив до цього амбітного Петлюру та несвідомого в наддніпрянських справах Коновальця і тим примусив безвольного *Скоронадського кинутись в обійми Росіян і заключити з ними договір на основі переяславських пактів, аби зберегти за собою гетьманство*. В результаті замість Української Держави в її історичних формах, ми матимем єдиную „Совдепю...“³⁾

А Винниченко примусив Гетьмана до маніфесту, бо повстання було заздалегідь приготоване, ще в літі і з початком вересня 1918. Проф. Д. Дорошенко пише про це так:

...„Я почув з уст С. Єфремова, що в той час (в жовтні), як Винниченко змагався з Лизогубом за окремі портфелі, плян повстання проти Гетьмана був уже готовий. Той же самий Винниченко був душею цілої акції, вів переговори з большевиками і хотів почати повстання вже в жовтні, цебто в той момент, коли кандидати Національного Союзу входили в правительство. Єфремова коштувало великих зусиль умовити Винниченка пождати принаймні, поки виявиться, чи зможуть нові міністри відстояти національний курс в кабінеті, чи ні, і у всякім разі не робити повстання поки в правительстві сидять свої люди“⁴⁾

¹⁾ Христюк: Матеріяли III. ст. 125.

²⁾ В. Винниченко: Відродження Нації III. ст. 107—8.

³⁾ В. Винниченко не подає імени автора листа, але це є лист бл. п. Чикаленка.

⁴⁾ Д. Дорошенко: Ibidem III. ст. 78.

Це потверджує і сам Винниченко. Оповідає про свою змову (проти Української Держави) з большевиками і Румунами (антантою). Тому большевики (Раковський і Мануїльський) вже в вересні знали про повстання. 7. жовтня перервали переговори з Українською Державою¹⁾ А два дні передтим (5. жовтня) Винниченко з Ніковським і Швецем перший раз були на авдієнції у Гетьмана в справі зміни кабінету²⁾, але сам Винниченко признається, що він тільки для замилення очей брав участь в переговорах з Гетьманом у справі сформування міністрів. Ось що пише він дослівно:

...„Досить було гетьманському Правительству арештувати кілька душ, що стояли на чолі цієї справи, щоб повстання не було... Через те ні я, ні члени нашої організації дома вже не ночували, а крім того вдень нас охороняли озброєні револьверами українці-студенти. Крім того, в цей час я *для конспірації* дуже активно брав участь в переговорах з німцями і гетьманом у справі сформування національно-демократичного кабінету. Майже щодня я бачився з німецьким послом, з ген. Гренером, час від часу бував навіть у гетьмана й *гаряче рекомендував йому спертися на національні круги*. Коли І. Кістяківський³⁾ видав рішучий наказ арештувати мене й я дістав про це повідомлення майже від тих людей, що мали мене арештувати, я зараз же поїхав просто до гетьмана й запитав його, чи йому відомо про цей наказ і чи він розуміє, *яка то може бути шкода для справи сформування національного кабінету, коли Кістяківський зробить цей нестактовний і чудний вчинок*. Гетьман (знав, чи не знав) гаряче став запевняти, що це помилка й що він зараз же дасть відповідний наказ“⁴⁾

А коли до того додати, що конференції Винниченка з Раковським й Мануїльським в справі повстання проти Української Держави відбувались в помешканні українського товариша міністра фінансів Василя Мазуренка, котрий мешкав в державнім будинку на Інститутській вулиці (будинок Державного Банку), бо в хаті високого урядовця Української Держави, товариша міністра, було спокійно і безпечно конферувати й укладати пляни зруйнування цієї Держави⁵⁾ — то в цілій наготі виступає зрадництво Винниченка, яким він з цинізмом хвалиться й уважає його майже героїзмом.

А діялось це в літі, вересні і першій половині жовтня (переговори з московськими большевиками в літі і вересні, а пе-

1) Ibidem III. ст. 28.

2) Ibidem III. ст. 77.

3) Тодішній міністр внутр. справ Укр. Держави.

4) Винниченко: Відродження Нації III. 92—93.

5) Д. Дорошенко: ibidem III. 28.

реговори з Гетьманом між 5—18. жовтнем, бо національно-демократичний кабінет утворено дня 19. жовтня!) — отже тоді, коли творено цей кабінет, не було ще й думки у Гетьмана про маніфест і федерацію. Цей маніфест підготував Винниченко своєю змовою з більшовиками, втягаючи до цієї змови проти Української Держави і Січових Стрільців, без яких повстання було неможливе, бо вони мали творити ядро повстання, що мало вибухнути ще в жовтні і тільки С. Єфремову удалось „спонукати“ Винниченка відложити його на пізніший час. Але Винниченко далі приготував злочинний виступ проти Укр. Держави, бо отсе навіязує нитки з „німецькою демократією“ в Берліні; саме з початком листопада 1918. вислав до Берліна курієром посольства Укр. Держави прохання до нового німецького уряду допомогти повалити гетьманську Українську Державу.¹⁾ І коли цей курієр-полковник доїздив до Берліна, приїхала дня 6. листопада 1918. делегація від галицької „Української Національної Ради“ у Львові просити допомоги у Гетьмана проти поляків. Гетьман обіцяв поміч військову і грошеву. Ця делегація (О. Назарук і інж. Шухевич) по авдієнції у Гетьмана розмовляла з Винниченком. О. Назарук оповідає про це так:

„Від Гетьмана пішли ми до „Національного Союзу“, де застали Винниченка. Коли я оповів йому вислід авдієнції у Гетьмана, він схопився за голову й почав кричати, що ми *завалили українську справу!* Чому? Бо проти Гетьмана, який має чорносотенно-російську орієнтацію, приготоване вже повстання й Січові Стрільці мали бути авангардом цього повстання. Цього ми не знали. По гострій виміні слів щодо ваги Львова й Галичини погодились ми на тім, що Шухевич піде до Гетьмана й заявить, що нам вистане половина січової формації...“²⁾

Так отже і несвідома галицька делегація впала жертвою лукавства Винниченка. Вона навіть зрікається помочі для Галичини, нібито вдоволяючись „половиною січової формації“. Та це мала бути тільки вимівка.

Розуміється, що про повстання, приготоване Винниченком знав гетьманський уряд, про що свідчив наказ арештувати Винниченка, виданий міністром Кістяківським. Але коли Винниченко з більшовицькою перфідією запевнив Гетьмана, що його арештування може принести шкоду для справи сформування національного кабінету, Гетьман, котрий прибув до джентельменства, повірив і уневажнив наказ арештування.

¹⁾ Д. Дорошенко: *Ibidem* III. 100.

²⁾ О. Назарук: *Рік на Великій Україні* ст. 7.

Нові суто-українські міністри, які увійшли до нового кабінету, знали вартість запевнення, даного Винниченком Гетьманові. Жили вони бачили, що Винниченко далі троюдить разом з М. Шаповалом, запросили Винниченка і М. Шаповала до мешкання міністра Леонтовича і тут в присутності міністрів Стебницького, Славінського Вязлова і Леонтовича та спеціально за прошеного Евгена Чикаленка відбулась нарада, якої ціллю було повздержати Винниченка і М. Шаповала від руїницького діла. Всі ці діячі представляли обом, що їх повстання допоможе большевикам захопити Україну. Тому просили Винниченка і М. Шаповала, щоб не перешкаджали новим міністрам переводити свої українські державницькі пляни. Але Винниченко серед кпин заявив, що він вже порозумівся з московськими большевиками та має їх слово (таке саме, яке дав Винниченко Гетьманові), що вони не будуть перешкаджати українському соціалістичному урядові у будуванні соціалізму на Україні. А коли українські міністри дорікали Винниченкові і М. Шаповалові, що вони, висилаючи їх до нового кабінету, а рівночасно підготовляючи повстання, ставлять їх в слизьке і небезпечне становище, тоді М. Шаповал з „властивою йому нахабністю відказав сміючись“: „Ми післали вас тільки на те, щоб згодом, коли буде змога, замінити вас поступовими та більше лівими нашими представниками“. І нарада скінчилась нічим. Характеризуючи цю нараду тодішній міністер Леонтович, в якого ця нарада відбулась, пише так:

„Нахабний тон людей, що одуривши, над вами сміються, доказував наглядно, що будьяке порозуміння з ними неможливе, що ніяких доказів і вговорювань вони й слухати не будуть, що їм цілком чужа державницька психологія. Їхня психологія виховувалася в умовах революційного підпілля та їх захоплювало не трівке, солідно обмірковане і прогресивне будування ладу, а революційні заколоти. Дальша розмова з ними була очевидячки безхосенною, а через їхній авантюриницький, брутальний і дитячо оптимістичний настрій, виключала всяку можливість тверезого обміркування цієї, рішачої для дальшої судьби Української Держави, справи“¹⁾.

Також Національний Союз і Центр. Комітет УСДП були проти повстання, а за ним був лиш Винниченко і Шаповал. „Вся наша тайна організація складалась тоді з двох чоловік: М. Шаповала і мене“ — пише Винниченко²⁾, (забувши сказати, що до цієї тайної організації слід би зачислити і Раковського і Мануїль-

¹⁾ Волод. Леонтович: Большевицькі „гарантії“ самостійности України. „Неділья“ ч. 16 з д. 20/4 930 ст. 4.

²⁾ В. Винниченко: Відродження нації III. ст. 89.

ського). Національний інстинкт велів навіть соціал-демократам не годитись з руйнівними плянами свого лідера¹⁾. Але Винниченко потайки далі юдив і готовив руїну. Тоді Ц. К. УСДП

„рішив — пише Винниченко — домогаться від мене пояснення: на якій підставі я, член Ц. К. УСДП., проваджу цю акцію, яка може кинути тінь на Партію й *принести шкоду всій національній справі*. Я вияснив Ц. К.-ові ті причини й мотиви, які спонукали мене до тої „шкідливої акції“, але Ц. К. не згодився зі мною. Тоді я заявив, *що беру всю відповідальність на самого себе й коли не знайдеться нікого, хто пішов би разом зі мною, я сам піду на села й буду кликати до повстання*. Бо я вважав це своїм обов'язком перед народом. З усього складу Ц. К. мою позицію поділяв тільки один член його, М. Авдієнко (нині большевик). Те саме відношення ідея повстання знайшла й серед інших партій. Особливий же опір поставили есефи (соціалісти-федералісти). Коли чутка про організацію повстання вже так поширилась, що не варто було ховатись з нею від партій, я й М. Шаповал рішили поставити питання отверто на тісному засіданні представників партій, яке й було призначено в редакції „Нової Ради“. На цьому засіданні есефи (С. Єфремов, А. Саліковський і А. Ніковський) і есдек В. Садовський заняли цілком негативну позицію. Вони назвали всю справу „набезпечною авантюрою“, яка принесе надзвичайну шкоду всій українській справі“²⁾.

Та це не переконало обох демонів України — вони продовжали своє діло. Тоді на засіданні Нац. Союзу М. Кушнір в імені есефів поставив питання:

„Чи дійсно в складі Національного Союзу є авантюристи, що організують повстання? По місті ходять подібні чутки і Національний Союз повинен недвозначно заявити своє становище супроти тих чуток. А саме: Національний Союз повинен рішуче одкинути думку про можливість повстання і осудити ті організації й окремі особи, які штовхають населення на цей небезпечний і шкідливий шлях“³⁾.

Винниченко і М. Шаповал удавали, що каються і не замишляють ніякого повстання. Внаслідок того Президія (голова Винниченко) Національного Союзу видала комунікат, який заперечував рішуче всякі поголоски про повстання. Зміст цього комунікату такий:

„Зважаючи на те, що під впливом останніх подій в громадянських колах поширюються чутки про якісь наміри Укр. Нац. Союзу що до зміни тактики в напрямі активних

¹⁾ Ibidem 89; Христюк: Матеріяли III. ст. 128.

²⁾ Винниченко: ibidem III. 93—94.

³⁾ Христюк: Матеріяли III. 129.

тити окремі студії. Але заки скажемо бодай кілька слів про його пристрасну і вемикодушну творчість, треба нам коротенько згадати про одного письменника, котрий також вельми причинився до розбудження католицької думки в красній літературі сучасної Франції. Є ним спершу молодий аташе французької амбасади в колишнім Петербурзі, а пізніше член французької Академії віцеграф Мальхер де Вогіє (Vicomte Melchior de Vogue). Його побут в Росії припадає на другу частину панування Александра II. (був присутній при його смерті), отже переносить нас далеко взад, але наслідки того побуту даються відчувати ще й нині.

Економіст Льороа Боліє (Leroy Beaulieu) відкрив суспільну Росію; Вогіє перший з західніх стрінувся з російською літературою. Вона не тільки очарувала його, але також сталася для нього якимсь обявленням. Вихований в зневірі, знайшовся він тут в оточенню сильно розбудженого людського духа, який новістю форми, підчеркуванням спіритуалістичних проблем, якимсь вулканічним сполученням цілого життя з релігійними питаннями — впроваджував його в глибоку задуму. Свої вражіння про Тургенієва, Толстого, Достоевського передав він французьким читачам у вельми сензаційних тоді статтях в часописі *Revue des Deux Mondes* — а опісля в книжці про російський роман. Для тодішньої французької публіки, що стояла під впливом Ренана і грубого натуралізму та під кличем суспільного матеріалізму, вплив новопізнаного письменства тої Російської Імперії — яка зачинала видаватися французам одинокою дошкою ратунку по катастрофальних наслідках пруської війни, і яка викликувала якісь майже містичні надії — був якраз перечеркненням того всього, що буржуазійне вдоволення з матеріального життя старалося ввести в літературу, себто всього низького, буденного, а також і атеїстичного.

Я зовсім не входжу тут в осуд релігійної вартости „російського роману“; стверджую тільки літературно-ідеологічний факт добре знаний в французькім письменстві. Який би не треба було видати осуд про т. зв. євангельськість Толстого, треба всетаки признати, що переложений на франц. мову, а опісля на всі інші, Лев Толстой зробив євангеліє модним. Тим більше можна сказати те саме про твори Достоевського. В тім російськім Данті є стільки релігійної муки, є так різко поставлені питання про Бога, душу, вартість людського життя, герої його романів так глибоко переживають свої позитивні, чи негативні наставлення

супроти релігійних проблем, так безоглядно про них дискутують, що для французьких і взагалі західних читачів взяти ті твори до рук значило прилюдно поставити питання: Бог чи сатана? Від того часу Достоєвський не перестав здобувати собі літературного ринку світу, і треба признати, що багато він причинився до спіритуалістичного нахилу у всесвітній літературі.

Вогіє сам ніколи не дійшов до повної віри, але сотворив круг прихильків (письменників), які роздумували про „неохристиянізм“. Щось вправді не стійного, але щось, що всетаки підготувало ґрунт під обнову християнського красного письменства. В описі подорожі, яку відбув по північній Росії один англієць в тих самих приблизно роках, коли Вогіє був членом французької амбасади в Петербурзі, знаходимо таке: „Там, де ми на заході ставимо міст, або іншу утілітарну річ на памятку якогось факту, росіяни ставляють церквцю. Їх ціле життя є оповите літургією. Христяться вони, коли зачинають їсти, звертаються з подякою і просьбою до Бога при кожній нагоді в життю. Очевидно, що такі речі не є виключною прикметою росіян, але тоді, коли на заході майже щезло щоденне розуміння і практикування християнського життя, чужинців, які приїзджали до Росії, вражало якраз те, що і власне їх предки колись робили, а про що вони вже забули. Як би не було, Росія була християнською державою. Велика це новість для горожанина ляїчної держави. Тому під впливом стрічі з російським щоденним православ'єм, Вогіє інстинктивно відчував, що в нім було християнського і католицького і зачав звертатися до католицької церкви, яко до чогось, що дає життю суспільну силу традиції. Такий є сенс роману Вогіє „Мертві говорять“. — значить, в крові і душі синів.

Той нахил до католицизму віднайдемо пізніше, коли прийдеться нам змалювати загально інтелектуальний стан на переломі XIX. і XX. в. в., то є не тільки красне письменство, але різні течії, які проявлялися в друкованій книжці, чи часописі. Бо є зовсім очевидною річчю, що нинішня література перестала бути якоюсь замкненою творчістю, але щораз більше і більше вяжеться зі всіма проявами умового й духового життя. Майже не слід часом розрізняти з формального боку, коли кінчається література, а зачинається наука.

Вертаючи до Блюа, треба нам зазначити, що дійсно мало хто з письменників був так дуже всестороннім і так дуже вразливим на всі відміни умового життя, яке проявлялось, чи то

в журналах і політиці, чи мистецтві, чи науці, а особливо історії, чи в красній літературі. До тепер маємо виданих більше, чим 40 томів творчости Блюа, але то далеко не все! Безнастанно видають чи то його листи, чи різні ще недруковані фрагменти.
(Дальше буде).

Вячеслав Зайкин.

Русь, Україна і Великоросія.

II. Політичні та культурні взаємини південних (пра-українських і північних сх.-словянських земель у IX—XI ст.)

II.

Протягом IX—XI. ст. ми бачимо, правда, цілу низку спроб зєдинення сх.-словянських земель — в різних формах і з ріжними цілями, в звязку з економічною еволюцією Сх. Європи, розвитком суспільного господарства в сх.-словянських землях, віднайденням двинсько-дніпровського та волхово-дніпровського шляхів і перенесенням у наддніпрянські, наддвинські та надволховські краї головного економічного осередку Сх. Європи і тд.¹⁾ Але всі ті спроби не привели до утворення постійного звязку між сх.-словянськими землями.

Уже в першій пол. IX. ст. (а може й дещо раніше) Київська земля-держава здобула гегемонію й зверхність над сусідніми південно-східньо-словянськими землями-державами, й київські князі почали відбувати далекі походи — на византійські землі, на Табаристан і тд. на чолі безсумнівно великих на свій час військових сил, що належали очевидно до ріжних сх.-європейських (передовсім південно сх.-словянських) земель і племен²⁾. Що такі походи на византійські землі вже в першій пол. IX. ст. відбувалися досить часто, про це виразно каже відомий обіжник патр. Фотія. Та ясна річ, що таких походів Київська Русь не могла б відбувати без допомоги інших південно-східньо-словянських земель. Про певну могутність Київської землі-держави та про підпоряд-

¹⁾ Дещо докладніше питання про економічну еволюцію Сх. Європи в тих часах та про її значіння для політичних і культурних відносин у сх.-словянських землях освітлюю в розвідці „Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku“, розділ I („Επίτις“, 1926, I); там же подаю й літературу цього питання.

²⁾ Дуже ймовірно, що на створення цієї воєнної спілки під проводом Києва вплинула попередня зверхність хозарів над південними сх.-словянськими племенами. Скинувши зверхність хозарських каганів, київські князі спробували самі заступити їх місце у відношенні до інших південно-східньо-словянських земель. Але така спілка могла виникнути й незалежно від хозарського впливу, бо воєнні спілки у півд.-сх.-словянських племен бували й перед часами хозарської зверхности.

кування їй інших півд.-сх.-словянських племен, безпосередно або посередно, свідчать відомості про зверхність Оскольда над всіма півд.-сх.-словянськими племенами, і згадки про могутнього руського „хакана“ (в Бертин. аналах), і життя св. Стефана Суразького та св. Георгія Амастридзького ітд.

Та річ ясна, що це об'єднання не було державним, а чисто зовнішнім. Збирання данини київським князем, обов'язок взаємної воєнної допомоги, спільні воєнні походи, спільна оборона перед ворогом, спільні торговельні й т. п. договори з чужими державами (головно Візантією) тощо, отсе зміст і ціль сх.-словянського об'єднання тих часів. У внутрішнім житті всі ці землі лишилися певно цілком самостійні. Словом, так само, як і за часів зверхности Валіанана, це був лиш союз невеликих держав-земель, конфедерація чи ще скорше „складна держава“ (Staatenstaat), а не одна держава.

• До середини IX. стол. це зовнішньо-політичне об'єднання східних слов'ян обмежувалося, очевидно, землями південно-східно-словянськими (пра-українськими); бо археологія не дає ніяких підстав приймати існування раніше середини IX-го ст. якихбудь зв'язків між південними (пра-українськими) й північними сх.-словянськими землями. Знаменита волховсько-дніпровська „путь изъ Варягъ въ Греки“, треба думати, в тім часі ще не була відома; великий східній шлях — Ostweg провадив тоді далі на схід, через Волгу; сей волзький шлях лучив нормансько-прибалтійські землі (й через їх посередництво взагалі всі північні краї Європи) з арабо-іранським світом, який переживав тоді золоту добу свого розцвіту й могутности; цей шлях був далеко важніший і привабливіший, ніж усі шляхи до Візантії, яка в тім часі перебувала в кризу й уступала і в багатстві і в могутності й навіть у культурі арабо-іранському світові. Отже волзький шлях — аж до початків, чи навіть до середини X ст. служив головною економічною артерією Сх. Європи, й був також лучником і ріжних сх.-європейських народів; якщо нормани в тім часі діставалися в південно-східно-словянські землі, то головно, здається, саме цим кружним шляхом (порівн.: докази й міркування славнозвісного дослідника літописів О. Шахматова).

Безпосереднього шляху між Новгородом і Києвом та взагалі між південними (пра-українськими) й північними сх.-словянськими землями до середини IX. ст. очевидно не знали. Отже східно-словянський південь — Україна й східно-словянська північ (землі новгородська й кривіцька) до половини IX ст. жили незв'язані зі собою, зовсім особним економічним, державним і культурним життям. Північ знаходилася під сильними культурними впливами норманів, котрі були передатчиками з одного боку культури північно-західно-європейської, з другого боку арабської й взагалі східної; південь (Україна) — під впливали Хозарії, Кавказу, Малої Азії, Візантії, Дунайської Болгарії, Чехо-Моравії. Північ залишалася ще чисто поганською; ніяких найменших слідів християнства аж до часів св. Ольги, чи навіть до Володимира Великого.

там не видно; натомість, південь, Україна, вже віддавна підлягала християнським впливам, так що в середині IX ст. уже можлива була спроба утворення київської митрополії¹⁾.

Щойно в 2-й половині IX ст. починається усталення звязку між південними й північними сх.-словянськими землями. Відкриваються нові торговельні шляхи, які лучать південну Русь зі сх.-словянською кривіцько-новгородською північчю: спершу — шлях двинсько-дніпровський — через землю кривичів, простіший, ближчий і лекший, а по якімсь часі й значно складніший, дальший і трудніший — волховсько-дніпровський. Судячи по відомостям „Повѣсти временныхъ лѣтъ“, відкриття цих шляхів припадає приблизно на часи Оскольда. По словам літопису, Оскольд старався підбити Полоцьку землю, тобто іншими словами опанувати північну частину двинсько-дніпровського шляху; далі в Оскольда, як відомо, почалася боротьба й з Новгородом, що одначе привела до перемоги новгородсько-норманського князя Олега й загибілі самого Оскольда. Археологія приблизно від того ж часу датує перші, ще досить слабкі сліди торговельних і культурних зносин північних і південних сх.-словянських земель.

Першим князем, якому вдалося перевести зовнішнє об'єднання більшости (чи навіть майже всіх) сх.-словянських земель — північних і південних, до галицько-українських хорватів включно, був — після літопису — Олег. Та все, що ми знаємо про Олега, змушує нас думати, що цей прославлений мандрівний князь-войовник, певно, й не мав у цілях якогось ближчого зєднання підбитих ним сх.-словянських земель, на чолі котрих лишалися свої місцеві „великі й світлі князі“. Об'єднання сх.-словянських земель за Олега було, очевидно, чисто зовнішнє, — зі смертю ж Олега всякий звязок між сими землями зник. Ігор Старий, якого на підставі літопису, слід уважати наступником Олега, не тільки не мав під своєю зверхністю всіх тих земель, що були „під Олегом“, але навіть найближчих сусідів мусів наново підбивати.

Значіння економічне, культурне і вкінці — почасти й політичне зближення південної й північної Сх. Словянщини й зокрема двох головних сх.-словянських центрів — Києва й Новгорода починається, здається, лише з серед. X ст., тобто в останні роки князювання Ігора й особливо за часів кн. св. Ольги та її наступників. Саме коло того слабнуть торговельні звязки Сх. Європи й варягів з арабо-іранським сходом (котрий переживає в X ст. крізу), тратить у звязку з тим своє значіння і волзький шлях, — а центр економічного життя Сх. Європи переноситься на Дніпро, на шлях „изъ Варягъ въ Греки“, який набуває першорядного значіння, почасти також у звязку з відродженням Візантії в X ст. Розвиток торговельних зносин на волховсько-дніпровському шляху цілком природно приводить до затиснення відносин між Києвом і Новгородом, а з другого боку також до конкуренції та

¹⁾ Пархоменко, *op. cit.*, с. 107.

боротьби між ними. Рівночасно, в зв'язку з економічним розвитком Київської Русі та інших сх.-словянських земель, ускладнюється й їх суспільно-державна організація, повстає державно-правлячий механізм, видаються спеціальні „устави и уроки“ і т. д. Наконєць, під впливом знайомости з політичним устроєм і культурою Візантії, з'являється, здається, думка про наслідування Візантії, про реформу держави релігійну, державну й політичну, а з прийняттям християнства деякими сх.-словянськими князями й боярами переноситься певно й ідея єдиногодержавія і проявляється, можливо, вже свідоме змагання до справжнього, державного зєдинення сх.-словянських земель в одну велику й могутню монархічну християнську Руську державу.

Св. княгиня Ольга вже не обмежується збиранням данини з підвладних земель, а звертає увагу й на їх внутрішнє життя, видає „устави“ для тих земель, основує в них міста, робить навіть спробу поширення в них християнства. Зокрема, енергійну діяльність проявляє вона у Кривіцькій землі (що ніби то була її батьківщиною). — Син і наступник св. Ольги — Святослав (котрого звичайно принято малювати мандрівним лицарем — „богати́рем“, що не звертає уваги на внутрішнє життя держави та її інтереси) — свідомо чи не відомо — робить, в кожному разі, діло великої державної ваги: своїми походами він закріплює панування київської держави над сх.-європейськими шляхами; він же, здається перший після Олега, принаймні зовнішно підпорядковує Новгород Києву, далі трохи чи не перший з київських князів робить спробу асимілювання підбитих народів з київськими полянами шляхом переселювання і т. д. — Ще яскравіше виявляються змагання до зєдинення та уодностайнення сх.-європейських земель і народів, підбитих під зверхність Києва, за часів Ярополка I-го (969—979) і св. Володимира Вел. (979—1015). Ярополк виганяє князів з їх столиць і становить на їх місце посадників, себто руйнує в самих підставах самостійність і окремішність цих земель; Володимир, подібно до Святослава, але в значно ширших розмірах переводить переселення. Нарешті, Володимир переводить велику релігійну реформу, поширює в сх.-словянських землях християнство, а разом з тим і християнську культуру, котрі кладуть дуже важну підвалину до пізнішого культурного і ніби національного взаємного зближення всіх сх.-словянських племен, до утворення — на основі спільної віри й спільної східньо-християнської культури осібногo руського (сх.-словянського) культурного світу.

Але за життя самого св. Володимира й навіть його ближчих наступників поширення християнства й християнської культури ще не приводить до зближення всіх сх.-словянських племен між собою; християнська проповідь за часів Володимира має успіх тільки на півдні, на Україні; на півночі вона зустрічає рішучий спротив — в Новгороді Добриня й Путята хрестять населення „мечем і огнем“, в душі це населення залишається, звичайно,

поганськими; в інших північно-східньо-словянських землях довго не вдається перевести навіть і зовнішньої християнізації.

Взагалі, спроби тіснішого зєднання сх.-словянських земель, особливо сх.-словянської півночі — Новгороду й Полоцька з півднем — Київською Русю, зустрічаються з рішучим і найсильнішим спротивом окремих земель. Реформи Ольги, як відомо, кінчаються невдачою; Ігор Старий, Ярополк I, Святополк I гинуть у боротьбі за обєднання сх.-словянських земель; по смерті Олега, Ігоря, Святослава, Володимира Бел. зібрані ними союзи держав розпадаються, й їх наступники з великими труднощами намагаються наново підбивати неслухняних васалів. Правда, ступнево в більшості сх.-словянських земель княжі престולי переходять до одної династії — Рюриковичів, але се династичне „обєднання“ не веде, як ми вже згадували, до обєднання державного. Рюриковичі рішучо боронять самостійности своїх земель-держав і рідні брати з династії Рюриковичів ріжуться ледви чи не гірше, ніж чужі між собою князі. Іноді й сини-васали виступають проти батька, що сам був їх посадив на залежні від нього столиці, як прим. в обороні незалежности Новгороду виступає проти Володимира Ярослав Мудрий.

Таким чином, не вважаючи на економічне зближення сх.-словянського півдня й півночі, заведення християнства в сх.-словянських землях і заміну в багатьох сх.-словянських краях місцевих династій одною династією Рюриковичів, ні в 2-ій пол. X, ні на поч. XI. ст. державної одности сх.-словянських земель не було. Не вдалося її усталити й наймогутнішому, здається, зі старих київських князів Ярославові Мудрому. Не кажучи вже про те, що до 1036 р. він взагалі мав під своєю зверхністю лише західну половину Сх. Словянщини (без Полоцької землі), але й пізніше не всі землі підлягали його зверхності: Полоцьк був незалежний — се знаємо напевно; незалежна була мабуть і земля Болоховська і т. д. Та й ті землі, що були під зверхністю Ярослава, розуміється не втратили своєї державної окремішности; зокрема, що торкається Новгороду, як відомо, новгородці забезпечили свою державну окремішність спеціальною умовою з Ярославом, заключеною перед його походом на Київ проти Святополка I. Правда, Ярослав у найважливіших сх.-словянських столицях посадив князями своїх синів, та — як ми вже нераз зазначали — династичне „обєднання“ мало впливало на взаємини сх.-словянських земель, що яскраво й виявилось через яких двадцять років по смерті Ярослава, коли почалася боротьба між його синами й потім також внуками.

Смерть Ярослава Мудрого, яку часто вважають переломовим моментом в історії сх.-словянства, коли начебто „єдина“ Руська держава розділилася на кілька держав, по „заповіту“ Ярослава, — в дійсності не внесла істотних змін в державно-правну організацію східнього словянства (але цим ми, розуміється не хочемо сказати, що вона не мала політичного значіння): єдиної Руської держави не було й за Ярослава, не було й перед ним; було лише

Х Р О Н І К А.

З нагоди ювілею Василя Стефаника вийшов збірник *„Дорога Василю Стефанику у 60-ліття Його дороги життя“* (4°, ст. 17+3 нен.). Містить він кілька віршів, дещо споминів (дуже коротеньких). Між авторами видимо *Ольгу Кобилянську, Володимира Дорошенка*, а також самого *Стефаника*. В. Дорошенко розказує про спосіб творення Стефаника, коротенько, але дуже цікаво. Цінний цей причинок тимбільше, що того рода вісток так як не маємо (крім заміток дра Щурата й М. Мочульського про Франків спосіб творення). У збірнику взяло участь кількох селян, що висловлюють щирий привіт Ювілятові. На загал збірник являється цілком симпатичний, хоч і безпретенсіональний. Є в ньому між ін. і кілька світлин: родинна хата Ювілята і три його знімки (одна вкупі з пок. Л. Мартовичем).

З тої самої нагоди „Т-во письменників і журналістів ім. Франка“ уладило величаву Академію для вшанування В. Стефаника дня 24. травня у Львові, як також задумало разом з Наук. Тов. ім. Шевченка і „Просвітою“ видати поновно в однім томі всі його нариси, а дохід з цього видання призначить на літературну премію для автора.

Святкування ювілею В. Стефаника знайшло свій відгомін і в пресі чужинців. І так: „Gazeta Poranna“ з 28. V. с. р. помістила дуже гарну і теплу згадку про нього, написану професором львівської ветеринарії Др. В. Морачевським; в „Neue Züricher Zeitung“ з 15. V. с. р. находимо переклад нарису „Земля“, а в „Deutsche Allgemeine Zeitung“ ще з 5. IV. с. р. переклад новелі „Корова“. Останній часопис рівночасно подав характеристику новішої післяреволюційної літератури на Вел. Україні.

Ювілей проф. О. К. Мицюка. Нещодавно минуло 25 літ наукової діяльності визначного українського ученого-економіста Олександра Мицюка, професора Україн. Унів. в Празі та Укр. Госп. Академії в Подєбрадах. Головні праці проф. Мицюка торкаються аграрної політики, історії народнього господарства й історії економічних ідей. У своїх творах тримається проф. Мицюк *етичного* напрямку в економіці й остро критикує марксизм і комунізм. Деякі з наших часописів помістили спеціальні статті з приводу ювілею проф. Мицюка („Коопер. Республіка“, „Студ. Вісник“ та ін.). В ч. 1. „Дзвонів“ була поміщена рецензія на найновішу працю проф. О. К. Мицюка: М. І. Туган-Барановський, як економіст“.

Проф. Софія Русова, відома діячка, що працює науково на полі педагогічним, святкує цього року 75-літний ювілей. Для його гідного відсвяткування утворився в Празі окремий Організаційний Комітет.

† **Карло Леопольд Гец (Goetz)** помер в травні с. р. Був він доктором теології, філософії і прав (*honoris causa*) та про-

фесором на унів. у Бонн н. Р. Замітніші його праці в нім. мові: Історія славянс. апостолів Кирила і Методія (1897), Київська Лавра як культурний осередок домонгольської Русі (1904), Палятники церковного права та історії культури в давній Русі (1905), Держава і Церква в давній Русі (1908) і знаменита 4-това праця, що здобула йому великий розголос „Руська Правда“ (1910—1913).

Рабіндранат Такур, відомий гіндуський письменник і філософ, лявреат Нобля в 1913. р. кінчить 70. рік життя і з тої нагоди святкує цього року свій ювілей.

Міжнародне Т-во Екслібрісістів визначило відомого нашого артиста-маляря Павла Ковжуна почесною грамотою за його твори, переслані на виставку в Льос Анджелес.

Український часопис в Болгарії почав виходити як двотижневик від 7. червня с. р. п. н. „На сторожі“, під редакцією І. М. Орлова. Бажанням часопису є „стояти на сторожі всього, що веде до осягнення Великої Ідеї — Самостійної Соборної України“.

„Українцы в Polsce Odrodzonej“. Під таким наголовком видано у Варшаві книжку М. Фелінського, де автор намагається доказати, що українцям живеться під Польщею дуже добре.

„Wschód“. В 1928. р. завдяки енергійним старанням заслуженого львівського ученого, найвизначнішого нині історика Галичини проф. Пшемислава Домбковського, засновано наукове історичне видання „Wschód“, присвячене головно дослідям з історії Галичини. Видання це заслуговує на нашу увагу тим більше, що, на жаль, останніми часами видається у нас дуже небагато праць з історії Галичини. Досі вийшло у виданні „Wschód“ дев'ять томів. Найцікавіший і найважливіший з них — том І-ий, що містить дуже цінну розвідку проф. П. Домбковського „Zwierciadło szlacheckie“, в якій знаходимо цікаві нариси про життя і побут галицької шляхти XV ст.; ці нариси становлять цікавий матеріал і для історії укр. права; а в руках доброго „історичного повістяря“ вони б могли послужити й дуже гарним матеріалом для історичних повістей з галицького життя XV ст. З інших розвідок, надрукованих у виданні „Wschód“, заслуговують на увагу: „Jan Alpek i jego Opis miasta L w o w a u początku XVII wieku“ Стан. Рахвала, „Szkice polsko-rumuńskie“ Марії Костерської (містять цікавий матеріал до української історії, „Lwów w czasie okupacji gosyjskiej“ Й. Холодецького, „Закладники міста Львова в російській неволі“ його ж і т. д. — Вже з огляду на самі теми розвідок, надрукованих у виданні „Wschód“, заслуговує він на увагу нашого громадянства й наших істориків; і справді можна лише дивуватися, що досі, хоч видання це існує вже 4-ий рік, ще в жаднім українським часописі не розглянуто й не обговорено зазначених нами розвідок з давнішої й новішої історії Галичини. Бачимо в цьому один із проявів недоцінювання значіння студій

милою. Бо, якраз, якоїсь одностайности тут нема. Це не лише оповідання; тут і нариси зі сучасного й минулого, хоч минуле дуже часто завершується сучасним („Ворохобня“, „Помирили“, „Вигнанці“). Стрічаємо у збірці казки („Кудла“, „Оповідання молодого лелеки“ й ін.), картина стародавнього дворянського життя — такі самих Леонтовичів. („З життя моєї баби“) і ін.

У цій збірці особливо цікава аналіза суспільних явищ. Особа такого Порубайкота (спершу „загітованого соціаліста“, що палив стирти, потому просто злодіяки, за большевиків комісаря, а врешті... повстанця проти большевиків), що ціле життя хотів стати господарем; тому надіявся на большевиків і — згинув як повстанець загону Махна; і такого Прокопа Івановича Момута, „куркуля“, потому теж повстанця — це покажчики, якою життєвою аномалією являється ця реалізація „земного раю“. „Брехня все те, що вони на нас кажуть. Ненависть на нас не за те, що ми кривду робимо, а за те що ми маємо“. — Ось як характеризує большевиків „куркуль“ — Прокіп Іванович. Бо в „цивільних відносинах міцні тільки ті зміни, що наростають органічно з дрібних змін у відносинах поодиноких людей“. Замість земного раю — життя дає такогО Опанаса Олексієвича Свєрбія, лубенського мільйонєра, що поганими способами дійшов до свого маєтку. Маємо ще одного „трохи соціаліста, бо без того, звичайно, робочому чоловікові не можна“, столяра Юхима, що помаленько й сам кричав на робітників, як дістав над ними надзир і впевняв пана, що „з ними інакше не можна“ („Трохи соціаліст“), тощо.

Не можна не згадати, що картини жидівського життя виведені дуже вірно: автор визначається знанням психології жидів („Мізерія“, „Помирили“). Та тут порушено ще багато інших струн: і тугу за батьківщиною, і картина спокійного, старого побуту, і багато подібного — його можна вичерпати хіба тоді, як перекинемо останню сторінку цієї гарної збірки.

Т. К-а.

Віталій Юрченко. Шляхами на Соловки. (Із записок заслання.) Львів, вид. „Червона Калина“, 1931. 8^о, стор. 232.

Якби людина, що її знищили матеріально большевики, хотіла воювати з ними per fas et nefas, не будши в СРСР і, не знаючи про відносини в союзі нічого, хотіла ширити найгірші сплетні й кидати обвинувачення, — то вона не могла б видумати нічого жажливішого, як це, що подає очевидець, через пять літ активний працівник на полі радянської освіти. Людина, що брала участь у повстанні проти комуністів, — кається, задурена блахманом „українізації“, „розвязки національного питання“. Кається щиро до тієї міри, що вважає за потрібне „висповідатися“ публично зі своїх „гріхів“ у відношенню до большевиків. Тепер ця людина розкриває внутрішню сторінку большевицькою „раю“. Маємо тут і диктатуру ГПУ, і всевладу комсомольців, усякої морально зруйнованої людини, радянську тюрму з усім знущанням над політичними в'язнями з виразним упослідженням їх супроти всяких злочинців, і хлібзаготівку і т. п. І врешті — арешт

і заслання на Соловки цього радянського „активіста“, хоч щирого, але... „З темным прошлым“. Довідуємося і про прикладення „54 статті“ (у нас — § 58.), і про число в'язнів (10% населення України), очевидно політичних.

Всетаки признаюся, що я читав книжку і не находив у ній нічого нового проти того, що знаємо хоч би з радянської преси. А з оповідання очевидців (часто екс-комуністів) знаємо навіть дещо більше про тайни льохів ГПУ. Але Автор зібрав це все в один образ, суцільний у собі, — це ж усе, що знаємо, потверджує правдивість усього страхіття радянського терору. Дивуєшся лише, що так багато, на жаль, наших людей дається ще й тепер опутати агентам СРСР. Читайте книжку Юрченка! — хочеться кликнути до них. Тут знайдеться усе те, що затуманює наших „симпатизуючих“: і навчання української літератури у школі (= трохи Шевченка, Франка, Коцюбинського, Винниченка і — післяреволюційна література), і географія України з вилученням усього, що лише можна, і „історія України“ від... РУП; і „контрреволюційний“ концерт з деклямацією Шевченка („Мені однаково“), і „суд над Христом“ на сцені й т. п. І врешті — 20% людей позбавлених права голосування, „чорний ворон“, льохи ГПУ... „українізована“ Чека зі „сепаратістами“ „мазепінцями“, як за добрих часів. У тому всьому оправдано проривається клич обурення Автора, згадка за пімсту „колективізованого“ народу (стор. 184). Всього не сила навіть згадати. Кінчиться книжка вивезенням Автора на Соловки; у наступній книжечці Автор обіцяє розказати про самі Соловки — чекаємо нетерпеливо на цю книжку. Вона буде рішучо цікавіша від цієї, бо ж там будуть описані цілком незнані факти.

На закінчення — ще кілька слів. „Чевона Калина“ рішуче зробила добре, що видрукувала цю книжку. Вона дає нове щось проти вічно перемелюваних „споминів з визвольних змагань“, що викликають різні спростування, всякі „напасти“ і... часто не дають багато цікавого й конкретного. Думаю, що час уже обмежити безрозбірну „воєнщину“, тимбільше, що автори, звичайно всякого роду соціялісти, повстанці, тощо, підходять до подій з дуже своєрідною (евфемістично сказавши) оцінкою фактів. Може це відноситься й до п. Юрченка, що порівнує большевиків до Царської Росії й порівнання виходить на користь останньої; натомість обовязково повторяє все безкритично, що може опоганити Українську Гетьманську Державу, може нам трохи ближчу, як Ц. Росія. Хіба не найвищий час вже те залишити? Думаю, що на цьому не втратить культ нашого минулого, що його старається піддержати „Червона Калина“.

Геофіль Коструба.

Дарія Віконська. Райська яблінка, Львів 1931. Книгарня Науков. Т-ва ім. Шевченка, с. 102, 8°.

Ця збірка нарисів, переважно в діялогічній формі, це річ не так літературна, як радше філософська. Сама авторка в передмові каже, що її займатиме першзавсе проблема індивідуаль-

ности одиниці, її внутрішньої свободи (?) й зовнішних взаємин. Проблема вже відразу невизначено поставлена, а ще менше виразно робиться по прочитанні книжки: не знаходимо її розв'язання.

Мабуть, що розв'язки її не найшла загалом сама авторка; вона ж сама каже, що це діяльogi — ведені *зі собою*. І справді видимо чи не в кожному з них, що оба партнери мають дещо рації, але жадному не можемо її вповні признати. Та треба завважити, що переважно ми радше солідаризувалися би з противником власного становища авторки (або того становища, до котрого вона більше схиляється), якщо би відкинути деякі черти „ідеалізації in minus“, якими наділює Віконська речників менше симпатичних їй самій поглядів.

Хоч сама форма — філософічні діяльogi — не часта в нашій літературі, то проте тематика їх не так уже й нова. Сотні разів уже повторювані протести проти проблематичної тези, що чоловік („мущина“ — авторка скрізь уживає цього архаїзму) бажає „у 99 відсотках на 100“, щоби „жінка... не була нічим більше, як половим створінням, готовим для заспокоєння його гону“ (с. 10) нині вражають як анахронізм і нікого мабуть не поривають за собою.

Навіть те, що могло би здаватися найбільш новим у цій книжці — нове поставлення справи кохання — при ближчому розгляді покажеться спізненим хоч сотнею років. „Духові домагання не виключають любови — каже авторка (Передмова). Та є це поширена, поглиблена форма любови, що в остаточній аналізі *мишається незалежною не лише від взаємности, але від індивідуального вибору предмету наших почувань*, не затрачуючи нічого із свого внутрішнього змісту (с. 3). Подібно в діяльogu „Поет“ (с. 33). Але „в остаточній аналізі“ (коли вжиємо цього власного звороту авторки) побачимо, що це лише в скріпленій формі відірвання самого почування, або — по вченому — ізоляція емоціонального переживання від його зовнішнього предмету, яка була прикметою *сантиментального* типу психіки, типу, якого остаточно витиснув уже романтизм.

Тай загалом міркування авторки виказує чудні скоки; годі не погодитися з дечим, але годі знову пристати на цілком несподівані деякі висновки, приміром:

„Коли моя особиста присутність є для тебе справді найвищою насолодою, то *ми не повинні більше сходитися*“. (1—с. 45).

Таких скоків, несподіванок і неконсеквенцій у Віконської більше. Візьмім прим. її становище до еротики. Приклонниця чисто ідеального, бо аж безпредметового, кохання, авторка є противником усього зміслового. Але сама залюбки описує так дуже змісловий „Шал“ Подковінського, дошукується еротики в усмішці Монни Лізи й видить, як навіть рожа „розхилила глибоко свої червоні пахкі уста“ (с. 53). А кілька здавленої змісловости пробивається з нарису „Дві амфори“! (с. 59—61).

Попри те все стиль часом такий туманний, що аж затемнює висловлені думки; хто прим. зрозуміє таке речення:

„Твої очі напів приплющені від захоплення, уста напів відхилені, одні і другі *непорочні, недівочі, зрішні*“ (с. 24).

Чи це друк. ошибка, чи...?

І по прочитанні цілої книжки лишаються в пам'яті лише слова одного з персонажів „Райської яблінки“: „Я намагаюся знайти у твоїм мистецтві якийсь зміст і не нахожжу ніякого“. Можемо, щоправда, разом із Михайлом Рудницьким (див. недавню рецензію на цю книжку в „Ділі“) признати авторці високу культурність — але самому творові мусимо відмовити глибшої літературної чи філософської вартості. Він ні тут, ні там не дає нічого позитивного.

Criticus.

Др. Мирон Бурляина. Єретичні думки. Прага, 1931. 16°, стор. 60.

Замітна це книжечка по своїй формі і висловлені у ній досить незвичайні думки для людей, що привикли до солідної книги, або до статті в журналі — на ці самі теми. Бо спосіб, в який атор висловлює свої погляди, незнайний у нас, бодай не звик ніхто обговорювати такі важливі питання в такій легкій формі. „Із записника“, читаємо на початку — і справді, це ніби щоденні вражіння Автора нотовані в записнику. Через те деякі моменти може не уділяться читачеві так, як цього бажав Автор; особливо початкові листки книжечки не все ясні. Але далі Автор більше безпосередній. Глибоким болем накіпїлі слова він кидає на папір („Про молодь“), обурюється на об'яви підлости, хоч замасковані („Джентельменство“), але й аналізує їх. Ця аналіза глибока. Тут особливо треба підчеркнути сторінку — „Про жидів“, „Християнство - соціалізм“, чи, врешті, „Про наднарод“. Автор подібно, як це зробив московський філософ М. Бердяєв, вказує на внутрішню, ідейну, суперечність християнства й соціалізму і підчеркує (не випадкову!) участь жидів у соціалізмі (Маркс, Ляссаль, Троцький, Йоффе...). А про наднарод — (минулого: жидівський, і майбутнього: український) говорить важні слова: „є вибрані народи. У старовину — жиди, тепер — українці. Вони головні актори на сцені, де відіграється величезна світова трагедія. Жидівський нарід не сповнив своєї месіянської ролі — її має сповнити нарід український. Шляхи цієї ролі провадять не через мрячні, псевдорелігійні, а по суті антирелігійні „теорії духів“. Ними є шляхи Христової науки. Дозволимо говорити Авторові:

„Україно! Ти покликана до великої творчої боротьби за спасіння людства! Ти покликана з'єднати розпоротені вівці єдиного стада Христового, щоб нести світло блискуче на боротьбу з полчищами тьми“.

„Наш шлях — через релігію духа спасти від загуби людство, що поволі, але безупинно посувається в темну прірву“.

„Шляхи народу українського — шляхи вічності“!

Він пригадує слова Христа — що не мир приніс Він на землю, а меч. Бо ми — *ecclesia militans* з усіми ворогами Христа.

Цей момент — це найсильніша й найважливіша сторінка цілої книжечки. Є в ній ще багато цінного, але це хіба найбільше. Дивно воно: що цим „вибраним народом“ є нарід український. Дивно воно не лише для чужих, але і для деяких своїх. Може бути — але так говорить віра, не сліпа, але розумна. Та тут не одно незвичайне у книжечці, на що може не один непризвичасний до таких речей згіршитися — від першого вражіння.

Це ж „Єретичні думки“!

Але рівночасно (а може саме тому) це багата на глибокі розважання книжечка — книжечка, яких у нас немає забагато. І тому витаємо її і бажаємо Авторіві, щоби найшов щирих і вдумливих читачів.

Теодфіль Кострубя.

Józef Umiński. Bolesław Chrobry i Święty Wojciech.
Nakładem autora. Lwów, 1931. Стор. 22, 8°.

— *Henryk arcybiskup Gnieźnieński zwany Kietliczem.*
(1199—1219). Nakładem Uniwersytetu Lubelskiego. Lublin, 1926.
Стор. 288.

Отсі дві праці визначного польського історика Церкви о. Проф. Йосифа Умінського, хоч безпосередно майже не торкаються української історії, мають про те *велике значіння для освітлення історії Церкви на Україні* в передтатарських часах, особливо для зясування питання, чому стара Русь-Україна воліла церковну зверхність Візантії, а не Риму. Одною з головних чи навіть найголовнішою причиною старо-руського церковно-єрархічного византофільства в українській (і великоруській*) історіографії звичайно признається бажання князів задержати собі більшу свободу в церковно-державних взаємовідносинах і певну владу над Церквою, подібну до тої, яку мали імператори у Візантії, й з другого боку — побоювання того незалежного становища Церкви й вищого духовенства, яке ніби-то було в тих часах у Західній Церкві, та можливих втручань Апостольської Столиці й незалежного місцевого духовенства в державні справи. Та докладніше пізнання церковно-державних взаємовідносин у сусідніх із Руссю західньо-християнських краях, зокрема в Польщі й Чехословаччині, виявляє цілковиту помилковість такого толкування причин давньо-руського церковно-єрархічного византофільства. Зазначені в горі праці о. Проф. Умінського цінні для нас саме тим, що ми знаходимо в них яскраве змалювання взаємин Цер-

*) На бажання автора залишаємо той термін без зміни.

кви й державної влади в Польщі в XI—XIII ст., а також взаємин Польської Церкви з Апост. Столицею в тих же часах. В невеличкім, а дуже цікавім нарисі „Bolesław Chrobry i Święty Wojciech” о. Проф. Умінський освітлює, між ін., справу заснування Гнезненської Митрополії імп. Отоном III (в 1000. році). Це її утворення було по суті не чим іншим, як наданням Польській Церкві майже повної автокефалії, з рівночасним підпорядкуванням її *опіці й зверхності польського короля*. В 1000. році, по прибуттю до Польщі й відбуттю подорожі до святині Войтіха, Отон збирає „собор — перший у Польщі — на котрім проголошує заснування Гнезненської Митрополії й передає Болеславові свої імператорські права над Польською Церквою; таким чином з імператорського надання *здобули польські монархи право іменування єпископів, опіки над церковними маєтками...* і право влади й опіки над майбутніми місіями серед поган; по середовічнім поняттям, імператор був патроном не тільки всього Християнства існуючого, але також і майбутнього; отже частину того патронату... передав Отон Болеславові“... — Треба признати, що ці права польських королів і князів відносно Польської Церкви, одержані ними від Отона в 1000-ім році в кожному разі були навіть ширші від прав, які мали над Руською Церквою наші князі в передтатарських часах. — В другій, обширнішій праці „Henryk arcybiskup Gnieźnieński zwany Kietliczem” о. Проф. Умінський зясовує, у що вилілося на практиці право опіки польських королів і князів над Церквою. Для більшої яскравости наведемо в оригіналі деякі місця з праці о. Проф. Умінського, в яких він характеризує відносини між Церквою й державною владою в Польщі в XI—XIII ст.:

„Panujący, kogo chciał, tego wyznaczał na biskupstwa i dostojęstwa kościelne, majątki kościelne obciążał świadczeniami, stosował bez skrupułu prawo spolił i regaljów, ciągał kler przed swój sąd książęcy, traktował Kościół jako narzędzie, uważał za podległego absolutnie swej władzy. Stanowiska kościelne dostawały się w ten sposób ludziom nieraz najmniej odpowiednim, byle tylko dogadzali widokom książęcym. Stosunki były takie, jak gdyby o znakomitym postępie praw i przywilejów kościelnych na Zachodzie nic w Polsce nie wiedziano...” „Ogólnie nawet nie wiedziano dobrze, co dozwolone, a czego nie wolno; zarówno książęta w stosunku do Kościoła, jak duchowni, żyli na sposób w Europie zachodniej prawie już przebrzmiały, jak gdyby reforma Grzegorza VII i zdobycze jego bezpośrednich następców wcale jeszcze nie istniały”...

Польська Церква в XI—XIII вв. жила осібним, самостійним життям, неначе зовсім не звязана з Західною Церквою й Апостольським Престолом. Папи-реформісти робили спроби „zespolić Polskę ściśle ze sobą i wprowadzić ją na drogę, po której szedł Zachód“; послали легатів (прим. у 1197 р. кардинала Петра з Капуї), які скликали собори для переведення реформ і т. п. Навіть і деякі князі іноді начебто хотіли обмежити князівську владу над Польською Церквою. Так прим. в 1180 р. на соборі духовенства й панів, при участі чотирьох польських князів, знесено jus spolił, але з сих чотирьох князів не нарушив цієї постанови один лише Казимир Справедливий. — „Wyślłki więc wszelkie w celu naprawy stosunków kościelnych, — каже о. Умінський, — w ciągu XII w. były

grózne". Лише архієп. Генрих, котрому й присвячує головно свою більшу працю о. Проф. Умінський, почав енергійні заходи коло знищення свавільної влади князів над Польською Церквою та до фактичного зєдинення Польської Церкви з Римо-Католицькою й дійсного підпорядкування її Апостольській Столиці. В книжці о. Проф. Умінського знаходило яскраве й докладне змалювання цієї праці архієп. Генриха й тяжких перешкод, з якими йому доводилося боротися, — вкінці архієп. Генрих був переможений і мусів уступити, хоч його праця нелишилася безслідна й покляла підстави до *нізнішого* дійсного зєдинення Польської Церкви з Західною. В кожному разі, в XI, XII, а в значній мірі й у XIII віці Польська Церква була *de facto* сливе цілком незалежною від Риму, в більшій навіть мірі, ніж Руська Церква од Візантії, а влада польських королів і князів над Польською Церквою була в кожному разі незрівняно більшою, ніж влада наших князів над Церквою Руською. — До цього слід ще додати, що аналогічні до польських церковно-державні взаємовідносини існували, як підчеркує о. Проф. Умінський, і в інших краях латинської культури, сусідніх з Руссю, передовсім в Чехословаччині*), а також у значній мірі й в Угорщині, Скандинавії і тд. — З того всього, на наш погляд, треба зробити висновок, що при виборі византійської церковної зверхности на Русі, очевидно, не грали ролі побоювання князів утратити вплив на церковні справи або втручвань Апостольської Столиці: церковно-державні відносини в сусідніх з Руссю краях, що *de jure* перебували під церковною зверхністю Риму, не давали для таких побоювань ніяких підстав. Очевидно, тут ділали інші причини.

Вкінці, вважаємо необхідним, що обидві згадані праці о. Проф. Умінського, а особливо його доважна монографія про архієп. Генриха, мають значіння, розуміється, не тільки для выяснення питання про причини, задля яких передтатарська Русь воліла церкону зверхість Візантії, а не Риму. Вони дають взагалі яскравий образ церковної, а в значній мірі й політичної та побутової історії Польщі XI—XIII ст., з котрою ми, українці, мусимо бути добре знайомі для ліпшого зрозуміння нашої історії, що раз-у-раз переплітається з історією польською. Праці о. Умінського відзначаються дуже добрим знанням джерел і наукової дотичної літератури, порушених о. Умінським питань, науковою безсторонністю, виробленою методою і зокрема дуже влучною синтезою і безперечно заслуговують на увагу українських читачів, які інтересуються історією.

В. Зайкин.

Иммануель Кант: Прологомена до кожної майбутньої метафізики, яка могтима виступати як наука. З історичним вступом та словником. Під ред. проф. Д-ра І. Мірчука. Львів.

*) Про церковно-державні взаємовідносини в давній Чехії, аналогічні до польських, порів.: Václav Novotny, *Ceske dejiny*, Praha 1928, кн. IV, част. 2.

Вид. „Неділі“ з допомогою Укр. Університету в Празі, та Укр. Наукового Інст. в Берліні. 1930. Стор. XX + 132.

Вихід одного із головних творів Канта в українському перекладі є безумовно святом української культури. Досі із філософічних клясиків можна було в українській мові зазнайомитись лиш з Плятоном, та й то не з головними його речами. Нове видання робить приступним для українського читача „Прологомена“, які є хоч і не основоположним, а лише популярним твором Канта, та в кожному разі дають образ головних тенденцій системи великого німецького філософа. Заслуга ініціатора та редактора перекладу, проф. І. Мірчука і перекладчиків—студентів Укр. Університету в Празі в тім, що вони перевели нелегку працю перекладу книги, не маючи за собою майже ніякої традиції філософічного перекладу: перекладчикам і редакторові довелося вироблювати власними зусиллями термінологію, та навіть і самий „стиль“ філософічного перекладу та ще такого нелегкого автора, яким є Кант. До перекладу доданий вступ, в якому проф. Мірчук інформує про історію тексту „Прологомен“, та про ті питання, які були в літературі предмету висунені в звязку з деякими місцями цієї книги. Др. К. Чехович склав показчик термінів Канта, в якому словами самого Канта дані пояснення до основних термінів, які зустрічаємо в „Прологоменах“. Все це робить книжку дуже придатною до читання і студіювання. Добрий друк, гарний папір, роблять її приємною для усякого прихильника української книжки.

Ми не хочемо ніяк зменшувати значіння цієї гарної публікації, коли робимо тут декілька завваг що до мови, перекладу та до деяких термінів. Мова перекладу не дивлячись на те, що робили його аж десятеро співробітників є досить однастайна; може це пояснюється тим, що усі учасники праці родом з Західної України. Але ця однастайність мови причинюється, на жаль, також до того, що переклад місцями є досить важкий для читання наддніпрянському українцеві. Зустрічаємо слова та вирази, яких наддніпрянець не розуміє або, які його дуже вразять. Про це, доводиться тимбільше жалкувати, що за останнє десятиліття українська наукова мова досягнула вже певної однастайности і в багатьох наукових виданнях ми взагалі не помічаємо, чи походять їх автори з Західної, чи Східної України. От кілька прикладів, слів та висловів, що занадто вже відбігають від сучасної літературної мови (ці приклади я не вишукував, а узяв з цілком випадкових сторінок книжки): стор. 7—„треба цього вистерігатись“, „не хапатись оцієї дошки рятунку“ („хапатись“ за що, „рятунок“), „запускався у спекуляції“, „не освідомив собі“ (може це друкарська помилка замість „усвідомив“), стор. 24 — „торжественно“ („урочисто“), „завішую“, „підходячі“, стор. 93 — „робім“, „в за-висимости“, („в залежности“), „неможливо нам остати“ („залишитися“), „оставби“, „лиш“, „наоколо“ і т. д. Також і в правописі — як бачимо вже і в кількох наведених прикладах — в синтаксі й інтерпунції зустрінемо чимало речей для наддніпрянця незви-

чайних і незрозумілих. Іноді зустрічаємо подвійність в термінах (як от „суд“ та „осуд“).

Взагалі конструкція речень є декуди дуже важка. Зясовується це почасти тим, що перекладачі занадто близько трималися конструкцій німецьких речень. Як бачимо з передмови, перекладачам був відомий дуже гарний (як це визнає і редактор перекладу в своїм вводі) переклад Вол. Соловйова. Цей переклад є близький до оригіналу та читається з великою легкістю. Одним із засобів, що їх ужив для полекшення тексту Канта В. Соловйов було розбивання окремих німецьких речень на два, а то й три речення. Чому перекладачі не скористали з цієї ж методи і при українським перекладі? Переклад Соловйова показав, що ця метода ще ніяк не псує та не змінює сенсу!

Як ми згадали, перекладачам довелося побільшости самим витворювати термінологію. Назагал ця термінологія є влучна. Окремі вислови заслуговують на велике признание, як от „нагляд“, „наглядність“, „наглядати“ для „Ausschauung“, „Auschaulichkeit“, „auschauen і т. і. Влучне і вживання слова „явище“ замість „зявище“. Але для деяких термінів я пропонував би зміни. „Ding an sich“ перекладено „річ сама в собі“. Чи не ліпше було б: „річ сама по собі“? „Notwendigkeit“ автори перекладу передають словом „конечність“; мені здається, що це слово має сенс певної внутрішньої примусовости, в той час, як у Канта маємо, поскільки йде мова про „Notwendigkeit“ в природі, про зовнішній примус, а для цього ліпше надається слово „необхідність“. Чому б не використати в тім випадку багатство української мови і ввести обидва слова: і „необхідність“ і „конечність“, одріжнивши їх функції: слово „необхідність“ вживати для примусовости зовнішньої, фізичної, природної; а слово „конечність“ — на означення примусовости внутрішньої, логічної? Розуміється, в перекладі Канта ця диференціяція значінь не могла б мати місця. Не перекладав би я і „Schein“, як „злуда“; проти цього говорить і вжиток цього слова в естетиці („Критиці здібности судити“) Канта. Слово „видимість“, яке дехто вживав, є очевидно русизмом! Від слова „здаватися“ (=scheinen) навряд чи можна утворити відповідний іменник. Добре слово „омана“ (=ілюзія). До речі, в російській поезії термін „Schein“ кантівської та романтичної естетики колись віддавали словом „обман“ („нас возвышающей обман“ у Пушкіна і т. д.). Вже просто блудним є передача слова „Existenz“ черед „буття“ та „існування“ (див. словник), — „буття“ (Sein, esse) і „існування“ (existentia) одріжняв як Кант сам, так і уся філософічна традиція ще від Плятона, та і філософія післякантівська. Досить згадати, яке велике значіння ця ріжниця грає напр. у Плятора або у Спінози! Не погодився б я із терміном „важність“ (нім. Geltung або Gültigkeit); що правда і термін „значність“, якого я вживаю у своїх працях не вдоволяє мене цілком. Та ці усі питання, розуміється можна буде зясувати лише шляхом систематичної праці над українською термінологією. Якраз переклад „Пролег.“ є чималим вкладом в неї.

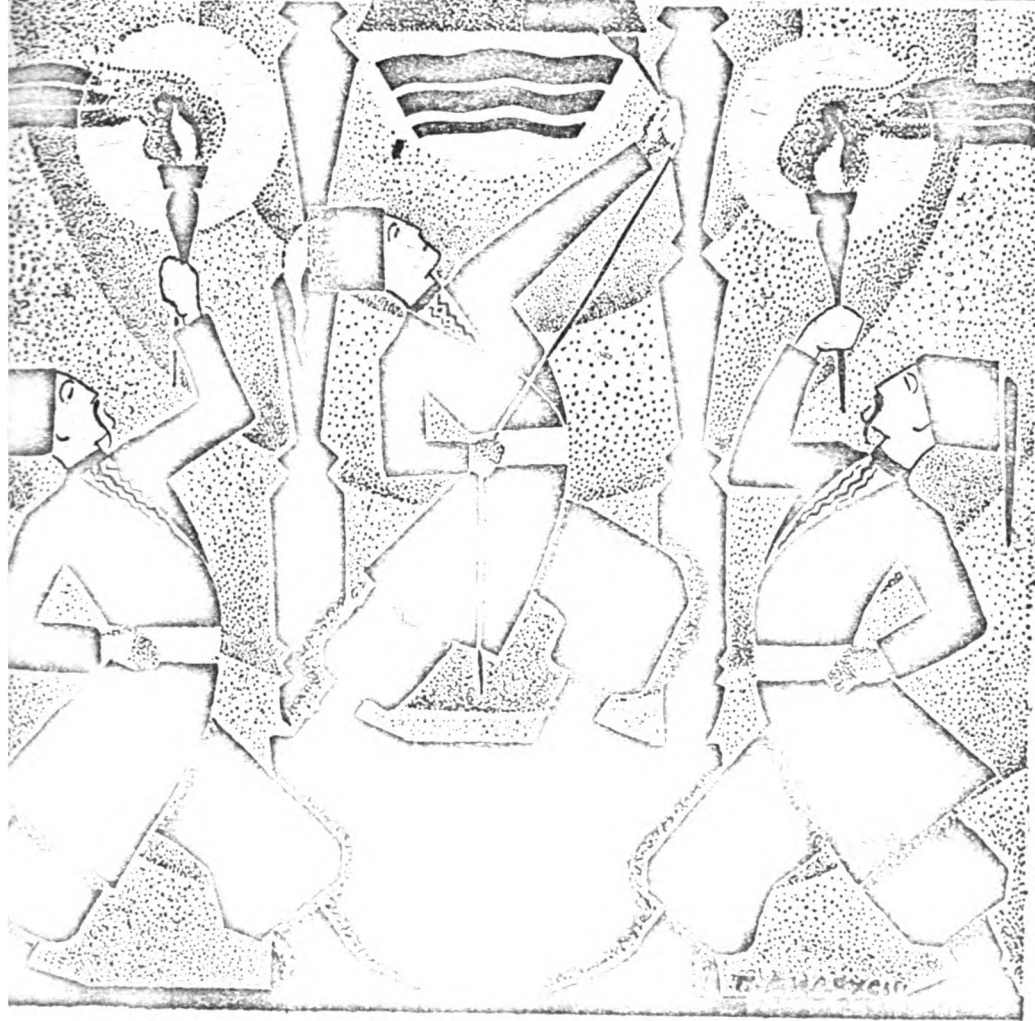
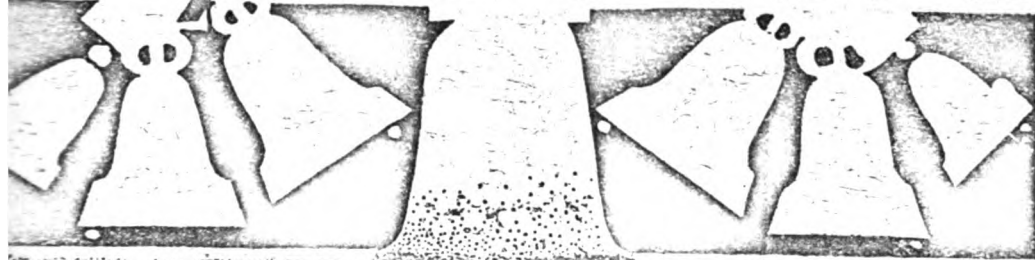

WŁEŻYTOŚĆ POCZTOWĄ
PŁACONO RYCZAŁTEM.

Ціна 4 зол.

ДЗВОШКИ

1. 4-5. ЛИПЕНЬ - СЕРПЕНЬ 1931

„Д З В О Н И“

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК

З М І С Т :

4—5-го числа за липень—серпень 1931.

	Стр.
О. ОЛЕСЬ: Готові будьмо!	225
ЯРОСЛАВ КУРДИДИК: Ранок в столиці	225
К. ЧЕХОВИЧ: Шахи	226—227
АНАТОЛЬ КУРДИДИК: Серце летуна (Нарис)	228—235
БОГДАН НИЖАНКОВСЬКИЙ: Як сонце впало за хрести.	235
Р. КЕДРО: Італійський сонет	236
В тюрмі	236
БОГДАН ЛЕПКИЙ: Записки втікача	237—242
БОРИС ГОМЗИН: Привіддя	242—245
БОРИС ЛИСЯНСЬКИЙ: Хрести і квіти (Присвяч. О. Олесеві)	245
ЯРОСЛАВ КУРДИДИК: Вдяка	246
Не чую	246
ГАВРІІЛ КОСТЕЛЬНИК: Кредля й Кредліха	247—250
Р. КЕДРО: На народні мотиви	251—252
БОРИС ЛИСЯНСЬКИЙ: Я не хочу...	252
Батьківські заповіді (Уривок з „Саги про лицаря Фрідйофа“ — перекл. Ю. Ш.)	253—257
З творчості молодих:	257—260
КАЛИНА ДУБРАВСЬКА: Спогад	257—258
РОЖА КОРИТКО: Під легіт вітру	259
Пращай!	260
МИХАЙЛО ОСТРОВЕРХА: Андреа Мантенія (1431—1931)	260—264
Др. М. ГНАТИШАК: Сучасне положення європейського театру	265—259
В. Л.: Чому та як повстає мова й діалекти	269—273
Др. НИКИТА ДУМКА: Чи знали що в старині про Дніпрові пороги	274—277
о. ТАДЕЙ ЖЕВУСЬКИЙ: Нзчерк відродження католицької думки у світовій літературі	278—283
В. ЛИПИНСЬКИЙ: Консерватизм і поступ	283—295
Хроніка	295—304
Рецензії	304—340
Змагання українців до самостійности в Полтавщині в шіст- десятих роках (написав Др. І. Лоський)	340—345
В. З.: З новин політич. літератури. І. Шукання нових підстав державн. орган.	345—352

Дальше заявили свою співпрацю:

Акад. Степан Смаль-Стоцький, проф. В. Щербаківський,
проф. Дм. Антонович, о. проф. А. Ішак, Др. Дм. Николишин,
В. Леонтович, Б. Лисянський і Б. Ніжанковський.

„Вега“ зволить ласкаво розкрити Редакції свій псевдонім,
якщо бажає узгляднення присланого ним матеріалу. Заховання
в тайні псевдоніму, очевидно, Редакція запевнює.

О. Олесь.

Готові будьмо! Близько час,
Коли святі церковні дзвони
Благовістять нам сонця схід
І сколихнуть усі кордони.

Готові будьмо! Це не сон:
Я бачу натовпи великі,
Обійми, сльози на очах
І теплі стиски рук і крики.

О, дзвони радісні, гудіть,
Надію лийте в хворі груди...
Дивіться: в натовпі — Христос,
Дивіться: люди — знову люди.

13. XI. 1929.

Ярослав Курдидик.

Ранок в столиці.

Встав залізний ранок, зойкнули машини,
Підняли серени тріумфальний крик,
Простягнули мури руками до неба
Й пробили хмари на багровий штик.

Порушились глухо німі тротуари,
Квадрати трамваїв проходять в точки.
І хтось почав пісню зі синьої сталі
І записав небо в залізні стрічки.

І у набремілі працею долоні
Збирає столиця щоденний білянс,
Голодних мордує — багатих втішає,
У повітрі чутно жаж і дисонанс.

20. VII. 1931.

Аж ось з-за хмар розлягся гуркіт грому...
Здрігнувся цар, скликає все лицарство,
І йдуть у бій по звичаю давному.

Та ворог скрився у багнисте царство...
А дощ іде! Не битись тут нікому!
Болотом бродять лицарі до дому.

IV.

Колись, як ми любились ще з тобою,
Малими піхотинцями ти грала,
Й вела на шахівницю їх до бою;
Великих, грубих сил ти ще не знала.

Король—цар пристрасти—моргав лиш стиха,
А дама—демон зла—при нім дрімала,
Обмова на коні не виїзджала,
Бігун брехнею ще не сів лиха.

Аж ось, холодний думки рух вежою
Розбив любови мур. — Почалась драма,—
Бігун-брехун побіг в пролом стрілою.

Кругом пожар—кровава панорама —
Король сопе—біжать їзди до бою...
У грі життя тепер сама ти дама.

V.

Паде сніжок, всі болі прикриває,
Мороз розсіяв квіти по шибках,
На шахівниці лицарі в масках,
Плаксивий джезбенд їм до танцю грає.

Пливе солодких тонів водопад,
Розмови кучеряві потопають,
Дрібними бризками слова літають,
Брехливі діти виць і лімонад.

А ти у білій сукні, мов зима,
Зі мною йдеш у танець мовчазна,
Німі уста червоні, аж палають.

Танцює демон і брехня в масках,
Цвітуть срібlistі квіти на шибках,
А сніг паде, всі болі прикриває.

Анатоль Курдидик.

Серце летуна.

(Нарис.)

Мала великі чорні очі, чорне як гебан волосся (очі такі великі, що здається — на обличчі нічого нема, тільки очі) — і на імя Зіна.

Тип гуцулочки, тільки не тієї дикої, з-під Горган, а гуцулочки, що зуміла обєднати в собі суворість гір і м'яккість вечірних міських сумерків в одне. І на імя Зіна.

Вона — учителькою в маленькому подільському селі — звідки до гір так далеко і так пусто довкола — але вкохана у свою працю.

Він — летун. Це так, як пишуть у фейлетонах: літак зіпсувався під хмарами й осів на полях маленького подільського села, звідки так далеко до гір і де Зіна учительює. І так, як у фейлетонах: по тижневі він полетів — але в нього на грудях гвоздик, червоний, як кров з самого серця.

Од Зіни.

I.

Мотори ген там — над великим містом — вигукують пісню культури, гострять пропелери об черстве повітря, але над маленьким подільським селом, звідки так далеко до гір — тихо.

Тільки верби шумлять, тільки хлопці сопілки пороблять та грають. І в літні вечорі біля хат скриплять журавлі, скриплять про те, що холодну воду тягнуть...

Але іноді й над маленьким подільським селом гукне мотор, пронесеться над похиленими ланами колосся і жєнці випростовують спина та білі рукави нахилиють над очі.

— Петре — це той?

— Той!..

А Зіна стоїть у городі біля школи, де повно мальв і сама така, в червоній суконці, як мальва — а руки тисне до серця, бо мотор співає могутню пісню культури, а серце — захлипається палкою молодечою пісєню.

А великий, сталевий птах, ніби мала ластівка, спускається стрімголов, мов до її рук, паде просто — аж Зіна:

— Славку!

І руки корчавіють в переляку, але ось велитєньська ластівка пролетіла над самою школою, розчахнула тишу, гупнула в землю.

криком пропелера — і понеслася рівно. І тоді Зіна знає, що ця мала цяточка, що он вистає з сірого кадовба — це Славко сміється щасливо:

— Коханий...

І руками Зіна, божевільна од щастя, як крильцятами, як мале пташеня, що хоче летіти:

— Славку, Славку, Славку!..

II.

— Слухай, Славку, ти мусиш бути.

— Не буду!

— Що значить не буду?

(Славко найкращий летун у цілій бригаді і як його побратим Петро влаштує завтра гостину з приводу свого авансу на поручника — то як йому не бути?)

— Не буду, Петре.

— Славку, не будь впертий. Меся приїде — а вона тебе хоче пізнати. Вона, завжди, жаліється: Маю брата летуном, а Славка не знаю. Всі будуть. Мусиш прийти.

— Петре...

— То я беру це на карб нашого побратимства. Не хочеш? Ні?

Стоїть стрункий, твердий, і Славко знає, який Петро. І він простягає руки:

— Петре, зрозумій! Зіна хвора...

— Пусте! Це три дні тому писала, а сьогодні вже може здорова. Ти завтра поїдь літаком по неї і привезеш. Добре? Отже ранком летиш і вертаєш. Я полковника ще сьогодні попрошу...

— Добре.

III.

І Зіна летить. Зіна була хвора, але коли школа задріжала од гримоту мотору і гриміт нагло втих, вона просто божеволіє од непевности.

І прожогом зодягається, але в моменті, коли вона в двері, в одвірках він:

— Зіна!

— Славку! —

І Зіна летить. В голові у неї гарячка ще, але вона бачила, як він хотів цього, щоб вона поїхала з ним. Він хоч казав: „Ні, ні, ти хвора!“ — то вдала вперту і — летить.

Вперед неї його широкі мужні плечі і велитенське дріжуче колесо, від якого бе в очі лоскотом, гуком і вітром, мов голову хоче зірвати. А обіруч сунуться хмарки — білі, сніжнобілі, як викупані ягнята...

IV.

— Вітаємо!

— За квітку подільських ланів!..

Немає часу розглянутися, а хаос сліпучого світла, ритмів джезбенду, поту, парфюм, лискучих одностроїв огортає її, як залізний плащ. Що вона — у сірєнській сукоңці? Як вона попала?

Але на це не має часу. Вона прошіптує своє прізвище, не знає навіть кому, стілки тих лискучих одностроїв і кольористих суконок і врешті підносить чорні очі на кучеряву білу головку:

— Моя кохана, панно Мелю. —

— Приємно пізнати. —

Зударилися вічми — а по руках холодом, як по осінній росі. Але на це немає часу. В чарках уже вино і старий, шпаковатий сотник Гузаренко (лет Дельгі—Берлін—Київ!) підносить:

— За подільську квітку!..

— Ні, панове — прохає Славко. — Перша чарка за нового поручника!

— За поручника!..

— Друга за подільську квітку!

— Ні, панове — прохає знову Славко. — Цей раз за хазяйку цієї гостини! За панну Мелю!

— Ні, за подільську квітку!..

— За хазяйку!..

V.

— Ваша кохана незвичайно скромна. Як їй у цій сивій сукоңці!..

Славко чує, як в цьому реченні підчеркнуто „сивий“ і як в цьому „с“ чути гадюче сичіння, але чує теж:

— І яка скромна! Не пе, не танцює модних танців, не співає танго...

Славкові шумить уже в голові, він чує, як ці слова знову бризкають глумом у вічі — але чує теж, що ще трохи, а бухне кровю з обличчя...

— Навіть з моїх рук не хотіла випити. Навіть...

— Випе! — схоплюється він, як вжалений і випростовується на весь ріст. І серед вигуків гостей, що зуміли вже змінити все в шалену ніч — йде просто до Зіни і підносить їй чарку:

— Зіна, за здоровля хазяйки випеш...

— Славку...

— Я знаю, що ти ніколи не пєш, але цим разом випеш. Пий...

— Славку...

Сотник Гузаренко став побіля нього, повернулися очі на них, але п'яний летун:

— Може тому не хочеш, що це панна Меля наляля. На!
— чарка хлюпнула на підлогу. — Я тобі сам наллю...

— Славку...

Він підніс руку до її уст, але хтось сіпнув і чарка сухо дзенькнула на стіл, а червоний бургунд поструйкував по білій скатерті, як кров.

Славко тільки випростувався:

— Вибиваєш мені з рук?..

Джезбенд в цьому моменті станув і на салі нечаяно втихло.

— І чому я не заложилася з вами, поручнику? — покотилося гадючими колісцятами довкола, а у відповідь гукнув мужеський голос:

— Ваше здоровля, панно Мелю!..

Джезбенд бризнув тонами фокстрота і приглушив тихий хлип в кутку салі.

VI.

І від тоді над маленьким тихим, подільським селом не воркотить в просторах велит, сталевий голуб — а боляча непевність сіла над мальвами біля школи й по гвоздиках червоних, як молода кров, тоска ходить вечорами...

А в далекому-далекому місті щовечір у каварні по п'яному вигукують старшинські мундури і з гупанням джезбендового бубна котиться різкий регіт через салю:

— Алеж він у вас, панно Мелю, закоханий!.. Алеж попав...

— Я можу з ним зробити, що хочу! — сміється блондинка, закидаючи взад голову. — Я можу, що хочу...

— Ой, панно Мелю, бережіться. Летуни в моторах кохаються...

— Сотнику, — хочете доказу? Рука! Я йому у найбільшу хуртовину скажу на однокрилому Юнкерсі і полетить! — займаються очі фосфоровим вогнем.

— Панно Мелю...

— О п'ятсот карбованців бю, пане сотнику...

— Приймаю.

— В найближчу хуртовину!.. Побачите!..

І після цього вона по гадючому пригорнувшись до могутньої груди летуна та перебираючи пальчиками відзначення й медалі на його груді, шепоче:

— Славчику, вони не вірять. Вони кажуть, що ти мене не кохаєш. А я була така люта на них і сказала, що про що попрошу — ти виконаєш. Правда, що так?

VII.

Вихор дме. Вихор шарпає ганґаром, підкидає порох і з-заходу чавунно-сиві хмари гонить. І сіпає за старшинські шинелі.

Старшинський заклад — і Славко міцно заціпає шкуряну куртку й натягає шапку-летунку. Малий Юнкерс стоїть на поготові, а сотник Гузаренко в останнє пробує перемовити:

— Цеж божевілля. За годину ми матимем таку хуртовину, що я й три-моторовим Потезом боявся б. То цеж — треба було відложити...

Ніби потакуючи його слова, далеко лунає грім, але Славко кам'яний і заціпає останній гузик.

— Я дав слово...

— Я вірю. Я вірю — денервується Гузаренко — але для чиеїсь забганки. О, чорт...

— Пане сотнику...

— Я ніщо. Тільки ж погляньте. Тепер хіба божевільний полетів би. Тепер треба чорта...

— Пане сотнику, прошу...

— Ну, нічого. Ідьте, ідьте. Я буду на майдані дожидати.

Він підноситься на сідці, одним поглядом знавця охоплює машинерію і зіскакує:

— Усе добре. Тільки не шаржуйте. Переждіть десь. Це — додає він тихше — це божевілля...

Хмари насунули вже на пів неба і Славко готов. Він повертається до вітру, що вдаряє його п'яно в обличчя, охоплює небосхил зором, схмарюється і повертається до товаришів:

— Бувайте! Скажіть панні Мелі, що я сьогодні вечором буду в каварні...

Вони стискають йому руку, а сотник Гузаренко пробує в останнє перемовити:

— Поручнику, це був тільки заклад. Сотника Яшура і панни Мелі. Ні! — кріпко стискає він руку. — Ви не повинні їхати. Вони відкличуть його, я...

— Зайве, пане сотнику. Я дав старшинське слово...

Він ускакує в кадовб літака, у якому розкручено пропелер і який аж дрижить цілий, повернувшись мотором в бік чорних хмар, шарпає підойму і велитенський сталевий птах схоплюється з місця, побіг по площі...

Сотникові Гузаренкові здається чомусь, що в останньому моменті літак не хотів. Здається, що він колесами вперся був, як кіхтями у землю — прочуваючи щось...

VIII.

Але там, в горі, де летун і хмари, важкі, бовваністі і грізні стають віч-на-віч проти себе — починається змаг.

Малий Юнкерс пробує пробитися на ту четвертину неба, де немає хмар, але поки він може долетіти сюди, хмари важко перекочуються в той бік і цілий небосхил стає сірий, непривітний...

Юнкерс кидається в бік, але з цього боку якраз хвиля вихру бе з цілої сили об нього, впирається в бік і закидає його. Славко сіпає за підойму, прискорює темпо мотору і мотор реве, скажено реве, ніби хоче перекричати хмари. Величезна лискавиця прорізує світляною смугою простір і кидає на машинерію жмут червоного світла.

Починається змаг. По одному боці людина і 140-кінний мотор, по другому — звали хмар і вихор.

І хоч мотор ріже, Славко чує, що вихор налягає на крила. Славко чує, що Юнкерс не дрижить, а колибається і він знає:

— Вище, вище!

Пересуває підойму на останню швидкість і висоту і малим Юнкерсом починає кидати, як у пропасниці. Але він ріже. Але він протиставиться вихрові й летун бачить, як вказівка, що показує висоту, підбиває:

2500, 2600, 2650...

Він уже цілий на цих вказівках, кермі, підоймах, що грають лісню людської потуги, схований за стінку кадовба і не обходить його ніщо. Знає, що мотор врідеться і поведе. І мірник підбиває:

3200, 3280, 3320...

Навкруги себе, на машинерії і стінках, добачує краплини роси й підносить голову. І перше його вражіння, що вихор тільки од пропелеру. Друге — навкола сіро, брудно — густа мряка

охопила його з усіх боків. Він випростовує схилені плечі і тепер щойно бачить, що під ним у боці темніше, в горі — над ним — ясніє...

На ясне!..

Стримує підоймою скорість і вухом вичуває попри рев мотору клекіт пекла, що повисло в нього під ногами, стало стіною проміж ним і землею.

IX.

Але аж тоді, як над ним синій, аж прозорий небосхил і пекуче, ярке сонце, як Юнкерс мов оддыхаючи, пливе рівно на тій самій висоті і руки спокійно опирає на кермі — вчувається йому виразно Гузаренкове:

— Божевілля...

Так, це божевілля перекочується он, внизу хмарами, що мов ліниві чорні воли, пересуваються, лискаючи сталевими хребтами до сонця. Те божевілля гудить — він чує, побіч рівної пісні мотору, у нього під ногами...

— Це, поручнику, божевілля. Для чиєсь забаганки...

І він аж тепер, коли те божевілля за ним, бачить, які ці звали хмар і який малий Юнкерс. І почуває у втомленій свідомості, як ніж, що впирається в груди:

— Для чиєсь забаганки...

Але в одночас його очі падають на мірник бензини і рука вхоплює нервово праву керму. Блідне.

На право. Там, де прорідли лави хмар — бо бензини не вистане...

X.

Хуртовина пролетіла над малим подільським селом. Зіна сидить в своїй хатинці, втиснена громовицею в куток, і боляче зустрічає цілою істотою кожний гук грому — але враз проміж двома його вересками вчуває...

Вона вслухується вухом, пізнає і вискакує прожогом у дощ на подвіря. Вихор впирає її знову в хату — але вже почула:

Мотор грає!..

І враз у неї давне стає на всю височінь перед нею і вона руки до серця, бо серце пізнало шум пропелерів, дарма, що громи канонаду розпочали...

— Славку — вишіптують її бліді губи.

Вона летить у вікно думкою і од цього волосся стає дротяне: В таку...

Богдан Лепкий.

Записки втікача.

I.

Серце твоє перекроєне на двоє: одна половина тішиться, а друга сумує.

Одна тішиться, що ворог не вхопив тебе в руки, не повісить, ані не вивезе Бог-вість куди, — а друга сумує, бо кидаєш свій край і не знаєш, коли його побачиш, та, чи побачиш?

До смутку хтось тобі сорому досипає, як до опту гірчиці.

„Втікаєш? О свою шкіру дріжиш? А що станеться з твоїми братами, не мислиш?... Ти самолюб, такий, як і другі,—інте-лі-гент...“

Боїшся глянути в очі жінці й дітям, щоб не вичитали твоїх думок.

Гаряче чоло до зимного вікна тулиш.

Сумно хитаються смереки, ніби кажуть: „І ти втікаєш від нас? Як було добре, то приїздив у гори, щоб свіжим повітрям дихнути, послухати шепоту потоків і з вірлами думки понад хмари пустити, а нині, коли ворог підкрадається до гір, то ти від них втікаєш? Гарно так!“

Сто пар залізних коліс притакує смерекам: „так, так, так.“

І тобі ще гірше соромно стає, ніж сумно.

Сто разів гірше.

Ліниво й несміливо сунеться поїзд понад проваллями гірськими. Боїться, чи не підмінований шлях. Наслухався про зраду, бачив навіть, як зрадників карали, страшно йому.

... Дурний поїзд, дурний!

Перед мостом аж кламцає зі страху залізними зубами. Торозженеться, то стане, а на міст їхати боїться, бо ануж там динаміт?

„Таж то тепер нікому вірити не можна. Самі Юди. Диви, кілька рублів здовж шляху з кишень повисипали!“

За Юдин гріш „свою державу“ продають.

Під мостом у ярі трьох „ляндштурманів“ куняє.

Ватра ледь-ледь коптить, бо великої класти вара!

Цеж позиція воєнна! Трьох старих ляндштурманів і три ще старші „веридлі“*), складені в козел. Тільки на них казанок.

*) Давного типу крісп австро-угорської армії.

ловісь і кулешу вари. Більше вони до нічого негідні.

Дядьки, перебрані за вояків, жалісно дивляться на ті „веридлі“ та на дим, що снується з ватри.

Думають.

Про що?

А вже ж, що про хату, челядь, і про маржину.

Як вони там без них?

Чи дадуть собі раду?

А що буде, як москалі до села ускочать?

„Йой, Боже, ти наш!!!“

А вітер від полонин біжить і сміється: „Чи ви подуріли, хлопці? Граєтесь у войну, як хлопці? Сімдесят двох вас таких легінів від Ємного до Вороненки і хочете гір сокотити?

Сокотіть, сокотіть, за те ваших братів повісять.“

Ватра гасне, дядьки до сирої землі припадають, поїзд всувається в тунель.

Темно, як опівночи в каглі, а гуркіт такий, ніби громи з канонами бються.

Нараз, — гаркнули ланци, заскреготали колеса, гегепнули черепи людські об стіни вагонів і поїзд стоїть.

Хтось сіркнув сірник. Видно перестрашені лица. „Не смій! Не смій! За світло смерть, бо це сигнали ворогам, не знаєш?“

І люди деревіють. Крізь відчинене вікно насунуло димів. Старі кашляють, діти кричать.

„Не бійтеся, бо ми самі в страху.“

„Чого поїзд стоїть? Чи другий насупроти жене, чи хто шини зірвав, чи що?“

Але спитати нема кого, бо поїзд без кондукторів іде. В нім самі машиністи, урядовці, будники й їх родини, а з чужих, того вони з ласки забрали. На кожній стації то вози, то машини „шлюсували“. Тих машин є вже кілька. Ріжної форми, розміру, віку. Не знати, як „цей гарнітур“ тримається купи, бо ніяка „інструкція“ такого дивного поїзду не передбачила.

Поїзд — утікач!

Ще трохи і ялиці також зірвуться з місця, і Довбушеві Комори і Говірля. Всьо кинеться на втеки. Всьо!

Лиш гуцулів не пустять. А може самі не підуть? Куди й пощо?... Пусте!

Страх ухопив поїзд за гичку і з місця не пускає. Стій! Стоїть: мінуту, годину... вічність. Байдуже, бо часу вже нема, час також утік, лиш годинник в кишені тикоче, з привички.

Думки по голові скачуть, як варіяти.

Пригадується учорашня ніч... Гадина в сіннику... Ніколи ще так багато гадин у горах не видали... То знов: земля під людськими ногами дудонить, — ворог іде... То знов: медвідь чалапає круг хати... Не медвідь, а жандарм. Може два—три. Заберуть вас, бо ви біля на вориню сушили... знаки ворогам подавали...

Ніяк не годен заснути. Зриваєшся і вибігаєш на двір. Трі-вожно розглядаєшся кругом. Світає. За Ворохтою щось важко дихає, стогне, сопе... Поїзд.. І камінь спадає тобі з грудей. Коли поїзди ходять, то видно, що не всьо ще пропало... Чекаєш: ось і він... Паровіз, паровіз, паровіз... Самі паровози. Втікають. Машиніст побачив тебе і, як ранений птах крильми, так він руками махає: „О-го!“

Так пропала твоя остання надія.

Вертаєш у хату і будиш своїх. Вони також так спали, як ти.

„Втікаємо!“

„Куди?“

„Куди другі“.

„На Угри?“

„Де можна“.

Начальник стації змилосердився над вами і забрав до свого воза. Ідете, аж нараз серед тунелю: гов!

Діти кричать, годинник тикотить, думки, як божевільні скачуть. По верхах, по долах, по цілім твоїм життю. Вони також втікають, бо в голові за тісно. Тепер треба би мати таку голову, як бодня.

Аж поїзд рванув собою: вперед-взад, вперед-взад, вперед, і — іде. Жінки хрестяться побожно...

А на найблищій перестанку розмова;

„Чого поїзд ставав?“

„Каменюка на шинах лежала“.

„Може зі склепіння відірвалася?“

„А-я! Зі склепіння. Зрадники до тунелю вкотили. Хотіли, щоби поїзд вискочив із шин, гадали — з гонведами іде“.

— — — — —
... Дурний поїзд, дурний!

І думки назад у голову вертають. Кожна на своє місце. Вже не скачуть і не б'ються з собою, лиш утомлені, лягають спочивати.

Діти повилазили між клунки на полиці, маленькі в матерей на руках; засипляють.

Поїзд сунеться вперед, куряться верхи, небо у хмарах; стурбоване. Часом якась зоря вискочить і втікає. Може і зорі також схочуть втікати?

Поїзд іде.

Смереки біжать за ним. „Беріть і нас!“

II.

Фіолетно... синяво.. сіро.

Світає.

Люди зелені, як водянники, під очами підкови.

На бровах і на віях саджа. Протреш очі рукою і саджу розвезеш по лиці. Виглядаєш, як у цирку кльовн. Смішно. Та якось ніхто не сміється з тебе, ніби люди забули про сміх.

А може вже й не засміються ніколи?

Від кількох неділь нічого веселого не чули. Сам жах.

Жах перед ворогом і — перед своїми.

Судять, вішають, вивозять кудись.

Куди і защо, — не знати. За дзвони на похоронах, за хоругви, за сиву корову, що вийшла на загумінок, за те, що жінка хліб пекла і з комина курилосьь.

Ніхто не знає, що можна робити, а чого ні, хто тобі ворог, а хто приятель, хто донесе на тебе, а хто ні.

Самого себе боїшся, своїх думок...

Так кілька неділь. І тепер ти від того всього втікаєш.

Поїзд ніби спішиться: гур, гур, гур.

Сонце вже високо, діти збудилися і хочуть „до дому, на снідання“.

„Цитьте! Станція недалеко. Дістанете теплого молока“.

„Ми хочемо до дому“.

„Дому нема“.

„А деж...?“

„Цитьте!“

До станцій тільки військо пускають. А нас заточуть на якісь сліпі шини і там стій! — Годину, дві, десять. Маєте час. А що голодні трохи, так велике діло: попостьте! Бо, хто ви такі?... Втікачі... А може й „ферретери“?*)

*) Зрадники.

Мадяри бісом дивляться на нас.

І не диво. Від них що найкращі полки поза Карпати післили, а звідтам тільки ранених і втікачів привозять.

Гарна мені заміна!

Так і чуеш, що одно невважне слово, одно зайве питання і — ти пропав...

Всячину розказують собі подорожні.

У возах, як в уліях гуде. Але в голос не балакає ніхто, лиш пошепки. Понахилиються до себе, чоло в чоло і шепочуть: „Був сорок восьмий рік, і Кенігрец, і Сераєво, але такого, як тепер, ще не було“.

„Поступ!“

„Так, так: поступаємо — взад“.

Жандармський капелюх попри поїзд майнув і людям, якби хтось губу рукою затулив. Тихо. А за хвилину знов: „Як привезли його в М....., то такого народу збіглося, як комашні. А халатників найбільше. Жандарми кольбами загнали його до пивниці“.

„Де?“

„А в уряді громадським. Там пересидів ніч. Кажуть, що через крати дивився, як шибеницю для нього на подвірі тесали. На рано мали вішати“.

„Священника?“

„А не повісили Христа?“

Розмова мовкне, тіль від Голгофти на голови розмовників паде. А по хвилині: „І що?“

„Досвіта від Н... якогось простріленого угорського офіцера привезли. Хотів сповідатися на смерть. Пригадали собі, що в пивниці сидить священник, покликали: „сповідай!“ Та ще він і розгрішення не дав, як офіцер помер. Зараз викопали яму коло церкви і: „ховай!..“ Ховає... Аж нараз тривога: „Москаль! Москаль!“ І так, якби вам хто на піря подув, — розбіглися... А священник запечатав гріб, пішов до церкви, скинув фелон і вийшов бічними дверми... Тільки й бачили його“.

„Не дав Бог кривди свому слугі зробити“.

„Щастя мав“.

„А скільки таких, що не мають?“

„Тисячі“.

„Великі“.

„І велика за них кара буде. Ой буде!“

Дзвони 2

II.

Новітні златоусти
 будячця вже від літ
 По людських сіють пустках,
 Подаючи за злато сухозліт.
 Учені ж посивілі
 в придобних кабінетах
 будують картяні хатки,
 Втискаючи життя у схеми скостенілі.
 Шукання в розкладі синтези.
 Старечих крил безсилі взлети!
 Новітні ж рибарі хваткі,
 Розкинувши тенета,
 Гострять невпинно злоби леза.
 Женуть у вирій
 легковірів до тремких, облудних мет.
 А в відповідь глузливо і тверезо
 Стебнує чітко стрічку кулемет.

III.

Справдиться най речене Слово:
 Впаде на землю морок років...
 Вкриваючи поля мов сарана,
 Прийдуть на землю лжепророки.
 Зі Сходу аж на Захід
 Земні груді у криваві пруги
 Протеребить борона.
 А небо розшматують птахи
 Зі скреготом залізнопери...
 І крізь ліси й яруги
 Повзтнуть панцирові черепахи...
 Гей! Стережіться люди!
 Хтось жахний одчинить ваші двері.

IV.

І в імені любови
 Закличуть речники з казальні
 Прикласти рук до людських жнив.
 Посеред нів спустілих і печальних
 Займуться чадно жертвенні вогні
 У смороді задушнім крові.
 Люд тоді обернеться в отару

І звірем стане чоловік.
 То буде час, коли життя вважатимуть за кару,
 А смерть за найсолодший лік.
 Испиту останнього непевні дні!
 З проклятої могили
     проклятий встане Юда
 І в серця хисткі, безсилі
     Насіння кине зради.
 Спяніла хмелем блуду
     Юрба гукне несамовито: розіпни!
 І бога хліба ради
     Зречуться маловіри.
 А непохитних у кайданах
     На муки поведуть
 Нелюдські, неземні...
     без чиста, без міри...
 Тоді Христа знова розпнуть
     Тьму тем разів на площах у кайданах.

V.

Справдиться най Письмо:
     І буде голод, мор і землетрус,
         Народ повстане на народ,
         Земля на землю,
             брат на брата,
 І діти предадуть батьків.
 В лискучій митрі,
     В пурпурі і златі
 Прийде зі стовпишем своїм князь тьми.
 І в сослуженні рабинів і магів,
     Під регіт сурм і рев хоралів
         Останню справить чорну месу.
 І буде гук, і буде сміх,
     І плач буде, і зойк...
 Зловісна курява закріє синь небесну
     І поховає сонце ясний лик...
 Здрігнеться в корчах світ при
         відблисках пожежі...
 Останні дні, останні межі..

VI.

Тоді спанне на небі заграва яскрава,
 Віщуючи прихід Христа,
 І освітить понуре царство сатана.
 Перед обличчям правди-мети
 Здрігнеться в корчах князь мани.
 Тоді від краю і до краю хрестом
 Розкрає небо блискавиця...
 І жах пройде над містом і селом.
 Даремно зареве левиця,
 Левчуків скликуючи своїх...
 . . . . .
 Ось так і сповниться
 Письмо аж по останній стих.
 Свершиться предречений круг!
 На місці ж царства крови,
 .. брехні, безчести і наруг
 Засяє світло неземне Любови.

14. і 19./VIII 30 р.

Борис Лисянський.**Хрести і квіти.**

(Присвячується О. Олесеві.)

Безконечная путь упирається в обрій імлистий;
 За тим обрієм сховано храм наш Святої Мети.
 По ярах та по скелях звивається шлях наш тернистий,
 А довкола — хрести.

А довкола розкидано братні незнані могили,
 Що у цвинтар один обертають спустошений край,
 Що нагадують нам про тріюмфи ворожої сили,
 Про сплюндрований рай.

Гине все. І колись повростають у землю могили,
 Зтрухнявши зовсім розлетяться по вітру хрести.
 Але квіти рясні, що скривавлену землю укрили,
 Усе будуть цвісти.

Усе будуть встиляти могили оті килимами
 І пісні без кінця їм весняні свої шепотять,
 Будуть пам'ять про них зберігати у людстві віками
 І легенду творить.

Гавриїл Костельник.

Кредля й Кредліха.

Часами, буває, наче якийсь давній, дитячий сон, приходять мені на гадку Кредля й Кредліха

Ви ніколи про них не чули? Не памятаєте їх? Га, хіба що ви не з Керестура, з мого рідного села, хоч ви правдивий руснак; або ще не маєте сорок років, тай дивуєтесь. А мені саме сорок років, тай памятаю їх. І мав би я вам дещо розказати про них. Про Кредлю й Кредліху. Це були шваб і швабка, млинар і млинарка у млині на „цігля-шорі“ („шор“, малярське, зн. улица) в Керестурі.

Не тепер це було, й так поправді і я їх мало тямлю. Кажу вам: тільки як дитячий сон. Яж міг тоді мати не більше шістьох-п'ятьох років. Та це такий сон, що залишається на ціле життя. Як сильне світло памятне, хоч і коротко тривало. Наче коли „небо відчинеться“ — тай опісля старші оповідають про це молодшим через ціле своє життя. Кредля й Кредліха! Знаєте, в тому старомодному млині, що то в ньому коні тягнули, около, шораз около ходили.

А газда сидів на одній зі шприх величезного колеса, крутився, наче хлопці на „кірбай“ (празник), коли провозуються на кониках у „комедії“, тай так коні поганяв. Або йшов за кіньми, коли змудилось уже сидіти. З бичем у руках — авжеж. Тай від часу до часу цмокнув на коні, а то й закричав: Ну, Ленка! Сірка! Вйо! вйо!

А млин молов тай давав знати, що меле. Тарахкотів, безупинно тарахкотів: та-та-та, ра-ра-ра... Ах, цей голос! Світ я перейшов, посивів, всяке бачив і чув, а цей голос залишився для мене якось наймилішим — не найсолодшим, тільки наймилішим. Таким — як люба робота. Знаєте ви, що таке люба робота. Коли хочете все на світі забути, тай беретесь до своєї роботи, яку любите, тай маєте і працю й забаву: і життя і забуття життя. Тоді на серці легко. Працюєте, а відпочиваєте.

Таким був той голос, те тарахкання старомодного млина: та-та-та, ра-ра-ра ...від рана до вечора.

Повірите, чи не повірите, ще тільки один голос для мене такий милий: коли вітер свище ніччу, а наге гилля дерев або телеграфічні дроти скиглять. Тисяча душ тоді оживає в мені. А кожна хоче жити, бо тільки щойно народилася. Кожна гилька, кожний дріт — одна душа.

Вітер і гилля на деревах тай телеграфічні дроти залишилися, алеж ті старомодні млини вже перевелись. Усі до одного перевелись у мому рідньому селі, хоч їх було, як тямлю, пять чи шість. Тай сумно мені, що їх уже нема. Жаль мені за ними, як за золотом, що давніше ходило людям по руках, а потім його — задля війни — на паперові гроші проміняли, а папери стратили вартість. Тільки число залишлось...

У такому старомодному млині Кредля був млинярем. А Кредліха була його жінка. Шваб і швабка. З того можете догадатися, що не походили з нашого села (в Керестурі самі руснаки). Прийшли до нас — за хлібом. Не знаю відки. Кажу вам, що я тоді дитиною був. Тільки як якийсь образ, на котрому вони намальовані — Кредля й Кредліха, так стоять мені перед очима. Поспитайте старших від мене Керестурців, вони вам більше розкажуть про Кредлю й Кредліху. А я оповім те небагато, що знаю, бо мушу його висказати, бо мучить мене в душі.

Мололи млини від нагоди до нагоди, а Кредлів завсіди молотів і тарахкотів від рана до ночі. Наче годинник, що ніколи не перестає йти. Якжеж не молотів, коли найліпше молотів — а село велике, тай є кому їсти і є кому молотити. Не вірно, щоб Кредлів млин так молотів, сам від себе. Не сам задля себе, тільки задля Кредлі — задля млиняря. Бачите, Кредля був з того народу, для котрого порядок — перше. Тай був він статочною людиною.

Догадуєтесь, що хочу сказати? Заждіть-но, зараз розберете.

До Кредлі їли руснаки чорний хліб, як земля, а Кредля навчив їх білий хліб їсти. І сам він їв білий хліб і інших навчив. Авжеж мусів він бути вбогим, коли до чужого села прийшов на млиняря в чужому млині. А білий хліб їв! Чи це не диво? Неможливе стало можливим у житті Кредлі й Кредліхи.

Кредля перевернув село, життя — нащепив його. Вбогий млиняр Кредля, шваб.

Авжеж не він видумав біле борошно. Та не був мудріший від нашого пересічного газди. Алеж він походив з того народу, для котрого порядок — перше. Тай не диво, бо цей нарід учиться вже дві тисячі років, як треба і як можна людині жити на світі. І того навчився, що порядок, старанність, пильність — це для людини перше. Від цього все йде далі, як ріка від джерела. Затямте собі це! Найдете з нього користь у житті — немов дукат на дорозі. Йй Богу!

Як Кредля працював, як любив свою працю, тай як її статочно доконував, я вам цього не годен розповісти в подробицях. Це

треба бачити — хоч раз тільки, і досить, щоби второпати. Око більше бачить, ніж язик може висказати. Опишіть, коли ви годні, сине небо або червону рожу темному з роду-віку. Правда, що годі? Це треба бачити!

Кредля мав дві руки, двої очей і одну голову, як кожний здоровий млинар. І що робив, робив, як кожний млинар. Бодай так могло здаватися тому, хто не дуже то обачний. Алеж біла, мов сніг, мука говорила, що Кредля інакше робив. Бачили ви такого, котрий танцює наче медвідь, і такого котрий танцює — мовби літає? І один і другий ногами перебирають, та не однаково танцюють. Авжеж люди ще й ходять не однаково. Тай, бачите, в тому головна ріжниця. Під Кредлевою рукою старомодний млин витарахкотів біленьке борошно, як нинішний млин на вальцях вигризе її й викине до мішка. Тільки тягни з нього „рейтеші“ (штрудлі)!

Знав Кредля своє діло тай — як кажу вам — статочно виконував його. Одначе чисто по руснацьки говорити не навчився. Завсіди можна було пізнати, що він шваб.

Більше вам нічого вже не можу сказати про Кредлю. Неодно я призабув, бо це дуже давно діялось, та оцього я не міг забути й мусів вам розповісти, бо мене клювало в серці. Як коли курятко викльовується з яйця на весні.

Ну, а про Кредліху не скажу вам мабуть ні стільки. Так мені здається, що я її бачив тільки раз у житті. Дійсно мусіло бути більше разів, бож тямлю, що вона мене „Кабриг“ (замість „Габриг“) кликала тай „похераї“ (Bäckerai) мені давала. А за одним разом відки взялась би така її любезність до мене? Та, як кажу, так мені здається, що я її тільки раз бачив.

Поїхав я з батьком до млина молоти — до Кредлі. Я вприсився: Тату, і я поїду молоти! — Авжеж усі діти люблять їзду і новість. Сидів я на мішках з пшеницею, наче качан на кукурудзиному бадиллі. Кредліха саме була на подвірі — чи куркам їсти сипала, чи поросяткам цього вже не тямлю. Груба, висока швабуля. А говорила по руснацьки — керестурські курки сміялися з того. Всетаки була мудрою й роботящою газдинею.

Як тільки ми станули з возом на подвірі, зараз мене по іменні кликала: „Кабриг! хоти то (до) хата! Хоти! хоти! І взяла мене до комнати. Тай — не повірите? — „похераї“ мені давала. Ніде я тоді „похераї“ не їв, тільки у тієї швабки. А яка була комната! Я думав, що я щонайменше в панотці, якщо не в самій церкві. Таке все було блискуче — чисте, гарне, панське. Думав

я, що в якогось магната — а я був у вбогої млинарки, що прийшла — за хлібом.

Дві постелі вистелені по панськи, накриті панськими капамі. Дві блискучі шафи й комода. А на комоді гарно поскладані тарілки, пляшки й чарочки, більші й менші, різної форми — як у місті в склепі за вікном, людям на показ. На столі новий цератовий обрус, а довкола стола плетені крісла, наче нові. Кажу вам, усе було чисте, гарне, панське. А це було тоді, коли в Керстурі в першого газди в „передній кімнаті“ стояли тільки дві прості лавки поуз мури й простий стіл у куті, де лавки сходились; десь за заяложеною комодою брудна фляха з горівки або з нафти й декілька вищерблених, лиш раз у році — перед „кірбаєм“ — обмиваних, чарочок...

Коли Кредля, людський слуга, вбогий млинар, міг мати в хаті все панське, признаєте, що це міг мати й ліпший керестурський газда. Та він не знав, не розумів, тому й не дбав, отже як міг мати? А Кредля мав!

Гей, гей — Цеж не ніщо! Про це можна роздумувати продовж цілого життя. Не знаю, хто як, але я це порозумів щойно тоді, коли розглянувся по світі. Кредля був в убожестві багатий і показав керестурцям: як можна бути в убожестві багатим. А керестурці тоді були в багатстві вбогими. Скількиж то є ще й нині таких всіляких, котрі в багатстві є вбогими. Їх душа вбога, не бачить, не знає, не хоче, не дбає, тай хоч де вона й хоч у чому, вона однаково вбога.

Все людина може, тільки треба вміти й хотіти. А Кредля й Кредліха вміли й хотіли бути багатими, хоч у вбожестві.

Бачили ви коли ті малі курочки? Це нінащо, бо ані їх яйця, ні їх м'ясо не дають господині користі. Алеж це любо бачити й мати — це багатство для серця й для очей, хоч і не для уст тай для шлунка.

І щож скажете? — перша Кредліха, вбога млинарка, швабка, ховала такі курочки в Керстурі. По ній і прозвали в нас ті курочки — „Кредля“.

Таку гарну памятку полишила Кредліха Керестурови.

Ось це вже й все, що тямлю про Кредлю й Кредліху.

Пізніше я згубив їх з очей, тай не знаю, коли й де померли — бо вже певне не живуть — і де вони похоронені.

Одначе так мені здається, що вони не вмерли, що живуть далі в тих чистих, блискучих чарочках, тарілках, плетених кріслах, у білому борошні, в тих „похиреях“, що завелись у Керстурі, в мому рідному селі, по Кредлі й Кредлісі.

Р. Кедро.

На народні мотиви.

I.

Ой пряду, я пряду
 До темної ночі,
 Ужеж мені полиняли
 Та карії очі.

Летить сокіл, летить
 Буйними лугами,
 Чи не летить він шукати
 Долі за морями.

Ой якби, якби я
 Мала тії крила,
 Яб з тобою соколоньку
 За море летіла.

II.

Сизі орли, сизі орли
 Крильми злопотіли,
 Ой червоні хоруговки
 В полі згомоніли.

Ой то військо, то козацьке
 У бій виступає,
 Вражим трупом, вражим трупом
 Поле застеляє.

Сизі орли, сизі орли,
 Ворони чорніші,
 Беться військо, беться сміле
 Ворогів є більше.

Сизі орли, сизі орли
 За море летіли,
 А у полі, в чистім полі
 Кости забіліли.

Батьківські заповіді.

(Уривок з „Саги про лицаря Фрідйофа“)

В престояльній салі Бель король на меч свій стан спирав,
При ньому Торстен, вірний друг, Вікінгів син, стояв, —
Товариш збруї з давних літ.. Йому вже сто минає...
Як голуб сив, а близнь лице, як руна стовп вкриває...

Стояли, ніби на горі святині дві поган,
Що впасти можуть леда день від многих в мурі ран.
Та в мурах тих знайшов би ще премудрих рун чимало,
В склепіннях образів давних багато ще зостало.

Говорить Бель: — „Скінчивсь мій день, йде вечір холодний,
Вже й не смакує мід мені й шолом вже за важкий...
Мій зір для світа суети почав вже примеркати,
Вальгаль вже ясну бачу я... Прийдеться помирати...“

„Моїх синів і свого клич, нехай ідуть сюди,
Ім все при купі бутн слід, як ми завжди були.
Ще слід орлятам молодим послухать мого слова,
Нім ще в моїх старих устах застигне людська мова“.

Всі три явилися як-стій, як Бель запорядив.
Найперший в салю старший Гельг, задуманий вступив;
Він найчастіше пробував у гаю жертв з жерцями,
Тому й тепер він увійшов з кровавими руками.

Русявий Гальфдан надійшов, ще хлопець, вमितь за ним,
З обличчям царським справді він, — та трохи замягким..
Неначе забавку він меч завжди носив з собою,
Подібний діві молодій, що одяглася в зброю.

Поважний Фрідйоф Торстенів за ними увійшов,
О голову він вищий був від королят голов;
Стояв між ними обома, як ясне світло днини
Стоїть між ясним сяйвом дня і тьмою хуртовини.

І Бель король промовив так: — „Кінчу свій день, сини!
В братерській згоді жийте все і володійте ви; —
Бо згода міцно все держить, як та залізна споя,
Держить нам міцно гострий спис, — що варт без неї зброя?“

„Най вірно сила — міць руки ваш край вам зберіга,
Неначе цвіт цінний, рідкий, най мир в вас процвіта...
Ваш меч не має вас ранить, він тільки вам сторожа,
На щит ваш замком най замкнесь селянська огорожа..“

„Нікчемний, знайте, володар все царство ослабить,
 Бо без народу що король в палатах сам значить?
 Бо чи на дереві таким вся зелень не всихає,
 Що струпішіле в пні своїм на камені зростає?

„На чотирьох стовпах сильні держаться небеса, —
 Трівка підстава під престіл: закони і права.
 Нещастя збори люду там, де все ріша насилля, —
 Лиш правда добробут царям і люду приносила!

„В Дізарі, Гельгу, сину мій, там мешкають боги,
 А не в скорупах тих марних, неначе слимаки!
 Де впаде тільки світло дня, боги там промінь сіють, —
 Де людська мрія полине, — і там боги владіють.

„З сокола жертва часто нас і в крові обманить,
 Багато й рун святих нераз обман пустий містить, —
 Та кожний в серці й на лиці всю правду все знаходить,
 Там книгу рун Одін вложив, що ніколи не зводить!

„Не строгий цар будь, Гельгу мій, а сильний тільки будь,
 Ти ж знаєш, що найліпший меч найлекше нам зігнуть...
 А добре серце короля, як чаша цвіт вкрашає —
 Що ж більше: студінь, чи весна добра нам зготовляє?

„Сильна людина — але щож... Без друзів так вона,
 Як без кори на спеці пень в пустині загиба...
 А з вірним другом чоловік — як дуб буде стояти,
 Най бурі виють, все потік коріння ме звогчати.

„На славу предків не вповай, — ти сам собі добудь!
 Тоді лиш лук є справді твій, як вступиш натягнуть...
 Який хосен буде тобі зі слави, що в могилі?
 По морі понесуть струю лиш власні, рідні хвилі...

„Веселість ума, Гальфдане, пристойть мудрецам, —
 Та гратися, як дітям, це не личить королям...
 Без хмелю мід нам залюбки не буде смакувати, —
 Як зброї стали, так ігрі поваги слід додати.

„Замного мудрости нема і в першого мудрця,
 Та все щось знає навіть той, котрий ніщо не зна...
 Хоч дурень перший при столі, — дебудь сидіти буде,
 Мудрець, — його охотно всі послухать схочуть люди.

„До того дому, сину мій, що друг живе твій в нім,
Най близьким шлях буде тобі, хоч як далеко дім.
Однак до хати ворога далека будь дорога, —
Хоч і під боком є вона, не стукай до порога...

„На друга тайни когобудь не вибирай собі, —
Стоїть отвором дім пустий, а повний в заперті...
Вважай, не треба багатьох! Одного слід дібрати,
Бо вже про що дізнають три, — всі люди будуть знати!

Тепер піднявся Торстен стар і рік королю так:
— „Щоб до Одіна сам ти йшов, не годиться ніяк.
Як спільний спадок, долю нам прийшлося поділяти, —
Гадаю, друже, що разом будемо помирати.

„Неодну правду нашептав до вух мій вік мені,
І повірю радо я, мій Фрідйофе, й тобі.
Знай, що на гріб лише летять всі птиці Одінові,
Так мудрі речі ти знайдеш лише в старечій мові...

„Шануй найбільше всіх богів, бо горе й щастя чар,
Як сонце ясне й бурі грім, це все небесний дар.
Всю твою тайну знає бог, хоча душа замкнута...
За гріх, що хвилю лиш трівав, літами йде покута!

„Провинуйсь мудрому! Всю власть най має лиш один, —
Очей багато має ніч... Одно лиш має день...
Немає здібний з зависти здібнішого карати: —
Не тільки похви для меча — ще треба й рукояти!

„Велика міць — то божий дар, та без хісна вона, —
Це, сину, добре памятай, — як розуму нема...
За десятьох сильний медвідь одному уступає...
Як зброю щит твій, так закон насильство відвертає.

„Не люблять гордого усі, — боїться ж мало хто, —
Зарозумілість, сину мій, це вже руїн пятно.
Чи ж то один літав до хмар, тепер він низько дуже...
Бо що погода у сівбі, то вітер в щастю, друже.

„Нім вечір прийде, того дня ще не хвали собі,
Хвали свій мід по випиттю, а раду по ділі.
Ти будькому не віддавай дружбу і віру свою,
Знай, друг дасть знатися в біді, як міць меча у бою...

„Хто раз тобі в життю збрехав, не вір йому ніколи, —
З брудного джерела, це знай, не пють води соколи.
Та слухай старших! Не дивись, що в них охляло тіло, —
З мішка старого пемо всі вино солодке сміло...

„На лід весняний не вповай ні на весну сніжок...
Не вір у хитрий сон змії, ні в присяги жінок...
Кохання в примхах не шукай, там вірності не буде, —
Крутіства й пустоти безмір в ніжній жіночій груди...

„Ти сам умреш і згине так усе, що є твоє, —
Одно я знаю, Фрідйофе, — воно ніяк не вмре:
Це добра слава по вмерлих! Тож зла не слід чинити,
До чесноти завжди змагать і правду все любити...“

Такі науки двох батьків ішли із царських саль,
Про те потім і Скальд співав у пісні Гавамаль.
Бо мудре слово завжди йде із уст до уст людини,
З північних гір воно луна й до нинішньої днини.

В сердечній мові не одно сказали ще вони
Про те, як по усіх краях йде слава їх дружби, —
Як приходилось їм обом зазнати щастя й муки,
Тримались дружно все, як дві в привіті братні руки

„Стояли ми завжди оба, разом, плече в плече,
Щитом замклись і нам судьба не шкодила ніде; —
Старі ми вже, навперед вас к'Вальгалі йдем шляхами,
Най дух батьків зійде на вас, най все проводить вами“.

— „Коли ви три будете все одна душа й рука,
Не вздрить наїздників ніде батьківська земля, —
Бо сила з честю владаря й батьківська його мова,
Це ніби в щиті золотім сталева окова.

„Дочку мені шануйте ви! Це квітка весняна,
В затишші, як я повелів, так вироста вона.
Глядіть най встоїться вона в негоду-хуртовину,
Ви доглядайте все її, коханую дитину.

„На тебе, Гельгу, передам батьківську всю журбу,
Ти Інгеборг люби мені, як рідную дочку.
Насилля часто серце рве, та лагідна наука
Всім людям, сину, до чеснот і правости принука.

„Могили дві насипте нам і місце доберіть —
І проти себе нас обох над морем схороніть;
Бо любо слухати душі, як море заговорить,
Як хвиля в скелю ударя, мов мертвим пісню творить...

„Як місяць сявом блідим освітить нам гору,
Роса покриє в темну ніч нагробную траву,
Тоді ми, Торстене, оба вставатимем з могили,
Й згадаємо давні літа, що скоро так уплили...

„Вже стелиться далека путь... Пращайте нам, сини!
У край Всевишнього душа бажає відійти, —
Як в тихе море ріки йдуть по бурі і по тучі...
Най щастя зішле вам Одін і всі боги могуті!“

(Переклав Ю. Ш.)

З ТВОРЧОСТИ МОЛОДИХ.

Кашка Дубравська.

Спогад.

Сіре, брудне місто замкнуло мене в своїх мурах і давить... Коле в грудях жовтавим пилом, пече в очах нависаючими димами, що тьмяним серпанком заслонюють небо-сонце, не пускають радісного тепла на кам'яну землю. Полонить душу низкими, дрібними турботами, дає фалшиві радіощі й котиться й шумить по втопленому мізку розбурханим морем ріжнородних звуків.

Жарке, вонюче, літне місто...— Так хочеться чогось свіжого, ясного, чистого, щоб сполокати міський пил з душі, щоб дпхнути вільно, щасливо, щоб з усієї груди гукнути радісно по всіх просторах...

Так хочеться покластись в свіже, пахуще сіно й слухати — слухати, як царює тиша!

— Благословенна тиша!

Тиша, що дає силу, що родить нові благородні думки, дає могутні почування й каже людині на мить забути за всю гидку, міську буденність.

...І хочеться найти образ, ядерний, сильний, котрому би можна дати на ймення — Тиша, а котрий казав би про все: Про холодну тишу скристалізованих думок спокійного мізку, про солодку тишу благородного серця, про тишу душі самотника й про добру, як мати, тишу літного полудня в далекій, гірській закутні.

— І вирінає спогад недавній, ще теплий тремтить у серці, мов крилатий метелик, що ось, ось зірватися хоче з пахучої цвітки, щоби відлетіти ген... у світ.

Спогад — образ, що йому на ймення можна би дати: Тиша.

Дзвони 3.

Був один із тих пахущих, гірських днів, коли то живиця темних борів скошене сіно дрібних полонин і горді, щасливі цвіти, шлють свої скарби—пахощі жертвеним ладаном у небо.

Чисте, гаряче сонце всміхалося добряче до понурих лісів, жартівливих потоків, приземних бойківських хатинок і дрібної дітвори, що кидала камінцями в воду.

— На краю пригорба, над потоком невеличка церковця й приходство. Довкруги пахне свіжим, вогким ще сіном, і ми зі сестрою з рокішю вдихуємо гірське повітря. Наші ноги втомлені, та ціль дороги вже досягнена і буде можна спочити.

Йдемо саме на приходство, де попереднього дня таборували пластунки й одна з тих загубила шолом. Вона переказувала до нас, щоб її шолом віднайшли і передали їй у Сколе.

Нам трішки ніяково, бо ми з ніким з приходства не знаємо, а ще знаємо, що священниками тут два ченці.

Та набираємо відваги й входимо на невеличку терасу, з неї в сінні — нікого. Зі сінні просто, ліворуч і праворуч, двері й ми вагаємося. Я швидко стукаю ліворуч, відчиняю двері й стаю здивована на порозі просторої кімнати, прибраної прегарними образами Куриласа — Матері Божої і Христа в вишиванках...

Сестра цікаво глядить на великий „Візд Хмельницького“ і „Гатілки“...

По середині кімнати стіл увесь закинений часописами й книжками. Помід стіни дві шафи з книжками й поміж ними Розпяття.

Тиша...

Ніхто не сказав ні слова, хоч сказане було все. Йі ті довгі, зимові вечери, у котрі дві чорно одіті постаті, по батьківськи вняснюють втомленим бойкам глибокий і незрозумілий їм зміст грубих книг і вузьких часописних шпальт. І ті хвилини любови до рідного краю й народу, в котрі втомлені очі ніжно шукають спочинку на лагіднім обличчю Божої Матері, на гордій гетманській постаті Богдана.

Мить... І я прокинулась зі здивування, зачинила двері зліва й глянула в праві відхилені двері. Маленька, вузька кімнатка, вбоге ліжко, Розпяття над ним, стільчик на воду з вишиваним рушником...

Тиша —

Тиша, що говорить дивними словами, розказує про душу, про серце... про гордість самотної людини, про Велику Побіду...

— В треті, останні двері стукаю несміло й чую тихесеньке: „Прошу“. Двері відчиняються й я бачу перед собою сині, перелякані очі малого хлопчини, котрий у білому, куховарському фартусі з засуканими рукавами, так наче прикипів біля кухні. В одній руці в нього чайник, в другій жмінка чаю — він так і застиг з переляку, чи з дива... Не відзивається ні словом — у тому домі, царство тиші...

Дисонансом зазвучали слова сестри. Вона розпитала про шолом, але його тут не бачили. Хлопчина обіцяв пошукати і прислати нам.—

...Ми вийшли. Перед нами маячів темний, стрункий верх і маленька церковця в підніжжі. Вузька стежинка провадила до деревляних східців церковці, а по обох її боках, рівним, м'яким покосом встелилося сіно. На краю стежини, німо заслухана в тишу, замаячила чорна спльветка — чернець.

І ми, мимоволі, тихо, на пальцях подалися до воріт.

Роман Коритко.

Під легіт вітру.

Вечірній вітер леготом днше,
Пісні співає...
Часом в могилі борців колише,
Часом взиває.

Гей, вам не сором, сини України,
Так довго снити?
Вставайте зараз, треба йти з нами,
Сонце ловити!

Як зійде місяць і ніч розпустить
Кремезні крила...
Хтось там говорить, мов раду радить
В сірих могилах.

Хтось там шепоче, оповідає
Про біль — розраду,
То знов співають позамогильну
Всі серенаду.

І як у вечір сумерк заляже,
То дивні сили
Зараз втвирають по всіх усядах
Сірі могили.

На поклик сурми, борці скоренько
Манті вбирають,
У руки кріси беруть борзенько
У в ліс манжають.

В лісі хорунжий дає накази:
„Того вязнати...
Хто не дає нам ясного Сонця,
В руки зловити!“

Борці послухні своїй Україні
З крісів стріляють,
Як перший півень в селі озветься,
Домів вертають.

І знов в могилу сходять потихо,
Знов сон їх лудить...
Сплять, поки голос сурми грімкої
Їх не розбудить.—

Рожа Коритко.

Пращай!

Ні, ні! Пращай! Не верну вже,
 До тебе, мій друже,
 Хоч у душі щось там рида,
 І серце нишком тужить.

Ні! ні! Пращай! Не верну вже
 До тебе я ніколи...
 Бо той огонь, що так жеврів
 Став гаснути поволи...

О, дні мої! Туго моя!
 Хоч в серці жаль за вами,
 Та що ж робить, коли яри,
 І пропасти між нами!

Михайло Островерха.

Андреа Мантенія.

1431—1491.

Як малий Андреа Мантенія пасе вівці у своєму маленькому селі Ізоля ді Картура біля міста Віченца, де він уродився 1431 р. й либонь у дитячій душі й не передчуває, яке почесне місце жде його в мистецтві, тоді в Італії зазнають слави більші малярі: на півночі — Аванца, Альтікієрі, Стефано да Дзевійо, Пізанелльо; на полудні у Фльоренції найбільший — що перший в італійському малярстві надав об'єм постаті, перспективу вже з наукового боку, недавно в молодих літах померший — маляр Мазаччіо (1401—1429), Філіппо Ліппі, Паольо Уччелльо, та Донателльо.

В Падові процвітає ще стиль: цвітучий готик. Під впливом П. Уччелля й Ф. Ліппі, які з Фльоренції у Падову принесли перше відчуття перспективи й реалізму, твориться школа маляра невеличкої слави Франческа Скварчіоне, який був першим маестром А. Мантенії, що чотирнадцятьлітнім хлопцем приходить у науку до нього. Ф. Скварчіоне бере його за приймака.

Сучасна критика доказує документально, що Фр. Скварчіоне (1397—1472) не був малярем, а кравцем та мережником. Тільки

з року 1429 його звать малярем, а в 1431 р. отворив він свою робітню. Приймає молодих хлопців до науки малярства, беручи деяких за приймаків. Були це: Марко Дзоппо, Джіованні да Вендрамін, Андреа Мантенія. Але дуже швидко, бо вже по трьох літах свого побуту в маєстра, судовою дорогою А. Мантенія поспекується свого прибраного батька, що його використував. „Є документи, які доказують, що Фр. Скварчіоне продавав праці учеників, подаючи їх за свої власні“.

Могутній і рішаючий вплив на А. Мантенія — які на багатьох інших мистців — у розвитку його артистичної індивідуальности в напрямі любови до форм старої, клясичної, плястичної культури мав Донателльо, який у 1443 р. прибув у Падову. Цей вплив заважив на всій творчості його некороткого життя. Правда, й Якобо Белліні — який теж одчув Донателля — мав деякий вплив на А. Мантенія у малому розмірі: жили ж вони не тільки в приязні, а А. Мантенія оженився з його дочкою Ніколізією, яка була сестрою малярів Джентіле та Івана Беллініх.

Маючи 18 літ, А. Мантенія їде до Феррари до пана цього міста Ліонеля Д'Есте, який його завзиває до виконання малярської праці. Тут застає тосканського маляря Перо делля Франческа, який прислужився багато мистецтву Італії в архітектурі й у перспективі; в палаті названого пана оглядає нові праці маляра Р. Ван дер Вайдена — флямандця.

* * *

Перший твір із його молодих літ — це фрески в каплиці Оветарі в церкві Єремітанів у Падові. Тут він працює в останніх роках XV. віку зі своїм товаришем Нікольо Піццальо. На лівій стіні бачимо його чотири образи, на правій два — мучення апостола Якима й св. Христофора — й у престолі — Успення Богородиці. Й ось тут бачимо, як він інакше від інших у Падові почав розуміти й відчувати малярство. Його постаті вже тут нагадують нам грецьку різьбу. Мадонна — Успення — що взноситься у простори, має уже форми, які своєю гармонійністю ліній, вільністю вичутого руху дають нові зразки, чи то пак нові напрямки мистецтву. Краєвид ширшає, хоч заховує ще ту ж саму мармурово-супокійну душу постаті. Архітектура, з усіма її прикрасами, себто фризами, плоскорізьбами, займає мистця так, як і людина. Найважливіше: тут він у перше виступає зі своїми вельми по мистецьки виконаними перспективічними скороченнями — lo scorcio — в чім він одинокий у італійському малярстві був незрівняним маєстром. (Попередив його в цьому, таки тут

у Падові в каплиці делі Скровені, Джіотто. Але був він тільки попередником. У Фльоренції Мазаччіо поглибив перспективічне скорочення уже науково, але молодим умираючи, не мав і змоги розповсюдити його до такої міри, як це зробив Пєро делля Франческа й А. Мантенія).

В 1459 р. А. Мантенія переходить на двір маркізів Гонзагів — тоді був Людовик — до Мантови, де проживає до смерти — 13. IX. 1506 р. І тут на цьому дворі він доходить до великої та заслуженої слави. Звуть його „*pittore principe dell'eta nostra*“. Звідсіль відбуває прогульки над озеро Гарда, де оглядає, студіює старі руїни, копіює старі памятки.

Те, що осталося по йому в Мантові до сьогодні, це стінопис у „*Camera degli Sposi*“. Малюючи сцени з життя двору Гонгази, його любов до клясичних форм дещо тратить на силі: він попадає у натуралізм навіть у бридоті, у смішному. Все таки цю свою сувору, назвемо натуралістично-клясичну форму він оживляє ніжною поезією: свої ангелики привдягає у крильця метеликів. Є тут на стелі фресково виконаний отвір — перспективічне скорочення. Це є округла балюстрада, на якій опираючись, глядять у долину людські постаті, пава, вазон цвітів — усе в живій і прещкавій грі перспективічного скорочення. Це був перший цього роду твір у італійському малярстві (який пізніше мав великий вплив на маляря А. Корреджіо, як малював баню у церкві св. Івана в Пармі).

* * *

Найбільша його праця [це девять образів „*Il trionfo di Cesare*“ (тепер у королівській палаті в Hampton Court). Цю працю розпочав А. Мантенія біля 1480 р. і покінчив біля 1492 р. в Мантові. В цих образах А. Мантенія є в силі розвитку свого духа, вільний од усякого портретування „на бажання“ — *Camera degli Sposi*, де він попадав у невмолимий натуралізм, — дав волю своєму творчому полетові. В циклю цих образів бачиться старинний, клясичний світ, за яким так пропадав артист: бачиться усю його величність, багатство, розкіш, красу, гордість, які так глибоко він переживав. У часі праці над цими образами А. Мантенія мусів був виїхати до Риму на запрошення папи Іннокентія VIII. Там не тільки стрів інших артистів, але студіює старинні римські монументи. І тому вже в останньому образі бачимо арку Тита.

Ще конечним є згадати про його славний образ „*Deposizione*“ в Музею Брера в Міляно. Цей твір малює А. Мантенія на

склоні свого віку. І тут на цьому образі невеличкого розміру бачимо лежачого Христа в перспективічному скороченні, що могутніє перед нами в усій природній своїй величі. Мягкість і ніжність колірв не пригноблює нас своєю суворою могутністю.

* * *

А. Мантенія у клясичній різьбі находити натхнення й для свого верізму. Находить силу огріти ці різьби своїм потужним творчим духом. У марморі, — образи в одному з віденських музеїв — передаючи його на полотно, він чує пливучу в жилах кров, він бачить рухливі, гнучкі мязи богів та змагунів грецького світу.

„Мантенія найперше шукає могутности постатей, ставить їх у квадратуру з усією акуратністю, ставить їх на їх місце непорушними: на поверхні малюнку вони суперничать із мармором, у своєму обводі вони неначе зазначені острим залізним знаряддям, у рухах ні одного проміння хиткости, ні зворушення“.

А. Мантенія цікавиться будовою людського тіла не поверховно, захоплюючись красою його ліній, а входить у внутрішні тайники його фізичної будови. Як для грецького мистецтва, так і для нього: осередком мистецького життя й його поступу є: чоловік.

„Мантенія, маючи перед собою втілені лінії правдивого — *del vero*, — горить у самопосвяті над поглибленням свого суворого сюжету“.

* * *

Є й у нього де-де згадка візантійства. В образі „*Purificazione*“ — *Galleria degli Uffizi, Firenze* — де над капітеlem вяжуться луки, є ангелик-херувим візантійського стилю. Але й у Мадонні, що держить на руках Дитину, бачимо легку згадку візантійського стилю, а саме: постава постаті Марії, а й сама постать — висока, струнка і складки одежі. Ця постать огріває теплом пишноту мармору й алябаstrу святині.

* * *

Отож ступені творчости А. Мантенії є такі: Каплиця Оветарів у церкві Єрemitанів у Падові — перші молодечі пориви вже оперті сильно на любові до клясичної старовини.

Camera degli Sposi у Мантові пізніший твір, натуралізм дещо відразливий; хоч і тут не закидає старинности, якої краса, сила, грація обтяжена натуралізмом.

Вершок розвитку його мистецтва, його скажемо так здорова, черства поезія любови до клясичної старовини: „Il trionfo di Cesare“.

Із цим на старість переходить у мрійливі країни клясичної краси своїми: „Conflitto della Virtù contro il Vizio“ і „Il Parnasso“, оба твори в Люврі.

* * *

Вплив його школи, що тривав більше, як два покоління, дався відчутти в мистецтві північної Італії: у Падові — Ансуїно да Форлі, Ніккольо Піццальо, Бернардо да Паренцо, Якобо Монтаніяна. У Венеції: Фрате Антоніо да Негропонте, Бартольомео Віваріні, а також на двох братів Беллініїх, головно на Джіованні Беллінія. Та глядячи на твори А. Мантенії й Дж. Беллінія, бачимо споріднення їх, їх взаїмне себе відчуття. Мантенія свій суворий холод загреває теплом і релігійним містицизмом Івана Беллінія. Белліні ж свою пахучу грацію, задуману ніжність та усміх, свій важкий біль злагіднює мармуровим супокоем і коліром А. Мантенії. Це бачимо в образах Мадонна з Дитиною А. Мантенії й „Pieta“ Д. Беллінія, що знаходяться напроти себе в музею Польді Пеццолі, Міляно. Дальші міста, що відчули його вплив — це Верона: згадати б хоч Крістофоро Скакко, Ніккольо Солімані, Франч. Беналіо. У Льомбардії були трохи під його впливом: Бернардіно Дзенале й Бернардіно Бутіноне.

Мав і сина — Франческо Мантенія — який сліпо наслідував свого батька.

Література:

- 1) Adolfo Venturi: Storia dell'arte italiana. (La pittura del quattrocento) Parte III. (Ediz. Ubr. Hoepli, Milano, 1911).
- 2) Vincenzo Constantini: La pittura lombarda dal XIV—XVI S.
- 3) Charles Yriarte: Mantegna. (Paris, Y. Rotschild, Editeur, 1901).
- 4) Giorgio Vasari: Le vite de' più eccellenti pittori, scultori ed architetti. Tomo III.
- 5) Carlo D'Arco: Delle arti e degli artefici di Mantova. Vol. I. (Mantova, Tipografia Ditta G. Agazzi, 1857).
- 6) Alessandro Della Seta: Il nudo nell'arte. (I. Arte antica) (Bestetti e Tumminelli-Milano-Roma, 1930. A. VIII).

Львів, 23. VI. 1931.

Др. М. Гнатишак.

Сучасне положення європейського театру.

Не маю наміру писати про знану фінансову кризу сучасних театрів; господарську скруту театрального мистецтва обговорю іншим разом. Тепер же обмежуся до з'ясування мистецької ситуації театру, до ознайомлення читачів із цими творчими напрямками, які зазначилися в театральному житті послідних десятиліть.

В половині минулого століття находився європейський театр в стадії цілковитого занепаду. Минули славні часи Шекспірівського театру в Англії, минула доба буйного розцвіту псевдоклясичної драми Корнеля і Расіна, минула епоха звучного бель-канта італійської опери — і на театральних помостах усіх культурних країн запанувала порожнеча і нудьга. Головною причиною цього занепаду театрального мистецтва було, поруч загальної тодішньої духової ситуації, поруч зародку атмосфери новочасного матеріалізму, яка не творила доброго ґрунту для розвитку мистецтва, головню розпаношення поодиноких славних театральних артистів-віртуозів, які старалися ставити на другий плян своїх сценічних партнерів та театральну постановку пєси, щоби тим більше видвинути свою акторську індивідуальність. Плянове і дійсно мистецьке зіграння цілих повновартних театральних ансамблів стало неможливим. Подорожуючі віртуози зі своїми величезними аспіраціями, амбіціями і — успіхами серед товпи, були правдивим „бичем Божим“ для серйозних режисерів і театральних артистів. Такі талановиті, але зіпсовані своїми величезними успіхами люди, як напр. славні виконавці ролі Отелля — Мурин Іра Алрідж і Американець Едвін Бут, а головню такі італійські актори-віртуози, як Густав Модена, Аделяйда Рісторі, Ернест Россі, Томас Сальвіні, або Німці Зайдельман, Деврієнт, Давісон, Дессоар, Газе, Поссарт і інші — стали самотнім осередком усіх театральних інтересів. Мистецтво театрального ансамблю цілковито підупало.

Перший імпульс, що розбудив європейський театр із цього загального занепаду, вийшов із Німеччини — і то не з Берліна або Монахова, лише зі столиці німецької удільної державки — з Майнінгену. Князь цієї державки Юрій II. порішив видвинути свій придворний театр в Майнінгені з цього мистецького упадку, в якому він находився разом з усіма іншими придворними театрами Німеччини. Перебрав стже особисто в 1870. р. дирекцію свого театру — а що був людиною з театральним талантом і знайшов у своїй жінці, сценічній артистці Елен Франц, добру помічницю, успів свій театр піднести до такої мистецької висоти, що він став основою дальшого розвитку європейського модерного театру.

Головну увагу звернув Юрій на старанне, відповідне до розвою акції та історично вірне, сценічне вивінування, та на доско-

нале зіграння цілого ансамблю. Не припускав, щоби поодинокі: більші таланти закасовували менших, лише кожному, і найменшуролію точно опрацьовував та повіряв нераз навіть дуже визначним акторам. Зі своїм чудово підготовленим репертуаром, зложеним головно з класиків (Шекспір, Молієр, Шіллер) та з новіших авторів до натуралістів Ібзена та Бернзона включно, обіздив майнінгенський театр в роках 1874—1890 цілу Европу та всюди залишив нові імпульси, нові ідеї — всюди причинився до повного відродження театрального життя. Безперечно, що гостинні виступи цього театру в Києві та в Одесі мали великий вплив на мистецький провід тодішніх українських театрів і що імпульсам майнінгенців наш побутовий театр завдячує теж деяку частину своїх тріумфів.

Дальшим кроком після доведеної до вершка мистецької репродукції штуки Майнінгенців стало обновлення репертуару, стала модернізація змісту театру. Відповідно до цілої мистецької та літературної ситуації кінця 19-го стол. прийшов на чергу натуралізм.

Після великих починів Бальзака та гігантських романових концепцій Еміля Золя, всі сили літературного фронту спрямовано на замаркування тісного звязку мистецтва з буденним життям, разом з усіми його суспільними й соціальними проблемами, разом з його страхіттями й брдами. Духове наставлення матеріалізму й позитивізму зажадало і від мистецтва великої данини. Також і на театральних дошках запанували неподільно страшні, жажливі, але при цьому все таки нудні будні. Головним поборником натуралізму на театральному ґрунті став, після паризьких експериментів Антуана в його Вільному Театрі, Отто Брам, який умів довести штуку театральної постанови натуралістичних драм до вершка досконалости. Впродовж десяти літ виставив він у своєму „Німецькому театрі“ в Берліні 10 творів Ібзена, 12 Гауптманових драм, не числячи інших натуралістичних авторів. Новий зміст натуралістичного мистецтва повів за собою неминуче також нове сценічне оформлення. На місце барвистої пестроти й різноманітності сценічного образу та костюмової виправи класичних і історичних драм в Майнінгенському театрі — приходить сіра, одноманітна інсценізація життєвих буднів. Майже-одиноким сценічним образом натуралістичних драм стає кімната, уладжена вповні вірно, як у дійсному житті, вивінувана усіми реквізитами до найменших подробиць. Відповідно до настрою поодиноких дій, заходить у цій кімнаті хиба зміна кольорів, умебльовання, загального, настроєвого моменту.

З початком 20-го стол. виступає проти сірої буденщини натуралістичних сценічних постанов радикальна реакція у формі театрального новоромантизму. Імпульс знова виходить з Франції — з літературно-мистецьких театриків та з париського театру L'Œuvre, під проводом Lugné-Poe. На широку скалю опрацював та по цілому світі розповсюднув новоромантизм знаний режисер і директор театрів Макс Райнгарт.

Він почав свою кар'єру на берлінському театральному ґрунті, в добі найбільшого розцвіту натуралізму, як молодий актор в трупі Брама. З кінцем минулого століття він став співдиректором за-снованої Д-ром М. Цікелем „Сецесійної сцени“, яка поклала собі за завдання увільнити театр з оков нудного, натуралістичного шаблону та знова дати місце барвистій фантазії на сценічному помості. На мистецькому турне цієї „Сецесійної сцени“ дав Райн-гарт у Відні першу свою інсценізацію — Ібзенової „Комедії кохання“.

Новий театральний напрямок мав серед публіки досить великі успіхи, і Райнгарт пірвав у 1901 р. звязки з Брамовим натура-лістичним театром та почав самостійну мистецьку працю. Спершу заложив він літературний кабарет „Згук і дим“, в якому вистав-ляв, при допомозі визначних артистів, одноактівки Стріндберга і інших модерних авторів у новому стилі. В 1902 р. перемінив Райнгарт свій кабарет на „Малий театр“ і почав уже виставляти такі новаторські й незвичайно успішні речі, як Ведекінда „Дух землі“, Горкого „На дні“ і ін. Успіхи мав Райнгарт незвичайно великі, так що вже в слідуючому році зміг перебрати теж бер-лінський „Новий театр“ та інсценізував тут перший типово-но-воромантичний сценічний твір: Метерлінка „Пеляс і Мелісанда“— Далі пішли Гофманстала „Електра“, Ведекінда „Таке то життя“ і б. ін. Однак першим великанським успіхом Райнгарта-режисера, який придбав йому світову славу, було виставлення Шекспіро-вого „Сну літньої ночі“ в 1904 р. Від того моменту слава і успіхи Райнгарта почали безупину зростати. В цілому ряді своїх театрів у Берліні, Монахові, Відні та Зальцбургу проводить Райнгарт нове своє мистецтво повної перепиху, барвистої сценічної обста-новки та ніжних настроїв. Охопив своїм специфічно театраль-ним талантом всі ділянки сценічного мистецтва від камеральної сценки до масових постанов у цирках включно, всі відтинки ре-пертуару від античної клясики до наймодерніших авторів — і всюди розсипав свою барвисту, повну ефектів зорову й слухову фантазію.

Прийшла світова війна — а з нею новий зрив у всіх ділян-ках мистецького життя: радикальне бурення старих цінностей, повне зірвання з мистецькими традиціями натуралізму та най-ближчої його консеквенції: новоромантизму. Звернено бачну увагу на чисто духову сторінку драматичного твору, відкинено сценіч-ний перепих і ансамблюву зіграність театру передвоєнного, до голосу прийшов знова актор-декляматор, в новому, цілком відмін-ному середовищі. Повстав експресіоністичний театр. Зміна тикалася в першу чергу сцени. Відкинено декорації як елемент, що забавляє око та відвертає увагу від актора.

Берлінський експресіоністичний театрик „Трибуна“ пробував навіть спершу давати реалізації драматичних творів взагалі без сцени, на концертному подіюмі — але цей експеримент не мав успіху і експресіоністи задоволилися в ділянці сценічного образу широким використанням теорії англійського театального рефор-

матора G. Craig-a, першого теоретика „ідеальної режисури“, який хоче дати на сцені не наслідувану, лише свobodно стилізовану природу. Оцей талановитий новатор відкинув цілковито у своїх теоретичних писаннях ще на самому початку нашого століття поняття театральної „декорації“, як засобу до збудження ілюзії дійсності та витворив теоретичні закони цілком безбарвної, немальованої, виключно архітектонічної сцени, зложеної з котар, сходів, тяжких квадратів, по яких перебігають комбіновані снопи рефлекторного світла.

У таке середовище поставили експресіоністи своїх акторів — патетичних декляматорів модерного типу, таких як напр. Фріц Кортнер, і при помочі ефектовних, голосних та крикливих режисерських помислів реалізували не лише модерні, експресіоністичні драми й комедії Кайзера, Штернгайма й інших нових авторів, але й клясичні архитвори драматичної літератури від Еврипіда до Гетого, Шіллера й Кляйста включно. Експресіоністичні режисери, зпоміж яких силою свого мистецького таланту визначився головню їхній провідник, інтендант берлінського державного драматичного театру Єснер — і молодий режисер Фелінг, внесли таким чином поважні мистецькі цінності у розвиток сучасного театру.

Окрема група театральних новаторів під проводом Піскатора розбудувала перебрану головню чином з радянщини (Маєргольд) технічно-конструктивістичну сцену та почала аплікувати на неї натуралістичні засоби представлення і кінову техніку. В загальному витворився з цього галасливий, на зовнішні ефекти наставлений театр нової доби, — театр, який, поруч небагатьох вартісних з погляду мистецької еволюції елементів, виказує дуже великий процент порожньої погоні за зовнішнім ефектом і нездорової тенденційности.

Експресіоністичні та конструктивістичні експерименти скоро всім надоїли. І знову поволі починає собі торувати шлях солідна, реалістична театральна штука, заступлена головню постановками деяких драм про світову війну, з одного боку, — а патетичний ідеалістичний театр рецитаційно-танковий з другого. Коли відродження здорового реалізму на сцені щойно недавно почалося і мусить завзято боротися ще й досі з усякими гіпермодерними вибриками, то рецитаційно-танковий театр, який розвивається осторонь від галасливого мистецького життя великих міст, в південно-німецькій провінції, навязує до світлич традицій танку Лябана та Далькроза та до способу виконання античних трагедій — і витворює під проводом теоретиків Бранденбурга і Тальгофа ще мало популярні, але дійсно нові й повновартні під мистецьким оглядом форми сценічної реалізації.

В загальному отже пробігає в сучасному театральному житті паралельно декілька дуже відмінних та дуже нерівних що до свого віку мистецьких напрямків. Офіційні, державні та міські театри, які мають репрезентаційні завдання й літературні амбіції, залишилися на розвоєвому шаблі поміркованого натуралізму, а то

ниці мови одного народу. Звісна річ, що праматірю майже всіх європейських мов є праїндоевропейська або аріоевропейська (ае) мова. З неї повстали племінні мови, а опісля етнічні. Підставою їх розвитку є поділ ае. групи на племена (як нпр. словянське, германське, романське і ін.) та народи (слов'яни, українці, поляки, москалі, білорусини, чехи, серби). Мова є свідком повстання племен і народів, а тимсамим служить до ствердження різних історичних фактів та усталювання хронології. — Звичайно досліди мови задовольються ствердженням цього факту, для них є головне важне, які є фази розвитку мови. Але цікавішим буде, якими саме шляхами йде цей процес і які його причини. Треба отже розглядати розвиток прамови в племінні й етнічні групи та зміни в обсягу однієї етнічної групи.

Оба явища мають дещо спільні підстави. Саме на зріжнювання племінних етнічних груп вплинув факт, що ае. вітка в міру того, як зачала розростатись, мусіла займати більше простору, шукати нових, прихожих до життя осель. Отже зміна географічного положення, а тим самим підсоння, клімат, живність, флюктуація й переселення мас спричинили повстання племен. Вони почали щораз більше відмежовуватись, спільні признаки матеріального й духового життя, а тимсамим і мови стали загинати так, що згодом повстали між поодинними племенами великі різниці в кожній ділянці їхнього життя. Подібний процес повстає при розпаді одного племені на етнічні групи народности. І тут повстають питомі признаки кожного народу, що відрізняють його від другого, але дещо лагідніші так, що легше розмовитися нпр. українцеві з сербом, або німцеві з англійцем, ніж українцеві з англійцем.

Однак не можна пристати на тім, що народи й мови повстають дорогою розгалуження раси на племена, а тих на народи. Нині вже впала Шляйхерова теорія повстання мов гейби галузей з одного пня, а прийнялася теорія хвильового повстання етнічних мов. Бо так племена, як народи не відграничувалися від себе після розділу, а сусідуючи заєдно перемінювались, через що етнічна й мовна флюктуація не уставала. Це спричинило, що нпр. угорська мова носить сліди української мови і навідворот. Також виказують досліди, що мова вимираючої нині лехицької горстки полабян має багато спільноти, головне у словотворенні, зі словацькою мовою, а навіть з південно-словянськими мовами, головне Хорватів¹⁾.

Це свідчить, що був час, коли ці народи довше мусіли жити біля себе, у взаємовідносинах. А прецінь ще й до нині історики не дошукалися слідів цього факту. Мова є в цім випадку першим історичним документом.

І таким розвитком не задовольється мова. Коли приглянемося мові одного народу, побачимо, що й вона, хочби неве-

¹⁾ Цього явища не просліджено ще докладно. На сліди близьких споріднень цих двох мов вказує полабський етимологічний словник, який укладає проф. Т. Лер. — Сплавінський (тепер у Кракові) з своїми учнями.

ликого народу не є суцільна, а творить групи, які ріжняться певними розкішними, або менше виразними прикметами. В її обсягу повстають діалекти й говірки¹⁾). Крім цього літературна мова даного народу ріжниться не тільки від діалектів, мови простолюддя, але й від щоденної мови інтелігенції; вона звичайно дещо інакше говорить ніж пише. Причиною цього явища є також всі попередньо вичислені факти, як геогр. положення, флюктуація й і. До них долучаються ще й нові, які є питомі й попереднім явищам, лише там не проявляються так різко, як в обсягу одної етнічної маси й її мови.

Возьмім під увагу українську мову. Крім того, що літературна мова ріжниться від мови інтелігенції, українська мова ділиться на ряд говорів, які збираються у дві засадничі групи і північно західно і південно східню²⁾). Зновуж і ці дві групи розпадаються на багато менших, виразно відріжнених від себе говорів. Територію східньої Європи, яку замешкують нині три народи: український, російський і білоруський, в добу їх повстання заселявали східно-словянські племена, руські. Хоча з початку живуть вони одноцілою масою, об'єднаною спільними етнічними признаками й мовою, скоро повстає межи ними розмежування завдяки розподілу їх на племена і сусідних взаємовідносин. Таким способом у XII-XIII ст. повстають уже три великі народності, а побіч Києва, матери всіх руських городів, приходить до значіння і противажитья Москва. Вона об'єднує племена вятичів, словінів і кривичів, які перемішувались із фінськими зі сходу, а західно-словянськими т. зв. лясськими племенами з заходу і витворили зовсім окрему групу московську³⁾).

Вони творили з початку дві групи: північну і південну, які об'єднались. Зі змішання деяких південних та західних повстають білоруси. Зновуж на південь від цих двох мас в області рік середнього й долішнього Дніпра, Дністра і Припяти живуть племена: тиверці над Чорним Морем, уличі над Дніпром і Бугом, далі на північ від них поляни над Росю і в околицях Сули Псьола й Ворскли, волиняни, звані раніш дулібами, на північний захід від полян, деревляни в басейнах лівих допливів Припяти та на північ від деревлян сіверяни по лівому березі Дніпра, над десною та над Сеймом⁴⁾). Простір, який замешкували українські племена, не є під оглядом географічним одноманітний. Гори, долини й рів-

¹⁾ Подібне відношення є межи т. зв. праїндоевропейською мовою й староіндійською та праславянською й староцерковною. І староіндійська і староцерковна є лише діалектами тих мовних комплексів.

²⁾ Гл. Іван Зілинський: Проба упорядкованя українських говорів. Львів 1914. (відбитка з „Привіту Іванови Франкови“). стор. 362 ст. Відмінно ділить говори на північні і південні, згл. південно західні Всеволод Ганцов у своїй „Діалектологічній класифікації українських говорів“. Записки істор.-філ. відділу В У.Л.Н. кн. IV (1924) стр. 80-144.

³⁾ Шахматов-Кримський: Нариси з історії укр. мови. Київ. 1924. р. стор. 25 ст.

⁴⁾ Ів. стор. 27 ss

нини, ліси — безлісся, ріки — суходіл, земні продукти, місто — село спричинили різноманітність території і вплинули на повстання фізичних і духових різниць межі поодинокими українськими племенами. Вправді немов центральне положення полян при шляху „з Варяг у Греки“ уповажнило їх до створення культурного осередку з Києвом, матір'ю укр. городів. Тут повстає культурний і літературний центр, повстає теж т. зв. книжна мова. — Це мова духової аристократії. Але племена живуть окремішньою культурою й окремішньою мовою. Саме географічне положення та повище згадані чинники обусловлюють цей факт. Їх попирають опісля ще й історичні факти. Коли в XII-XIII ст. підупадає значіння Києва, на заході повстає новий укр. центр-Галич, який рівнобіжно з Києвом надає напрям культурному розвитку укр. народу. Через те повстають дві культури, два світогляди: східна наддніпрянська та західна наддністрянська з двома релігійними світами, візантійським і західним. Обі частини укр. народу підпадають під впливи сусідніх москалів та поляків: з одної сторони повстає культурна боротьба з тими сусідними, а з другої сторони приймаються їх впливи. Це відбивається теж і в мові. Пізнати це головню в північних укр. говорах та західних.

Одначе ці саме говори мають найбільше питомих признак укр. мові, саме архаїзмів. Вони відзеркалюють виразно процес повстання укр. народньої мови, незалежної від книжньої, який тривав приблизно від XII ст. до кінця XVIII ц. є виступлення Котляревського. На протязі цих століть боронились дві мовні течії: літературно-книжна та народня-людова, поки не побідила друга і один із діалектів зробила підставою живої укр. народньої мови, впровадженної до літератури Котляревським. На цім не перестала мова. Вона розвивається дальше і підлягає впливам людової мови-діалектів. Без взаємин з говорами літературна мова ставалась би що раз консервативнішою, заскорузлою і згодом зовсім мертвою так, як нині клясичні мови латинська і грецька є для нас мертві.

Питання, чому існує окрема людова мова, поділена на говори, й чому не піддається впливам літературної, має узасаднення в тім що говори опираються на повище згаданих факторах, які витискають виразніше пятно на мові простолюддя, звязаного більш з природним розвитком людини, ніж інтелігенції, більше штучної з виробленою культурою. Існування племен з дещо окремішньою культурою і світоглядом, витвореними головню географічним положенням, находить найбільше попертя в мові. Вона об'єднує ці племена в говори. Треба теж взяти під увагу, що говори, які граничать з іншими народами, мають найбільше впливів цих народів, а рівночасно заховують багато архаїзмів. Перше явище зовсім зрозуміле. Мова як найвиразніший прояв життя людини, не може бути нечулою на взаємини з сусідами²⁾.

²⁾ Цей факт відбився теж виразно і на книжній мові XV-XVIII ст., в якій стрічається масу впливів польської мови. Також і ця мова має багато впливів української ще й до нині. Гл. про це розвідку проф. Лера-Славинського: *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej*. Львів 1927.

Друге явище є цікавіше. Чому якраз крайні діалекти заховують найбільше архаїзмів? Відповідь представляється приблизно так: Возьмім вперід західні граничні говори. Гуцульщина положена в горах, недоступна й нечутка на життя долів, на лоні чудової природи створила свою питоменну культуру. Є теж здогади, що гуцули це не чисте українське племя. Можна лише ствердити, що коли цей здогад неймовірний, то мова, яка відзеркалює культуру гуцула, виказує впливи румунські й мадярські. Вони дістались до гуцульського говору ще в давнину, коли флюктуація і взаємини цих етнічннк мас були більше оживлені. Замилювання Гуцула до своєї культури казало йому бути консерватистом. Через те найхарактеристичнішими архаїзмами цього говору є заховання перехідного монофтонгу, що повстав із дифтонгу в замкненому складі, заховання початкового і в т. зв. сонантичній групі. Нпр.1) —о— в замкненому складі дорогою здовження перейшло в двозвук, а опісля в однозвук в постаті —і—; в гуцульськім говорі замість цього і є звук, що представляє попередню фазу —и (староцерк.: попь — поп—пуоп — літер. піп, а гуцульське пип; возъ — воз, вуоз — виз; порогъ — порог — поруог — пориг). Давний сонант на початку слова хрещений (сцерк. крщень) в гуцульськім говорі звучить прщений.

Лемківський говір менше заховує архаїзмів таких як кир-вавий, диржати, замість кривавий, дрїжати, або давне ы з задньо-язиковою вимовою нпр. быкы, кыдати, та своєрідне лем(= бо, лише.) Натомість має більше впливів польський, а саме наголос на другому складі від кінця, рефлeksi носівок як гамба (= губа), голомб (голуб). Зноваж чернигівські і поліські говори, що відзеркалюють окремішню мову своїх племінних прототипів, віддалені від впливів осередку укр. мови (літературної і людової) доховали до нині двозвуки в місці о в замкненому складі. Отже заховують ще старший стан від гуцульського, нпр. куонь, куинь (кінь); вуоз, вуиз, вуез (віз); дуом, дуим (дім).

Бачимо отже, що відмінний дещо характер граничних говорів від прочих великої етнічної території лежить не тільки в підставі повстання українського народу з ряду племен, але також і в факті відграничення цих говорів від впливів осередніх мас.

Всі розважування провадять до висновку, що мова, яка є відбиттям життя й культури даного народу, розвивається під впливом тих фактів, що спричиняють повстання народів, а дальше під впливом безустанної культурної флюктуації серед одного народу. Доказом цього є, що даний нарід не посідає суцільної літературної мови, але ряд говорів, а навіть серед тих говорів, кожне майже село має свої питомі мовні признаки.

Д-р Никита Думка.

Чи знали що в старині про дніпрові пороги?

Одним із многих, а нерозвязаних питань, що відносяться до опису Скитії, себто південних земель України, поданого нам Геродотом, є справа дніпрових порогів. До нині іще значна скількість вчених переконана, що старинні цілковито про них нічого не знали.¹⁾ Правда, докладний опис дніпрових порогів подає щойно дуже пізно, бо десь коло половини X ст. по Хр. византійський цісар Константин Порфірогенет,²⁾ та ми переконані, що і старинні автори мали відомості про них, хоч може не так докладні, якби цього треба було сподіватися. А що Геродот є для нас в цій справі найстаршим і найповнішим джерелом, а при описі південно-українських земель є, поза Клявдієм Птолемеєм (II в. по Хр.), майже самотнім зі старинних письменників, для того мусимо йому в нашій справі дещо ближче приглянутись. Що знову самі грецькі купці чорноморських кольоній докладно знали про дніпрові пороги, об цім навіть не сумніваємося.

Загал вчених в переконанню, що старинні, як купці так також і письменники, нічого не знали про дніпрові пороги, опирається головню на клясичнім просто описі Бористена — Дніпра, поданім Геродотом,³⁾ який нічим не ріжниться від описів з XVI. чи XVII. століть з часів козацької доби. Геродот описуючи його докладно, ані слівцем не натякає про самі пороги. Це тим більше нас дивує, що вже в нього славився Дніпро чудовими пасовиськами, багацтвом риби, яку солено при гирлі, чи знова чистою і дуже доброю до пиття водою, або що над його берегами родилось якнайкраще збіжжя; словом — Дніпро у Геродота такий самий, який його знаємо з української історії.

Щоби вирішити нашу справу, мусимо перш за все так себе поспитати: як далеко в дійсності Греки заходили в землі Скитії? Чи Геродот не знає якоїсь точки, де би задержувалася грецька плавба на Дніпрі? Аналіза відповідних місць може дати відповідь на поставлене питання.

¹⁾ Хоч би Браунъ О.: Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній (Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, Т. LXIV, Санктпетербургъ 1899), стр. 228.

²⁾ De administrando imperio 9.

³⁾ Herodoti Historiae IV, 53. (edid. Didot).

В IV, 19 свого опису, Геродот посуваючись в гору лівим берегом Дніпра землями Скитів-кочовиків (Σκύθαι νομάδες), говорить, що вони „заселяють землю, яка простягається на 14 днів дороги в східнім напрямі аж до ріки Геррос“.¹⁾

В IV, 53 при описі самого Дніпра пише Геродот так: „Знаюю є річчю, що Бористен пливе від сторони північного вітру (з півночі) аж до землі Геррос, а ця дорога виносить 40 днів плавби“.²⁾

Знову ж в IV, 56 виразно зазначає, що „Геррос, сема ріка (Скитії) відділилась від Бористена в цій частині землі, до котрої мається відомості про Бористен“.³⁾

З цих кількох лише місць видимо, що Геродот завжди при подаванню якоїсь черти Дніпра-Бористена задержується при одній, чи може радше, як дальше побачимо, при двох точках; ними є від півдня ріка Геррос, а від півночі земля Геррос.

Коли приглянутись докладно карті України, всьо здається промовляє за тим, що ріка Геррос, це нинішня річка Конка, яка пливе біля „Великого Лугу“, де якраз кінчаються дніпрові пороги, а країна Геррос, це буде сам „Великий Луг“ з землями понад порогами аж до Самари. Так отже, чи з півдня, чи з півночі Геродот посуваючись по Дніпрі, задержується якраз коло території його порогів. З цього виходить, що мусіли бути якісь більші перешкоди, що не дозволяли суднам плисти по Дніпрі. Цією перешкодою могли бути хіба — пороги.

Що так справді воно було, на це маємо іще один доказ, який може й найбільше промовляє за тим, що Геродот мав вістки про пороги, хочай, що правда, неясні, чи може неясно виразився.

Оповідуючи в IV, 71 про похорони скитійських царів, пише наш автор ось так: „царські гроби знаходяться в країні поміж ріками Геррами в тім місці, до котрого Бористен є догідним до плавби“ (Ταφαί δὲ τῶν βασιλέων ἐν Γέρροισι εἰσι, ἐς ἃ ὁ Βορυσθένης ἐστὶ προσπλωτός). Чи в цім реченню, а головно в висказі προσπλωτός не маємо просто вістки про дніпрові пороги, хоч про них самих

1) Οἱ δὲ νομάδες (Σκύθαι) οὗτοι τὸ πρὸς, τὴν ἡῶ ἡμερέων τεσσέρων καὶ δέκα ὁδὸν νέμονται χώραν κατατείνουσαν ἐπὶ ποταμὸν Γέρρον.

2) Μέχρι μὲν νῦν Γέρρου χώρου, ἐς τὸν τεσσαράκοντα ἡμερέων πλοὸς ἐστὶ γινώσκειται (ὁ Βορυσθένης), βέων ἀπὸ βορέω ἀνέμου.

3) Ἐβδόμας δὲ Γέρρος ποταμὸς ἀπέσχιζεται μὲν ἀπὸ τοῦ Βορυσθένεος κατὰ τοῦτο τῆς χώρας ἐς δὲ γινώσκειται ὁ Βορυσθένης.

нема згадки? Коли приймемо, що країна між ріками Геррами, бо так думаємо треба би було перевести в Геррами, для Конки на південнім кінці порогів і Самари на північнім,¹⁾ лежала, як то ми вже передше зазначили, на території дніпрових порогів, де ще сьогодні маємо немало скитійських могил, то мусимо ствердити, що вже Геродот мав відомості про пороги.

На урвені відомостей Геродота стояла ціла старинність чез довгі століття. Так званий Скимн Хіюський, автор правдоподібно з II в. до Хр., згадуючи про Дніпро, нічого не говорить про пороги.²⁾ Не згадує про них також і Страбон; зрештою він має докладніші відомості про Крим і про побережжа Азівського моря. Про пороги мовчить також і Пліній Старший. Одинокий автор по Геродоті Клявдій Птолемея (II в. по Хр.), що дав нам великий, географічний образ українських земель, при описі Дніпра ані словечком не згадує про пороги. Та у нього це нічого дивного, бо його опис не є твором літературним, але чисто математично-астрономічним, де оперується тільки голими назвами і числами. Можемо однак здогадуватись, що і Птолемея мусів щось знати про цей так цікавий твір природи, бо просто немислимим було знати досить значну кількість торговельних факторій над Дніпром, а нічого не знати про пороги, про котрі купці і різні подорожники напевно в своїх описах чи записках згадували. Томуто дехто зовсім справедливо запитується,³⁾ чи в Птолемеєвих горах Амадока,⁴⁾ не належало би догадуватись дніпрових порогів. Думаємо, що пізніші грецькі письменники по Геродоті, які спеціально описували українські землі — а таких не бракувало — про пороги згадували або навіть їх докладно описували; та на жаль їх твори пропали. Мусимо добувати зерно правди з цього, що нам залишилось. Щойно у Амміяна Марцеліна, автора з другої половини IV ст. по Хр. маємо деякі натяки, з яких виходить, що він знав про дніпрові пороги.⁵⁾

Де шукати причини, що старинні так мало заховали нам вісток про дніпрові пороги?

¹⁾ Пор. Vasmer Max, Die Iranier in Südrussland, Leipzig 1923, ст. 69.

²⁾ Geographi Graeci minores, ed. C. Müller, Parisiis (Didot) 1882, Vol. I, p. 230 v. 817 sqq.

³⁾ Так приміром Кулаковський Ю., Карта Европейської Сарматії по Птолемею, Київ 1899, ст. 20. Пор. Зап. Наук. Тов. Шевч. XXXVIII (1902), ст. 2.

⁴⁾ Claudii Ptolemaei Geographia, Vol. I. ed. C. Müller, Parisiis (Didot), 1883, III, V, 5.

⁵⁾ Ammiani Marcellini Res gestae, edid. C. U. Clark, Berolini 1910, Vol. I, lib. XXII 8, 40: dein Borysthenes a montibus oriens Neruorum, primigeniis fontibus copiosus, concursuque multorum amnium adolescens, mari praeruptis uerticibus intimatur, cuius in marginibus nemorosis Borysthenes est ciuitas.

Можливими є тут два пояснення.

Перша причина, це, так би сказати, географічна. В старині був Дніпро далеко багатшим в води, бо було значно більше лісів, де задержувалася в великих скількостях вохкість, що збогачувала допливи і підносила стан води в головнім руслі. Завдяки цьому були пороги значно доступнішими і краще можна було їх перепливати, не так, як це знаємо вже з історії українських земель. А що купці досить рідко в ці сторони заходили, томуто про пороги ходили тільки неясні чутки.

Друга причина вже складніша і вяжеться тісно з торговельними шляхами, що виходили з чорноморських грецьких кольоній, головно з Ольбії й ішли вздовж рік в глибину українських земель.

Дністер, Бог, Дніпро були головними артеріями, куди посувались купецькі каравани. Вздовж тих рік провадила дорога в гору аж близько джерел рік, що пливають до Балтійського моря. Найбільше значіння мав дніпровий водний шлях, що лучив Скандинавію з Царгородом. Та не вздовж цілого Дніпра йшов він з півдня на північ. Дніпро робить в своїм середнім і долішнім бігу великий закрут на південний схід, а щойно опісля на південний захід і лиманом вливається в Чорне море. Цей закрут значно продовжував купцям дорогу і тому його переважно виминали. Шлях провадив прямо на північ Богом і Інгулцем в околиці Києва. А що по середині дніпрового коліна маємо якраз пороги, зрозуміємо добре чому то про них так мало маємо вісток зі старини. Рівночасно треба зазначити, що скити і народи від них на північ, що мешкали над Дніпром також самі провадили торгівлю з Греками. Тільки, що ця торгівля здається відбувалася в цей спосіб, що не всі грецькі купці заходили аж до скитійських земель і дальше, а навпаки, не мало цих „варварських“ купців приїздило зі своїм товаром до осібних базарів, що лежали на границі територій, приналежних до кольоній, або навіть просто загощували до самих чорноморських городів. Для того зрозуміло, що Греки довгі століття не знали докладно про пороги; так принаймні можна говорити на підставі захованих джерел; бо пороги не лежали по дорозі. Чорноморські Греки напевно знали про них далеко більше. Пороги набирають значіння щойно на світанку української держави.

о. Т. Жевуський.

На черк відродження католицької думки у світовій літературі.

(Продовження)

Щоби оцінити його творчість, треба глибоко заглянути в його душу. Син маломіщанського урядника, вольтерянина, він з малих літ почувся опанованим великими бажаннями, що не могли зміститися в тісних рамках його середовища. Перейшов він релігійну кризу в молодім віці, а опісля вже завжди, не без впливу молитов побожної матері, зівстав вірний христовій вірі. Але та віра не була у нього ні чимось додатковим, що знаходило би практичне приміненнє тільки від часу до часу, ані якимось зовнішнім регулятом морального життя. Вона була передовсім ласкою, превеликою Божою благодатю, що пристрасно просякнула його душу до найтайніших глибин і сталася живим кормом так для розуму, як для серця і волі. Під тим оглядом слушно можна порівняти Блюа з первісними християнами, які так наглядно признавали на собі діланнє Божої ініціативи. Подібно також, як великий Паскаль, Блюа особисто живе з Христом, який є для нього самого дійсністю дійсности.

Тому Церква не є для нього лиш якоюсь організацією, але дійсним Тілом Христовим, а всі події світу мірою кроків, якими Христос перебігає простори часу, щоби здійснити спасеннє людства. Блюа шукає корму в св. Письмі, Блюа причащається щоденно, Блюа студіює всі релігійні питання в своїх жерелах, а до того великий мистець слова і уяви, передає нам своє життя в так, кріпкій формі, що для деяких є майже загадкою. Божо-людський реалізм Блюа, той реалізм, котрий дуже отвертими очима глядить на все тому, що у всім на світі бачить укриту азбуку неписаної мови мудрости і хоче добачити у всьому то посліднє значіннє, якого шукає, але котрий рівночасно розуміє, що правдивий реалізм звертається до найвищої дійсности, до самої дійсности, якою є Бог.

Тому Блюа говорить про Божі речі, про духові справи так наглядно, наче би їх держав в руках. Той реалізм, висловлений з першорядним артизмом, робить з Блюа якесь великанське явище, що живе в недоступнім відокремленню і всіми силами своїх проявів хотіло би огорнути кожного. І це є велика життєва трагедія Блюа. Чоловік, котрий так глибоко переживає людську долю і якого засадничою думкою є співпраця і солідарність всіх в Христі, ніколи не міг практично зближитися до інших. Не міг він найти теж своєї дороги. Думав він якийсь час про духовне званнє і скитався по монастирях, але вони були для нього лиш школою містичної краси, не знайшов в них для себе місця. Пробував він щастя на світі, але його не осягнув. Вибухи його генія уходили за промахи. Настроєний на всесвітню Божу любов, падав жертвою земської любови, що тільки спричинила йому нові трагедії. Переслідований матеріальним недо-

статком, з яким боровся ціле життя, живучи під загрозою розвалу новітньої цивілізації, а відкиданий від усіх, що їм хотів отворити очі, огорнути надією Божого Царства — він переборов ціле своє життя аж до старости і знайшов молодих, для яких стався неначе пророком.

Лев Блюа писав про все, але завсігди були деякі історичні особи, біля котрих він любив скупчувати свої думки. Так приміром посвятив багато часу Христові Колюмбові. Бачив він в нім дещо більше, чим великого подорожника. Колюмб був для нього носієм якоїсь божеської ідеї, а саме: зібрати цілу землю під крила церкви. Писав Блюа також про нещасну французьку королеву Марію Антоніну, про загадочного сина Людвика XVI., про Василя Македонського, царя візантійського, про Іванну Дарк, про душу Наполеона. Всі ті історичні події були для нього якимось таємничим письмом, неначе святими гієрогліфами, якими Премудрість Божа пише судьбу світа так, що людська критика бачить тільки сполучення другорядних причин, а чоловік дійсно віруючий відчитує ті символи. Прегарною є його книжка про душу Наполеона. Автор зовсім не закриває блудів свого героя, але каже, що він мав велику місію навчити людей своєї епохи, зіпсованих безвірством XVIII. ст. і звірством революції, дивитися вище і так зізда Бонапартого підготовила зорю релігійного відродження. Ось кілька місць і речень з його книжки про Іванну Дарк:

„Іванна — каже він — вродилася в ночі Богоявлення, т.зн., що ціле її життя було також для людей якимсь богоявленням. Нам сталася рівно добре незрозумілою повнота страждання, як повнота віри. Іванна є в істерії на це, щоби нас поучити і об одній і о другій. Іванна довела до здійснення мрію про коронацію вигнаного французького короля. Але та королівська власть є тільки фікцією. Розходиться про це, щоби показати, що дійсним царем народів є Бог... Іванна, несвідома людської мудрости, проста дівчина, зуміла супроти всіх осторожних мудрців світу так природно уживати високої науки, яку дає невидимий світ, так як інші віддыхають свіжим повітрям села чи гір, так, що ті мудрці мусіли пімститися на ній. З великим вдоволенням наводить він ті слова Іванни: „Мій Пан (ходить про Бога) посідає книжку, якої не зумів читати ніякий мудрець, хочби він був не знати як учений“. Блюа хоче бодай дати до пізнання, що існує така книжка і що солодко є про неї думати. Ось його вислови: „Совершенно дівичтво є кивотом Пресвятого Духа“. „Пророчий дух Іванни був одночасно світлом і силою руху“. Про Святих: „Неприсутні в своїх зовнішніх чинах і перенесені в світ вищої дійсности, вони вважають за зовсім просте, щоби права природи приміювалися до того їх перенесення в інший світ. Вони є тільки здивовані тим, що інші люди є тим заскочені, бо й вони повинні посідати після їхньої думки ту саму повноту Св. Духа“. Ось в тих кількох реченнях принагідно вибраних з книжок Блюа, є він сам добре змальований. Йому розходиться про це, щоби читача пе-

ренести саме до тієї вищої дійсності. Він це вважає за своє письменницьке післанництво. Так як ціла думка Володимира Соловйова є зібрана в його теорії теократії Божого Царства на землі задля Христа, так і думка Блюа зосереджена в проповіданню Божого першенства, примату надприродности. Той світ зі всією своєю красою, наука, мистецтво все те є тільки способом відкриття тієї передвічної краси, якої передчуттям є католицька віра. В двох романах Блюа описує своє життя. Є ними: „Безнадійні“ і „Убога невіста“. Вони є трохи подібні до творів Достоевського під тим оглядом, що не знайдемо в них „ославленої психологічної акції“, але живі куски життя, де ціла душа героїв виходить на верха часто в довгих розмовах. Загальною темою є суспільне й особисте нещастя чоловіка, який в новітніх зматеріалізованих часах хоче позістати вірний Богові і навпаки: ціла підлість матеріалістичної бездушности супроти життєво-нещасливого, але вірного християнина. Можна сказати про ті романи, що вони є повні християнського реалізму, то є реалізму, що сполучає своїм зором світ Божої благодати зі зовнішнім щоденним життям. Перший з тих романів кінчається дуже сильною сценою, в якій віруючий письменник демаскує сучасний собі літературний світ Франції, який задля грошей і популярности деморалізує читачів на це, щоби зіпсуттям публіки заслонювати опісля свою власну моральну безхарактерність.— В другім находимо прегарні сторінки величання візантійського мистецтва. Блюа завсіди тужив за дійсно християнською державою і часто знаходив він в Візантії зразки суто християнської культури. Він це каже в своїй книжці про візантійську епопею, але зато не любить він словян, а особливо поляків. Про Сенкевича і „Quo vadis“ висказує Блюа дуже зідливі уваги в своїй книжці „Про останні стовпи Церкви“, де від піддає найострійшій критиці сучасних йому католиків, які чіпаються лихих авторів неначе останніх стовпів, якщо вони тільки зволять признати себе католиками. По думці автора церква є вічна і не потребує невдячної охорони. Дурні є тільки самі віруючі, які перелякані поступом сучасного зневіря, хочуть його приголубити собі компромісом. Сучасні католики після думки Блюа стратили любов краси, тієї Божої дочки, стратили також мужество своєї віри, а шукають лише за вигодою та практичністю „модерного поступу“, котрий є для Блюа неначе антихристом. Блюа передбачив більшевизм на дні сучасної західної культури тому, що вона по зірванню злуки людини з Богом, підчинила людську гідність, яка є духовою силою, достаткам матеріальної вигоди.

Ці стремління людства зупинилися отже в питанню поділу земського майна і на тім стоїть західна демократія, (якої Блюа не може знести), щоби якнайбільше число людей могло задовольовати свої пристрасти. Супроти того підносить Блюа християнську ревність, оперту на гієрархії життєвих вартостей.

Часто Блюа є несправедливий, має він в своїй любові і ненависть. Дуже ярка як одна, так і друга. Але навіть в тій неспра-

ведливій ненависті проявляється якась планетарна велич душі так, що вони обертаються в любов того, що велике і святе. Під тим оглядом Блюа має щось з Аллієрі Данта, хоч він сам в різних епохах свого життя дуже різноманітно ставився до автора „Божественної комедії“, а часом і його дуже строго критикував.

Лінія читання Блюа є величаво — просторна. Все знає, все читав той чоловік, котрому й іспиту зрілості навіть відмовили. Підставовим його читанням є Святе Письмо, яке знає він майже на память, безнастанно цитує і в яке вглублюється з замилюванням, шукаючи в нім не тільки обичаєвої і догматичної науки, але і утаєної про порядок світу. Блюа душею живе в земськім раю, відчуваючи пресильно упадок чоловіка і під тим оглядом зближається до думки Паскаля. Його мрією є повернути до тієї звязи Бота з чоловіком, до життя небом на землі. Щойно тоді мав би він повне задоволення своїх мистецьких інстинктів. Тому Пресвята Діва, той одинокий примір незіпсутого людства є у нього предметом майже пристрасної любови, в якій проявляється нетільки віруючий, але ще і мистець. Під тим оглядом та його любов має щось зі старинного східного почитання Божої Премудрости — Св. Софії.

Повернемо вкортці до його книжок, присвячених Пр. Богородиці. Також з того пережиття Св. Письма пливе його думка про жидів. З незвичайно сильним реалізмом описує він нинішній упадок Ізраїля, але теж вірить, що той Ізраїль поверне до свого Месії. Тій думці присвячує одну з найбільш повних натхнінень своїх книжок. Ціла його істота тужить за якимось вибраним народом, котрий би був дійсним богоносцем, не тільки задля подавання Божої науки, але навіть задля цілого свого фізичного життя в інстинктах раси. І тому хоч він і пророкує сучасній Франції нещастя і майже загладу та погорджує нею, однак виробляється в нім неначе французький месіанізм. Він не боїться сказати таке: „По Ізраїлю, що був незваний завдяки виїмковому привілейові Божим народом, немає на землі ніякої нації, котру би Бог любив більше, як Францію. Хай то вияснить той хто зможе... Любов Бога має тільки одно оправдання, саме, що Богові так подобається, а та його воля є цілковито заслонена для наших очей. Ми маємо тільки їй поклонитися“. — Поза святим письмом щоденною лектурою Льва Блюа є ще церковний часослов і взагалі всі літургічні книжки. Ціле життя є для нього літургією, в якій Бог і чоловік лучаться так, що чоловік живе передовсім в незнаному йому вищому світі, а його зовнішні чини є тільки формою, якою та Божа електричність переходить в природу.

Ми не знаємо нашого дійсного обличчя, яке ми пізнаємо колись і тому Блюа має гаряче почитання убогих, що є для нього образом відкиненого світом Бога. Очевидно, задовго було би розбирати тут всі світські лектури Блюа.

Історія, навіть в своїх джерелах має в них перевагу, але також цілий літературний новітній рух. Одним з улюблених занять Блюа є читання словарів, шукання за керницею словоскладу й тому його язик має якусь незнану іншим яркість, є незвичайно багатим, часто дуже трудним, але так новим, так сполученим з думкою, що неначе чується звук якихось цінних металів, коли береться його книжку до рук. Навіть і вороги признають, що він є недосяжним стилістом і стараються його наслідувати. Не можна сказати, щоби Блюа був лише літератом, письменником в звичайнім розумінню того слова. То є чоловік, що пише для своєї потреби і пише собі питомою мовою, не оглядаючись зовсім ані на публику чи критику, які є завжди звязані з хвилевою модою, ані на клясичні літературні способи чи роди творів. Тому й трудно сказати, чи він є повістяр, чи новеліст, чи полеміст та денникар, чи поет, чи філософ, чи що іншого. Він — Лев Блюа і на тім кінець. Чоловік, котрий порушить всі межі, щоби сказати на всі тони, що людство стратило Бога, а що він — Блюа того Бога хоче і знає. Тому вплив його книжок і бесід досягав так добре письменників, мистців, як і філософів, а також і простих утомлених нинішнім світом людей. Під тим оглядом кореспонденція Блюа і його денники є прецікаві і становлять може найціннішу часть його літературної праці.

Денники Блюа, видавані вже за життя числять більше, як 10 томів. Ще треба додати посмертні видання. Цікаві є заголовки поодиноких томів. Ось вони: „Невдячний жебрак“ — денник Льва Блюа, „Мій денник“, „Сімнадцять місяців у Данії“, „Продовження невдячного жебрака“, „4 роки заслання в свинячій селі над Марною“, дальше „Книжка не до продання“ або „Продовження попереднього“, „Старець диких гір“, „Мандрівник за Абсолютом“ і т. д. В тих книжках маємо живу душу автора, неоцінені замітки про різні події церковні і світські, малі статті, причти, медитації, молитви і вибухи літературної полеміки. Жиємо в них разом з Блюа, читаємо його листи, смакуємо часом і обід, беремо участь в його родинних турботах (смерть дітей і т. п.), а також в тім якімось надземнім ароматі, що бє з незвичайної щирости і покори, з якими відноситься він до Бога. Пізнаємо також кружок його друзів, що під кінець його життя заміниться майже в школу, до котрої належать тоді дуже молоденький, а тепер дуже звісний філософ Марітен (Maritain), його дружини російська жидівка Раїса, славний геолог Терміє (Termier) та інші. Марітен прийшов до Блюа, яко нехрещений неопоганин, приклонник і асистент філософа Бергсона, унесений чи захоплений стилем Блюа. Старий письменник стався його і його жінки учителем, а потім хресним батьком. Ось примір, в який спосіб творчість, а також і практична діяльність Блюа стоїть в основах літературного кататолицького руху у Франції.

Одна з книжок Блюа присвячена Пресвятій Богородиці називається „Та що ридає“. Найкращий примір чистого

людства не може знести сучасної поганської культури. Вона опікується світом з материнським серцем, але вже незабаром не зможе повздержати караючої руки свого Божого Сина.

(Дальше буде)

В. Литинський.

Консерватизм і поступ.

(Передрук з Листів до бр. хліб.; лист 35. IV. частини.)

»Народ, який єсть силою революційною, все рветься вперед, до п о с т у п у, і в цьому рухові вперед він мусить весь час боротись зі здержуючими його поступові змагання консервативними панями, репрезентуючими у відношенню до світлих сил р е в о л ю ц і ї темні сили реакції«.

Попробуєм — знов таки в інтерсі ясности понять, необхідної для успішного ведення всякої політичної акції — розглянути оцю основу сучасного демократичного політичного думання (чи точніше: говорення, яке не завжди рівнозначне з думанням, в її відношенню до дійсности, і по можливості в згоді з цією дійсністю означити поняття: консерватизму, поступу, революції і реакції.

Не затемнена ріжними непогамованими почуттями (зненависти, заздрости, необмеженого бажання влади і багатств) здатність до правдивого спостерігання явищ реального життя дозволяє нам легко запримітити, що »народ«, тобто та пасивніша і та індивідуально слабша більшість громадянства, яку організують ріжні активні та індивідуально сильніші »пани«, нігде і ніколи не робить революцій для того, що він хоче більше інтензивно працювати, творити більше духових і матеріяльних цінностей, з яких складається те, що зветься поступом. Ні один мітинг перемігшого »революційного народу« не збагатив людської думки і ні одна побідна »народня революція« не збудувала нової машини. Там, де наслідком революції — як наприклад у Фрації в XVIII. ст. — почався дійсно великий і непогамований рух вперед на ідеологічним і матеріяльним полі — там народ був обдурений своїми провідниками, там він був використаний для цілей йому чужих і ворожих (в данім прикладі: для цілей збагаченого французького міщанства, яке потрібувало необмеженої монархією свободи для своїх економічних та ідеологічних спекуляцій). Натомість скрізь,

де дійсно перемагав своєю масою народ, тобто, де перемагали ці його провідники, які на інертності і пасивності народній свою владу опірали — там бачимо повне припинення всякого поступу, всякого руху вперед, повний упадок духової і матеріальної культури. Так було наприклад в часах упадку Римської Імперії, так єсть в тім комуністичнім епізоді, який переживає сучасна Росія, а під її владою і велика частина України.

Одна з найбільших брехень, одідичених по брехливім ХІХ ст., та, що сучасна капіталістична „буржуазія“ це елемент „реакційний“, а „народ“ — це елемент „поступовий“. І брехня ця, раз прийнята, жститься сьогодні на цілому світі. В дійстості революційна буржуазія, зорганізувавши по демократичному, тобто скинувши в своїх республіках всі, гальмуючі її революційність, організовані форми здержуючого примусу (релігію і монархію, дала підлеглим їй народам такий перманентно революційно анархічний і нічим необмежений порив до матеріальної і духової творчості, якого ці народні маси вже видержати не в силі і проти якого, не можучи за ним поспіти, вони починають чим раз гостріше бунтуватись. Найбільшим наприклад революціонером Росії був Вігте, який, не оглядаючись на степінь восприймчивости темних і бідних пасивних народніх мас, дав Росії завеликий розгін; розгін, якого не зміг згармонізувати зі степеню восприймчивости цих мас гнилий і слабкий (завдяки самодержавію) російський консерватизм. Найбільшим реакціонером Росії став Ленін, під проводом якого ці маси ввесь розгін російської капіталістичної буржуазії — політехнічні інститути, фабрики, залізні дороги — попалили та поруйнували.

Більшовики, які створили найбільше абсолютистичну в теперішніх часах державну владу, оперли цю владу власне на інертності „народній“ і знищили в підлеглий їм країні всякий поступ: всякий рух вперед у відношенню до того, що дозволено диктаторською владою, дрібнесенької в порівнянню з народніми масами, комуністичної партії. Одначе вони можуть бути певні, що проти них за це знищення поступу не підійметься ніяка народня революція. Не підійметься доти, доки одна частина пануючих більшовиків не збунтується проти другої і не почне (по прикладу ліберальної та поступової частини старої російської провідної верстви) вимагати свободи, „конституції“. Революцію буде робити частина більшовицьких „панів“ для здійснення своїх власних — „панських“, а не „народніх“, тобто виходячи від правлячої верстви, а не від народу — поступових, свободолюбивих та реформаторських ідей, — ідей, впливаючих з їх власних хотінь, а не з хотінь народніх, хоч і прикрих, як завжди в таких випадках буває, гаслами „волі народу“.

Оці спостереження вповні відповідають реальній природі речей. На поверхню громадського життя, серед його порушуючі поступові сили, не вибиваються і не можуть ніколи вибитись індивідуально найслабші та найпасивніші. Вони скрізь і завжди остаються серед тих, ким правлять, кого організують, кого порушують, кого ведуть — серед тієї пасивної маси, яку прийнято звати народом. І коли народ робить революції, коли він підій-

мається проти своїх дотеперішніх організаторів і правителів, то не тому, що він сам хоче більшого руху, більшого поступу, а тому, що він даного способу руху, даної методи правління і організації вже не восприймає. Причини всякого незадоволення народнього завжди лежать в панах: в нездатності і нікчемності тих старих панів, які його досі організували, і в революційнім бажанню влади у тих панів нових, які хочуть тепер самі запанувати і народ своїми новими, поступовими та революційними, способами організувати. Всяка революція означає лише те, що під владю старих правителів витворились серед даного громадянства нові, бажанчі влади провідні сили. Ці кандидати на нових правителів для здійснення своїх імперіялістичних хотінь підіймають народ проти його правителів старих тоді, коли останні, через зужиття та ослаблення своєї методи організації (який колись їх привів до влади), самі вже зужились і ослабли.

Тому то для всякої правлячої верстви *vox populi, vox Dei* — «голос народу, голос Божий». Всяке незадоволення народнє єсть ознакою внутрішньої моральної та матеріальної слабости даної правлячої верстви; ознакою того, що вона втратила вже необхідні для проводу та організації або рухові (динамічні), або здержуючі (організуючі) прикмети. Іншими словами: що вона втратила, або хотіння влади і віру в законність цього хотіння, або уміння оце хотіння та оцю віру здержувати і організувати, і що серед тих, ким вона править, вже почалась революціонізуюча робота її конкурентів до влади.

Але тому також народ, яко такий, ніколи не користує і не може скористати з революцій, зроблених силою його більшого числа і силою його тяжести. Навіть в випадку його повної перемоги, повного винищення даної правлячої верстви і тієї ступені поступу, яку ця верства собою репрезентувала, влада і провід не дістаються ніколи в його руки, а в руки тих, що своїм умінням використали оцю зненависть народню до старих правителів, показали себе од тих старих правителів сильнішими. І як сильніші, вони беруть народ в свої нові державні кліщі, тим цупкіші, чим більше їх влада єсть дійсно народня, чим більше вона обмежує всякий рух вперед, всякий поступ і всяку свободу.

Коли б маси могли керуватись льогічним розумованням, а не почуттями та пристрастями, то вони певно ніколи б ніяких революцій не робили. Бо вони б знали, що всяка революція готує для народу тільки нову владу, і що всяка стара провідна верства, сама вже своєю попедньою активністю і тяжкою порушуючою

працею зужита, обезслилена і упасивнена, більше подібна і більше близька до народу, більше в своїм імперіялізмі поміркована (бо більше вже досвідом влади умудрена) і тому менше для народу небезпечна, ніж перемігша своєю більшою активністю і більшим імперіялізмом, сильніша верства нова. Але тоді людство напевно в нерухомості завмерло б. І тому повну нездатність мас до думання та предвиджування — нездатність, яку скрізь і завжди використовують всі поступовці і революціонери — треба мабуть зарахувати до найбільше сприяючих рухові сил природи.

Одначе, якби в громадським життю піддаватись сліпо силам природи, то треба би признати, що найкращим був би такий ритм руху: кандидати на нових провідників, піднявши своїм зусиллям пасивний народ проти провідників старих, поголовно їх вирізують; нищать всю ними сотворену ступінь духової та матеріальної культури; після довгих зусиль доходять до того самого місця розвитку; знов на тім самім місці вирізуються народом під проводом нових кандидатів до влади і т. д. в безконечність. Розуміється ніякого поступу при оттакім »природнім розвитку« не було б. Не було б тому, що поступу не можна помислити без досконалення і розвитку вже існуючого, яке, щоб могли досконалитись і розвиватись, мусить бути задержуване, мусить бути консервоване.

Не могло б бути також при такім »природнім розвитку« і нації. Бо нація, в розумінню витвореної цілим рядом поколінь певної суми, іншої ніж у других націй, духової та матеріальної культури, для самого свого буття вимагає задержування і консервовання (а не повсякчасного винищування!) цієї вже витвореної національної культури. Коли кожна нова верства провідників вирізувала б поголовно (чи, що рівнозначне, усувала б зовсім од влади) попередніх, і разом з ними винищувала б всю вже витворену нацією культуру та традицію (вже здобутий досвід і вже усвідомлені спільні потреби та аспірації), то при такім ритмі руху ніякої нації на даній території не було б. Кожні нові кандидати на провідників починали б таку »націю« від себе, інакше б її розуміли, навіть інакше називали, і в результаті на такій території був би вічний рух до буття нацією, але нації ніколи б не було і бути не могло.

Що нація твориться в боротьбі з природою: — по лінії здержання природних імпульсів, а не розперезаного гасання під їх впливом¹⁾—по лінії

¹⁾ Різні „відродження нації“ з „лівого“ боку і писання деяких наших „фашистів“ та націоналістів з „правого“ — можуть служити яскравими

найбільшого, а не найменшого опору — це розуміють здатні до розвитку, навіть дикі племена. У таких племен існує звичай, що старих людей не убивають всіх, хоч цього дуже хочуть ті сильніші та молодші, які мають безмірний апетит на призначену для старих м'ячку та делікатнішу страву і які кормлення старих „паразитів“ вважають „кровопийством, реакцією і противним законам природи визиском народу“. Щоб погодити оті природні поступові змагання молодих з необхідністю для племені збереження досвіду старих,¹⁾ останніх в певний час приводять до дерев, кидаються на них, але убивають тільки цих, що не подужали вже на дерева влізти, та на них, підчас тругу удержатись. Цих же, що на дерева ще повлазили і на них цупко сиділи, заховують при життю, оточують і на далі пошаною і продовжують слухати їх рад та наказів. Такі звичаї існують одначе не у всіх племен. Тому і не всі племена перетворюються в нації. Навіть ті, які „національно відроджуються“ в Європі в XX столітті, але яких „інтелегенція“ не може зрозуміти цих простих — для деяких навіть папуасів зрозумілих — політичних істин.

Існування та розвиток нації залежать від такого чи іншого взаємовідношення консерватизму і поступу; від взаємовідношення між тим, що вже зроблено, вже сотворено, і тим, що хочеться робити і творити. Іншими словами: буття або небуття нації залежить від взаємовідношення між людьми, які досі організували та правила, і людьми, які тепер хочуть правити та організувати.

Для зрозуміння і окреслення оцього взаємовідношення візьмим якийсь один момент руху, прийнявши його за момент вихідний, перший. Вживаючи єдино можливої в політичних науках методи виділювання і окремого розглядання явищ громадського життя, не будемо тут говорити про всі ті обставини, серед яких цей момент народився. Констатуємо тільки факт (який зрештою в кожному часі і місці все повторюється), що серед даного громадянства, на даній території, певна група людей, завдяки своїй більшій силі, посіла девжавну владу, тобто можливість вживати матеріальну силу примусу для здійснювання своїх хотінь. В процесі здійснювання своїх хотінь при помочі державної влади ці люди мусять весь час боротись з двома, впливаючими на них, але собі взаємно протилежними силами.

прикладами такого гасання. Воно чим раз більше поширюється в нашій публіцистиці, позбавляючи її тих самим всякого національно творчого впливу та значіння.

¹⁾ В міру розвитку цивілізації і поділу громадських функцій (розвиток йде завжди в парі з поділом і спеціалізацією функцій), „старість“ виявляється не тільки в віці, а і в приналежності до тих груп серед даного громадянства на даній території, що вже довго, з покоління в покоління, правила та організували і тому придбали вже в цілій своїй групі прихвиль старості: досвід, традицію, політичну культуру і здержуючі, організуючі чесноти.

Перша з них — найбільше для правлячої верстви небезпечна — це активна, порушуюча, поступова або революційна сила нових провідників, нових кандидатів до влади. Вони весь час виділяються з посеред громадянства, і, скріплюючи свій примітивний, молодий, загоностий імперіалізм містицизмом різних нових поступових або революційних ідеологій, хочуть усунути дотеперішніх правителів і самі — для здійснення своїх поступових або революційних хотінь — захопити державну владу.

Друга — пасивна, задержуюча, або реакційна сила народніх мас. Вони силою своєї інертності і тяжкістю маси ставлять завжди опір хотінням правлячої верстви і ця верства мусить їх по шляху здійснювання своїх хотінь за собою тягнути, обмежуючи весь час свої хотіння і свою силу примусу (свою владу державну, вживану для здійснювання хотінь) — ступеню восприймчивости цих мас. З хвилиною, коли ця восприймчивість слабне, коли авторитет держави падає, маси — під впливом нових кандидатів до державної влади, чигаючих на момент слабости дотеперішніх правителів — починають проявляти своє незадоволення, або роблять революцію, якщо сила старих правителів вже зовсім ослабла.

Таким чином, в процесі руху нації, держава як матеріяльне знаряддя примусу, є регулятором цього руху. Коли вжити об'язного порівняння, вона, у відношенню до внутрішніх, собі протилежних, сил підлеглого їй громадянства, є уздою на панів, а двигачем для народу. І нормальний гармонійний рух та розвиток цілої нації може відбуватись тільки тоді, коли «пани» (організатори продукції та ідеології громадянства) в своїх змаганнях вперед, до поширення свого впливу і захоплення влади, сильною державою добре загнудані, і коли «народ» (пасивна маса громадянства, яку порушують і революціонізують різні активніші пани) цією самою державою весь час поволі підважується за поступовими змаганнями панів, відповідно до його восприймчивости на рух. Міряється ж ця восприймчивість народня тою ступеню духової та матеріяльної (тобто звязаної з ідеологією та продукцією) культури, яку маси вже в попереднім розвитку собі присвоїли і в своїх поняттях узаконнили.

Ця проста політична істина в політичній практиці: в творенню і регулюванню руху — дуже часто забувається. Часто поступові пани, піднявши проти держави народ, ослаблюють державу і дають в рухові нації перевагу громадянству. Тоді розгнудуються пани і, позбавленні сильного державного гальма, національний віз летить чнираз швидше вперед, тягнутий розгнуданими панами в різні боки. Це продовжується доти, доки під на-

пором народньої тяжести (якої вже не підважує тепер поволі за загнущаними панамі організована і авторитетна сила державна) не лусне розтраханий своєю рознузданістю панський поступовий мотор. В цей момент впишуться народом (під проводом крайніх, найбільше революційних провідників) захопивші та ослабивші було державну владу перші поступові пани. Замість держави заслабої, твориться тоді держава засильна, і задержаний нею національний віз починає котитися назад. Бо по знищенню поступових панів і поневоленню державою громадянства, нема вже кому порушувати народ. Він сплюю своєї інертності тягне націю вниз, хоч його, як це бачимо наприклад у більшовиків, батожить всіми силами абсолютистична держава, шукаючи „єднання“, чи то пак „смички“ з народом, примушуючи його брати участь в „державнім будівництві“, творити різні „совіти“ і робити „рабочехрестьянській“ рух під примусом нагайки, бо ці, що цей рух самі з власної волі колись робили, опинились вже всі в черезвичайці. „Амністія і свобода“ для „панів“ напевно розбухали б цей „народний“ рух. Але їх не може дати абсолютистична комуністична держава, коли хоче існувати. Існуючи ж, вона не може примусити народ творити рух, необхідний хоча би для розвитку продукції, бо цей рух неможливий без деякої політичної свободи для „панів“, для організаторів продукції. В цім джерело неспинної загибелі більшовицької (як і всякої іншої охлократичної) влади.

Схема нормального руху і розвитку нації представляється так. Виконує в життю нації здержуючі і консервуючі функції ця частина >панів< — організаторів продукції та ідеології громадянства — яка, завдяки своїй більшій силі, вже зреалізувала свої хотіння при помочі завойовання на даній території серед даного громадянства державної влади. Ця частина >панів<, яка допіру хоче свої хотіння зреалізувати і тому бореться зі старими >панамі< за державну владу, виконує в життю нації функції порушуючі, поступові. Найбільше численна частина нації — пасивні народні маси — восприймають рух вперед і розвиток нації тільки тоді, коли порушуюча сила поступової частини >панів< обмежена здержуючою силою >панів< консервативних, відповідно до рівня восприймчивости цих народніх мас.

Значить, щоб рух і розвиток нації міг відбуватися нормально, треба:

1. щоб необхідна для цього руху боротьба поступовців з консерватистами відбувалась в рамках однієї, признаної обома сторонами, державної організації, тобто, щоб ці обидві сторони боролись — одна за удержання, друга за здобуття влади — в одній, їм однаково дорогій і потрібній, державі; цього не може бути, коли одна або друга сторона спірається на силу чужої, сторонньої держави;

Дзвони 5

2. щоб ця боротьба велась на ґрунті одного — спільного і консерватистам і поступовцям — основного закону, за його реформу або задержання, але не за повне знищення, бо тоді одні і другі тратять спільну державну та національну мову і боротьба між ними може бути вирішена лише фізичним винищенням одної з борючихся сторін;

3. щоб консерватисти, — тобто ці, які творять державу та захищають існуючий закон і ці члени громадянства, яких хотіння даний державний лад і даний закон вповні задовольняє, були дійсно такою організованою силою, що здатна здержувати завелику загонистість поступовців і підважувати тягар пасивних мас;

4. щоб ця сила консервативна, власне тому, що вона єсть дійсна сила, не лякалась поступовців, не винищувала їх, не обертала в нівець потрібної їм свободи і тим самим не винищувала в нації єдиної сили, здатної творити поступ і сприяючої розвитку нації. Іншими словами: ці дві сили — консервативна і поступова — від яких залежить нормальне життя нації, можуть існувати тільки поруч себе й одну без другої помислити не можна, бо якби молодість >знала<, а старість >могла<, то цілий світ, в якому ми живем, був би зовсім інший.

Тільки при таких нормальних умовах руху, свобода, необхідна для всякого поступу, буде мати за собою гарантію авторитетної консервативної державної сили. Тільки тоді придбання порушуючої сили поступовців („здобутки революції“) будуть здержуючою силою консервативних закріплені так, щоб пі придбання, під гаслами і во ім'я цієї же свободи („поглиблення революції“), не змогли нищити нові революціонери. Коли такого консервативного закріплення здобутків поступу не буде, то в цій необмеженій свободі поступовці самі себе винищать разом зі свободою. В результаті запанує повна реакція під впливом переміжного тоді тягару пасивних мас і тих, що при помочі цього тягару самі вкінці владу завоюють.

Сильний, єдиний і добре зорганізований поступ може існувати тільки при сильнім, єдинім і добре зорганізованім консерватизмі. Приклад: англійський двопартійний систем, якого не можна помислити без такого сильного консерватизму. Бо коли нема сили, єдності і організації в обороні існуючого, то не може бути сили, єдності та організації в змаганнях до зреформування цього існуючого. Нація ділиться тоді на множество „правих“ і „лівих“ партій, які анархічно і не знати за що борються між собою та руйнують націю. В такій, позбавленій сильного консерватизму, нації не може бути ясных — репрезентованих завжди консерватизмом — понять про те, що існує реально; а тому не може бути і ясных понять про те, як це реально існує змінити, чого для здійснення реального поступу домагатись, і на що в цьому здійснюванню реально опіратись. В такій нації можна з повним успіхом (яким єсть завжди руїна) пропагувати все, що кому подобається, включно до комуністичного земного раю, або есерівського систему хліборобства під звуки веселих пісень.

Силу консерватистів творять, більше у них, ніж у поступовців розвинені, здержуючі та організуючі прикмети, здобуті в процесі завойовання, зберігання в своїх руках і виконання влади: — прикмети честі, послуху, вірності і відповідальности, сприяючі — як було вище сказано — скріпленню необхідних для всякої організації: єдности, дисципліни і солідарности.

Консерватисти, не здатні обмежити свого імперіялізму і містицизму монархією і релігією, іншими словами консерватисти республіканці і вільнодумці, своїх здержуючих та організуючих завдань в нації — як про це буде мова далше — добре виконати не можуть.

Дехто вказує на Злучені Держави Півн. Америки, як на приклад, що консерватизм може існувати добре і в республіці. Дозволю собі з цього приводу повторити сказане вже в попередніх «Листах». Демократичне республіканство, яке з погляду політичної організації нації єсть завжди хворобою, бо завжди нищить консерватизм, шкодить нації більше або менше в залежності од тих умов часу і місця, в яких воно розвивається. В Злуч. Державах воно не проявляє поки що всіх своїх деструктивних наслідків тому: 1. що правляча цією республікою верства англійських виходців має ще в своїй традиції останки вікової кляскократично-монархічної культури старої Англії; 2. що вона є ще дуже релігійна, значить посідає сильні здержуючі ідеологічні чинники, якими надолужує брак здержуючих чинників політичних (монархії); 3. що брак монархії вона надолужує ще таким зміцненням політичної влади президента (а з нею і держави), про яке й мови бути не може у націй з провідними верствами, не посідаючи старої монархічної кляскократичної культури; 4. що вона расово дуже суцільна, бо не перемішалась з підвладними американській демократії індіанцями та неграми. Коли б вона була вихована (як напр. мексиканські креоли) в культурі монархії охлократичної (диктаторської і абсолютистичної), яка нищить консерватизм; коли б вона була вільнодумна, і поборювала церкву; коли б вона весь час змагала до зменшення влади держави і поширення влади „народу“; коли б вона складалась з расово себе взаїмно ненавидячих і нерозуміючих метисів, — то консерватизм в Злучених Державах виглядав би так, як консерватизм в мексиканській республіці. Але навіть при цих сприяючих умовах він швидко, завдяки республіці, розкладається. Голосний Ку-Клак-Клен є характерною ознакою цього розкладу: диким галасуванням він хоче замінити добивану республікою, стару англійську монархічну консервативну традицію. Оживити цю традицію при демократично-республіканській методі організації — розуміється неможливо.

Силу поступовців творять більше ніж у консерватистів примітивні, а тому посідаючі більший розгін молодости: імперіялізм та містицизм, зі всіма тими руховими (збільшуючими рух) прикметами, що — як знаємо — з сильного імперіялізму та містицизму випливають.

Коли прикметою сильного та здатного консерватиста єсть уміння о бмежувати силою волі і розуму свої пристрасті і по-

чуття, свій імперіялізм та містицизм, то прикметою сильного та здатного поступовця є велике чуттєве, стихійне хотіння поширення та влади і дуже велика віра в законність та правдивість цього хотіння. „Нація“, в якій всякий „правий“ хотів би бути національним Наполеоном, а всякий „лівий“ сумнівався б в законності хотіння власної національної держави, була б карикатурою і могла б існувати тільки в літературі.

Нормальне і гармонійне взаємовідношення цих сил полягає в тому:

1. що поступовці в своїй боротьбі за владу дисциплінуються і організуються здержуючою їхнію за надто загонисті змагання організованою силою консерватистів;

2. що в цьому процесі боротьби вони, в своїй найсильнішій і найбільше здатній до влади частині, поволі абсорбуються консерватистами, які цю найсильнішу та найкращу частину поступовців допускають до державної влади і приймають в свої ряди;

3. що, допущені до влади і прийняті в ряди консерватистів, вони відновлюють в цих рядах ослаблені рухові прикмети: імперіялізм та містицизм;

4. що силою цих, принесених з собою в консервативні ряди, рухових прикмет вони порушують пасивну народню масу при допомозі державної організації, витвореної консерватистами і обмежившої їх (поступовців) за надто для восприймчивости народу поступові змагання.

Іншими словами: найкращі і найсильніші поступовці, при такому гармонійному взаємовідношенню цих двох сил, самі стають консерватистами і проти них з глибин громадянства підіймається знову нова хвиля поступовців.

Такий гармонійний і нормальний рух та розвиток нації припиняється тоді, коли слабнуть її консервативні сили і коли поступ, позбавлений здержуючої і абсорбуючої його сильної консервативної організації, перетворюється в більше або менше тривалу, в скоротечну або хронічну революцію. Тоді до влади, стратившої силу і авторитет, дориваються невиховані і невимуштрувані консерватистами в рамках організованої законної боротьби, найсильніші і найкращі поступовці, а різке неперебродивше революційне шумовиння, яке ніякими засобами не бридиться, щоб оцю безавторитетну і осмішену владу захопити. Воно до решти розвалює державу, донищує її авторитет в очах народніх пасивних мас, і разом з авторитетом донищує і всю, здержуючу поступовців та порушуючу народні маси, силу держави.

Знищивши державу, революція викликає серед народніх мас супроти себе реакцію. І як революція є, завдяки слабості знікчемнілого консерватизму, звироднілим поступом, так реакція є звироднілим консерватизмом, викликаним наслідками нікчемного і розперзаного поступу. Вона виявляється, як вже було сказано, в гіпертрофії держави: в сотворенню такої влади державної, яка — при внутрішній слабості сотворивших її контрреволюційних елементів — внутрішню силу, присущу правому, творчому консерватизмові — заміняє безправною диктатурою, терором і використовуванням для своїх політичних цілей сили пасивности та інертности, озлоблених революцією, народніх мас.

Трагедія всіх недержавних кольоніяльних націй лежить головним чином в слабості національного консерватизму і всіх тих руйнуючих наслідках, які така слабість викликає. Без відродження консерватизму не можна помислити політичного відродження такої недержавної кольоніяльної нації. Щоб стати нацією, вона мусить сотворити на своїй території свою нову власну державу на місці існуючої старої держави метропольної. Це значить, що її порушуючі, поступові сили мусять бути місцевими консерватистами (їх державним досвідом та їх більшою організаторською здатністю) зорганізовані так, щоб вони здатні були державну владу завойовати і в руках своїх удержати. Але ж місцевими консерватистами є у всіх таких кольоніяльних недержавних націй власне ті, що в цій старій метропольній владі або участь брали, або яких політичні хотіння були цею владою задоволені. І власне на знищення в першій мірі цих місцевих консерватистів скеровані всі потуги місцевих поступовців.

Трагічна трудність політичного відродження такої нації лежить в тому, що відродитись вона може тільки при помочі, зненавиджених місцевими революціонерами, місцевих консерватистів в момент, коли останніх метропольна державна влада з тих чи інших причин вже не задовольняє. Такий момент найчастіше буває в хвилинах якоїсь кризи чи реформ метропольної влади. І ось в такий, сприяючий її відродженню момент, недержавна нація мусить пройти в страшно прискоренім темпі процес включення в місцеві консервативні ряди місцевих найбільше активних (поступових і революційних) елементів — процес, що у націй державних продовжується довгими, на покоління обчисленими, періодами. Таке прискорення темпу вимагає, розуміється, страшного напруження сил: творчого підйому по лінії найбільшого, а не найменшого опору, по лінії захоп-

лення за собою пасивних народніх мас спільними, як консервативними так і поступовими, силами. Отже не по лінії романтичного емоціонального буяння в сфері революційних, чи то націоналістичних, чи соціалістичних мрій, ані по лінії демагогічного пристосовування себе до тягнучої вниз пасивної сили мас („йти за народом“) може відбуватись політичне відродження такої недержавної нації.

Місцеві консерватисти мусять відродити в собі молодече хотіння своєї влади на своїй території і молодечу віру в законність цього хотіння, що може статися тільки шляхом прийняття в свої ряди, посідаючих такий молодечий імперіалізм і містицизм, найкращих місцевих поступових елементів. Місцеві найкращі, найбільше патріотичні поступовці мусять обмежити свій імперіалізм та містицизм прийняттям державного досвіду та державних організаційних форм місцевих консерватистів, що може статися тільки шляхом їх вступлення в місцеві консервативні ряди і визнання сотвореної консерватистами влади. Іншими словами: коли в цей сприяючий історичний момент місцеві консерватисти не зуміють скоро відмолодитись, а місцеві поступовці скоро постаріти — то така нація не може відродитись і сотворити власної держави.

Опинившись між молотом старої метропольної держави (супроти якої вони стали революціонерами) і ковалом місцевої революції (супроти якої вони залишились консерватистами), місцеві консерватисти гинуть, а разом з ними гине для такої нації можливість здобуття власної держави. Бо місцеві поступовці, знищивши своєю непогамованою революцією місцевих консерватистів, мусять, по вічному і незмінному закону руху націй, використувати потім, для здійснення своїх хотінь влади, державну організацію консерватистів чужих: метропольних. Замість послухати своїх місцевих „панів“, вони мусять послухати „панів“ чужих, не місцевих: мусять поволі абсорбуватись їх державною організацією. І увійшовши врешті решт самі в цей чужий метропольний державний апарат, вони стануть предками нового покоління місцевих консерватистів, яких, під їхнім же колишнім гаслом непощадної боротьби з місцевими „чужими панями“, знов винищать колись нові місцеві революціонери, і т. д. в безконечність...

Гетьманство 1918 р. було власне такою героїчною спробою відмолодження і скріплення місцевого консерватизму. Воно мало сотворити одну — спільну і для консерватистів і для поступовців — місцеву територіальну державну владу, і возстановити на Україні, разом з такою владою, нормальні взаємовідносини між консерватизмом і поступом.

Значить було воно такою спробою політичного відродження Української Нації, яка єдина тільки могла до цього відродження довести. Сотворене консервативними вже нащадками тих колишніх козацьких революціонерів (що, знищивши в XVII ст. своїх місцевих консервативів, були заасорбовані потім петербурзькою метропольною державою), воно мало основні дані вилічптя Українську Націю з її хронічної недуги-браку власного консерватизму, колоніяльності та недержавності. Але знищене, завдяки своїй внутрішній слабості, місцевими отуманілими і розкудкудаханими революціонерами, які, зараз же на другий день після свого «далого повстання» проти своєї місцевої територіальної і консервативної Гетьманської влади, були поглинуті метропольними (російською комуністичною і польською демократичною) державами, воно в 1918 р. цього завдання виконати не змогло. Це завдання знов, і то в такий самісенькій формі, стане перед Українською Нацією в момент неминучої нової кризи на Україні метропольних влад. Чи встане на той новий трагічний момент у наших консервативів хотіння і віри, а у наших революціонерів розуму і здержуючої волі?

Х Р О Н І К А.

† Проф. Л. Петражицький. 15. V. ц. р. помер у Варшаві у 65 році життя один з найбільших сучасних філософів права, учений світової слави Лев Петражицький, б. професор Петербурзького Університету, а останніми часами титулярний професор Варшавського Університету й член Краківської Академії Наук. Покійний походив з України, вчився в Київському Університеті, потім ще додатково проходив філос. та правн. студії в Берліні. Майже всі свої твори писав по російськи й брав взагалі найближчу участь у російським науковим та громадським житті; був, між ін., послом до 1-ої російської держ. думи (від російських конституціоналістів-демократів, т. зв. „кадетів“) і уходив за одного з найбільших російських учених, хоч походив з римо-католицької „польської“ родини з України. Його знамениті твори по філософії й теорії права писані незвичайно важкою мовою; П-ий уживав великого числа створених ним самим нових філософічних, психологічних та правничих термінів і взагалі не дбав про доступність та зрозумілість його творів для читачів. Не вважаючи на це, його праці мали великий вплив на розвиток філософічно-правничої науки, особливо в Росії й Німеччині. Від польських справ П-ий стояв завжди далеко. Лише з початком більшевицького панування, він переїхав до Польщі, але зустрів серед поляків, навіть у польським науковим світі дуже зимне відношення. До кінця життя він не одержав справжньої професорської катедри в Польщі й був лише титулярним професором Варш. Університету. За своє русофільство мав від поляків багато прикростей. До українських справ ставився П-ий дуже прихильно, і хто знає,

чи не став би українським ученим, якби зовнішні обставини склалися інакше й головню, якби не втратили ми нашої Української Держави, в якій від початку її відродження творилися міцні підвалини для розвитку української науки, що притягало до укр наукової праці багатьох учених, так чи інакше звязаних з Україною, але силою обставин втягнених у російський науковий світ.

М.

В. Г. Короленко. (З приводу 10-ліття його смерти). В цім році минає 10 літ з дня смерти загально знаного й визначного письменника Володимира Короленка, одного з тих численних письменників-українців, що, внаслідок несприятливих обставин для національного життя України, писав свої твори чужою, московською мовою, хоч і в тих своїх чужомовних творах дуже часто виявляв себе не тільки, яко українець, але й яко укр. патріот.

Уроджений в 1853. р., він почав писати свої твори в 1880-их роках, цебто в тій порі, коли національне життя на Вел. Україні цілком примеркло й коли цілий ряд письменників-українців пішов працювати на російській літературній ниві: досить згадати Чехова (котрий, як відомо, був внуком українського селянина-кріпака), Гаршина, Осиповича-Новодворського, Потапенка, Мачтета та ін. Ніколи здається Україна не збогачувала так московської літератури, як саме в 1870-их та 1880-их роках.

Щодо Короленка, то ще й особливі життєві умовини перешкодили йому стати українським письменником: за молодих літ він був відірваний від україн. ґрунту й засланий за „антидержавну діяльність“ у Сибір; довший час потім не міг повернути на Україну й, хоч в душі залишився українцем, всетаки підляг сильному московському впливові й навіть укр. мову основно призабув. Уже геть пізніше, під старість, живучи на Україні, Короленко хотів був перейти на укр. мову й почав писати оповідання по українськи, але відчув, що таке писання йде йому дуже тяжко. Всетаки кілька разів робив спроби писати рідною мовою. — Та, хоч його твори писані по московськи, в них так сильно відбивається українська стихія й укр. душа й навіть з зовнішнього боку так багато українського, що Короленка ніяк не можна назвати чисто „русским“ письменником і, з другого боку, ледви чи можна його обминути (так само, як і Гоголя або Гр. Данилевського) при студіях над історією укр. письменства.

Найбільш яскраво український кольорит виступає в повістях Короленка „Сліпий музика“ (в котрій між іншим знаходимо дуже цікаві причинки до характеристики україн. інтелігенції 2-ої полов. XIX ст.), „Без язика“ (з життя україн. селян. емігрантів в Америці) й дуже гарних оповіданнях: „Йом-Кіпер (Судний день)“, „В поганім товаристві“ і багатьох інших. Окремо треба згадати знаменитий історично-белетристичний нарис „Ліс шумить“, написаний у відповідь на „Огнем і мечем“ Сєнкевича з метою правдивого представлення при-

чин козацько-селянських повстань проти польських дідичів на Україні. Накінець, вельми цінний з укр. погляду матеріял знаходимо в дуже гарній, мистецькій автобіографії Короленка „Історія мого сучасника“.

Нераз виступав також К. в громадських справах в обороні україн. націон. інтересів. Особливо варті уваги його гарячі протести й виступи в пресі в справах уніятських, в справі вивезення з Галичини та увязнення Митрополита Андрея Шептицького, в справах заборони друку укр. книжок у Росії, недопущення укр. мови у школі і т. п. На особливу увагу заслуговує також його гарячий виступ у справі зловживань, які творилися в різних добродійних інституціях, основаних для галичан у Донщині в часі світової війни й кермованих москвофілами на чолі з адв. М. Глушкевичем і Дудикевичем; ці зловживання дуже тяжко відбивалися на житті вивезених часто силоміць з рідного краю галичан, особливо дітей. Вол. Короленко своїм могутнім голосом змусив російський уряд розглянутися, що діялося в галицьких „приютах“ в Донщині та покласти край зловживанням. — На жаль, коли почалося державне відродження України, В. Г. Короленко вже був занадто старий і не міг ані прийняти ближчої участі в громад. житті ані навіть добре орієнтуватися в подіях. Та, в кожному разі, він поклав у свій час багато значних заслуг для Рідного Краю й тепер у 10-і роковини його смерті, випадає згадати його незлим, тихим словом.

О. Максимович.

10-ліття смерті академіка Миколи Петрова. 8. VI. ц. р. минає 10 років з дня смерті одного з найбільш заслужених діячів укр. науки Мик. Петрова, професора Київського Університету й Київської Духовної Академії. М. Петров написав цілу низку вельми цінних праць з історії укр. письменства, головню XVII-XIX вв. та з історії освіти на Україні. Найважливіші його праці це курси історії укр. літератури XVII—XVIII й XIX ст. Довший час були вони головними й найважливішими працями з історії укр. літератури і досі не втратили свого наукового значіння. За свої наукові заслуги для України, М. І. Петров був високо відзначений в 1918 р. гетьманським урядом. Коли гетьманський уряд заснував у Києві Всеукраїнську Академію Наук., М. І. Петров (разом з А. Кримським, Стеф. Смаль-Стоцьком і Д. Багалієм) був іменований одним із чотирьох перших академиків ВУАН.

50-літній ювілей наукової праці протоєрея о. Евфима Сіцінського (Січинського) минув у червні ц. р. Прот. Сіцінський уродився в с. Мазниках, латичівського пов. По скінченню духовних шкіл (Семинарії й Академії), висвятився і працював на рідному Поділлі, в Кам'янці. Працює він науково, організує Музей укр. старовини в Кам'янці. За визначні наукові заслуги львівське Наук. Тво ім. Шевченка вибрало його 1899 р. своїм дійсним членом. 1907. р. береться за працю над перекла-

дом Євангелія на укр. мову і провадить цю працю враз з цілою комісією під проводом Єпископа Парфенія. 1919. р. запрошено Ювілія на кафедру історії Поділля в Кам'янецькому Державному Університеті, а тепер є він управителем Подільського Музея. — Його наукові праці захоплюють археологію, місцеву історію і штуку, а все про Поділля. Найвизначніші його праці — „Історія церквей и приходовъ Подольской Епархіи“, монографії повітів (кам'янецького й летицького), моногр. Кам'яця („Городъ Кам'янець Подольскій“, 1895). Новіші праці видані вже по — українськи: „Муровані церкви на Поділлі“, 1925. р., „Оборонні замки Зах. Поділля“ 1928 р. і ін., врешті праця: „Нариси з історії Поділля“, ч. I. 1927, ч. II. віддана до друку, ч. III. приготавлиється. Тут будемо мати огляд цілої історії (й передісторії) Поділля.

Святкування „дня русской культуры“ у Львові в річницю народження російського поета А. С. Пушкіна (6. VI.) в цім році випало досить своєрідно й прямо таки скандалічно. Центральною точкою свята була промова відомого москвофільського діяча адв. М. Глушкевича в атеїстично-більшевицькому дусі. На початку промови Глушкевич прославляв „незвичайно високу“ старо-руську поганську культуру; а потім з фурією накинувся на св. Володимира Вел. і „попів“ за знищення старинної руської поганської культури; сильно лаяв усіх руських князів, московських царів і російських імператорів, вживаючи часом брутальних і навіть неприличних виразів; а вкінці почав вихвалювати одного з сучасних „стовпів“ більшевизму та деморалізаторів російської молоді Максима Горького. Промова Глушкевича викликала обурення серед російської еміграції й серед тієї частини галицьких „общеросів“, яка не симпатизує більшевицкам. Але москвофіли, симпатизуючі більшевицкам, нагородили Глушкевича гучними оплесками.

„Історія русской культуры“ визначного й заслуженого російського політичного діяча й історика проф. П. Н. Мілюкова вийшла недавно значно доповненим і поправленим виданням. Це є безперечно одна з найвизначніших новин російської наукової літератури останніх років. Має вона великий інтерес і для нас, українців, бо з одного боку торкається багатьох питань історії української культури, а з другого, дає яскравий образ російської культури, з якою ми, українці, хочемо того чи ні, але *повинні* бути добре обізнані, яких би ми поглядів на російсько-українські взаємини не трималися. Докладніше обговоримо цю важну працю П. Н. Мілюкова в однім із ближчих чисел „Дзвонів“.

„В оградѣ церковной“. Під такою назвою почала видавати редакція поважної російської варшавської газети „За свободу“ — тижневий додаток, спеціально присвячений православним церковним справам, головно в польській державі. Начальним редактором тижневика „В оградѣ церковной“ є п. Світич-Туберозов. Серед співробітників слід окремо згадати відомого білоруського

громадського й церковного діяча проф. Вяч. Богдановича. Тижневик редагується дуже цікаво, й тим, хто повинен інтересуватися правосл. церк. справами, є конечно потрібно постійно переглядати цей тижневик, бо в нім є багато незвичайно важних матеріалів про сучасне життя Правосл. Церкви. Що до напряму тижневику, то може він *западно вже ліберальний*, як з погляду канонічно-православного, так тим більше й з погляду католицького. Зокрема надто ліберальні статті проф. В. Богдановича. Супроти варшавської православної митрополії „В оградѣ церковной“ займає виразно опозиційне становище. Серед рядового правосл. духовенства й світського правосл. громадянства тижневик цей, а особливо статті його редактора п. Світича мають величезну популярність. В кожному разі, треба признати це видання незвичайно змістовним і цікавим для тих, хто інтересується справами. Правосл. Церкви.

Перша вистава виробів професійної школи СС. Василянок у Львові відбулася 26—28. червня ц. р. в помешканні школи (вул. Длугоша 17). Від трьох літ уже існує у Львові професійна школа СС. Василянок, в якій, поруч із загальною наукою, вчать українських дівчат кравецтва, білизнярства та мистецьких жіночих робіт. Завдяки пильній праці скромних Сестер, школа стоїть тепер уже на належній висоті й дістала вже всі права державних середніх професійних шкіл. В цім році був перший випуск дівчат, що закінчили цю школу, а з цього приводу влаштувала школа також першу виставу виробів своїх учениць. Виставу уряджено досить скромно й на жаль навіть належно не оповіщено про неї в укр. часописах, а тимчасом на виставі були виставлені дуже гарні мистецькі жіночі роботи, які певно зацікавили б наше громадянство та й сприяли б успіхові школи, так дуже необхідної в наших часах, коли все більше відчувається потреба давати хлопцям і дівчатам фахову освіту.

Нові часописи. Мимо тяжких часів, які переживаємо, констатуємо розбудову нашої культури. В останніх часах появилася в Галичині три нові часописи: в Золочеві кварталник „Шашкевичівські вісти“, присвячений ширенню культу Марк. Шашкевича; у Станиславові — популярний, ілюстрований тижневик „Українське життя“. 1-ше число вийшло 21. червня ц. р.; у 2-ому стрічаємо некрольог Вачеслава Липинського. Тут почато друкувати як додаток історичну повість Прокопа Хохолушка „Косове поле“, переклад з чеського. Врешті в Сокалі почав д. 14. VII. ц. р. виходити двотижневик „Змагання“, що має обслуговувати потреби Сокальщини, Белзчини й сус. Волині.

На еміграції в Празі появилася за червень ц. р. „Молоде Життя“, журнал Укуаїнського Пласту, ч. 1 (77) як продовження „Мол. Життя“, що виходило колись у Львові і було закрито разом з розв'язанням Пласту. Еміграційне М. Ж., формату 8° 32.